ANNE
DE COURCY

RIVIERA LUI CHANEL

Chanel's Riviera
Life, Love and the Struggle for Survival
on the Côte d'Azur, 1930 – 1944
Anne de Courcy

Editura Litera
O.P. 53; C.P. 212, sector 4, Bucureşti, România
tel.: 021 319 63 90; 031 425 16 19; 0752 548 372
e-mail: comenzi@litera.ro

Ne puteți vizita pe
www.litera.ro

Riviera lui Chanel
Viața, iubirea și lupta pentru supraviețuire pe Costa de Azur
1930–1944
Anne de Courcy

Traducere din limba engleză
Stanca Potoroacă

Editor: Vidraşcu şi fiii
Redactori: Isabella Prodan, Georgiana Harghel
Corectori: Elena-Anca Coman, Georgiana Enache
Copertă: Flori Zahiu
Tehnoredactare şi prepress: Ana Vârtosu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
COURCY, ANNE DE
Riviera lui Chanel: viața, iubirea și lupta pentru supraviețuire pe Coasta de Azur.
1930–1944 /
Anne de Courcy; trad. din lb. engleză și note:
Stanca Potoroacă – București Litera, 2020
ISBN 978-606-33-5062-7
ISBN EPUB 978-606-33-5078-8
I. Potoroacă, Stanca (trad.; note)
94

Introducere

Această carte nu este o biografie a lui Chanel sau o istorie a Rivierei franceze – s-au scris deja nenumărate cărți despre aceste lucruri –, ci reprezintă povestea anilor în care Chanel și-a petrecut verile în acea zonă a Franței.

Riviera franceză este, probabil, cea mai cunoscută regiune de coastă din lume, iar Coco Chanel este, fără îndoială, cel mai cunoscut creator de modă care a existat vreodată. În 1930, cele două și-au „unit forțele", Chanel construindu-și o vilă luxoasă acolo, cunoscută sub numele de La Pausa. În anii care au urmat, Coco venea să-și petreacă verile aici – deseori însoțită de câte un iubit, dar mai tot timpul cu prietenii. A fost, din multe puncte de vedere, singurul loc pe care îl considera „acasă": avusese diverse apartamente în Paris, însă începând cu anul 1934 a stat la Ritz, în timp ce La Pausa – construită conform indicațiilor ei, mobilată și executată exact cum și-a dorit – era numai și numai a ei.

Anii '30 au reprezentat, probabil, perioada de glorie a Rivierei așa cum o știm astăzi – un loc ce merită vizitat mai degrabă pentru verile sale lungi și minunate, și nu pentru iernile călduroase (cum făcea regina Victoria). Încă nesufocată de betoane, abia descoperită de nume celebre precum Murphy, Fitzgerald, Hemingway și prietenii acestora, Riviera era cunoscută la început ca un loc unde poți duce un trai simplu și rezonabil, cei bogați și faimoși împânzind Antibes, Nisa și Cannes, conducând de-a lungul Coastei de Azur noaptea, în căutarea unui restaurant pescăresc, sau mai departe pe malul mării dacă doreau ceva mai select.

Puțini dintre cei care se stabiliseră acolo – cum au făcut-o mulți englezi – se mai gândeau la ceea ce se întâmpla în restul Europei. Viața era altfel aici – confortabilă, frumoasă, ușoară, destul de departe de politică și conflicte, unde din când în când mai veneau câteva nave britanice care le confereau un sentiment de siguranță.

Apoi a venit războiul. La început, nimeni nu i-a acordat prea multă atenție și viața lor a continuat la fel, francezii și englezii rezidenți punându-și toată încrederea în Linia Maginot, considerată de nepătruns. Odată cu armistițiul

franco-german din iunie 1940 s-a instaurat regimul de la Vichy, însoțit de un val de refugiați evrei care reușiseră să fugă de naziști, urmat de invazia italienilor și, mai târziu, a germanilor. În tot acest timp, până la eliberarea Coastei în 1944, Chanel și-a petrecut verile în La Pausa, ultimii ani ai perioadei cu iubitul ei german. Apoi, fiindcă afacerea îi era încă închisă și iubitul plecat, hotărăște să se mute în Elveția, o țară neutră și liniștită. Deși a mai vizitat La Pausa de câteva ori, nu s-a mai simțit niciodată ca „acasă", iar vânzarea acesteia în 1953 a rupt și ultima ei legătură cu Coasta.

Prolog

În vara anului 1938, pe Riviera franceză întrebarea care stătea pe buzele tuturor nu era ce mișcare va face Germania, ci dacă trebuie să-i facă reverențe ducesei de Windsor.

Trecuseră mai puțin de doi ani de când ducele renunțase la tronul Angliei pentru a se căsători – ca să cităm cuvintele lui devenite deja celebre – cu „femeia pe care o iubesc"; cu toate acestea – în mare parte pentru că ea, Wallis Simpson, divorțase deja de două ori și nu se știa dacă se va opri aici –, i se refuzase titlul de Alteță Regală, care ar fi presupus, în mod automat, obligativitatea reverenței.

Oare politețea – ducele insista ca soției sale să îi fie arătat respectul cuvenit – va învinge corectitudinea și sentimentul unora că nici unul dintre ei nu îl merită?

Nu este de mirare, așadar, că veniseră pe Rivieră – coasta de aur ademenitoare și însorită, cunoscută pentru distracțiile fără inhibiții pe care le oferea, un loc unde nimeni nu era interesat prea mult de trecutul tău. În fiecare an, cei bogați, celebri, frumoși și excentrici se adunau aici pentru a înota, a juca jocuri de noroc și a se bucura de soare, ducând un o viață hedonistă ce părea că nu se va sfârși niciodată. Cât despre pericolul din partea Germaniei – ei bine, Franța dispunea de invincibila Linie Maginot, nu-i așa?

În vara aceea, părea că lucrurile vor continua așa la nesfârșit. Prin anii '30, Franța căpătase o mare încredere în sine. Domina arta, vapoarele sale erau cele mai rapide și mai luxoase, scriitorii și sportivii ei – jucătorii de tenis Jean Borotra și Suzanne Lenglen, spre exemplu – erau cunoscuți în toată lumea; nici o altă țară din lume nu avea cum să o concureze la capitolele mâncare, cultură și modă. Prestigiul Franței era întruchipat de cea mai cunoscută și originală creatoare de modă – Gabrielle Bonheur Chanel, cunoscută în general sub numele de „Coco" Chanel. Familia Windsor nu era decât ultima sosită pe faimosul litoral. La începutul lui mai, aceasta închiriase *Château* de la Croë de la magnatul de presă Sir Pomeroy Burton.

Nu este de mirare că acest cuplu celebru hotărâse să se stabilească aici pentru o bună parte din an. Coasta, cu satele ei pescărești neînghițite încă de valul de construcții care urma să vină, era nespus de frumoasă – strălucitoarea mare albastră, mici golfuri, pini, livezile de măslini, aerul înmiresmat de parfumul rozmarinului și al cimbrului, căsuțele acoperite de Bougainvillea – floarea de hârtie – în culori vii, ghivece cu mușcate curgătoare și piețe colorate în care găseai pește și legume proaspete din zonă în fiecare zi. Așadar, nu e de mirare că atrăgea tot mai mulți vizitatori.

Și scriitorii veneau în număr mare pe Coasta de Azur, majoritatea fugind de pericolele din țările lor sau de scandalurile din presă. Unul dintre cei mai bogați și de succes scriitori din lumea anglofonă era W. Somerset Maugham, care părăsise Anglia în 1926 după arestarea pentru expunere indecentă și expulzarea partenerului său american, Gerald Haxton.

Pe poarta casei lui Maugham, Villa Mauresque, putea fi văzut talismanul său personal, misticul semn maur care a apărut pe toate cărțile sale – mâna Fatimei care alungă deochiul. Era bogat, generos și primitor, iar casa lui – cu treisprezece servitori, în care totul părea să meargă ca uns – era cunoscută pentru mâncărurile alese și discuțiile interesante. „Oricine de pe Coasta de Azur care avea norocul să obțină o invitație din partea lui Maugham accepta oricând să participe la o astfel de petrecere", a remarcat un alt scriitor de mare succes, E. Phillips Oppenheim. Iar în august 1938, cei din familia Windsor exact asta au făcut.

Harold Nicolson, care locuia la Maugham, a descris în felul următor petrecerea într-o scrisoare către soția lui, Vita: „Willy Maugham ne-a pregătit cu grijă. Ne-a zis că ducele se supără dacă ducesa nu este tratată cu respectul cuvenit". Când au ajuns ducele și ducesa, Maugham și fiica acestuia au ieșit pe hol pentru a-i întâmpina, în timp ce restul invitaților așteptau în salon. Nicolson descrie sosirea lor: „Trebuie să recunosc că ducesa arată foarte bine pentru vârsta ei [Wallis avea patruzeci și doi de ani în acel moment]. Și-a aranjat părul altfel – este netezit în față și îi cade în valuri pe spate. Acest fapt îi conferă o expresie calmă, mai puțin zbuciumată. I s-a schimbat, de asemenea, felul de a vorbi. În vocea ei se împletește acum accentul de Virginia cu cel al ducesei dintr-o piesă a lui Pinero. El, în schimb, a intrat cu mersul său legănat

de ofițer de marină, îndreptându-și papionul. Purta un smoching de mătase indiană. Era foarte binedispus. Au fost aduse cocktailurile și ne-am adunat în jurul șemineului. A urmat o pauză. «Ne cerem scuze pentru ușoara întârziere», a spus ducele, «dar Alteța Sa Regală a fost puțin ocupată».

Spusese totul cu asta. Cele trei cuvinte au căzut ca trei pietre într-un lac în mijlocul grupului. Alteța (guri căscate) Sa (freamăt) Regală (și nimeni nu a îndrăznit să-și ridice privirea)."

Conta prea puțin că pericolul din partea Germaniei era iminent – în acea primăvară ocupase Austria, persecutând în mod barbar și nemilos minoritățile, iar acum își îndrepta privirile avide spre Regiunea Sudeților, trupele sale adunându-se la granița cu Cehia, în timp ce Anglia se pregătea de război distribuind măști antigaz –, pe Rivieră problema zilei fusese rezolvată. Ducesei i se va spune „Alteță" și i se vor face reverențe. Viața de pe terenul de joacă al Europei putea reveni la normal acum.

Pentru că, după cum scria Nicolson din Villa Mauresque: „[Asta] chiar este vacanța perfectă. Arșița e dogoritoare, grădina – splendidă, șezlongurile răcoroase, sucul de limetă la îndemână, piscina alături pentru cei care vor să se bălăcească, priveliștea – încântătoare, cărți, gramofoane, oameni frumoși și, mai presus de toate, senzația că nu durează prea mult timp."

Nici n-a durat...

Capitolul I

1930, Începutul: La Pausa

În 1930, lunga poveste de dragoste dintre Coco[1] Chanel – cea mai cunoscută creatoare de modă din lume – și ducele de Westminster – cel mai bogat om din Anglia – se apropia, în mod inevitabil, de sfârșit. Bendor (acesta este numele sub care era cunoscut ducele) își dorea un urmaș, iar Chanel[2], la cei patruzeci și șapte de ani ai ei, nu prea mai avea cum să îi ofere unul și nici nu mai putea suporta numeroasele aventuri ale ducelui, facilitate de faptul că era putred de bogat.

Se întâlniseră cu șapte ani mai devreme, în Hôtel de Paris din Monaco, unde Chanel lua cina cu Vera Bate (o veche prietenă a lui Bendor). Ducele avea patruzeci și patru de ani.

Deși nașterea Verei era învăluită în mister, era cunoscut faptul că era înrudită cu familia regală britanică – se presupune că era fiica nelegitimă a Primului Marchiz de Cambridge, fratele mai mic al reginei Mary – și, în această calitate, făcea parte din nucleul aristocrației engleze. Pe atunci, era căsătorită cu primul ei soț, ofițerul american Fred Bate, și, în ciuda frumuseții și a popularității ei, era mereu lefteră. Chanel, cu perspicacitatea ei fulgerătoare (unul dintre motivele succesului său), o angajase, în mare parte, pentru că Vera era un soi de publicitate ambulantă: purta hainele cu atâta eleganță încât toate femeile își doreau să aibă imediat orice vedeau la ea. Hainele îi erau, firește, oferite de Chanel, cele două devenind prietene apropiate.

Când a văzut-o pe Vera din celălalt colț al camerei, ducele plănuia să meargă la Cazinou, dar s-a apropiat de ea pentru a o saluta și, spre încântarea lui, cele două femei l-au invitat să li se alăture. Au vorbit, au râs, au dansat; Bendor a uitat complet de Cazinou și le-a invitat să ia cina pe iahtul său – un velier cu patru catarge numit Fleeing Hitler – în seara următoare, angajând o trupă de țigani care să le cânte serenade și însoțindu-le la dans într-un club de noapte.

Chanel l-a fermecat pe Bendor din prima clipă. Era frumoasă, elegantă, spirituală și extraordinar de independentă. Dintr-o fetiță foarte săracă se

transformase, pas cu pas și bărbat după bărbat, într-o femeie de succes. Și-a depășit condiția de femeie întreținută – lucru care rămânea, de multe ori, o etichetă care te însoțea toată viața –, iar cu mulți dintre clienții ei bogați se împrietenise și era în relații foarte bune.

Revoluționase moda, creând haine simple, comode, fără elemente de prisos, din materiale care până atunci fuseseră considerate lipsite de eleganță (tricotul, de exemplu) și care îi permiteau corpului să se miște liber. „Scopul modei“, a afirmat ea într-o ediție franceză a revistei Vogue, „este să le facă pe femei să pară tinere. Asta schimbă modul în care privesc viața și le face să fie mai optimiste, mai binedispuse.“

Cu doi ani înainte de a-l cunoaște pe Bendor, Chanel era deja un nume cu greutate în lumea modei – fusese remarcată de Harper's Bazaar încă în 1915 –, lansând parfumul care urma să devină cel mai cunoscut din lume: Chanel No. 5. Avusese un succes răsunător, care o îmbogățise pentru tot restul vieții. După cum îi tot repeta lui Bendor în numeroase ocazii, respingându-i avansurile – ce avea el și nu avea ea? Asta pentru că, deși susținea că pentru ea iubirea este lucrul cel mai de preț, independența (și munca) erau, de fapt, mai importante. Îi lăsase, totuși, o umbră de speranță, fiind de acord să se întâlnească cu el în anul următor. Între timp, el o curta cu toate mijloacele de care dispunea – de la flori și bijuterii la somon trimis cu avionul de pe domeniul său din Scoția. În cele din urmă, a capitulat. Spre sfârșitul primăverii anului 1924, s-a îmbarcat pe negrul și piraterescul Fleeing Hitler pentru a porni, cu Bendor, într-o croazieră pe Mediterană, pătrunzând într-o lume de un lux inimaginabil. Pe lângă echipajul format din patruzeci de oameni, paturile cu baldachin și perdelele de mătase, pe iaht era și o mică orchestră, care le cânta în fiecare seară în timp ce dansau. Dacă aveau invitați pe iaht (cum se întâmpla adesea), toată osatura navei era iluminată.

Bendor – înalt, blond și chipeș –, avea case împrăștiate prin toată lumea. Cum nu prea se întâmpla să stea mai mult de trei-patru zile în același loc și deseori apărea neanunțat, toate îl așteptau perfect pregătite – mașinile cu rezervoarele pline, argintăria lustruită, servitorii în livrele Grosvenor, cămările pline cu mâncare. Ducele a copleșit-o pe Chanel cu cadouri – de la bijuterii și opere de artă până la o casă în Londra.

Când au vizitat domeniul Westminster din Cheshire, Chanel a jucat rolul de gazdă la reședința sa rurală, Eaton Hall. Aici a călărit, a jucat tenis și a navigat; când au vizitat domeniile lui din Scoția a învățat să pescuiască – și s-a descurcat bine. S-a împrietenit cu Winston Churchill, care era un apropiat al lui Bendor, astfel că se întâmpla des să se găsească la aceeași petrecere sau la bordul lui Fleeing Hitler. „Coco e aici în locul lui Violet", îi scria Churchill soției sale, Clementine. „E ft plăcută – o ființă cu adevărat mntă & puternică, ce ar putea stăpâni un bărbat sau conduce un imperiu. Bennie ft bine & cred foarte fericit să aibă lângă el pe cineva pe măsură, talentul ei fiind pe potriva puterii lui."

Când Bendor a cumpărat o casă în Highlands, Chanel a fost cea care a decorat-o, vopsind saloanele în bej și instalând primul bideu din Scoția; în timpul sezonului de vânătoare vâna de trei ori pe săptămână. I-a fermecat pe toți prietenii lui și se înțelegea bine cu copiii și prima lui soție. Nici unul dintre aceste lucruri nu a făcut-o, însă, să se dedice mai puțin muncii și, deși ajunsese să îl iubească pe Bendor („Viața mea a început cu adevărat abia cu Westminster", i-a mărturisit unei prietene. „Găsisem, în sfârșit, un umăr pe care îmi puteam odihni capul, un copac de care să mă sprijin"), era hotărâtă să își păstreze independența. Unul dintre mijloacele prin care putea face acest lucru era să aibă o casă doar a ei, unde să poată trăi „fără lachei la toate ușile".

Trebuia să fie în Franța, la o distanță rezonabilă de Paris și undeva la soare (pe care îl iubea) – de altfel, când s-a întors cu pielea „cafenie ca a unui paj" din una dintre obișnuitele croaziere cu Bendor, bronzul a devenit un accesoriu la modă. Răspunsul era unul singur: Coasta de Azur, pe lângă care trecuse de atâtea ori în iahtul iubitului ei. Era prima oară în viață când putea trăi pe placul ei, urmându-și propriile reguli. Locul pe care l-a văzut întâia oară de pe iahtul ducelui în decembrie 1927 era deasupra unui sătuc numit Roquebrune, la 180 de metri peste nivelul mării, cu vedere spre Menton și granița cu Italia pe de o parte, Monaco și golful său de cealaltă parte. În spatele vilei, se vedeau în depărtare colinele submontane ale Alpilor. Una peste alta, cumpărând câteva parcele de teren adiacente, a reușit să obțină doisprezece acri care includeau și o livadă de măslini. Numele proprietății, La Pausa, vine de la povestea despre Maria Magdalena care, se spune, s-a oprit aici pentru a se

odihni după ce a fugit din Țara Sfântă într-o barcă fără cârmă după răstignirea și învierea lui Hristos.

Existau trei clădiri care au fost ulterior transformate în casa principală, cu două căsuțe mai mici pentru musafiri; pe una din ele, „La Colline", i-a dăruit-o Verei Bate, acum Lombardi. Vera, care divorțase cu doi ani în urmă, se măritase în acel an cu un ofițer italian pe nume Alberto Lombardi, un călăreț iscusit foarte apreciat de Mussolini. Având-o pe prietena ei aproape, îi era foarte ușor să-i invite aici pe prietenii ducelui – Vera îi cunoștea pe toți.

Cel care a transformat clădirile deteriorate într-o casă încântătoare a fost un tânăr arhitect din zonă, Robert Streitz. Acesta restaurase cu atâta pricepere vila din apropiere a unuia dintre prietenii lui Chanel, contele Jean de Segonzac, încât acesta i l-a recomandat. La scurt timp după semnarea contractului de cumpărare în februarie 1929, Chanel l-a invitat pe Streitz la o petrecere la bordul lui Fleeing Hitler, după care a acostat departe de Cannes. Trei zile mai târziu, arhitectul i-a adus schițe cu proiectul vilei, în care figurau trei aripi înfășurate în jurul unei curți deschise, mărginite de coloane. Pentru Streitz, care avea douăzeci și opt de ani pe atunci, era o comandă minunată.

Lui Chanel i-a plăcut planul atât de mult încât l-a acceptat din prima, singura condiție fiind ca, înainte să înceapă munca, arhitectul să meargă să vadă mănăstirea de maici din Aubazine, unde ea își petrecuse o bună parte din copilărie și adolescență, pentru a încerca să incorporeze atmosfera și unele dintre caracteristicile de bază ale vechii construcții în planul vilei. (Cât a fost acolo, Streitz s-a întâlnit cu maica stareță și a întrebat-o dacă își amintea de Gabrielle Chanel. Da, a răspuns ea, își amintea foarte bine de săraca fată oropsită, „o copilă ilegitimă născută într-un azil pentru săraci".)

După aceste cercetări, Streitz a proiectat scara principală aproape identic cu cea din mănăstire, pe treptele căreia Chanel trebuia să fi călcat de sute de ori. Discreția proverbială a lui Chanel privitoare la copilăria ei nu se extindea asupra acestor „rememorări" arhitecturale; casa, lungă și scundă, cu trei părți care dădeau spre o curte interioară umbroasă, păstra mai multe ecouri ale mănăstirii din Aubazine în colonadele ei stinghere, tavanele arcuite și ușile ei masive.

Parterul era dominat de un hol mare, cu ușa de la intrare sculptată cu multă măiestrie, un candelabru vechi din fier forjat și cinci ferestre deasupra intrării – cinci era numărul norocos al lui Chanel (zodia ei fiind Leu, al cincilea semn zodiacal). A comandat peste 20 000 de țigle pentru acoperiș curbate, lucrate de mână, pentru că voia să pară vechi. Din același motiv, obloanele au fost „învechite" și până și măslinii, transplantați din Antibes, aveau 100 de ani.

Afară, stânjeneii mov, levănțica și peluzele făceau ca grădina să fie foarte originală pentru acele vremuri. Chanel a fost prima care a cultivat plante mai „ponosite", ca levănțica și măslinii, respingând variantele mai convenționale – crinii, spre exemplu (deși accepta trandafirii cățărători). La marginea grădinii, ascuns privirii de un gard viu de tise, era un teren de tenis superb – Chanel era ferm convinsă de importanța sportului.

Construcția casei, cumpărată și plătită de Chanel, a fost un proiect în care s-a implicat foarte mult. Obișnuia să vină de la Paris o dată sau de două ori pe lună, ca să verifice cum stăteau lucrurile. „De fiecare dată când venea la Roquebrune era foarte binedispusă", își amintea constructorul, Edgar Maggiore. „Într-o zi a alunecat și a căzut într-o baltă cu noroi. În loc să se plângă că și-a distrus rochia, a râs până când a fost ajutată de muncitori să iasă din ea. Dacă aveam vreo problemă delicată și ea nu putea veni din Paris din cauza muncii, mergeam noi la ea ca să o consultăm. Îmi amintesc cum l-am trimis pe tencuitor la ea ca să poată alege culoarea fațadei."

Odată, mașina lui Streitz s-a stricat în drum spre Roquebrune și, pentru că luase autobuzul și ajunsese cu întârziere, se temea că va fi certat de autoritara mademoiselle. Spre surprinderea lui, Chanel a fost foarte înțelegătoare și, aflând ce fel de mașină avea, a spus că are una asemănătoare în garaj și i-a dăruit-o. „Nu am avut nici un contract cu ea și nici un fel de corespondență", își amintea Streitz mai târziu, din Valbonne, în Alpii Maritimi, unde locuia după ce s-a pensionat. „Pentru mine, cuvântul dat de mademoiselle era mai mult decât suficient. La nouă luni după terminarea lucrărilor la vilă, toate facturile erau plătite în întregime."

O mare parte din casă era din marmură albă; în fiecare cameră erau șemineuri mari, podele și lambriuri din lemn de stejar din secolul al XVIII-lea

și mobilă[3] în stil Tudor și stil iacobin din reședințele lui Bendor – în dormitorul lui, separat de camera lui Chanel de o baie, se afla un pat masiv din lemn de stejar în stil elisabetan. Culorile dominante erau alb și bej; până și pianul era bej. „Te poți relaxa doar dacă privirea nu ți-e distrasă de culori de fundal aprinse", spunea Chanel. În camera de zi se găseau trei canapele bej mari de piele și șamoa, articole de mobilier spaniol și provensal (care erau, în acea perioadă, complet demodate), și vaze cu liliac alb pe mesele din lemn de stejar. Dormitorul ei era decorat cu tafta bej, covorul fiind albastru; baia, care era lângă dormitor, era din sticlă lăptoasă albă.

Pasiunea ei pentru simplitatea luxoasă se observa și în modul în care își trata invitații. Dimineața în casă era liniște – Chanel dormea până târziu, la fel ca mulți dintre musafirii săi; dacă cineva voia să meargă să înoate sau la cumpărături însă, avea la dispoziție automobile mici cu șoferi gata să-i însoțească pe cei doi kilometri de drum de munte șerpuitor până la Menton sau până la plajă.

Prânzul era, de fapt, momentul în care ziua începea cu adevărat: aveau loc discuții însuflețite și se făceau planuri, ca la o petrecere mondenă. Mâncarea – de la friptură rece până la diverse feluri de paste – era păstrată în încălzitoare vechi, din argint, aduse din Anglia și servită în stil bufet la o masă plină cu farfurii, aflată în colțul sufrageriei. Câteodată, prânzurile se mutau pe terasă, iar invitații stăteau pe iarbă pe bucăți de pânză groasă de in.

La ferestrele imense care formau aproape două laturi din camera principală și prin care se vedea, dincolo de livada de portocali, Monte Carlo, atârnau draperii de mătase bej. Jaluzelele verde-închis protejau încăperea de arșița verii. În sufragerie, cu masa ei extrem de lungă, perdelele de tafta albă se asortau cu pereții de aceeași culoare. Fiecare dormitor avea baia lui, iar fiecare baie mai avea câte o intrare separată pentru servitori care, chemați cu ajutorul unei sonerii, puteau intra neobservați pentru a pregăti baia sau a lua hainele la spălat. În dormitoare se găseau paturi italienești vechi, de valoare, cu perdele aurite contra țânțarilor și covoare masive pe podelele din lemn de stejar.

Pe lângă faptul că era „acasă", La Pausa era și un decor extrem de atrăgător pentru iubiții ale căror vieți, ca acelea ale lui Chanel și Bendor, se împleteau atât de strâns. Cât de aproape de a se căsători au fost e un subiect controversat,

întrucât nici unul dintre ei nu a făcut vreo declarație definitivă în acest sens; cu toate acestea, Chanel a spus mai târziu că s-ar fi căsătorit cu el dacă rămânea însărcinată – iar un copil era ceva ce își dorea foarte mult. Poate s-a gândit că atmosfera romantică din La Pausa îi va fi prielnică – pragmatică din fire, a început să ceară sfaturi în acest sens. „A încercat de toate", spune madame Patricia Marinovich, a cărei mamă și bunică lucraseră la La Pausa și erau la curent cu toate zvonurile care circulau în casă. „A încercat chiar să stea cu picioarele în sus timp îndelungat după ce făcea dragoste, pentru a obține ce-și dorea."[4] Cum mărturisea chiar ea în anii din urmă, apelase la tot felul de „acrobații umilitoare".

Deși încă mai avea dormitorul din La Pausa, ducele o cunoscuse și începuse să-i facă curte femeii care îi va deveni, mai târziu, soție. Era Loelia Ponsonby, fiica lui Sir Frederick „Fritz" Ponsonby (pe atunci, trezorier al regelui George al V-lea), și avea douăzeci și șapte de ani (în timp ce el avea cincizeci). Se cunoscuseră în luna noiembrie a anului precedent în Embassy, clubul de noapte preferat al prințului de Wales și al cercului său de prieteni, la care Loelia a ajuns în mare grabă, într-o rochie de șifon mov, răspunzând invitației de ultim moment a unui prieten. Trei săptămâni mai târziu, Bendor a cerut-o în căsătorie – la doar două zile după ce Chanel, care venise să stea cu el pe la jumătatea lui decembrie, a plecat de la Eaton Hall. Logodna a fost anunțată pe 2 ianuarie 1930, în timpul croazierei lor de-a lungul coastei dalmațiene.

„Mi-am petrecut zece ani din viață cu Westminster[5]", spunea Chanel, mai târziu. „Cea mai mare bucurie pe care mi-a oferit-o a fost să-l privesc cum trăiește. Timp de zece ani, am făcut tot ce și-a dorit. Dar viața înseamnă mai mult decât să pescuiești somon."

Chanel n-a fost singura care a hotărât să se stabilească pe Rivieră. Devenise un loc foarte la modă, un adevărat teren de joacă pentru cei bogați[6]; coasta se dezvoltase și puteai vedea automobile Hispano Suiza, Bugatti și Rolls Royce parcate peste tot. Și nu erau mașini obișnuite: multe dintre ele reflectau personalitatea sau gusturile deosebite ale proprietarilor – tapițerie de orice culoare, făcută la comandă, elemente incrustate din sidef, fildeș sau aur, uși laterale împodobite cu blazonul familiei, monograme sau accesorii împletite.

Din aceste mașini coborau aristocrați, oameni de afaceri bogați și stele de

cinema – pentru care Chanel deschisese încă un salon în Monte Carlo –, oameni care stăteau în vilele de pe coastă ce se înmulțeau într-un ritm amețitor sau în hotelurile luxoase din zonă.

Cinele ieftine cu bouillabaisse și vin de casă erau (cu excepția restaurantelor din satele mai mici) de domeniul trecutului; restaurantele aveau prețuri tot mai ridicate, iar unele dintre bistrouri fuseseră transformate în cluburi de noapte. Cu toate acestea, lăstunii încă mai zburau în cercuri pe lângă leandri, tarabele din piețe erau tot pline de lămâi, vinete și roșii, în aer plutea un miros de pini, iar florăresele vindeau buchete imense de garoafe. Nopțile de primăvară erau încă însoțite de licurici și de orăcăitul coloniilor de broscuțe verde smarald, urmat de cântecul privighetorilor, iar vara avea ca fundal sonor țârâitul greierilor.

Pescarii desculți continuau să iasă în larg în pointes (așa se numeau bărcile cu care pescuiau), captura lor sfârșind pe mesele din restaurante – gătită fiind, de multe ori, de soțiile lor, îmbrăcate cu șorțuri negre enorme (folosite de toate femeile din zonă) care le protejau hainele adesea jerpelite. În regiunile stâncoase ale coastei, bărbații vânau caracatițe cu ajutorul unor bețe lungi, de capătul căror atârnau cârlige ascunse în niște cârpe roșii. Scuturau bețele deasupra gropilor din stânci și, dacă se întâmpla să fie vreo caracatiță acolo, de obicei sărea spre cârpe și rămânea prinsă în cârlig.

În zona Marsiliei încă se mai putea duce o viață simplă. Lângă St. Tropez, Colette, deja celebră pentru capodopera ei, Chéri, și iubitul (iar mai târziu soțul) ei, Maurice Goudeket[7], cumpăraseră, cu patru ani mai devreme, o mas țărănească cu patru camere, situată pe un teren de doi acri și jumătate, înconjurată de viță-de-vie și smochini. Nu exista curent electric (a fost instalat mai târziu), iar unica sursă de apă era o fântână adâncă, în care Colette obișnuia să țină vinul alb la rece. În partea de nord, casa avea și o terasă fermecătoare, la umbra unei glicine bătrâne, iar o cărăruie ducea spre o plajă ascunsă din apropiere. Cum în jurul fântânii se încolăceau ramuri de viță-de-vie Muscat, Colette a hotărât să-și numească proprietatea „La Treille Muscate".

Toate verile și le petrecea aici. Cineva a descris-o ca fiind „o femeie scundă [avea un metru șaizeci și doi], corpolentă, cu o claie de păr șaten tăiat scurt, cu

ochi de un gri strălucitor și o voce cu timbru grav". Cum nu vedea prea bine, se machia mereu cu fard de pleoape de culoare neagră, crezând că acesta ajută la menținerea sănătății ochilor. Se apuca de grădinărit imediat după micul dejun – era o muncă grea, care includea săpatul unui șanț de irigare pentru mandarini și acoperirea lor cu un strat protector de alge, pe care le căra de la plajă. Dimineața târziu mergea să înoate, după care urma prânzul cu mâncare provensală: cantalup, boullaibaisse cu sos aioli, rascasse farci.

Scria constant și mult, apucându-se de lucru după o scurtă siestă. Își construise o cameră de lucru, un „cub" răcoros, cu pereții groși. Aici se aflau biroul mare la care scria și un divan lat cu o plasă pentru țânțari; mai erau un dulap mare în stil breton, plin cu cărți, obiecte de ceramică verzi de-a lungul pereților crem, iar pe o poliță se afla un teanc de hârtie albastră, pe care obișnuia să scrie. Vara făcea deseori baie în mare noaptea – mica plajă fiind atât de pustie încât părea că îi aparține doar ei –, ca mai apoi să doarmă pe verandă, unde își aducea salteaua din casă. Câteodată mânca în oraș împreună cu Maurice și prietenii lor, artiști din St. Tropez și împrejurimi; la unul dintre restaurante, își amintea Maurice, dacă voiau să mănânce carne de vânat în afara sezonului, „trebuia să anunțăm cu patruzeci și opt de ore înainte, ca braconierii să aibă suficient timp". Tot aici, într-o vilă asemenea unui castel, situată pe o terasă între șosea și stâncile de pe malul mării, trăia și unul dintre primii rivali ai lui Chanel – un mare inovator și el – creatorul de modă Paul Poiret, care acum suferea de boala Parkinson; mâinile lui, care cândva creaseră haine minunate, acum tremurau incontrolabil. Stilat ca întotdeauna, era proprietarul unui Hispano-Suiza gri-deschis și purta eșarfe corai cu berete asortate.

Riviera era un magnet pentru scriitori – D.H. Lawrence, de exemplu, care în 1930 încă spera să găsească o editură pentru controversatul său roman Amantul doamnei Chatterley[8]. Când P.G. Wodehouse – care inițial criticase aspru Cannes („cel mai nesuferit loc din lumea asta") – a închiriat o vilă lângă Grasse, a devenit un client fidel al Cazinoului din Cannes, vizitându-l aproape în fiecare noapte, plimbându-se printre mese și pariind cu bancnote de mille-franc pe culorile sau numerele pe care le prefera.

Romanciera Edith Wharton locuia în Hyères, într-o casă situată pe terenul unei mănăstiri din secolul al XVII-lea căzute în ruină, unde își crease o minunată grădină pe o coastă de deal; viața ei, însă, nu putea fi deloc numită una simplă. Nu se aștepta să se stabilească aici, însă de cum a pus piciorul în Hyères, l-a îndrăgit pe loc. Avea cincizeci și șapte de ani atunci, era divorțată de șase ani de soțul ei, Teddy Wharton, cu care fusese căsătorită timp de treizeci de ani și tocmai își revenea după o aventură de trei ani cu sclipitorul dandy, afemeiatul Morton Fullerton, iar când și-a cumpărat casa a exclamat: „Mă simt de parcă urmează să mă mărit – și, pentru prima oară în viață, cu bărbatul potrivit!"

Nu departe, în sătucul Sanary-sur-mer, Aldous Huxley și soția lui Maria, belgiancă de origine, locuiau într-o vilă în formă de cub pe care o cumpăraseră în 1930, Bugatti-ul lor roșu fiind condus de Maria (Aldous era aproape orb). Huxley avea o sănătate șubredă, iar plămânii săi aveau nevoie de o climă caldă. Casa lor era cunoscută sub numele de Villa Huley pentru că zidarul, dorind să le facă o surpriză, scrisese greșit numele lui Huxley pe stâlpii porții, cu litere verde aprins. Era la jumătatea drumului dintre două sate și avea norocul să fie conectată la apă și electricitate. Un lux și mai mare era telefonul, de la care se putea suna între 7:30 și 21:00.

Interiorul vilei era o colecție eclectică de obiecte ale familiei Huxley – covoare mexicane, teancuri de pălării de paie, o canapea enormă marca Raoul Dufy. Au instalat încălzire centrală, un filtru de apă pentru ceai și un frigider electric. În casa lor aveau mereu ceai Earl Grey, pâine neagră tăiată felii subțiri (care se găsea rar în Franța) și unt la ceai. „Totul e nespus de încântător aici", îi scria Huxley cumnatei sale. „Soare, trandafiri, fructe, căldură. Facem băi și ne încălzim la soare."

Reputația lui Huxley – care publicase deja patru romane satirice și era unul dintre cei mai cunoscuți scriitori ai anilor douăzeci – îi atrăgea și pe alții în zonă, printre care și pe proaspăt căsătoritul Cyril Connolly. După o lună de miere petrecută în Majorca, Cyril și soția lui, Joan, au închiriat Les Lauriers Roses, o casă cu două dormitoare la est de Sanary, în Six-Fours. Avea și o grădină în care, pe lângă dihorii pe care îi aveau deja, creșteau lemuri. Lemurii

chițăiau la lumina lunii, reacționau la diverse intonații ale vocilor stăpânilor și se legănau grațios în copaci.

Mai târziu, Connolly avea să scrie despre acea perioadă, când mergea cu bicicleta până pe țărm să cumpere mâncare pentru cină, trecând „pe lângă portul în care se legănau bărcile și firmele cafenelelor sclipeau ademenitoare. Restaurantele locale ofereau, de obicei, un plat à emporter sau două, la care adăugam niște vin, cârnați și brânză Gruyère, câteva diplomats și ultima ediție a Detective sau Chausseur Français; după asta mă întorceam, încărcat cu de toate, cu mistralul bătându-mi din spate, un lemur ițindu-se din vesta bine încheiată. Drumul era abrupt și n-ar fi fost de mirare să mă trezesc împins de vânt și aruncat într-un tufiș de rozmarin, și atunci adio cină. Mâncam cu mâinile lângă foc... la sfârșitul serii mergeam la culcare, trăgând zăvorul ușii, în timp ce lemurii țipau sub lumina lunii, ca niște fantome ale casei sărind din duzi în palmieri, din palmieri în pinii înalți, cu conurile roase de pârși, din pini pe acoperiș și de acolo la fereastra dormitorului nostru...“

Connolly era un mare admirator al lui Huxley, iar când Bugatti-ul roșu a oprit în fața Les Lauriers Roses a fost încântat, sperând că era începutul unei prietenii strânse cu scriitorul. S-a dovedit a fi, însă, doar o vizită de curtoazie: Huxley era foarte presat de timp cu termenele de predare ale următoarelor două romane, iar de fiecare dată când veneau în vizită la vila Huxley, soții Connolly erau interceptați de Maria, care le spunea că soțul ei lucrează și nu poate fi întrerupt. Era adevărat, dar mai era un motiv: Maria găsea că menajul Connolly era dezgustător. „Să mănânci cu mâinile citind în fața focului însemna să lași cojile boabelor de struguri și oasele de sardine printre pagini“, comenta ea. „Dihorii puțeau; lemurul țopăia pe masă și îți apuca paharul de brandy cu încântătoarea sa mânuță neagră.“

Când prietenia apropiată pe care și-o imaginase Connolly nu s-a materializat, adulația sa inițială față de Huxley s-a transformat în resentiment[9]. Se simțea respins, iar când compara propria letargie cu activitatea febrilă a lui Huxley era umilit. Mai târziu spunea despre neacceptarea sa de către familia Huxley: „Rana a fost adâncă și mi-a răpit zece ani din viață“. Venise pe Rivieră ca să scrie, însă, deși umplea caiete întregi cu idei, nu ieșea nimic constructiv. „Scrisul e un accident care survine în urma unor necazuri“, susținea el,

defensiv. Pentru el, scrisul nu era o necesitate din punct de vedere financiar, iar fără acest imbold nu își putea impune autodisciplina pe care o avea, spre exemplu, bogatul său vecin, Somerset Maugham, care locuia mai la nord, pe coastă.

Maugham, care rareori reușea să vorbească fără să se bâlbâie, tocmai publicase Prăjituri și bere, un roman de mare senzație – până atunci fusese cunoscut doar ca dramaturg și autor de povestiri. Dedicația sa față de muncă nu-l împiedica să primească musafiri încontinuu. Printre aceștia se număra Evelyn Waugh – care în acel an vizita pentru prima oară Riviera – și fratele său, Alec – pe atunci mult mai cunoscut decât el. Au cinat amândoi cu Maugham, care l-a întrebat pe Evelyn ce credea despre o anumită persoană. Evelyn își amintea mai târziu că „am spus: «Un fătălău bâlbâit». Până și tablourile de Picasso de pe pereți au pălit".

Frații Waugh stăteau la Hôtel Welcome din Villefranche (la est de Antibes). Clădirea, având portul în față și Centrul Vechi în spate, era, în mare parte, un adevărat incubator creativ: aici locuia, într-o cameră de la etajul doi, Jean Cocteau – om de știință și intelectual cu o bogată cultură generală care se afla în centrul avangardei designului, muzicii, cinematografiei și artei din Paris. Era un pictor, scriitor, poet, scenarist, dramaturg, eseist și critic devenit celebritate națională la începutul anilor douăzeci. Era un homosexual declarat[10] și avea periodic episoade în care consuma mult opiu și alte droguri.

„Într-o zi treceam prin lobby-ul hotelului în timp ce Cocteau era la telefon (nu existau telefoane în dormitoare)", scria un tânăr american care stătea în același hotel. „Vorbea cu o voce rugătoare, erau cât pe ce să-i dea lacrimile. Mai târziu mi-au spus că o implora pe domnișoara Coco Chanel să-l mai lase să fumeze opiu și după momentul asupra căruia se înțeleseseră inițial." Chanel, care știa că trebuia să reînceapă tratamentul (pentru care plătea ea, de fiecare dată), i-a spus un „Nu!" ferm.

Cocteau își petrecea o mare parte din zi în camera lui fumând mult, de obicei cu un prieten, mirosul ușor de recunoscut al opiului umplând holurile hotelului. „Era o plăcere să-l cumperi de la chinezi de pe vreo stradă murdară, cu rufe întinse la uscat", scria el, „o plăcere să te întorci grăbit acasă și să-l încerci... să-l desfaci, să te întinzi, să deschizi fereastra spre port și să-ți iei

zborul." A reușit, cumva, să evite problemele cu autoritățile. „Dependența distruge ficatul, afectează celulele nervoase, provoacă constipație, albește tâmplele și contractă irisul ochiului", scria el. După o cură de tratament, a încercat să descrie atracția pentru opiu: „Este greu să te trezești «rupt» de opiu... E greu să trăiești știind de existența acestui covor magic, fără să poți zbura pe el".

Tot aici, la Hôtel Welcome, Cocteau a scris romanul său cel mai cunoscut, Copiii teribili (1929). Câțiva dintre prieteni săi, fascinați de prezența lui și de atmosfera din Villefranche, l-au urmat aici, stabilindu-se în apropiere, printre ei numărându-se compozitorul Stravinsky și coregraful Serge Diaghilev. Villefranche mai era și o bază a marinei rusești și americane, iar când veneau marinarii, hotelul devenea de nerecunoscut. „Stau într-un bordel pentru marinarii americani", îi scria Cocteau unui prieten, „...marinarii dansează și se bat zi și noapte. Nu se aude decât un amestec gălăgios de jazz, fiecare aparat cântă în legea lui".

Nu era nici o îndoială, totuși, că epicentrul combinației de viață pe picior mare și moravuri ușoare, atât de caracteristică celor ce-și petreceau vara pe coastă, era Antibes. Acesta era locul în care Sir Oswald („Tom") Mosley și soția lui, lady Cynthia[11], închiriau o vilă sau se opreau la Hôtel du Cap sau Eden Roc (pavilionul hotelului aflat pe malul mării) în fiecare an. Tom Mosley, pentru care umblatul din floare-n floare era la fel de firesc (și aproape la fel de frecvent) ca respirația, era mereu în căutarea unei noi aventuri, spre suferința (de multe ori evidentă) a frumoasei sale soții. În 1930, familia Castlerosse stătea cu ei.

Valentine Castlerosse era un om atât de extraordinar de gras încât era cunoscut sub numele de lordul Elephant and Castlerosse. Îl caracteriza o extravaganță fără limite: „Nu există nimic mai plictisitor decât banii în bancă, mai ales dacă îi aparțin altcuiva", a spus el odată, și era o filosofie de viață pentru el, care se baza pe faptul că șarmul și agerimea minții îl vor ține departe de bucluc. Odată, când se întorcea la primele ore ale dimineții de la un bal mascat, trupul său masiv fiind îmbrăcat doar în blănuri, s-a întâlnit întâmplător pe coridor cu una dintre clientele mai matinale ale hotelului. „Dumnezeule!", a exclamat ea, îngrozită. „Întocmai, doamnă", a replicat el

netulburat, „doar că astăzi sunt incognito“ – și și-a continuat demn drumul spre camera lui.

Castlerosse a fost obsedat ani de-a rândul de Doris Delevingne, o blondă superbă care ducea o viață ce se asemăna foarte mult cu cea a unei curtezane de top. Asemenea lui Castlerosse, era foarte generoasă cu banii – primiți, ca și ai lui, de la alții (doar că ai ei proveneau de la numeroșii ei iubiți). Lordul Beaverbrook, pentru care Castlerosse scria extrem de populara rubrică de bârfe Londoner's Log din Sunday Express, care plătea majoritatea facturilor enorme ale lui Castlerosse – dar nu dorea sub nici o formă să le plătească și pe cele ale lui Doris, la fel de mari – a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a împiedica căsătoria acestora. Când, spre sfârșitul lui decembrie 1927, a aflat că la oficiul stării civile din Hammersmith a fost depusă o cerere de înregistrare a căsătoriei, acesta s-a grăbit să-l invite pe Castlerosse să-l însoțească la Cannes chiar în ziua în care trebuia să aibă loc ceremonia, știind că La Flèche d'Or[12] pleca înainte de ora la care se deschidea oficiul stării civile.

Spre surprinderea lui, Castlerosse a acceptat bucuros. Abia când a văzut factura de la hotel a înțeles Beaverbrook de ce. Aici nu doar că figura o cameră pe care el nu o comandase, ci și câte o sticlă de șampanie, adusă în acea cameră în fiecare seară. A aflat imediat că la scurt timp după ce au ajuns la hotel au fost urmați de Doris, iar Castlerosse a vizitat-o în fiecare zi în care au stat acolo – pentru iubire și șampanie (pe contul lui Beaverbrook).

Eforturile lui Beaverbrook de a preveni mariajul au eșuat; cei doi s-au căsătorit la scurt timp, în mai 1928. În câteva luni, Doris, al cărei mod de viață rămăsese neschimbat, a avut o aventură cu Tom Mitford; devastat, Castlerosse s-a mutat în International Sporting Club, însă nu a rezistat prea mult acolo, fiind, după spusele sale, alungat de „zgomotul deprimant produs de mușchii bărbaților tineri încordându-se și arterele celor bătrâni cedând“, astfel că familia Castlerosse s-a reunit pentru puțin timp.

În august 1930, familia Mosley și copiii lor au mers în Antibes, după cum obișnuiau, cazându-se la Hôtel Eden Roc, unde li s-a alăturat sora lui Cimmie, lady Ravensdale. În apropiere stăteau și sora cea mai mică din familia Curzon, lady Alexandra (Baba) Metcalfe și soțul ei, Fruity Metcalfe. (Într-o duminică, rubrica săptămânală a lui Castlerosse menționa: „Am jucat golf cu Fruity

Metcalfe. A făcut înconjurul terenului de golf în 20 000 de cuvinte".) Era băutură din belșug atât la ei, cât și la vilele pe care le închiriau sau în care stăteau prietenii lor.

Când se adunau toți membrii familiei Mosley la un loc, se lăsa mai mereu cu scandal: primul dintre ele a avut loc când Irene Ravensdale l-a auzit fără să vrea pe cumnatul său, Tom Mosley, care se întreba, în șoaptă, care dintre cele trei surori va reuși să-l cucerească pe John Gilbert, stea a filmului mut (în acel moment căsătorit, de altfel). Care să fi fost, oare – „cea de categorie grea, cea de categorie ușoară sau cea de categorie mijlocie?" (adică Irene, Baba sau Cimmie). Asta pentru că toată lumea îl dorea pe John Gilbert, începând cu cunoscuta devoratoare de bărbați Daisy Fellowes[13], care spera să fie invitată la petrecerea lor sub clar de lună de pe balconul de sus al Eden Roc, și terminând cu Baba, care reușise să ocupe prima locul de lângă el la cină. Seara s-a sfârșit cu o altercație, Tom Mosley acuzându-și nevasta că e beată.

Ziua următoare a fost și ea „scăldată în alcool". „Fruity a băut mult mai mult decât era cazul, iar Baba era foarte enervată", scria Irene în jurnalul ei în acea seară. „La un moment dat a dispărut și s-a întors costumat în John Gilbert și, împreună cu Gilbert și Cim, a început să se plimbe în jurul doamnelor, făcând-o pe marele îndrăgostit și amuzându-i pe toți. Asta până pe la 10 seara când Maurice și Miss Stephenson, beți morți amândoi, ne-au stricat seara..."

23 august, ziua de naștere a lui Cimmie, a fost la fel de plină. După un prânz în familie, la hotel, surorile, Tom și copiii li s-au alăturat celor de la masa lui Wolf (Babe) Barnato. Babe Barnato, fiul lui Barney Barnato (devenit milionar în urma comerțului cu diamante Rand), era un om bogat, pasionat de viteză; făcea parte din grupul cunoscut sub numele de Bentley Boys. Era un jucător de golf și de cricket foarte iscusit, creștea cai de curse și, pe lângă faptul că era și un schior experimentat, mai era și un pilot de curse extraordinar – câștigase în ultimii trei ani la Le Mans.

Petrecerile pe care le dădea la casa lui mare și luxoasă din Surrey începeau pe la 10 seara și țineau până la sfârșitul zilei următoare. La una dintre ele, chelnerii erau îmbrăcați în costume de piloți de curse, cu căști din pânză de in și ochelari de protecție, iar de-a lungul aleii pietruite, lungi de vreo patru sute de metri, din fața casei au fost amenajate boxe asemănătoare celor de la

Brooklands. Invitații, în mașini luxoase, însoțiți de fete frumoase, se opreau la boxe pentru șampanie (Barnato însuși putea să bea două sticle fără vreun efect vizibil), după care își continuau drumul spre casă.

Cea mai recentă faptă de vitejie a sa fusese să se ia la întrecere – pentru un pariu, în automobilul său Bentley Speed Six – cu celebrul Tren Albastru (cum mai era numit expresul Calais-Mediterranée), al cărui nume se datora vagoanelor de dormit albastru-închis[14] și care putea găzdui optzeci și patru de pasageri de clasa I în compartimente de lux interconectate, căptușite cu lambriuri de lemn și echipate cu de toate, de la chiuvete de metal pliabile până la cârlige pentru chei. Era atât de cunoscut încât, în 1924, Cocteau a creat un spectacol de balet numit Le Train Bleu, care includea înotători, jucători de tenis și halterofili. Chanel a creat costumele, iar Picasso a pictat cortina – două femei gigantice uriașe sărind de-a lungul unei plaje, sub cerul albastru și senin.

Trenul Albastru era rapid și luxos: în fiecare vagon erau doar câte zece cușete și o mulțime de însoțitori. Vesela de porțelan din vagonul restaurant era albă (nu albastră, ca de obicei) și decorate cu frunze aurii; mai mult – pe fiecare masă erau mereu flori proaspăt culese, iar meniul era scris de mână. Până și holurile aveau căptușeala groasă, astfel încât cei care cinau până târziu să nu-i deranjeze pe cei care se culcau devreme (chelnerii dormeau în hamacuri agățate de cârlige în vagonul restaurant, după ce pleca toată lumea).

Era, firește, trenul preferat de cei bogați și celebri. Când mergeau în sud, Cole Porter și soția lui rezervau un vagon întreg, cu câte un dormitor pentru fiecare dintre ei și încă două pentru valet și cameristă, un salon în care mâncau și încă unul care servea drept birou sau în care își primeau musafirii. Amatorii de jocuri de noroc jucau aici bridge pe mize mari, în drum spre Monte Carlo. Curtezanele de lux – poules de luxe –, care călătoreau spre Rivieră ca să-și încerce norocul, le mai ofereau câștigătorilor câte o noapte de plăcere. La Calais, în tren urcau pasagerii englezi; de-a lungul coastei, trenul mai oprea la Saint-Raphaël, Cannes, Juan-les-Pins, Antibes, Nisa, Monte Carlo și Menton.

În luna martie a acelui an, Barnato fusese la un dineu la bordul unui iaht lângă Cannes, iar când a început discuția despre o eventuală întrecere cu Trenul Albastru, a pariat 200 de lire că va ajunge mult înaintea lui în cursa de la Cannes la Calais. În ziua următoare, în timp ce Trenul Albastru pleca din

gara din Cannes la 5.45, Barnato ieșea din Carlton Bar și, însoțit de un amic, pornea și el în Speed Six-ul său.

Au fost încetiniți de o ploaie torențială, au pierdut timp în căutarea locului în care trebuiau să alimenteze automobilul, s-au ciocnit de o ceață deasă în apropiere de Paris și au avut și o pană de cauciuc. Cu toate acestea, viteza lor medie de-a lungul celor 917 kilometri parcurși a fost de aproape 70 de km/oră. Au ajuns la Calais cu un avans atât de mare încât Barnato a hotărât să extindă pariul, stabilind ca destinație finală Londra. S-au înghesuit la bordul unui feribot spre Dover, de unde au pornit iar cu mașina. La 15.20, Barnato își parca Speed Six-ul lângă Conservative Club pe strada St. James, cu patru minute înainte ca Trenul Albastru să ajungă în gara din Calais. Francezii s-au răzbunat pentru această lovitură adusă orgoliului lor național amendându-l cu 160 de lire pentru încălcarea limitei de viteză pe drumurile publice și interzicând accesul Bentley Motors (al cărei președinte era Barnato) la Salonul Auto de la Paris din acel an.

Babe Barnato și-a făcut apariția și în seara zilei de naștere a lui Cimmie, când ea a organizat o cină plină de lumini pe stâncile din fața hotelului, după care Barnato, Gilbert și alți bărbați invitați s-au întrecut în curse de scufundări. A fost, din nou, o seară cu scene și certuri.

Gilbert, care a stat lângă Irene în timpul cinei, i-a făcut confidențe acesteia, mărturisindu-i că „relația cu Ina [soția lui Gilbert] e cam încordată“. Cu toate acestea, atunci când Mosley (căruia îi plăcea să provoace scandaluri) a luat-o pe Ina să vorbească cu Fruity și a lăsat-o singură cu el, Gilbert, descoperind că soția lui lipsește și înnebunit de gelozie, „a luat-o razna“ (după spusele lui Irene). „A târât-o cu sălbăticie până-n stradă, unde Cim și Dudley au fost martorii unei scene înfricoșătoare... Baba și Cim au încercat ore întregi să-i potolească pe amândoi.“ Irene a fost condusă cu mașina acasă abia pe la 5 dimineața, „istovită după ce a tot așteptat să-i vină rândul“, iar când restul petrecăreților s-au trezit dimineață, au descoperit că Gilbert plecase la Paris în zorii zilei cu taxiul, spunându-i șoferului: „Ai grijă să nu faci vreun accident – fața mea e tot ce am mai de preț“.

Lucrurile nu stăteau prea bine nici cu cuplurile celebre, primele care au început să-și petreacă verile pe Rivieră. Cel mai elocvent exemplu în acest sens

sunt soții Fitzgerald, ale căror vieți se destrămau văzând cu ochii (Scott și Zelda erau deseori invitații lui Gerald și *Sara* Murphy, primii care s-au stabilit pe coastă și cei care au servit ca inspirație pentru romanul Blândețea nopții). În vara lui 1930, Zelda, care avea în acel moment treizeci de ani, a fost internată în prima dintre clinicile în care va sta, cu mici întreruperi, tot restul vieții, relația cu soțul ei destrămându-se încet și chinuitor în timp ce starea ei psihică devenea din ce în ce mai fragilă.

Într-o lungă scrisoare din vara aceea, Scott descria „egoismul aproape megaloman" al Zeldei „și slăbiciunea mea nesăbuită pentru băutură... ne-am distrus – nu am crezut niciodată cu adevărat că ne-am distrus unul pe celălalt". Banii, cândva din belșug, se câștigau din ce în ce mai greu: deși avea doar treizeci și patru de ani, alcoolismul lui Scott devenise greu de controlat și îi era din ce în ce mai greu să scrie. Zelda a început să-i scrie scrisori înveninate și acuzatoare din spital, la care el îi răspundea: „Scrisorile oribile pe care le primesc de la tine sunt puse, pur și simplu, într-un dosar, la litera Z". Cel mai mult l-a rănit acuzația că ar fi homosexual pe care i-a aruncat-o în față Zelda odată. La asta se redusese ceea ce părea să fi fost, cândva, o viață ca-n povești.

Riviera începuse să „sufere" și din punct de vedere financiar. Efectele crahului de pe Wall Street din octombrie 1929 se făceau simțite și pe Rivieră, fiind însoțite de declanșarea Marii Depresiuni mondiale. Multe proprietăți au fost puse în vânzare, a scăzut valoarea acțiunilor la cazinouri, numărul de vizitatori a scăzut și el simțitor, iar hotelurile și magazinele și-au micșorat prețurile în încercarea de a atrage mai mulți clienți. Veniturile Hôtel Splendide din Nisa, de exemplu, aproape că s-au înjumătățit din 1929 până în 1930. Nimic din toate acestea, însă, nu a reușit să-i oprească pe bărbații și femeile care se aflau în căutarea celui mai de preț lucru oferit de această coastă magică: hedonismul pur, scăldat de razele soarelui.

Unul dintre ei era diplomatul german Hans Günther von Dincklage, stabilit în Sanary cu frumoasa lui soție, pe jumătate evreică, pe nume Maximiliana (cunoscută sub numele de Catsy), o moștenitoare cu care se căsătorise în 1927 și a cărei soră vitregă era scriitoarea Sybille Bedford. Von Dincklage era înalt, avea o constituție atletică, o expresie deschisă, păr blond și o înfățișare plăcută, fiind elegant, manierat și vorbind fluent engleza și

franceza. Mama lui era englezoaică, iar tatăl provenea dintr-o veche familie de aristocrați din Westfalia, așa că i se potrivea de minune funcția minoră pe care o ocupa în cadrul ambasadei germane. Mai târziu, va juca un rol important în viața lui Chanel.

Pseudonimul „Coco“ își are originea în scurta sa carieră de cântăreață, refrenul uneia dintre melodiile pe care le interpreta începând cu „Co-co-co-co...“

S-a născut pe 19 august 1883

În prezent, în Muzeul de Artă din Dallas

O teorie foarte răspândită în acea perioadă era că acest lucru ar ajuta sperma să ajungă la ovul

Ea spunea mereu că au fost zece ani – au continuat să se vadă și după căsătoria lui

Concediile plătite au apărut abia în 1936 în Franța și în 1938 în Anglia

S-au căsătorit în 1935

Fusese publicat în secret în Italia în 1928 și în Franța și Australia în 1929

În unicul său roman, The Rock Pool [Lacul dintre stânci] (1936), Connolly face referire la „vulgaritatea intelectuală avizată a lui Aldous Huxley“

Homosexualitatea a încetat să fie ilegală în Franța de la adoptarea Codului Penal în 1791

Una dintre cele trei fiice ale lordului Curzon, cunoscută sub numele de Cimmie

Tren de lux care lega Parisul de Calais

A se vedea pagina 101

Celelalte trenuri din Franța erau maro

Capitolul II

Misia Sert și cercul ei

Una dintre prezențele constante și frecvente în La Pausa pe tot parcursul anilor treizeci a fost Misia Sert. Era prietena cea mai bună a lui Chanel, în ciuda unei rivalități latente[15] și a câtorva certuri majore. Când erau invitate undeva, Chanel și Misia obișnuiau să meargă împreună, Misia purtând întotdeauna haine semnate de Chanel; în La Pausa, camera Misiei era lângă cea a lui Chanel. Se cunoscuseră la un dineu în 1917, când numele lui Chanel abia începea să fie cunoscut. Misia a fost fascinată din prima clipă de Chanel – pe atunci o tânără mai degrabă rezervată, dar extrem de elegantă – , înțelegând din prima că este un om ieșit din comun. În ziua următoare i-a făcut o vizită și au stat de vorbă ore întregi.

Născută într-o familie ruso-poloneză, Misia era foarte pasionată de muzică și artă și, după ce s-a căsătorit cu primul ei soț, vărul ei Thadée Natanson, a devenit în scurt timp centrul unui cerc care îi includea, printre alții, pe Debussy, Renoir, Monet și Gide. Toți erau fermecați de șarmul și tinerețea ei – o pictau, îi dedicau compoziții muzicale –, astfel că a devenit muză și protectoare a multora dintre ei. Curtată intens de unul dintre cei mai bogați oameni din Paris, Alfred Edwards, divorțează de Natanson în 1905 și se recăsătorește, pentru ca, doar un an mai târziu, să se despartă și de Edwards, care se îndrăgostise de o curtezană pe care o va lua, mai târziu, de soție.

În 1908, Misia începe o relație cu pictorul spaniol José-María Sert, un bărbat care nu arăta neapărat bine – era îndesat, smead, bărbos –, însă era plin de viață și cu o mare încredere în norocul său. „Aveam certitudinea absolută că Sert e bărbatul pe care l-am așteptat toată viața, că ceilalți nu existaseră, și că nici nu va mai exista nimeni altcineva“, scria Misia, după ce străbătuseră Italia în lung și-n lat împreună. „Pentru prima oară în viață, aveam senzația minunată, calmă și înfricoșătoare că este pentru totdeauna.“

Până în acel moment, Misia era deja cunoscută în tot Parisul pentru influența pe care o avea în lumea artei – Parisul, în anii douăzeci, fiind

considerat capitala culturală a lumii (inclusiv de către locuitorii acestuia). Multe dintre trăsăturile pe care le avea madame Verdurin a lui Proust erau, de fapt, ale Misiei. Scriitorul Paul Morand o descria ca fiind „o colecționară de genii, care erau cu toții îndrăgostiți de ea". Se spunea că trebuie să fii talentat pentru ca Misia să vrea să te cunoască.

Nu e de mirare, așadar, că, din momentul în care s-au cunoscut, cariera lui Sert avea să prospere. În scurt timp, comenzile au început să vină cu duiumul, iar pe pereții caselor oamenilor bogați au început să apară roadele imaginației sale – elefanți, spiriduși, acrobați, zeițe și zei goi la umbra palmierilor, perdele unduitoare. Diverse săli de bal, pavilioane, camere de muzică și scări au devenit pânze pentru frescele sale enorme, iar la scurt timp a fost rugat să decoreze clădiri publice: clădirea primăriei din Barcelona, Palatul Ligii Națiunilor din Geneva, Centrul Rockfeller din New York. Viața de oameni bogați li se potrivea amândurora atât de bine, încât mai târziu, pentru Sert, arta sa și câștigul pe care i-l aducea au devenit mai importante decât orice altceva.

Misia – cândva model pentru pictori ca Toulouse-Lautrec, Vuillard și Renoir și prietenă apropiată a impresarului de balet Serge Diaghilev – a fost cea care a introdus-o pe Chanel în viața artistică tumultuoasă a Parisului, pe atunci un adevărat laborator de idei. Lângă Misia și Sert, Chanel a învățat despre muzică, pictură, artă și cum să trăiești cu stil; Misia a fost cea care i-a făcut cunoștință cu oameni de artă excepționali, ca dansatorul și coregraful Serge Lifar și intelectualul polimat al Franței, Jean Cocteau.

În același timp, între cele două exista o rivalitate latentă: Misia o considera pe Chanel protejata ei și orice putea submina această stare de lucruri îi provoca invidie. Atunci când Chanel – care până s-o cunoască pe Misia nu știa ce este baletul – a plătit datoriile impresarului Serge Diaghilev, i-a zis acestuia: „Misia nu trebuie să afle sub nici o formă, niciodată!", spunându-i unuia dintre biografii săi[16]: „O cunoscusem destul pe Misia ca să știu că m-ar invidia pentru că nu avea cum să facă ea ceea ce am făcut eu pentru Diaghilev".

Tot Misia a fost cea care a ajutat-o pe Chanel când era gata să cadă în disperare, iar prin asta i-a salvat, într-un fel, cariera. Aceasta fusese lansată cu ajutorul marii iubiri a lui Chanel – Arthur „Boy" Capel. Capel – un brunet frumos, cu ochi verzi, era un englez care vorbea fluent franceza și care, spre

deosebire de mulți dintre prietenii săi, iubea munca la fel de mult ca distracția. Chanel rezona cu această atitudine a sa, precum și cu încrederea lui în abilitățile femeilor care, credea el, erau pe nedrept împiedicate să aibă succes. „Ușa spre viitor e încă închisă pentru femei“, scria el. „A venit vremea să le eliberăm... inferioritatea femeilor e doar o iluzie a sexului opus.“

Chanel a reușit, cu siguranță, să dovedească acest lucru.

Începutul vieții ei nu părea a fi unul promițător. Gabrielle Bonheur Chanel s-a născut pe 19 august 1883, părinții ei nefiind căsătoriți. Tatăl, absent, era vânzător ambulant, iar mama ei a murit când ea avea unsprezece ani, moment în care tatăl și-a dus cele trei fiice la un orfelinat pentru fete administrat de călugărițele unei mănăstiri cisterciene. După ce le-a lăsat aici, a dispărut pentru totdeauna din viețile lor. Frații lor mai mici, Alphonse și Lucien, care aveau nouă și, respectiv, cinci ani, au avut o soartă și mai crudă, fiind lăsați în familii de țărani, unde erau tratați ca niște robi, cum era obiceiul. Abia când au împlinit treisprezece ani au părăsit micile ferme la care lucrau, pentru a deveni comercianți ca tatăl lor.

Viața la orfelinat era strictă, retrasă, monahală și monocromă. Fetele purtau fuste negre și bluze albe, fiind supravegheate îndeaproape în zilele când se întâmpla să iasă de pe teritoriul mănăstirii. Aici, în acest loc sumbru și izolat cu șase zile de școală pe săptămână a stat Chanel timp de șase ani, fiindu-i interzis aproape totul – de la haine mai interesante până la citirea romanelor. Era literalmente ca o închisoare, iar adolescentei Chanel probabil i se părea uneori că nu va scăpa niciodată de acolo. Dar aici a învățat să coasă și, când a împlinit optsprezece ani (vârsta la care fetele părăseau orfelinatul), a fost trimisă să învețe gratuit la școala mănăstirii din Moulins, un orășel în jurul căruia staționau câteva regimente. Aici, împreună cu mătușa ei, Adrienne (o fată frumoasă cu doar un an mai mare decât ea), și-a găsit de lucru ca croitoreasă.

Fiind în acea perioadă o tânără încântătoare cu o înfățișare unică și frapantă, Chanel cânta într-un cabaret ca să câștige niște bani în plus. Atunci l-a întâlnit pe Étienne Balsan – un fost ofițer al cavaleriei franceze, acum proprietar de cai și moștenitor al averii tatălui său (antreprenor din domeniul textilelor) – și, la douăzeci și trei de ani, a devenit amanta lui – mai bine zis, cea de-a doua amantă a sa, pentru că Balsan deja avea o bine-cunoscută cocotă

la castelul său, Royallieu, lângă Compiègne (cunoscut pentru vânătorile din pădurile sale). Chanel, pragmatică de când se știa, a acceptat această situație ca pe o evadare din viața pe care o ducea, devenind expertă în călărie și urmărind comportamentul prietenilor săi aristocrați – până s-a îndrăgostit de unul dintre ei. Este vorba despre Boy Capel, pentru care l-a părăsit pe Balsan după trei ani, pentru a se muta în apartamentul șic din Paris al lui Capel. Aici și-a deschis un mic atelier în care se confecționau pălării de damă. Pălăriile ei erau remarcabil de simple și elegante, extrem de diferite de articolele pline de flori, pene și câteodată pietre prețioase, care erau în vogă atunci; la scurt timp, a început să devină cunoscută. Când a vrut să își dezvolte afacerea, Capel i-a împrumutat bani; n-a trecut mult până ce simplitatea și eleganța creațiilor sale i-au adus faimă. Era foarte fericită: îndrăgostită lulea („îmi era tată, frate, era toată familia mea", spunea ea), se punea pe picioare, devenind independentă – una dintre trăsăturile definitorii ale personalității sale.

Erau amândoi foarte energici, și atunci când Capel pleca (frecvent, de altfel) să joace polo pe diversele terenuri care răsăriseră precum ciupercile în toată Franța, Chanel lucra și, fiind absorbită de ideea că exercițiul regulat este esențial pentru un corp frumos și zvelt, lua lecții de dans (activitate pe care o va practica toată viața). Odată cu dezvoltarea afacerii ei și deplasările frecvente ale lui Capel, Chanel devenea din ce în ce mai încrezătoare în propriile puteri. Urma să aibă nevoie de toată tăria sufletească de care era capabilă: în primăvara lui 1918, Capel a anunțat-o că se va căsători cu tânăra văduvă Diana Wyndham, o aristocrată care îl va ajuta să-și consolideze poziția socială.

Chanel era zdrobită. Se părea că fusese doar o amantă, până la urmă. A părăsit locuința lui Capel și s-a mutat într-un apartament pe care i-l găsise Misia. În august 1918, după căsătoria lui Capel cu Diana, Chanel a părăsit Parisul, suferind o cădere nervoasă. Și Capel a trecut cu greu peste pierderea lui Chanel; la doar câteva luni de la căsătorie s-a reîntors la ea, iar legătura lor a continuat. Soția lui, Diana, nu reprezenta o piedică, pentru că se întorsese în Anglia, unde reluase relația cu Duff Cooper („Nu mă iubește deloc și nici eu prea mult pe ea, dar ne amuză această situație", scria Cooper în jurnalul său).

În acel moment, Chanel era deja înregistrată ca couturière (nu doar pălărieră), iar a sa maison de couture se afla pe rue Cambon 21, lângă Ritz.

Apoi, cu câteva zile înainte de Crăciun, în drum spre sudul Franței, Capel a murit într-un accident de mașină – una dintre anvelope s-a rupt, iar mașina s-a răsturnat și a explodat. Un amic, Comte Lèon Laborde, a venit la Chanel în zorii zilei pentru a-i da vestea. A fost întâmpinat de majordom, însă a insistat că trebuie să o vadă pe madame. Chanel, cu părul negru în dezordine, a coborât în pijamaua ei de satin alb. La auzul veștii îngrozitoare, l-a privit fără un cuvânt, cu ochi sticloși, „plângând cu ochii uscați", cum va spune Laborde mai târziu. A știut imediat ce trebuia să facă. S-a îmbrăcat, a adunat niște lucruri într-o geantă mică și l-a rugat pe Laborde să o ducă imediat.

Au ajuns la Cannes în seara următoare. Laborde a umblat din hotel în hotel în căutarea surorii lui Capel, știind că trebuia să fie acolo. Într-un final, la trei dimineața, a găsit-o și a urcat la ea, însoțit de Chanel. Aici, Chanel a aflat că nici măcar nu va putea să-l vadă pentru ultima oară, fața fiindu-i atât de arsă încât sicriul a fost sigilat pe loc. Nu a fost la înmormântare a doua zi, rugându-l pe șofer, în schimb, să o ducă până la locul accidentului. Ajunsă acolo, a făcut înconjurul locului, atingând rămășițele automobilului, ca într-un final să se așeze pe o bornă de la marginea drumului și să izbucnească în plâns. Mulți ani mai târziu mărturisea: „Când l-am pierdut pe Capel, am pierdut totul. A lăsat în mine un gol pe care nu l-am mai putut umple cu nimic, niciodată". A ținut doliu ca o văduvă, cerând ca mobila din camera ei să fie acoperită cu negru, să aibă perdele și lenjerie de pat negre.

Pierderii teribile i s-a adăugat și sentimentul de umilință și trădare: Chanel a descoperit că nu era unica amantă a lui Boy Capel. The Times scria că în testamentul lui figura o contesă italiană, care a primit ca moștenire aceeași sumă de bani ca Chanel. A fost ultima picătură pentru Chanel, care s-a cufundat într-un hău de tristețe nemărginită, disperare și apatie.

Abia când Misia și José-María, care tocmai se cununaseră, au luat-o cu ei în luna de miere, la Veneția, a început să-și revină. Deși încă aproape înnebunită de durere, și-a concentrat toate forțele în muncă, investind cele 40 000 de lire pe care i le lăsase Capel în afacerea ei și extinzându-și sediul din rue Cambon nr. 31[17]. Tot atunci și-a făcut niște obiceiuri care o vor însoți toată viața: relații simultane sau parțial suprapuse, precum și transformarea relațiilor amoroase în prietenii trainice.

În 1921, iubitul ei era Igor Stravinsky, un compozitor din cercul cuplului Sert. Situația lui financiară era precară și nu reușea să găsească un apartament destul de ieftin pentru familia sa. Chanel le-a oferit soției și celor patru copii ai săi casa ei din Paris, ea mutându-se la Ritz. Aici, Stravinsky o vizita des, însoțind-o la petreceri sau în cluburi. N-a trecut mult până să-i stabilească o alocație lunară. Repunerea în scenă a spectacolului său de balet, Ritualul de primăvară, în mare parte finanțată de Chanel, a avut un succes răsunător, apropiind-o și mai mult de cercul artistic al lui Diaghilev. „Îmi plăcea [Stravinsky]“, spunea ea „pentru că este foarte bun.“ O atrăgeau în egală măsură talentul și temperamentul său slav, învățând multe despre muzică de la el.

În scurt timp au început o relație. Nimic nu putea rămâne secret pentru mult timp în acea lume – nici măcar față de soția înșelată. Când Chanel, care îi ajutase familia, i-a amintit lui Stravinsky că e însurat și l-a întrebat ce părere are soția lui despre asta, i-a răspuns doar: „Știe că te iubesc. Cui altcuiva puteam să îi mărturisesc un lucru atât de important?“

Stravinsky fiind cum era, relația era una chinuitoare, cuplul Sert – care se „hrănea“ cu detaliile picante ale relațiilor celor din jur – contribuind din plin la dramatismul acesteia. Cât despre Chanel... Deși fascinată de complexitatea sufletului rus, nu îl iubea pe Stravinsky cu aceeași pasiune cu care o iubea el. Atunci când Ballets Russes au plecat într-un turneu în Spania și Stravinsky i-a cerut să plece cu ei, Chanel i-a spus doar că li se va alătura în scurt timp.

O lună sau două mai târziu l-a dus cu mașina acasă pe un tânăr pe care tocmai îl cunoscuse. Marele Duce[18] Dimitri Pavlovici, nepotul favorit al țarului Alexandru al II-lea, care avea atunci treizeci de ani, era unul dintre aristocrații ruși care emigraseră în Paris și se întrețineau lucrând ca chelneri, șoferi de taxi sau prin orice alte mijloace posibile. Deși privilegiat, cea mai mare parte a copilăriei lui a fost aproape orfan: mama sa murise la naștere, iar când avea unsprezece ani, tatăl său fusese exilat pentru încheierea unei căsătorii morganatice, dezavuate de țar. Refugiat în Kremlin împreună cu sora sa, a auzit bombele și împușcăturile din timpul Revoluției din 1905.

Mai târziu, în 1916, Dimitri a fost implicat în complotul pentru uciderea lui Rasputin – fusese unul dintre conspiratorii din casa în care acesta a fost

întâi otrăvit, apoi împușcat – , fiind, drept urmare, exilat de vărul său primar, țarul condamnat Nicolae al II-lea. Acest lucru i-a salvat viața: fratele, sora și mătușa lui au fost uciși de bolșevici în timpul revoluției. Era înalt, foarte frumos – și cu opt ani mai tânăr decât Chanel. Despre noaptea în care Chanel l-a adus până la apartamentul ei, unde a rămas cu el până la 4 dimineața, a scris: „Ne-am simțit, dintr-odată, foarte apropiați". Legătura lor n-a fost nici ea fără complicații. Când Misia Sert a descoperit că Chanel, care era protejata ei, se culca cu superbul Dimitri fără știrea ei, le-a trimis o telegramă buclucașă lui Diaghilev și Stravinsky. Suna așa: „Coco e o mică vânzătoare care preferă Marii Duci artiștilor". Diaghilev i-a trimis-o direct lui Chanel, adăugând că n-ar trebui sub nici o formă să vină acum în Spania, pentru că Stravinsky ar omorî-o. Din punctul de vedere al lui Chanel, acesta era sfârșitul relației cu Stravinsky (deși a continuat să îl susțină financiar) și aproape sfârșitul prieteniei cu Misia, cu care nu a vorbit săptămâni întregi după incident.

Între timp, se vedea cu Dimitri în fiecare zi. N-a trecut mult până să îl ducă pe Rivieră, călătorie cu ocazia căreia și-a cumpărat o nouă mașină. Era un Rolls Royce Silver Cloud, o decapotabilă albastru-deschis – era, până la urmă, o femeie bogată, fiind pe cale să devină și mai bogată. Stăteau la Menton, unde li s-au alăturat camerista lui Chanel și valetul lui Dimitri, Piotr – un munte de om care îl urmase din Rusia. Dimineața, Dimitri juca golf, în timp ce Chanel stătea în pat până târziu; se întâlneau la prânz, după care plecau să viziteze satele și bisericile din apropiere, mâncau în oraș, jucau la Cazinou. În jurnalul său, Dimitri avea însemnări despre „rara bunătate" și „căldura surprinzătoare" cu care era înzestrată Chanel. Deși sărac și, în mare parte, întreținut de ea, Dimitri i-a dat niște perle superbe, moștenire de familie, pe care reușise să le salveze când a fugit din Rusia. Chanel le-a copiat, lansând moda șiragurilor lungi de perle (naturale sau imitație). Legătura lor, deși scurtă (Dimitri mai scria că nu e îndrăgostit de Chanel), s-a transformat într-o prietenie durabilă și s-a dovedit a fi sursa cea mai importantă a averii ei. Dimitri a fost cel care i-a făcut cunoștință cu parfumierul de origine ruso-franceză Ernst Beaux.

Femeile elegante purtau pe atunci parfumuri cu miros pur de flori – gardenie, trandafir, heliotrop, iasomie; delicate și inocente, acestea nu durau decât foarte puțin. Aromele mai bogate și mai senzuale, care aveau la bază

moscul și esența de zibetă și care erau mai durabile, erau preferate de demimondene. Chanel însă considera că femeile – adică clientele sale din înalta societate – erau acum mai emancipate și mai pregătite pentru parfumuri sofisticate și senzuale, care să servească drept element de contrast cu șicul aproape spartan al hainelor create de ea. Subliniind farmecul erotic la parfumului, a adăugat: „Dați-vă cu parfum acolo unde ați vrea să fiți sărutate".

Ea însăși a iubit parfumul dintotdeauna, purtându-l în fiecare zi și lăsând mereu o dâră în urma sa. Obișnuia să citeze des cuvintele lui Paul Valéry: „O femeie care nu se dă cu parfum nu are viitor". Fiind foarte conștientă de importanța publicității, mai ales a celei „din gură-n gură", percepea noua esență ca fiind o parte atât de importantă a „imaginii" Chanel, încât influența întregului brand s-ar fi extins pe o piață cu totul nouă.

Beaux, un maestru în ale parfumeriei, crease amestecuri de esențe naturale și sintetice (care le stabilizau pe cele naturale), astfel încât parfumul, în loc să țină puțin și să aibă un miros de flori ușor recognoscibil, avea o aromă abstractă și durabilă. I-a propus lui Chanel să aleagă din câteva dintre creațiile sale, iar ea a ales-o pe cea de-a cincea. Întrebată cum se va numi parfumul, a hotărât să se oprească la ceea ce considera a fi numărul ei norocos, replicând: „Îmi prezint colecția de rochii pe 5 mai, a cincea lună a anului; să rămână No. 5". Eleganța spartană a hainelor create de ea se reflecta până și în sticluța parfumului: spre deosebire de obișnuitele flacoane rotunde și sofisticate, era o simplă fiolă pătrată de sticlă transparentă, pe care era imprimată emblema ei – un dublu C.

A împărțit mostre clientelor ei preferate, cărora le-a plăcut foarte mult. Să vinzi parfum, însă, era cu totul altceva decât să vinzi haine couture unor clienți individuali. Prin intermediul unui prieten, Théophile Bader, proprietarul Galeriilor Lafayette, a făcut cunoștință cu frații Wertheimer, care dețineau cea mai mare companie de produse cosmetice și parfumerie din Franța – Les Parfumeries Bourjois. A semnat cu ei un contract pentru producția, vânzarea și distribuirea Chanel No. 5, frații Wertheim însușindu-și 70 la sută din profit, 20 la sută revenindu-i lui Bader, în calitate de comision, iar lui Chanel rămânându-i doar 10 la sută; a fost o afacere pe care a regretat-o amarnic toată viața. Succesul a fost unul imediat, impactul asupra pieței americane – enorm,

iar în scurt timp Chanel No. 5 a devenit cel mai cunoscut parfum din lume, iar Chanel, cu cele 10 la sută din profit – multimilionară. În aceeași perioadă începe relația lui Chanel cu poetul Pierre Reverdy, prietenul căsătorit al lui Picasso, opera căruia a fost o sursă de inspirație pentru mulți suprarealiști. Spre deosebire de relațiile sale anterioare, această legătură a durat cinci ani (din 1921 până în 1926). Se cunoscuseră în apartamentul Misiei Sert, situat la etajul cinci și decorat cu fluturi albaștri, statui în stil baroc și sticlă venețiană. Reverdy era scund, cu păr negru des, avea pielea măslinie și o voce răgușită, caldă. Predispus la tăceri bruște, era și temperamental, dificil și misterios. Misia, care îl cunoștea de ceva vreme, l-a descris ca părând a fi „epuizat de viață, în esență. Era un amestec curios de smerenie creștină și revoltă violentă; în prezența lui, puteai simți, aproape fizic, suferința permanentă pe care o avea în suflet".

Caracterul său era plin de contradicții: îi plăcea viața bună, plină de plăceri de tot felul, fiind însă în același timp atras de ascetism și meditație. Iubirea pentru Chanel, combinată cu mustrările de conștiință pentru infidelitatea sa, însemna că putea să dispară subit din viața plină de farmec și lux alături de Chanel, retrăgându-se în mica sa mansardă din Montmartre.

Acest temperament, care, pentru un iubit, era cel puțin incomod, în combinație cu înclinația lui spre singurătate l-au determinat să se refugieze lângă mănăstirea Solesmes, împreună cu soția lui. A trăit aici câțiva ani. Asta însemna că, atunci când voia să plece în concediu pe Rivieră, Chanel îl lua cu ea pe Dimitri.

În 1930, când relația lui Chanel cu Bendor a luat sfârșit, Reverdy a revenit în viața ei („Nu pot rezista bucuriei de a te vedea..."), petrecând o mare parte din vara anului 1931 la La Pausa. Cât a stat aici, a scris o serie de aforisme pe care, mai târziu, Chanel le va prezenta revistelor drept ale ei. („Excesul de tact în dragoste poate provoca dezamăgire").

Bogăția ei îl intriga și îl șoca în același timp pe acest bărbat chinuitor de sensibil, așa că, atunci când voia să-l ajute din punct de vedere financiar, Chanel era nevoită să o facă în secret, cumpărându-i de obicei manuscrisele de la editorul lui. Deși a părăsit-o la sfârșitul anului 1931, măcinat de remușcări

pentru infidelitatea față de soție, relația lor a rămas una dintre cele mai profunde din viețile amândurora.

În acel moment, Chanel devenise cea mai cunoscută couturière din lume – clienții trebuiau să facă rezervări pentru probe cu luni bune înainte –, iar Riviera a devenit destinația principală a verii de la sfârșitul anilor '20, marile hoteluri erau deschise pe toată durata acesteia. Veneau aici regi (ai Norvegiei, Danemarcei și Suediei), prinți, maharajahi, milionari, stele de cinema și prietenii acestora, precum și o mulțime de oameni bogați și mondeni. Unii închiriau sau cumpărau vile de-a lungul coastei, prețurile crescând continuu din cauza fluxului mare de solicitări, spre nemulțumirea englezilor stabiliți aici în căutarea unui trai mai ieftin, mai liniștit și a unei clime mai calde decât în țara lor.

Chanel era cea mai cunoscută de acolo. Aspectul ei seducător – senzual, androgin și șic, părul scurt, figura zveltă care sublinia perfect eleganța simplă a hainelor și iubiții ei din înalta societate („Viața mea amoroasă a devenit foarte dezorganizată", spunea ea) despre care se vorbea la toate colțurile, i-au o creat o imagine publică foarte impresionantă. Fiind perfect conștientă de acest lucru, Chanel nu fugea niciodată de atenția presei și nu refuza nici un fotograf; era mereu prezentă la toate petrecerile importante. Persoana și stilul ei („După părerea mea, simplitatea este cheia adevăratei eleganțe") deveniseră un brand, a cărui întruchipare era chiar ea. Ideile curgeau fără oprire. Deja inventase ceea ce a rămas în istorie ca fiind (probabil) cea mai cunoscută creație a ei – rochia neagră scurtă. „Asta n-o să dureze", a spus ea într-o seară la teatru, privind toate femeile îmbrăcate în rochii împodobite excesiv. „Le voi îmbrăca pe toate simplu – în negru." Ne este greu, azi, să înțelegem cât de revoluționar era acest concept: până atunci, negrul era purtat numai și numai în semn de doliu, așa că nu doar că era o idee cu totul nouă – reprezenta și încălcarea unui tabu social. În 1926, Vogue publica o fotografie cu o rochie neagră creată de Chanel, numind-o Ford-ul lui Chanel (modelul T al lui Henry Ford, accesibil tuturor, era produs doar pe negru). Chanel a introdus și jachetele de tweed, imitațiile de bijuterii în combinație cu pulovere simple, bluzele în dungi în stil breton.

Numărul articolelor produse era uriaș. În medie, Chanel producea 400 de articole pentru cele două colecții pe care le prezenta anual. Mai întâi trebuia să aleagă țesătura din sute de mostre, atingându-le cu degetele pentru a simți textura și mototolindu-le pentru a vedea dacă se șifonează. Nu știa să deseneze, deci nu existau schițe; din acest motiv, Chanel trebuia să descrie ce voia, iar asistenții ei să interpreteze. După ce haina de probă era tăiată, cusută și îmbrăcată pe manechin, Chanel se apuca de lucru.

Înarmată cu foarfecă și ace de siguranță, tăia sau smulgea mâneci, ajusta umeri, prindea partea de la talie. După asta, haina era cusută din țesătura aleasă de ea și se repeta procesul, până nu mai era nevoie de modificări. Acest lucru îi ocupa toată ziua de muncă, care începea la prânz și dura aproximativ opt ore. Această rutină continua cu excepția lunilor petrecute în La Pausa începând cu anul 1930.

Criza economică mondială care a izbucnit în 1929 a însemnat și mai mulți bani pentru Chanel. În 1932 a fost abordată de De Beers, giganții industriei diamantelor, afacerile lor având de suferit atât din cauza crizei mondiale, cât și a succesului imitațiilor de bijuterii, care au devenit foarte populare datorită lui Chanel. Până atunci, majoritatea bijuteriilor purtate de clientele bogate ale lui Chanel erau adevărate; chiar și așa, puține dintre ele își puteau permite mai mult de una sau două – de obicei bijuterii mici, de zi. „Este revoltător să umbli cu milioane de dolari în jurul gâtului doar pentru că se întâmplă să fii bogat“, a spus ea, adăugând: „Îmi plac imitațiile... doar pentru că sunt provocatoare“. Așa a apărut moda de a combina bijuterii adevărate și false în cantități remarcabile – șiraguri de perle, brățări albe sau de culoarea fildeșului smălțuite, decorate cu cruci malteze și coliere din pietre prețioase amestecate cu mărgele de sticlă – toate arătând spectaculos în contrast cu simplitatea minimalistă a hainelor ei.

Inspirația pentru toate acestea i-a venit de la minunatele bijuterii de familie pe care fostul său iubit, Dimitri, le-a adus pe furiș din Rusia, precum și de la propria ei colecție, multe dintre bijuteriile de acolo fiindu-i dăruite de Bendor. Avea șiraguri de perle de toate mărimile și lungimile, opt metri de diamante, rubine, perle și smaralde, coliere strâmte, brățări, inele și cercei confecționați dintr-un smarald înconjurat de diamante, brățări cu diamante, rubine și

smaralde, brățări smălțuite decorate cu pietre prețioase, un colier cu cincisprezece șiraguri din rubine mici răsucite într-unul singur, precum și multe pietre prețioase nemontate sau neșlefuite. Din ele – safire, topaze, rubine, diamante – și din bucăți de sticlă colorată avea să creeze colierele semiprețioase care au făcut-o celebră.

Pentru colecția De Beers a apelat la ajutorul iubitului ei de atunci, Paul Iribe (născut Iribarnegaray). Iribe activa ca ilustrator și designer în domeniul textil, publicitate, grafică și scenografie, fiind și un reputat caricaturist. Având amândoi patruzeci și nouă de ani la acea vreme, Chanel și Iribe au început să colaboreze spre sfârșitul anilor douăzeci.

Iribe, basc, era un personaj controversat: antidemocrat, antigerman și, asemenea lui Chanel, antisemit. Era și un patriot înflăcărat: sloganul Le Témoin, revista pe care o fondase cu mulți ani în urmă și care a fost relansată prin intermediul finanțării lui Chanel, era „Le Témoin vorbește franceză!" Chanel putea fi recunoscută în Marianne, o figură-simbol a libertății Franței.

Relația lor era una tumultuoasă și pasională. Înclinat spre crize de nervi, certuri zgomotoase și chiar schimburi de pumni, Iribe făcea aparte dintr-un cerc de intelectuali boemi în care încurcăturile sentimentale, potențate de alcool și droguri, erau la ordinea zilei. Scriitoarea Colette credea că este un demon. („Uguie ca un porumbel", îi scria ea unui prieten; „... în unele texte vechi este menționat faptul că demonii iau chip de porumbel").

Chanel avea respect și admirație față de talentul său, iar sentimentul era reciproc. Împreună, au creat pentru De Beers o colecție care avea simplitatea elegantă caracteristică stilului art déco, având și un caracter practic accentuat: patru brățări subțiri care, împletite, formau o brățară lată strălucitoare, coliere care se puteau transforma în tiare.

În luna noiembrie a anului 1932, expoziția din apartamentul somptuos de la parter al lui Chanel, situat pe rue du Faubourg Saint-Honoré, a fost vizitată timp de două săptămâni de lumea bună a Parisului. Camerele din apartament, decorate în crem, bej, negru și auriu – culorile ei preferate – constituiau un cadru potrivit, oglinzile, sculpturile și imensa canapea în stil Regency acoperite cu catifea portocalie adăugând culoare evenimentului. (Dormitorul, în schimb, avea culori estompate – perdelele de mătase erau crem, iar un perete

era acoperit în întregime de oglinzi.) Tot în apartament se găseau multe dintre superbele paravane de Coromandel ale lui Chanel.

Acestea au devenit parte din viața ei, poate pentru că le-a descoperit în timpul relației cu Boy Capel. „Mi-au plăcut mult paravanele chinezești încă de când aveam optsprezece ani... Mi s-au înmuiat genunchii când am văzut un paravan de Coromandel pentru prima dată, într-un magazin chinezesc. Paravanele au fost primele lucruri pe care mi le-am cumpărat“, a afirmat. A folosit aceste paravane pliabile de lac negru – unele decorate cu păsări sau flori superbe, altele incrustate cu fildeș, carapace de țestoasă sau sidef – pentru a acoperi pereții, a crea un colț mai intim într-o cameră mare sau a ascunde uși.

Lăsând paravanele la o parte, creațiile cu diamante ale lui Chanel au avut un succes atât de mare, încât acțiunile De Beers la Bursa din Londra au crescut cu 20 la sută la două zile de la inaugurarea expoziției.

Pe Rivieră, declinul economic a avut efecte teribile – hotelurile își reduceau prețurile ca urmare a scăderii numărului de vizitatori, iar comercianții luptau pentru supraviețuire. Cu toate acestea (și în ciuda Depresiunii), cei bogați continuau să vină. O mare atracție pentru americani o constituia lipsa Prohibiției, care, în America, însemna că nu aveai voie să bei nici măcar un pahar de vin la cină; pe Rivieră puteau bea orice voiau, fără să încalce legea.

Trenul Albastru era, în continuare, mijlocul de transport preferat de cei care doreau să ajungă aici. Deși exista deja și opțiunea transportului aerian[19], multe dintre zborurile spre Franța erau extrem de inconfortabile – din cauza frigului, linia aeriană le oferea pasagerilor cizme căptușite cu blană, iar zgomotul era atât de mare încât pasagerii erau sfătuiți să-și pună vată în urechi (însoțitorii de zbor fiind, câteodată, nevoiți să folosească megafoane pentru a se face auziți).

În timpul zborului lui Evelyn Waugh, pasagerii au stat pe scaune de răchită, având un culoar pe mijloc.

Din cauza curenților de aer, se întâmpla ca avioanele să cadă câteva sute de metri, astfel că, de multe ori, pungile maro sau bolurile de sub scaune deveneau o necesitate. Unii dintre americani alegeau să vină cu vaporul, fiind populare noile și superbele nave italiene Conte di Savoia și Rex, care veneau din New York și opreau la Cannes sau Villefranche în drumul lor spre Genova.

Edith Wharton, deși se plângea că Hyères e un „deșert social“ într-o scrisoare din februarie 1931 adresată unui prieten, în martie i-a avut ca musafiri pe cei din familia lui Kenneth Clark, Rex Nicholson, pe lady Desborough, lordul Stanmore și Louis Mallet.

Maxine Elliott primea invitați, după obicei. „Eu, Cim, Vic și Nic ne-am dus la Maxine Elliott la 11“, scria Irene Ravensdale în jurnalul ei pe 12 august 1931. „Plaja se aglomera încetul cu încetul, lumea îmbulzindu-se să facă baie. Beatrice Guiness, cele două fiice ale ei, Syrie Maugham, David Margesson[20], Peter Watson, Whitney Straight... pe tobogan se încercau toate combinațiile, era extrem de distractiv. După prânz ne-am întins cu toții pe perne ca să dormim sau să citim.“

Maxine Elliott era, probabil, cea mai cunoscută gazdă de pe acea fâșie de coastă. Fostă actriță de o frumusețe legendară, a reușit să se transforme cu succes într-o copie a marilor doamne din epoca edwardiană, devenind membră a cercurilor din înalta societate pe vremea când locuia în Anglia. Mulți dintre vechii ei cunoscuți veniseră acum în vizită la ea, la *Château* de l'Horizon. Prezența ei teatrală încă mai impresiona – se îmbrăca adesea în alb, fapt ce îi punea în evidență părul alb frumos aranjat și diamantele strălucitoare, deși odată cu părăsirea scenei se lăsase în voia pasiunii pentru mâncare bună și vin, ajungând la greutatea de 107 kilograme. Conversațiile – cu excepția celor la care participa și Winston Churchill –, nu erau decât bârfe mondene fără substanță.

Aproape de Maxine Elliott, de-a lungul coastei, locuia încă o persoană implicată în politică la care obișnuia să vină în vizită Winston Churchill – lordul Rothermere, un magnat de presă bogat și generos: se spunea că le dădea nepoților și nepoatelor sale câte 30 000 de lire anual. Numele vilei sale din Cap Martin, la Dragonnière, provenea de la o legendă despre un dragon înfricoșător care a fost ucis acolo. Situată pe un teren de doi acri și înconjurată de livezi de portocali, la 200 de metri de mare, vila avea vedere spre Monte Carlo. Rothermere, deținător al multor ziare și reviste populare, inclusiv Daily Mail, petrecea mult timp acolo după căsătoria sa nereușită, deseori însoțit de una dintre amantele sale (pe care le schimba des), care erau și ele beneficiarele

generozității sale (i-a spus odată nepotului său Cecil că amantele bătrâne te costă mult mai mult decât tablourile marilor maeștri[21]).

Cam pe vremea asta începea să capete popularitate unica rivală demnă de atenție a lui Chanel, deși ea nu-și va da seama de acest lucru decât după câțiva ani. Elsa Schiaparelli, care în 1932 avea patruzeci și doi de ani (în timp ce Chanel avea patruzeci și nouă), era foarte diferită de Chanel. Era o italiancă excentrică ce a părăsit mediul în care a crescut, considerându-l prea izolat și restrictiv. Deși, asemenea lui Chanel, era extrem de energică și îi plăcea sportul – în special să înoate și să schieze –, nu știa să coasă și se considera mai degrabă artistă decât creatoare de modă. Prima ei piesă, care a avut un succes imediat, a fost un pulover cu fundă la gât, realizată prin tehnica trompe l'oeil, cu mâneci ale căror capete păreau a fi manșete.

Existau și deosebiri mai profunde. În timp ce Chanel provenea dintr-o familie săracă de țărani, fiind nevoită să lupte pentru a-și depăși condiția, Schiap – cum îi spuneau prietenii – provenea dintr-un mediu foarte cultivat, cu relații la nivel înalt: mama ei era o aristocrată napolitană, tatăl – un academician reputat, iar ea se născuse într-un palazzo. La vârsta de treizeci de ani avea deja 2000 de angajați, iar cele șaptezeci de piese vestimentare pe care le prezenta de două ori pe an erau simple, comode – rochii petrecute, costume negre – și potrivite pentru clienții săi bogați și conservatori. Încă de atunci, însă, hainele pe care le crea purtau amprenta originalității care a făcut-o celebră – de la fermoare care, în loc să fie ascunse, erau vizibile, până la rochii de seară purtate cu jachete (o noutate absolută la acea vreme). În scurt timp, extravaganța ei specifică contrasta clar cu eleganța discretă a lui Chanel.

Stilul și faima lui Chanel i-au adus, din nou, noroc. Într-o seară, în Monte Carlo, Dimitri (care era deja responsabil, în mod indirect, de apariția Chanel No. 5) i-a făcut cunoștință cu Samuel Goldwyn. În 1931, numărul americanilor care mergeau la cinema era în continuă scădere din cauza Depresiunii, iar Goldwyn, care credea că „femeile se duc la film pentru a vedea cum se îmbracă alte femei"[22], a considerat că, dacă își va îmbrăca actrițele în creațiile celei mai faimoase couturiére din lume, va reuși să atragă lumea. I-a oferit un milion de dolari lui Chanel pentru ca aceasta să se ocupe de aspectul actrițelor din filmele sale, atât în filme, cât și în viața de zi cu zi. Cum afacerea

cu haine couture – chiar dacă erau ale ei – fusese afectată și ea de criza economică, oferta lui Goldwyn pentru Chanel era prea bună ca să o refuze.

Goldwyn a tratat-o ca pe o prințesă, pregătind un vagon al expresului spre Los Angeles special pentru ea – pereți albi și găleți cu sticle de șampanie –, organizând o recepție la Hollywood, la care au venit Marlene Dietrich, Greta Garbo, Frederic March și Eric von Stroheim și punându-i la dispoziție un întreg departament special pentru crearea costumelor, cu 100 de angajați pe care să-i folosească cum dorește.

După cum s-a dovedit, vizita lui Chanel a fost mai scurtă decât anticipaseră ea și Goldwyn, Chanel semnând costumele pentru doar trei filme – Palmy days [Zile cu soare], The Greeks Had a Word for Them [Trei fete de pe Broadway] și Tonight or Never [*În seara asta ori niciodată*] (în care a jucat Gloria Swanson, care era însărcinată și nu voia ca acest lucru să se afle). „Coco Chanel, mică și aprigă, apropiindu-se de vârsta de cincizeci de ani, purtând pălărie (cum făcea adesea când lucra), mi-a aruncat o privire tăioasă când n-am reușit să încap într-o rochie pentru care îmi luase măsurile cu șase săptămâni mai devreme", scria Swanson. „Era din satin negru, croită pe bie, și ni se părea amândurora că arată fabulos." Problema a fost rezolvată până la urmă cu ajutorul unui corset de cauciuc special care ascundea în mod eficient sarcina.

Cu toate acestea, deși rochiile i-au fost lăudate, filmele în care au apărut acestea nu s-au bucurat de același succes; acest lucru nu a afectat-o deloc pe Chanel, ea plecând de la Hollywood cu un milion de dolari mai bogată și, cel puțin, cu un punct în plus în fața rivalei Schiaparelli. Mai târziu va spune: „Hollywoodul este capitala prostului gust".

Din această călătorie s-a întors și cu o idee nouă, care s-a cristalizat în urma plimbatului prin magazinele americane, unde a văzut o mulțime de imitații ale creațiilor ei. Și-a dat seama că plagiatul nu poate fi oprit, de aceea e mai bine să-l percepi ca fiind publicitate gratuită și, poate, mai târziu, chiar să profiți de această dorință a oamenilor de a cumpăra versiuni ieftine ale rochiilor Chanel.

În călătoria la Hollywood, Chanel a luat-o cu ea pe Misia, în mare parte pentru a încerca să o distragă de la încurcăturile din viața ei sentimentală. Șase ani mai devreme, în 1925, în viața Misiei și a lui Sert apăruse o frumoasă prințesă rusoaică de nouăsprezece ani, Roussadana Mdivani (cunoscută ca

Roussy). În acea vreme cuplul Sert locuia într-un apartament la Hôtel Meurice, un fel de peșteră a lui Ali Baba, plină cu comorile pe care le găsise Sert – dulapuri de lac negru suflate cu aur, mese de malahit, candelabre mari, strălucitoare, bucăți mari de cristale de rocă, pe care le punea în fața șemineului pentru ca lumina, refractată, să ajungă în cele mai neașteptate colțuri ale camerei în stropi de culoare licărind.

Și Misia și Sert, care aveau cincizeci și trei, respectiv cincizeci și unu de ani, se îndrăgostiseră de Roussy. Înaltă, subțire, cu părul blond-cenușiu cu șuvițe aurii și ochi mari și gri, înzestrată cu un farmec aparte, sunase la ușa noului atelier al lui Sert, se pare, pentru a-i cere sfaturi despre găsirea unui atelier (era sculptoriță). „Cum poate un singur om să aibă nevoie de atâta spațiu?“ a întrebat ea zâmbind fermecător. Intrigat, Sert i-a oferit un colț din atelierul său. Cum se vedeau zilnic, n-a trecut mult până ce Sert a cedat în fața farmecului acestei tinere femei seducătoare, iar ea a ajuns în patul lui.

Misia îi acorda permisiunea tacit sau se prefăcea că nu vede, pentru că se atașase mult de Roussy – era, pentru ea, fiica pe care n-o avusese niciodată. Roussy le împărtășea afecțiunea; Misia și Sert o luau cu ei peste tot și vorbeau întruna despre ea. Celor trei li s-a părut, așadar, firesc ca Roussy să vină să stea cu ei la Hôtel Meurice, unde împărțea patul cu Sert. În scurt timp, s-au trezit, toți trei, într-o legătură inextricabilă, Misia spunându-și că era generoasă și nobilă cu bărbatul pe care îl iubea, oferindu-i această libertate sexuală. „Biata fată nu era responsabilă pentru ceea ce simțea pentru tine“, îi scria lui Sert. „Mi se părea absolut firesc că te adoră.“ Chanel, în schimb, vedea altfel lucrurile. Îi tot repeta Misiei că acest joc periculos este o prostie, petrecând ore întregi la telefon încercând s-o convingă. Avea dreptate. Abia când a găsit o scrisoare către Roussy în buzunarul soțului ei, Misia a înțeles că legătura lor nu e doar o pasiune trecătoare. Sert scria că vrea s-o părăsească pe Misia și să se însoare cu Roussy. „N-am crezut vreodată că niște cuvinte pot răni atât de mult“, scria Misia, „dar refuzam să accept că e inevitabil... puteau, oare, câteva cuvinte scrise șterge douăzeci de ani de iubire?“ Reacția ei a fost să înșface un creion și să mâzgălească de-a lungul paginii că e imposibil, că știa că el încă o iubește. „Suntem făcuți unul pentru celălalt. Orice s-ar întâmpla, sunt a ta.“ Apoi a

băgat scrisoarea înapoi în buzunarul lui. Sert, însă, nu a pomenit nici de scrisoare, nici de mesajul ei.

În vara care a urmat, situația era atât de încordată încât și Misia, și Roussy au început să se drogheze – Sert lua mereu cocaină, iar drogurile erau ceva obișnuit în cercurile de artiști pe care le frecventa Chanel. În cele din urmă, Roussy a tăiat nodul gordian, spunându-i Misiei că ea este unicul obstacol în calea căsătoriei ei cu Sert. Triunghiul însă a rămas neschimbat: când Misia și Sert au plecat în Italia, Roussy i-a însoțit. Incidentul care a pus capăt căsătoriei a avut loc în Florența, iar Misia l-a descris într-una dintre scrisorile ei către Sert, câțiva ani mai târziu. „Dumnezeule! Cât de vie e amintirea acelui dormitor, cu obloanele trase ca scut împotriva arșiței amiezii, în care am fost a ta pentru ultima oară... Dintr-odată, un scârțâit ușor a dat-o de gol; se târâse în patru labe ca să nu facă zgomot! Nici măcar nu te-ai supărat."[23]

La sfârșitul anului 1927, Sert a divorțat de Misia. Distrusă de pierderea a doi oameni pe care îi adora, Misia s-a îmbolnăvit și Chanel a luat-o să stea la ea. Pe Sert, care acum era extrem de bogat, a început să-l irite dragostea băgăreață a Misiei și faptul că se aștepta să facă parte mereu din viața lor – era peste tot: a luat-o pe Roussy cu ea la Chanel pentru a o ajuta cu trusoul, ba chiar l-a ajutat pe Sert să aleagă superbul colier de rubine care urma să fie cadoul lui de nuntă pentru Roussy. Cocteau, un observator interesat, a descris-o ca fiind „un chelner într-un restaurant aglomerat, a cărui prezență constantă lângă masă îi împiedică pe clienți să se bucure de cină în liniște."

Nimic n-o mai putea face fericită. Pentru Misia, unicul refugiu în fața acestei suferințe era Chanel, cu bunul ei simț practic; când cu trecerea anilor, starea ei a rămas neschimbată – a venit mai des la La Pausa, unde stătea luni la rând. Aici domnea o atmosferă de calm și libertate, și puteai petrece mult timp în singurătate. Pentru Chanel, era o diferență enormă față de viața pe care o avusese lângă ducele de Westminster, când stătea la el. S-a convins o dată-n plus de acest lucru când l-a vizitat după ce s-a întors de la Hollywood, când ducele i-a mărturisit: „Te-am pierdut. Nu mă pot obișnui cu ideea că voi fi nevoit să trăiesc fără tine".

Chanel, în schimb, era de părere că de fapt cu ea ducele nu le putea avea pe toate. Îi va fi mereu drag, însă modul lui de viață nu i se potrivea. „Toată lumea

cosând mereu goblenuri, privind grădinile de trandafiri, schimbându-și hainele, prăjindu-se lângă foc sau murind de frig în lipsa lui“, spunea ea. În La Pausa, puteai fi tu însuți.

Este de remarcat faptul că numele lui Chanel nu apare nici măcar o dată în memoriile Misiei, deși au petrecut luni întregi împreună și erau foarte apropiate

Marcel Haedrich

În 1927 deținea deja cinci imobile de pe rue Cambon, inclusiv numerele impare între 23 și 31

Marii Duci erau fiii și nepoții țarului

În 1930, doar în jur de 6000 de oameni călătoreau cu avionul, numărul lor crescând la 1,2 milioane în 1938

Avansat din funcția de asistent guvernamental la cea de organizator parlamentar al Partidului Conservator câteva luni mai târziu, la alegerile din noiembrie 1931.

Joc de cuvinte: în engleză old mistresses înseamnă amante bătrâne, iar Old Masters – mari maeștri (n. tr.)

După spusele lui A. Scott Berg, biograful lui Goldwyn

Citat din Misia, de Arthur Gold și Robert Fizdale

CAPITOLUL III

DISTRACȚIE, JOCURI ȘI ÎNCEPUTUL TERORII

Pe lângă faptul că era cea mai cunoscută regiune de vacanță din lume, Riviera era, pentru multă lume, un loc care le stârnea imaginația. În 1931, de Crăciun, Georges Simenon închiriase vila Les Roches Grises din Antibes. A importat și un Chrysler Imperial din SUA pentru a se putea deplasa și s-a stabilit aici pentru a scrie trei dintre romanele cu Maigret care îl vor face celebru. Nu era singurul care a devenit faimos peste noapte aici, pe Rivieră. În Sanary, Aldous Huxley a scris bine-cunoscutul său roman Minunata lume nouă (publicat în 1932) în doar patru luni, din mai până în august. Acțiunea are loc în Londra anului 2540 (632 d.F. – după Ford) și anticipează schimbările din domeniul tehnologiilor reproductive, atitudinea față de sex, dependență, învățarea în somn, manipulare psihologică și condiționare. Societatea mecanicistă descrisă în roman, condusă de la distanță de Controlorul Mondial Rezident în Europa Occidentală, este o imagine înfricoșătoare a ceea ce Huxley însuși numea „o utopie negativă". Cuplul Connolly, care a renunțat la încercarea de a lega o prietenie strânsă cu Huxley, s-a întors la Londra.

Trei ani mai devreme, în 1928, Kurt Weill și Bertolt Brecht, enfants terribles ai Berlinului Republicii de la Weimar, lucrau la o adaptare a Operei cerșetorului a lui Gay. Brecht deja scrisese o primă versiune, numită Opera de trei parale. Repetițiile fiind programate pentru luna august, cei doi și soțiile lor s-au retras pe Rivieră la mijlocul lunii mai, ca să poată lucra intens fără a fi întrerupți. S-au stabilit în Le Lavandou, unde soția lui Weill, cunoscuta actriță Lotte Lenya, descria astfel colaborarea celor doi: „scriau și rescriau febril, zi și noapte, făcând doar pauze scurte de înot".

Liniștea și soarele de pe Rivieră și-au făcut efectul. Revoluționara „piesă cu muzică", ce nu semăna cu nimic din ce se scrisese până atunci, a fost prezentată în Berlin pe 31 august. Când s-a încheiat, aplauzele erau asurzitoare. Lumea bună a fost încântată de spectacol. „Pur și simplu trebuia să fii acolo", a spus contele Harry Kessler, un estet de origine anglo-germană. Cum era, probabil,

de așteptat, presa național-socialistă făcea spume la gură, găsind cu greu cuvinte suficient de usturătoare pentru a critica piesa. „Nici cel mai împuțit canal de scurgere de la marginea unui oraș mare nu e un loc destul de potrivit pentru povestea ridicolă din această «operă» de doi bani“, spunea unul dintre comentatori.

Alții veneau pe coastă în căutarea plăcerilor. În 1932, cei din familia Mosley s-au întors pe Rivieră din obișnuință, ajungând pe 2 august – de data asta urmând să stea într-o vilă închiriată. Criza financiară făcea ravagii: la jumătatea lui august o bancă austriacă a dat faliment, depunătorii străini au solicitat rambursarea banilor din Londra, a crescut cererea pentru lire, iar rezervele de aur s-au epuizat. Harold Nicolson, care îl înlocuia pe Mosley la sediul partidului său, Partidul Nou, îi scria: „Îmi dau seama că mulți ar putea comenta că în timpul celei mai grave crize din istoria politică recentă preferi să rămâi pe țărmul Mediteranei. Pe de altă parte, nu văd ce ai putea face dacă ai fi aici în acest moment“.

În Antibes, viața continua netulburată. Pentru familia Mosley, asta însemna cine cu Michael Arlen, cunoscutul autor al Pălăriei verzi, ieșiri în barul din Eden Roc cu grupul gălăgios al mondenilor Sylvia Ashley, Cecil Beaton, Doris Castlerosse – ultima purtând obișnuiții pantaloni scurți care îi puneau în evidență picioarele superbe, în timp ce celelalte femei purtau pijamalele de plajă și șiragurile de perle popularizate de Chanel. Și, bineînțeles, Tom Mosley care îi făcea curte unei alte femei.

Într-o seară, flirtul lui Mosley era atât de bătător la ochi încât Cimmie, după spusele surorii ei, Irene, „a ieșit fugind de la un dineu, spumegând de furie“. A doua zi, însă, suita de prânzuri, dineuri, cluburi de noapte, discuții la un cocktail și beții și-au reluat cursul firesc.

În Germania, Marea Depresiune a avut efecte imediate și catastrofale. America a solicitat rambursarea tuturor împrumuturilor făcute, ceea ce echivala cu distrugerea Republicii de la Weimar. Guvernul a redus salariile, muncitorii erau dați afară de peste tot, iar numărul șomerilor ajunsese la șase milioane. În aceste vremuri de restriște și haos politic, unii au devenit comuniști, alții și-au pus speranța în Partidul Nazist, care căpăta amploare și părea să ofere o cale de ieșire. În timp ce în 1928 naziștii aveau doar

douăsprezece locuri în Reichstag, în iulie 1932 numărul acestora a crescut la 230 (dintr-un total de 608), constituind fracțiunea majoritară.

În parlament domnea haosul, legile putând fi adoptate doar prin intermediul articolului 48 (care îi permitea președintelui, în anumite circumstanțe, să ia măsuri de urgență fără a obține aprobarea Reichstagului). În ianuarie 1933, Hindenburg și cancelarul de atunci, von Papen, au pus la cale un plan prin care să-i atragă pe naziști de partea lor, oferindu-i lui Hitler funcția de vicecancelar. Acesta a refuzat, solicitând postul de cancelar. Crezând că îl vor putea controla, cei doi au fost de acord. Hitler a cerut imediat dizolvarea Reichstagului și organizarea unor noi alegeri. În același timp, naziștii au început o campanie de teroare și violență mai întâi împotriva comuniștilor, sindicatelor și tuturor celor suspectați că ar fi de stânga, apoi a celor de centru și social-democraților.

Când, spre sfârșitul lui februarie, un comunist olandez a dat foc Reichstagului, naziștii au avut scuza perfectă pentru a-i băga pe comuniști în închisori. Alegerile din martie 1933 au fost „monitorizate" îndeaproape de Cămășile brune ale lui Hitler; deloc surprinzător, acestea s-au încheiat cu o creștere considerabilă a voturilor pentru Partidul Nazist. Două săptămâni mai târziu, Hitler a emis „Actul de împuternicire" care îi dădea puteri dictatoriale, iar în câteva luni toate celelalte partide au fost interzise, susținătorii acestora fiind demiși din toate instituțiile guvernamentale. Țara se afla sub controlul deplin al naziștilor.

Deși cele întâmplate în Germania în acea primăvară păreau foarte departe de serenitatea ce domnea pe Rivieră, un prim efect al lor s-a făcut simțit imediat: venirea pe coastă a unora dintre cei mai cunoscuți scriitori germani.

Pe 10 mai 1933, niște studenți germani au ars peste 25 000 de cărți „ne-germane". Studenții naționaliști organizau marșuri cu torțe împotriva spiritului „ne-german"; în Berlin, circa 40 000 de oameni s-au adunat pentru a-l asculta pe Joseph Goebbels declamând: „Nu depravării și corupției morale! Da decenței și moralității în cadrul familiei și în stat! Este sfârșitul erei intelectualismului evreu extrem!" „Arderea cărților", cum a rămas în istorie, era vestitoarea unei epoci în care puteau fi publicate sau comercializate doar cărțile aprobate de naziști. Pe lista de cărți interzise se aflau toți autorii care

criticau Germania nazistă, orice lucrare considerată comunistă, liberală, democrată sau care susținea Republica de la Weimar, texte despre sexualitate și cele care sugerau că sexul putea fi o activitate plăcută și nu doar ceva ce trebuia practicat strict în scop reproductiv, precum și toate cărțile ale căror autori erau evrei.

Aceste categorii extinse includeau scriitori străini celebri ca Victor Hugo, André Gide, Ernest Hemingway, H.G. Wells, Upton Sinclair, James Joyce, Lev Tolstoi, Joseph Conrad și D.H. Lawrence, precum și unele dintre cele mai cunoscute nume din literatura, știința și filosofia în limba germană – de la Sigmund Freud și Albert Einstein la Erich Maria Remarque, Stefan Zweig, Thomas Mann și Weill și Brecht (a căror piesă fusese deja tradusă în optsprezece limbi și jucată de mai bine de 10 000 de ori pe scenele din Europa).

Cum bibliotecile publice au scos imediat de pe rafturi toate cărțile interzise, urma distrugerea bibliotecilor private (cărora naziștii le spuneau „bordeluri literare“). Cea a Institutului de Sexologie a remarcabilului doctor Magnus Hirschfield a fost una dintre primele ținte, din mai multe cauze – una dintre ele era că Hirschfield militase pentru decriminalizarea sexului consensual între bărbații adulți –, așa că a fost distrusă de o sută și ceva de studenți aduși în camioane și însoțiți de o fanfară. Din fericire pentru el, Hirschfield era în afara țării, unde ținea prelegeri, și după ce a stat puțin la Paris, s-a mutat în Nisa, unde spera să-și poată redeschide institutul (a murit un an mai târziu, înainte să își poate duce la îndeplinire planul).

Deși puțini dintre ei vorbeau franceză, Franța era o destinație firească pentru acești intelectuali germani de origine evreiască. De-a lungul ultimilor zece ani, țara primise cu drag multitudinea de refugiați; rata natalității scăzută și pierderea atâtor bărbați în Primul Război Mondial crease o lipsă acută de forță de muncă, astfel că permisele de intrare puteau fi obținute relativ ușor. În acel an, 1933, Franța acceptase 25 000[24] de refugiați – 40 la sută din cei care fugiseră din Germania –, majoritatea fiind evrei.

Pe lângă brațele (pe moment) primitoare ale Franței, mai exista un motiv pentru care refugiații veneau aici. Pentru cei care au fost nevoiți să emigreze ilegal, hotarul lung dintre Franța și Germania era mai ușor de trecut decât cele

mai scurte cu Elveția și Austria (deși faptul că acolo se vorbea germana constituia un avantaj). Cât despre orașul de destinație din Franța – deși Parisul îi atrăgea ca un magnet pe scriitori și artiști, cei mai mulți dintre ei nu prea aveau bani, așa că alegeau localități din sud, unde viața era mai ieftină. Obișnuiau, de asemenea, să se adune mai mulți într-un loc, iar Sanary, popular printre scriitori, le era deja cunoscut. Sybille Bedford, născută în Germania, acolo și-a început cariera de scriitoare, iar Colette locuia în apropiere, în St. Tropez. La sosire, mulți stăteau la Hôtel de la Tour până își găseau ceva de închiriat. Cel mai celebru dintre ei a fost Thomas Mann – cel mai important nume din literatura germană contemporană, a cărui familie i-a găsit o casă în iunie. S-a chinuit mult până a luat hotărârea de a părăsi Germania – soția sa era evreică – și a făcut tot ce a putut ca să nu provoace ostilitatea naziștilor; plecarea lui a însemnat pierderea casei din München și a unei jumătăți din banii primiți odată cu premiul Nobel[25], pe care îi transferase în Germania. Thomas Mann era însoțit de fratele său, romancierul Heinrich Mann (pe una din cărțile căruia s-a bazat filmul Îngerul albastru). Mann a închiriat Villa La Tranquille pe un deal cu vedere spre golf.

Au mai venit aici scriitorul pacifist Wilhelm Herzog, care prezisese venirea la putere a naziștilor, și romancierul și dramaturgul Lion Feuchtwanger, autorul cărții Evreul Süss, care i s-a opus lui Hitler cu atâta tărie încât i-a fost retrasă cetățenia. Villa Lazare – izolată, situată chiar lângă Sanary, pe care Feuchtwanger a închiriat-o în iunie –, a devenit în curând un centru literar, eleganta lui soție, Marta, organizând ceaiuri dansante pentru grupuri de până la șaizeci de persoane; pe lângă faptul că avea plaja sa, vila mai avea și o grădină minunată cu smochini, măslini și cireși. Nu avea, în schimb, încălzire și nici o bucătărie echipată pentru gătit, de aceea familia Feuchtwanger obișnuia să meargă la Sanary în Renault-ul mic și uzat pe care Lion îl cumpărase cu cincizeci de franci pentru „viața de cafenea“ specifică imigranților.

La început, au fost tratați cu respect. Oamenii din partea locului, majoritatea de origine italiano-provensală, îi vedeau ca pe o sursă de venit, iar francezii au admirat dintotdeauna oamenii de litere. Însă vechea ostilitate dintre francezi și germani a ieșit repede la iveală (deși pictorii francezi care locuiau acolo, antinaziști înverșunați, erau binevoitori) și, la scurt timp, cum a

remarcat Sybille Bedford, nu era nevoie decât de vreun incident minor sau o mică neînțelegere ca să auzi mormăieli de tipul „Un *Boche* c'est toujours un *Boche*[26]".

La polul opus, un alt fost locuitor din Sanary, Hans von Dincklage, care își pierduse locul de muncă profitabil la o fabrică de textile după Depresiune, s-a mutat la Paris și a început să lucreze pentru noua conducere la ambasada Germaniei din Paris. După instituirea fermă a regimului lui Hitler, a părăsit-o pe soția lui, Catsy, susținând că motivul este faptul că e evreică. Catsy s-a întors la Sanary. În ciuda despărțirii, von Dincklage se întorcea des aici, iar cei doi continuau să locuiască împreună de parcă nu s-ar fi întâmplat nimic. Toamna, când familia Mann pleca în Elveția, Bertold Brecht și Arnold Zweig veneau în Sanary, unde Brecht, în geacă de piele, le cânta colegilor săi de exil melodii antinaziste la chitară. Până în acel moment, la Sanary veniseră atâția oameni din Germania, încât începuse să semene cu o colonie și i se spunea Weimar-sur-Mer. Scriitorii și artiștii în exil obișnuiau să se adune în micile cafenele de pe chei, sorbind din cești, să se certe în baruri, să se plimbe printre pini, apărându-se de țânțari seara. Cu trecerea anilor, ei erau cei care înțelegeau, mai bine decât oricine, că războiul se apropia cu pași repezi. Țineau discursuri antinaziste, scriau pentru publicații antinaziste; erau, însă, o enclavă de care nimeni dintre cei din afara orașului Sanary nu asculta. Unul dintre ei a remarcat cu amărăciune: „Trăim în paradis împotriva voinței noastre".

La celălalt capăt al Rivierei se afla una dintre cele mai mari atracții și industrii de pe coastă – industria jocurilor de noroc. Era o lume fascinantă, sofisticată, antrenantă și imposibil de ignorat (politicianul Leslie Hore-Belisha a jucat la Cazinou chiar până în momentul Crizei de la München, fiind, în acel moment, secretar de stat pentru război). Chiar și cei care nu aveau de gând să parieze nici măcar un ban mai mergeau la cină în cazinouri din când în când – în parte pentru că mâncarea era foarte bună, iar cabaretul, excelent, dar și pentru că era distractiv să privești jucătorii.

Multă vreme în secolul precedent, jucatul în public în Franța a fost ilegal. Monaco, însă, nu făcea parte din Franța, și primul cazinou de aici s-a deschis în anii '50 ai secolului precedent. A avut un succes atât de răsunător, încât în 1907 guvernul francez a permis ca jocurile de bacara și chemin de fer să fie

jucate în public. Cazinourile au apărut precum ciupercile după ploaie în toată țara, cele mai cunoscute și profitabile fiind la Deauville, Biarritz, Nisa și Cannes. Nici unul dintre ele, însă, nu se putea compara cu cel din Monte Carlo, Evelyn Waugh descriind veniturile sale ca „provenind direct și în totalitate din refuzul oamenilor de a accepta concluziile dovezilor matematice".

Acesta era locul unde „toată lumea" – de la Charlie Chaplin, Gloria Swanson, Aga Khan, Maurice Chevalier, Schiaparelli și Gertrude Lawrence până la oameni de stat și politicieni ca Clemenceau, Churchill, Lloyd George și Hore-Belisha, precum și milionari, maharajahi, mari duci, cocote și regi – venea să joace. Aici putea fi văzută și Coco Chanel – de obicei într-o rochie de seară albă, decorată cu perle, care îi puneau în evidență părul negru și pielea bronzată, la brațul bărbatului care era, în acel moment, în grațiile ei.

Tot aici, surorile Dolly au jucat atât de mult încât aproape că l-au lăsat lefter pe Gordon Selfridge, iar regina Suediei a venit la mesele de ruletă însoțită de cele șase doamne de onoare ale sale. Tot aici, Somerset Maugham a văzut, în unul dintre superbele spectacole de cabaret de pe scena cu vedere spre mare a cazinoului, o rotire atât de periculoasă încât l-a inspirat să scrie Gigolo and Gigolette [Un dansator și-o dansatoare] în care o fată sare de la 30 de metri în doi metri și jumătate de apă.

Cazinoul era administrat ca orice afacere, cei care veneau aici fiind ținuți sub strictă – deși aproape neobservată – supraveghere. Cineva care stătea într-un colț retras nota din când în când niște cuvinte sau simboluri într-un carnețel pe care îl purta cu el peste tot. O linie roșie însemna cocotă, un triunghi – un personaj suspect, un mic punct roșu – un ofițer al Lègion d'honneur, acajou[27] – cineva roșcat. Servitorii nu aveau voie să intre în cazinou fără permisiunea expresă a angajatorilor lor.

Încercările de a păcăli cazinoul sau pe clienții săi obișnuiți erau atât de frecvente încât se spunea că există o listă cu peste 100 000 de persoane indezirabile într-o încăpere securizată de lângă intrare. Unii dintre ei fuseseră în închisoare, alții fuseseră prinși încercând să trișeze, unor femei li se interzicea accesul pentru că îi tot deranjau pe jucătorii mari cerându-le bani, iar unor bărbați pentru că scriau scrisori amenințătoare adresate conducerii

cazinoului. Categoriile cele mai numeroase erau cea a jucătorilor care fuseseră declarați persoane indezirabile de alte cazinouri, cea a trișorilor și categoria celor care nu returnau banii pe care li-i dădea cazinoul ca să se poată întoarce acasă după ce pierdeau toți banii jucând. Această ultimă situație era întâlnită extrem de des. Una dintre curtezanele cele mai faimoase din La Belle Époque, actrița și dansatoarea spaniolă La Belle Otero, adunase bijuterii, case și averi, ca, în cele din urmă, când s-a retras pe Rivieră, să le piardă pe toate la jocurile de noroc. Marele dansator Anton Dolin a văzut-o într-o seară târziu când vizita cazinourile din Monte Carlo. „La una dintre mese era La Belle Otero... elegantă ca o regină într-o rochie de catifea neagră, mănuși negre lungi și perle la gât. Juca chemin de fer, unicul joc care mi-a plăcut vreodată. Când La Belle Otero s-a ridicat de la masă, toți bărbații s-au ridicat și ei. La ușile duble ale cazinoului Juan-les-Pins stătea de obicei un angajat, însă când La Belle Otero a părăsit clădirea ambele uși i-au fost deschise de o pereche de portari elegant îmbrăcați, însoțindu-i ieșirea triumfală..."

A pierdut, treptat, totul, oferind drept garanție că-și va plăti datoriile cu bunurile pe care le deținea – insula din Pacific primită în dar de la împăratul Japoniei, vila din St. Moritz, bijuteriile spectaculoase. Țarul (despre care spunea că pute), Kaiserul și Eduard al VII-lea fuseseră cu toții niște iubiți generoși, William K. Vanderbilt îi dăruise celebrele perle ale împărătesei Eugenie, iar jacheta de catifea neagră pe care o purta adesea avea diamante cusute și în față, și în spate.

Efectul pe care îl avea asupra bărbaților era unul absolut hipnotic; sau, cum mărturisea chiar ea: „Ce declarații primeam! Câți bărbați care oftau, plângeau sau mă implorau am văzut! Fiecare dintre ei mă aborda cu o față transfigurată de dorință; le-o citeai în fiecare încrețitură a frunții, în zâmbetele emoționate. Seducători brutali sau tandri; crai ironici care te privesc cu poftă; adoratori plini de candoare, cu gesturi timide; bărbați bogați, duri și încrezuți, care plătesc pentru plăcere și nu acceptă un refuz; bărbați în vârstă hrăpăreți, cuprinși de un ultim acces de pasiune și posedați de dorința de a simți din nou fiorii primei tinereți..."

Cu toate acestea, în 1941 a fost nevoită să se mute într-un hotel mic din cartierul studențesc din Nisa, înghesuit între un magazin de instalații sanitare

și o frizerie. Chiar și aici, a trebuit să se mute mai întâi dintr-un apartament mare într-unul mai mic, apoi într-o singură cameră, cu numărul 11, într-un colț al etajului doi, care avea și un balcon micuț unde își usca lenjeria. Într-o margine era un aragaz cu un singur ochi, iar în colț un bideu, o toaletă și un lavoar ascunse după o perdea. În camera asta și-a petrecut ultimii ani din viață, cu banii dintr-o pensie municipală mică și cei primiți de la cazinourile din Monte Carlo și Cannes, în care și-a cheltuit toată averea imensă.

La Hôtel de Paris, situat în apropiere, cuvintele la ordinea zilei erau opulență și strălucire, foarte potrivite pentru clienții acestuia. Atunci când, în 1932, prințul Muntenegrului, Petru, a murit, hotelul i-a oferit văduvei sale, prințesa Violeta, posibilitatea de a locui acolo gratuit până la sfârșitul vieții – o prințesă nu putea decât să contribuie la atmosfera exclusivistă a hotelului. Până și drumul către mesele de ruletă a fost facilitat la maximum: fusese construit un tunel care lega hotelul de cel mai apropiat cazinou, astfel încât oricare dintre cei care luau masa putea da o fugă până acolo, în pauzele dintre felurile de mâncare. Pe hol se afla o statuie de bronz a lui Ludovic al XIV-lea călare, nasul, genunchiul drept și glezna calului sclipind în lumină; acestea erau locurile pe care nenumărați jucători le atinseseră pentru a le purta noroc înaintea unei seri de joc.

Nu era crutat nici un efort pentru a transforma Monte Carlo în cel mai vizitat loc, începând cu o piscină de cincizeci și trei de metri și terenuri de tenis cu tribune până la vânătoarea de porumbei, practicată pe o terasă la un capăt al Cazinoului. Bietelor păsări – din ale căror aripi și cozi fuseseră smulse pene pentru a nu putea zbura, ci doar flutura din aripi – li se dădea drumul pentru a fi, apoi, împușcate cu sânge-rece. Dacă vreuna dintre sărmanele păsări reușea să scape, zburând în neștire de-a lungul plajei din apropiere, o înșfăca imediat unul dintre băiețașii care așteptau acolo, îi sucea gâtul și o ducea acasă, unde sfârșea pe masa familiei.

Monte Carlo nu era singurul loc de pe coastă unde se puteau juca jocuri de noroc; cazinourile din Nisa și Cannes erau, de asemenea, bine cunoscute. Aici, Florence Gould, soția unui bogat antreprenor imobiliar, cheltuia sume imense, de multe ori chiar în unul dintre cazinourile soțului său. O convinsese pe Chanel, a cărei prietenă și clientă era, să creeze o pijama de plajă specială

pentru ea, cu buzunare foarte mari în care să încapă jetoanele; cele de seară erau din catifea cu paiete sau satin.

Florence (pe numele de fată La Caze) se născuse la San Francisco din părinți francezi, care le-au trimis pe ea și pe sora ei la pension în Paris, pentru a le proteja după cutremurul din 1906. O vampă cu o ambiție nemărginită, fără scrupule, se întorsese la Paris după o scurtă primă căsnicie eșuată pentru a deveni cântăreață de operă, cunoscându-l, în schimb, pe milionarul Frank Jay Gould, fiul „baronului tâlharilor" din secolul al XIX-lea, Jay Gould. Când a zărit-o pe Florence la Folies Bergère (locul în care lucra pe atunci), Frank – deja divorțat de două ori – s-a îndrăgostit pe loc de ea; a devenit amanta lui și s-au căsătorit în 1923. El avea patruzeci și șapte de ani; ea – douăzeci și șapte și, deși aveau ceea ce s-ar numi acum un mariaj „deschis", Frank se bucura de frumusețea lui Florence, îi admira inteligența sclipitoare și talentul pentru afaceri fiind, de asemenea, conștient de costul unui nou divorț.

Frank și-a dat seama că Prohibiția va duce la o creștere a numărului de americani bogați în sudul Franței și și-a adaptat proiectele imobiliare în mod corespunzător. Art Déco Palais de la Méditérranée din Nisa – creația sa de 5 milioane de dolari – cuprindea un cazinou, un teatru, un restaurant și un bar de cocktailuri; înainte de asta, Juan-les-Pins a început să fie cunoscut datorită renovării vechiului său cazinou din lemn, la care a Frank a adăugat un cabaret. Mai târziu, a cumpărat Hôtel Provençal, care avea 200 de camere, transformându-l în scurt timp într-o veritabilă atracție turistică de lux, care dispunea de un debarcader pentru iahturi, restaurante gourmet, plaje cu nisip alb și băi private (cu săpunuri noi) pentru fiecare client. Deși, înainte, Juan-les-Pins se aflase în afara orbitei sociale, grație talentului înnăscut al lui Florence pentru publicitate a început în foarte scurt timp să atragă tot mai mulți clienți de vază – de la vedete ca Rudolph Valentino și Harpo Marx până la scriitori ca Ernest Hemingway, Scott și Zelda Fitzgerald și campioana la tenis Suzanne Lenglen.

O frumusețe cu păr șaten și ochi verzi, Florence avea și o constituție atletică – ea a fost cea care a introdus schiul nautic pe Rivieră –, fiind și o gazdă remarcabilă – își primea cu generozitate invitații la El Patio, vila de lângă Cannes a familiei Gould, unde era înconjurată de tablourile sale impresioniste,

mobilă și ceasuri franceze din secolul al XVII-lea, obiecte englezești din argint și obiecte din perioada renascentistă. Aici, artiști și scriitori ca Matisse, Cocteau, Maurice Chevalier și Colette mâncau din minunatele ei farfurii de porțelan chinezesc, decorate cu flori, pe care prefera să le țină în teancuri în cămară, și nu expuse. În dulapul de argint avea o duzină de farfurii de argint, puse una peste alta, făcute la ordinul împărătesei Ecaterina cea Mare pentru unul dintre favoriții săi în 1770. Florence iubea, de asemenea, viața de noapte din Paris, unde Frank îi cumpărase un apartament pe bulevardul Suchet, lângă Bois du Boulogne; acesta, fiind mai bătrân decât ea și un alcoolic în recuperare, n-o însoțea acolo decât foarte rar.

Florence era și mai cunoscută pentru bijuteriile pe care le purta. Perlele ei erau imense, strălucitoare și uniforme, avea un inel uriaș cu un safir de șaizeci și cinci de carate, brățări cu smaralde și diamante, safire și diamante, rubine și diamante, un etui pentru cărți de vizită în stil art déco, smălțuit și decorat cu pietre prețioase, inele, cutii pentru pastile, broșe și ceasuri, o brichetă de smarald în formă de pește, tabachere și pudriere din aur și diamante.

Fiind una dintre clientele obișnuite ale Cazinoului din Monte Carlo, Florence putea fi văzută adesea acolo bând cantități uriașe de șampanie și jucând fără rezerve. La polul opus se afla o altă gazdă renumită a vremii – Maxine Elliott, care nu-și părăsea niciodată vila, *Château* de l'Horizon, și nu suferea când invitații ei făceau acest lucru. Vila albă, strălucitoare pe fundalul stâncilor brune, era întruchiparea luxului: fiecare dormitor avea câte un balcon cu vedere spre golful Cannes, exista o lună artificială care putea fi aprinsă în nopțile fără lună, când invitații cinau pe terasă, și până și cărțile care nu se potriveau cu seturile ei din piele poleită fuseseră vopsite astfel încât să nu facă notă discordantă.

Generozitatea ei fiind nemărginită, casa era mereu plină de musafiri, iar fiecare din ei își aducea și valetul sau camerista și stătea cât de mult voia. „Chiar i se părea lipsit de politețe ca invitații ei să părăsească *Château* de l'Horizon“, spunea scriitorul Vincent Sheean, căsătorit cu nepoata ei. „Am auzit-o certându-i foarte tare pe cei care încălcau această regulă.“ Așadar, oamenii veneau la ea însoțiți de prieteni sau invitați: în fiecare zi, între douăzeci și cinci și patruzeci de oameni luau prânzul pe terasa ei, sub un cort,

alegând ce voiau să mănânce dintr-un bufet amenajat într-o parte. Mâncarea era grasă și delicioasă, așa cum îi plăcea lui Maxine. Dimineața își legăna formele elefantine, susținute de picioare de mărimea 37, până la marginea piscinei; aici, invitații ei trebuiau să joace table sau mahjong cu ea. După-amiaza, când ei își făceau siesta, ea își bea ceaiul cu prăjituri și brioșe fierbinți cu unt în bibliotecă.

Maxine își construise vila pe o fâșie de teren de cincisprezece metri, nepromițătoare, situată între calea ferată și drumul principal al coastei, pe de o parte, și marea, de care o despărțea o pantă abruptă, de cealaltă. Ceruse ca stâncile să fie nivelate și să fie instalată o piscină superbă, cu un tobogan care sfârșea în mare. Proiectarea unui tobogan a cărui lățime să-i permită fundului impresionant al lui Maxine să alunece până jos fără a rămâne blocat necesita șiretenie și o sincronizare demnă de o farsă franțuzească. Arhitectul, prefăcându-se că vede ceva în apă, a rugat-o pe Maxine să arunce o privire, știind că va fi nevoită să se aplece puțin în jos ca să vadă despre ce era vorba. În spatele ei, asistentul arhitectului a scos repede o ruletă și a măsurat lățimea fundului imens. Când s-a ridicat, totul era ca mai înainte, iar dimensiunile toboganului ce urma a fi construit erau cele potrivite.

În aer plutea o numită ennui, care părea a fi molipsitoare, pentru că, în afară de înotat, mâncat și evitarea lui Kiki – obraznicul lemur cu colți ascuțiți care le mușca pe mai toate femeile care veneau la château –, nu prea mai era nimic de făcut. Adorat de Maxine, acesta era lăsat să zburde liber și, odată, a mușcat-o pe o veche prietenă a lui Maxine, lady Mendl, de un loc deosebit de delicat în timp ce stătea în cap la marginea piscinei.

Pentru Chanel, viața socială intensă din *Château* de l'Horizon ar fi fost mai degrabă lipsită de farmec. Relația cu iubitul ei, Paul Iribe, devenea tot mai serioasă, iar zvonurile despre o posibilă logodnă nu încetau să apară. Un alt subiect fierbinte de bârfă în acea vară a anului 1933 era liftingul pe care și-l făcuse Elsie Mendl – ea a fost cea care a ajutat-o pe Maxine să-și decoreze vila.

Elsie era unul dintre cele mai fascinante personaje de pe coastă. O femeie micuță, care purta mănuși albe scurte (chiar și atunci când mânca) și avea mereu cu ea cel puțin un cățeluș, Elsie trăise mult timp în concubinaj cu o femeie. Dintr-odată, în 1926, la vârsta de șaizeci de ani și spre surprinderea

tuturor, s-a căsătorit cu diplomatul Sir Charles Mendl. Un prieten de-al ei a explicat cele întâmplate în felul următor: „Charles era fermecător, iar Elsie – bogată“, și „le plăceau la fel de mult oamenii, petrecerile și arta de a trăi pe picior mare“. Menajera lui Elsie a spus că Elsie pur și simplu voia să aibă un titlu. Indiferent cine avea dreptate, cert este că mariajul era, înainte de toate, unul de conveniență: cei doi își primeau invitații împreună, însă locuiau separat.

La vârsta de șaptezeci de ani, Elsie – slabă și în formă după ani de exerciții și dietă – s-a reinventat, vopsindu-și părul albastru, făcându-și un lifting și venind la un bal mascat călare pe o roată. Statul în cap – de obicei la petreceri – era una dintre ocupațiile ei favorite. Inventase, practic de una singură, meseria de designer de interior, introducând simplitatea, lumina, mobila vopsită, cretoanele de bumbac și pereții vopsiți simplu în locul tapetelor cu ornamente obositoare. Era, de asemenea, cunoscută pentru egocentrismul său; când a văzut pentru prima oară Partenonul, prima ei reacție a fost: „E bej – culoarea mea preferată!“

E posibil ca și Chanel să fi început să se gândească la o eventuală căsătorie cu Paul Iribe, cei doi devenind din ce în ce mai apropiați. Acesta era, acum, practic liber: soția sa americană, Maybelline, sătulă de infidelitatea lui și sub presiunea părinților ei, nemulțumiți de faptul că acesta cheltuia prea mult, se întorsese în SUA cu cei doi copii ai lor. Pe mulți dintre prietenii lui Chanel îi îngrozea gândul că cei doi s-ar putea căsători, pentru că li se părea că Iribe căpătase prea multă influență asupra ei. Doar unul dintre ei, Serge Lifar, era convins că asta nu se va întâmpla niciodată; „O domina, iar ea nu putea suferi acest lucru“, spunea acesta.

Nu este surprinzător faptul că Iribe era atât de captivat de Chanel; un bărbat mult mai tânăr, Roderick („Rory“) Cameron, care pe atunci avea nouăsprezece ani, a descris-o ca fiind „absolut irezistibilă“ la cei cincizeci de ani ai săi. Când a cunoscut-o, în vara anului 1933, pe Rivieră, Chanel probabil purta obișnuiții săi pantaloni albi – adesea asortați cu o bluză în dungi și perle – însă bijuteriile ei au fost cele care l-au fascinat: „brățări late de fildeș, decorate cu cruci malteze din rubine, și șiraguri în care perlele mai mari erau separate de perle foarte mici în loc de noduri. Acestea se împleteau cu șiraguri

de smaralde legate prin verigi masive de aur. Clipsurile îi ascundeau urechile prea mari".

Asemenea celor mai mulți dintre oameni, Cameron găsea că era extraordinar de frumoasă. „Era de culoarea aurului galben-închis, cu fața lată, nasul ca acela al unui mic taur, și obrajii de un roșu intens, ca vinul Dubonnet... trăia într-o casă pe rue du Faubourg St. Honoré. Avea o grădină imensă, cu fântâni arteziene, iar cele circa cincizeci și patru de paravane care îi modelau camerele îi confereau casei un farmec aparte." În casă se mai găseau fotolii franțuzești aurite din secolul al XVIII-lea, candelabre de cristal, oglinzi peste tot, cărți legate, bej și negre, o pereche de lei de aur și statui de animale din coral, jad, cristal și ceramică.

„Aici își primea invitații", spunea Cameron. „Era înconjurată de lume bună – artiști, muzicieni, poeți – și toți erau fascinați de ea." Unul dintre cei mai apropiați prieteni ai săi era Jean Cocteau. Slab și uscățiv, a fost descris o dată ca fiind „sufletul și moartea oricărei petreceri", pentru că vorbea încontinuu. Mai erau Picasso – care, spunea Cameron, „în vremea aceea se plimba prin Paris într-un Hispano-Suiza galben aprins pe care erau pictate o seceră și un ciocan, însoțit de ultima sa amantă" – și Christian (Bébé) Bérard, artist, ilustrator de modă și designer care, spre deosebire de majoritatea celor care luau opiu, devenise dependent de acesta. Începând cu anii treizeci, morfina câștiga din ce în ce mai mult teren – opiul era considerat „drogul aristocraților", conform spuselor lui Sir Francis Rose, baronet, care cunoștea lumea din acest cerc datorită lecțiilor private cu fostul soț al Misiei, Sert.

„Noi, europenii anilor douăzeci și treizeci, fumam opiul adus prin contrabandă din Indochina – unde Régie Française îl vindea în cutii mov sigilate, la fel cum guvernul britanic vindea opiu de Benares în toate tutungeriile din Hong Kong", spunea Rose. „Dacă nu reușeam să cumpărăm cutiile mov, îl luam «în stare pură», iar câteodată arăta ca un boț de noroi sau ca o bucată de pâine evreiască presărată cu semințe de mac. Era nevoie de câteva zile pentru a-l fierbe și trece prin câteva filtre speciale – timp în care casa se umplea cu mirosul bogat și puternic pe care îl iubeam – înainte de a putea fi cântărit."

În La Pausa, Chanel reamenajase sufrageria și primea musafiri. Mâncarea pe care o servea era simplă și delicioasă; exista, însă, o legumă interzisă în bucătăria ei – ceapa („Nu-mi place mâncarea care îți răspunde înapoi", obișnuia să le zică bucătarilor). În vara anului 1934, printre invitații săi se numărau fotograful german Horst, Serge Lifar (acum maestru de balet la Opera din Paris) și contele italian Luchino Visconti (care avea pe atunci douăzeci și opt de ani). Se cunoscuseră doi ani mai devreme după ce Visconti, care timp de cinci ani crescuse în mod obsesiv (și cu succes) cai de curse, venise la Paris ghidat de pasiunea sa pentru teatru și artă. Aristocrat frumos, talentat și bogat, a intrat în vârtejul vieții pariziene și lua prânzul cu Chanel în mod regulat. Chanel îl găsea interesant, pentru felul cum arăta, stilul și aerul său promițător; la rândul lui, el era flatat să fie însoțitorul acestei femei mai în vârstă șic, sofisticate și celebre (Chanel avea patruzeci și nouă de ani când s-au cunoscut). Până să vină să stea la La Pausa, Visconti îl cunoscuse pe Horst și se afla la începutul carierei sale în cinematografie. În timpul unuia dintre prânzurile ei, Chanel i l-a prezentat pe Visconti lui Jean Renoir – un an mai târziu, va face parte din echipa acestuia.

Iribe, în schimb, începuse să critice superbul ei apartament din Paris și modul ei de viață. „Nu înțeleg", spunea el, „de ce ai nevoie de atâtea camere. Care este sensul acestor obiecte?[...] De ce ai nevoie de atâția servitori? Se mănâncă prea bine în casa ta... Poate c-aș sta aproape de tine dacă ai înțelege că aș fi fericit fără toate astea." Chanel și-a dat seama imediat că sunt doar vorbe, așa că și-a încuiat apartamentul, a reziliat contractul de închiriere și a închiriat, în schimb, două camere într-o casă în apropiere de rue Cambon, luând cu ea doar niște încălzitoare pentru fiecare cameră, cărțile ei preferate, câteva covoare și, bineînțeles, unul dintre paravanele de Coromandel. Iribe nu se aștepta deloc la asta, iar când Chanel i-a spus (pe tonul ușor ironic care îi era caracteristic, fără îndoială): „Voi trăi acea «viață simplă» de care tot vorbește lumea", s-a înfuriat – ba chiar mai tare când i-a spus că ar trebui să facă și el la fel. S-a iscat o ceartă, urmată de un compromis: s-au mutat amândoi la Ritz.

Pentru Chanel a fost o alegere firească. Hotelul Ritz din Paris era, dacă nu chiar cel mai faimos, unul dintre cele mai faimoase hoteluri din lume în acel moment, fiind cunoscut pentru luxul său îmbietor și extrem de eficient și

mobilierul elegant, cu paturi mari de alamă, șezlongurile superbe și lumina caldă. Clientela hotelului forma un amestec cultural captivant, variind de la stele de cinema ca Marlene Dietrich – pentru care Ritz era „acasă" – și Arletty până la oameni de stat ca Winston Churchill, pictori și scriitori; Ernest Hemingway practic colonizase barul hotelului. („Dacă ești la Paris, unicul motiv de a nu sta aici poate fi doar lipsa banilor".) În plus, pentru Chanel, acest lucru era extrem de convenabil – intrarea în hotel de pe rue Cambon era la câteva minute distanță de casa ei de modă și de atelier. A creat, deasupra lor, un apartament cu patru camere, în care își primea invitații și în care și-a adus îndrăgitele paravane de Coromandel, candelabrele de cristal, sculpturile din bronz și alte obiecte.

Odată stabilită la Ritz, în Paris n-a mai locuit nicăieri în altă parte. Mai mult ca niciodată, La Pausa devenise acum unicul loc în care era, cu adevărat, „acasă".

PRO FO 371/16757, C8140

Thomas Mann a primit Premiul Nobel pentru Literatură în 1929 pentru romanul Casa Buddenbrook

„Neamțul tot neamț". (în limba franceză în original)

În traducere literală – mahon.

CAPITOLUL IV

IUBIRE ȘI ATRACȚIE PE COASTA DE AZUR

Chanel nu era singura care avea o viață sentimentală intensă și complicată pe țărmul înmiresmat de pinii Mediteranei. H.G. Wells, prolificul scriitor englez, celebru pentru romanele sale și literatura științifico-fantastică clarvăzătoare, avusese ani buni un „cuibușor de nebunii" pe coastă, în care își primea lungul șir de amante și cuceriri de scurtă durată, în timp ce soția lui, resemnată, și cei doi fii ai lor rămăseseră în Anglia. Explicase acest lucru printr-o frază care părea să promoveze acest tip de comportament ca pe o măsură de precauție medicală: „Aveam nevoie de o amantă ca să mă liniștesc".

Cea mai cunoscută dintre aceste panacee a fost romanciera engleză Rebecca West, care scria că „pe Rivieră este aproape ca-n rai"; după încheierea acestei relații, Wells a început alta cu scriitoarea olandeză și fosta asistentă medicală iezuită Odette Keun. Împreună, au construit vila Lou Pidou, care în provensală însemna „Comoara". Deasupra șemineului erau inscripționate cuvintele: „Doi oameni care se iubesc au construit această casă". Viața alături de Odette, însă, era departe de a fi una liniștită. Wells a descris-o ca fiind „dependentă de extremele exagerării emoționale", recurgând adesea la tăierea venelor în timpul acestor crize (fiind asistentă medicală, știa cum să facă acest lucru fără a-și provoca răni serioase).

În 1930, Wells tocmai își reîntâlnise una din fostele amante, misterioasa baroană Moura Budberg, care avea tendința să dispară și să reapară după bunul său plac. În acel moment, Wells era pregătit pentru o schimbare: scenele lui Odette deveniseră obositoare, însă nu i-ar fi fost ușor să scape de ea, de aceea trebuia să își calculeze cu grijă următoarea mișcare. Moura, care avea atunci treizeci și șapte de ani, îl fascinase pe Wells dintotdeauna, iar cei doi și-au reluat relația (în secret, însă, din cauza lui Odette). Moura era relativ înaltă, durdulie (însă bine proporționată), cu păr grizonant, închis la culoare, ochi căprui, nasul rupt și pomeți lați, de tătăroaică, fiind fiica unui nobil rus și urmașă a lui Petru cel Mare. Traducătoare și amantă a poetului rus Gorki,

aceasta (ca mulți dintre ruși) era o mare iubitoare de votcă. Deși era neîngrijită și avea tendința să mintă și să ascundă lucruri, mai ales în legătură cu aparițiile și disparițiile sale subite, Moura era o femeie captivantă, cu un farmec aparte.

Wells s-a întors în Cannes la sfârșitul lui noiembrie 1931 pentru a lucra un an, dar și pentru Moura. Înainte de sfârșitul anului 1932, scrisese Chipul lucrurilor viitoare – ce prezicea o conflagrație europeană care ar izbucni în urma unei ciocniri violente dintre nemți și polonezi la Danzig, în 1940, precum și bombardarea aeriană a orașelor –, Dictatura domnului Parham (1930) și Bulpington din Blup (1932), și găsea prezența Mourei în viața sa atât de amețitoare, încât scria: „La sfârșitul anului 1932 eram gata să fac orice și să trec peste orice ca s-o fac pe Moura cu totul și cu totul a mea". A reușit, într-un final, să scape de Odette, de care era sătul până peste cap. Deși Moura continua să-i repete că nu vrea să se mărite cu el – voia să fie liberă –, relația lor a continuat. După scenele lui Odette, calmul Mourei îi era, probabil, prielnic, având în vedere că de-a lungul anului 1934 a scris o serie de cărți și articole, planificând și apariția unui lungmetraj bazat pe una dintre cărțile sale, care urma să se numească Things to come [Lucrurile viitoare].

Cum Wells nu-și ascundea niciodată legăturile extraconjugale serioase (la fel cum existența acestora nu-l oprea să curteze alte femei), el și Moura erau invitați peste tot împreună. După despărțirea finală de Odette, au stat în Menton și Nisa, iar în decembrie 1934 au petrecut o săptămână în compania lui Somerset Maugham; intenționaseră să meargă la Palermo, însă n-au mai reușit din cauza unor probleme cu serviciile de transport aerian italiene.

În ziua de Crăciun, Maugham a ținut un prânz festiv, la care Gerald Haxton a invitat-o pe Constance Coolidge – o americană bogată și divorțată, care deținea cai de curse. La scurt timp, Moura a plecat iar în una dintre călătoriile ei misterioase – de data asta în Anglia, sub pretextul că fiica ei voia să o vadă. A doua zi după plecarea ei, Wells – care stătea deja în Monte Carlo, la Hôtel Hermitage – a primit un bilet de la Constance. Aflase de la Maugham că Wells era singur în Hermitage și, scria Wells, „m-a invitat, cu scrisul ei de școlăriță, să iau cina cu ea la Negresco". Pentru Wells, faptul că o femeie frumoasă îl invita să ia cina cu ea în apartamentul său putea însemna un singur lucru.

Negresco, situat pe Promenade des Anglais în Nisa – numită așa pentru că construcția ei a fost finanțată de englezi în anii ’20 ai secolului precedent pentru a crea locuri de muncă și ajuta astfel populația locală – era un hotel construit la răscrucea dintre secole, renumit pe atunci pentru confortul său. Constance, care avea un apartament aici, și-l putea permite fără probleme: mai deținea un apartament în Auteuil, purta haine de firmă și avea patru servitori. Divorțată de trei ori, prioritățile de bază ale aristocratei Constance deveniseră cărțile și caii; în Parisul anilor ’20 era cunoscută ca fiind stăpâna unui grajd întreg cu cai de curse, iar în anii ’30 inspecta registrele cu fișele cailor și le calcula șansele de câștig în fiecare zi. Era deja o mare admiratoare a lui Wells, citise multe dintre cărțile lui și era fascinată de ele.

La înfățișare, Constance semăna un pic cu Moura – era înaltă și oacheșă, dar slabă și pistruiată. Cina a decurs bine – atât de bine încât „după cină, să o iau în brațe și s-o sărut, iar ea să îmi răspundă la sărut, a părut lucrul cel mai firesc din lume“, își amintea Wells. Apoi, a adăugat plin de tact: „Am mai stat cam o oră“.

Pentru Wells, care nu suferea de mustrări de conștiință nici în legătură cu Moura, nici cu soția lui, legătura lor era genul de vacanță erotică exact pe gustul lui – își putea menține ritmul de lucru, bucurându-se, în același timp, de ore întregi de desfătare. Obișnuia să lucreze dimineața până la prânz, când Constance își trimitea șoferul, într-un Hispano-Suiza, să îl ia. Cei doi mergeau apoi la un restaurant în munți sau de-a lungul coastei ca sa ia prânzul în liniște, apoi se întorceau în apartamentul lui Constance din Negresco. Seara ieșeau să mănânce în oraș.

Dintr-odată, Moura a trimis o telegramă în care spunea că se întoarce. Wells a reușit să amâne venirea ei cu câteva zile, iar când a sosit i-a făcut cunoștință cu Constance. Au hotărât să se întoarcă la Paris împreună, toți trei, însă Moura a fost chemată de urgență în Estonia – bătrâna ei guvernantă se îmbolnăvise. Wells și Constance au plecat și au petrecut ultima noapte a lui Wells în Franța împreună, la Hôtel de France, înainte ca el să se întoarcă la familie. Ultima lor masă în doi a fost micul dejun – Wells așezat pe marginea patului lui Constance, arătându-i cum se mănâncă ouăle fierte în stil englezesc (adică tăindu-le capacele); în acea dimineață, și-au dat seama că au nevoie de

mai mult decât cafea și chifle pentru a trăi. După asta, el a luat avionul spre Londra.

Idila lor de la începutul primăverii anului 1935 durase doar o săptămână, dar a fost plină de amintiri. Și-au scris timp de zece ani după încheierea ei scrisori în care povesteau, deseori, despre timpul petrecut împreună pe Rivieră. În luna februarie a acelui an îi scria lui Constance: „Aș vrea să fiu în pat cu tine acum". Când ea i-a scris îngrijorată de zvonurile care apăruseră în legătură cu relația lor, trimițându-i și un articol tăiat din ziar, el i-a răspuns: „E drăguț că suntem în același paragraf, dar mai drăguț ar fi să fim în același pat..."

Dintre toate personajele de pe Coasta de Azur, unul dintre cele mai notorii era fermecătoarea lady Furness, cea de-a treia soție a primului baron Furness. Enid Furness (născută Lindeman) era din Australia și avea deja la activ două căsătorii și nenumărați amanți – în urma unei provocări, se culcase cu toți ofițerii batalionului al cărei comandant de brigadă era soțul ei, când acesta staționa în Cairo.

Câțiva ani mai devreme, când era o tânără văduvă în Paris, iscase haos în rândul tinerilor ofițeri de acolo: se spunea că cinci dintre ei se sinuciseseră din cauza ei – unul a detonat o grenadă, altul s-a aruncat în ape populate de rechini după ce a urmărit-o până acasă, al treilea s-a aruncat în fața Trenului Albastru. Cum a spus chiar ea: „Nu au putut rezista presiunii".

Ea și Furness – celebru pentru înjurăturile sale, temperamentul vulcanic și faptul că bea mult – se căsătoriseră în 1933, când ea avea patruzeci și unu de ani. Foarte nepricepută la administrarea banilor, i-a încredințat fiului său, Rory (născut din căsătoria cu primul ei soț, Roderick Cameron, care i-a lăsat o avere imensă), toți banii. La rândul său, Furness o copleșea cu cadouri, însă, fiind suspicios în legătură cu fidelitatea ei (pe bună dreptate), angaja detectivi care o urmăreau aproape constant. Nu-i putea suporta nici pe copii, așa că, atunci când erau în Londra, Enid a fost nevoită să închirieze un apartament în apropiere pentru cei trei copii, cameristele și guvernantele lor; pe coastă, familia locuia într-un alt capăt al hotelului unde stăteau cei doi. Cu toate acestea, Enid, o mamă devotată, îi vizita în mod regulat.

O frumusețe de un metru optzeci, cu păr blond cenușiu, ochi verzi imenși și un corp superb, Enid nu putea trece neobservată. Hainele ei erau splendide;

era bună prietenă cu Chanel, care a creat pentru ea un costum de mătase violet-deschis (culoarea preferată a lui Enid), cu marginile de un violet mai închis. Când familia Furness stătea în Hôtel de Paris, frumusețea și stilul lui Enid erau atât de captivante încât oamenii stăteau pe scaune în holul hotelului doar pentru a o urmări cu privirea când trecea în drum spre cazinoul din apropiere; prima oară când lordul Furness a luat-o cu el să joace, toată lumea de la masa principală s-a oprit din jucat când a intrat, cu silueta ei perfectă învăluită în tafta violet și dantelă albă.

Era o jucătoare extraordinară și obișnuia să poarte cu ea o geantă plină cu bancnote de 10 lire. În Londra, le împărțea foștilor soldați, deseori ajutându-i să-și găsească de lucru. Era la fel de dégagée cu bijuteriile, punându-și perlele în cutii de Kleenex pentru simplul motiv că îi erau la îndemână. Făcea senzație oriunde apărea, mai ales când era însoțită de ghepardul ei domesticit (pe care copiii și guvernantele îl scoteau la plimbare în fiecare zi). Îl lua cu ea și în călătorii; când pleca în străinătate în avionul privat al lui Furness, în muntele de bagaje erau și câteva valize cu găuri. Aici își ținea animalele, inclusiv ghepardul, căruia înainte de zbor i se dădeau câteva somnifere.

Anul 1935 a fost, probabil, anul de glorie al Rivierei anilor ’30 – era rochiilor de seară de satin cu tăietură pe bie, a filmelor de la Hollywood, a pijamalelor de plajă, a cocktailurilor exotice, a porturilor pline ochi cu iahturi și a automobilelor elegante (care trebuiau spălate zilnic din cauza prafului roșu ce venea din Sahara).

Începând cu acest an, în melanjul exotic de stele de cinema, aristocrați, milionari, donjuani și femei mondene în căutarea unui partener bogat – multe dintre ele vizitând buticul lui Chanel din Monaco pentru a-și lua hainele „potrivite“ pentru plajă – au început să apară oameni pe care cei de mai sus i-ar fi numit „de rând“, precum și refugiați din regiuni de conflict. Înainte ca acest lucru să se întâmple, însă, Riviera a rămas terenul de joacă al occidentalilor – mai bine zis, al acelora dintre ei care și-o puteau permite.

Riviera a fost locul în care Elsie Mendl ținea petreceri la care cântau Cole Porter și Noël Coward, unde Bernard Shaw venea să înoate, ca apoi să-și bea ceaiul la vila familiei Mendl, pe La Garoupe (plaja situată în partea estică a Cap d’Antibes). Tot La Garoupe a fost locul în care Cyril Connolly și-a scris

unicul roman, The Rock Pool [Lacul dintre stânci][28]; eroul acestuia, Edgar Naylor, explica farmecul său în felul următor: „Era plaja lui preferată – pentru el, nisipul alb, apa limpede și străvezie, cicadele țopăind neîncetat pe ritmuri de rumba, mirosul de rozmarin și trandafir de stâncă, jocul razelor de soare printre crengile strălucitoare ale pinilor de Alep erau chintesența Mediteranei".

Chiar în largul mării, Daisy Fellowes îi avea ca invitați pe prințul de Wales și o americancă necunoscută pe atunci, doamna Ernest Simpson, într-o croazieră de-a lungul coastei, din Cannes – prințul stătea la Manoir Eden Roc, vila lordului Cholmondeley din Golfe-Juan – până la Porquerolles. Pentru cei aflați la bordul vasului, un lucru era evident – prințul se îndrăgostise lulea, „altfel, Daisy și-ar fi încercat ea norocul, negreșit", a remarcat unul dintre pasagerii navei, care cunoștea reputația doamnei Fellowes.

Cea care l-a cucerit pe prinț, Wallis Simpson, era (în 1935) o femeie de treizeci și nouă de ani zveltă, elegantă, fără copii, căsătorită cu al doilea soț după ce divorțase de primul, un ofițer de marină american alcoolic (divorțul era, pe atunci, un lucru foarte rar și, cu siguranță, mal vu). Cuplul Simpson a cunoscut-o pe lady Furness – cea de-a doua soție a lordului Furness, născută în America și amantă a prințului de Wales – prin intermediul surorii lui Ernest Simpson, doamna Kerr-Smiley, o amfitrioană renumită. În toamna anului 1930, Thelma Furness i i-a prezentat prințului. Wallis a fost fermecată din prima. „Până și cea mai mică dorință a sa se transforma, imediat și ca prin minune, în realitate", scria aceasta în autobiografia ei. „Trenurile se rețineau; se materializau iahturi; cele mai bune apartamente din cele mai faimoase hoteluri își deschideau larg ușile; avioanele îl așteptau..."

După ce prințul invitase cuplul Simpson la reședința sa de la țară, Fort Belvedere, situată în Windsor Great Park, au avut loc dineuri și petreceri în care invitații aduceau mâncare de acasă și la care apărea și el ca să bea ceva. Pentru Wallis, totul era ca în vis. Îl avea în fața ei pe omul pe care voia să îl cunoască toată lumea, Făt-Frumos în persoană, care părea dornic să o aibă ca prietenă. La început, puțini au fost cei care au observat că se întâmplă ceva între ei; era bine cunoscut faptul că lady Furness era amanta prințului, iar când îi invita la el pe cei din familia Simpson, tot timpul erau invitați și alți oameni.

Treptat, însă, Ernest a început să dispară din peisaj – era mereu ocupat când prințul îi vizita în apartamentul lor din Bryanston Court, sau plecat în America în „călătorii de afaceri". În scurt timp, soții Simpson au început să vină la Fort în fiecare weekend. Apoi, în ianuarie 1934, Thelma Furness urma să plece în America pentru câteva luni; înainte să plece, ea și Wallis s-au întâlnit să bea ceva împreună și, după spusele lui Wallis, după ce a remarcat că prințul se va simți singur fără ea, a întrebat-o: „Wallis, nu-i așa că vei avea grijă de el?" Wallis i-a promis că așa va face; până s-a întors Thelma din SUA, Wallis îi luase locul.

O mare parte din perioada de început a relației dintre Wallis și prinț s-a desfășurat pe Rivieră, unde cei doi stăteau câteodată în vilele prietenilor lor, furișându-se să ia cina în unul dintre micile bistrouri din zonă. Una dintre aceste vile se afla chiar la capătul Cap d'Antibes, iar prințul era atât de popular încât atunci când se întâmpla să treacă o barcă cu englezi care locuiau pe Rivieră, în drum spre picnic, toată lumea aplauda. Nu știau, desigur, că prințul lor favorit se afla sub vraja uneia dintre invitatele sale. Presa tăcea, iar singurii care știau de noua direcție pe care o luase viața sentimentală a prințului erau doar cei din cercul restrâns al înaltei societăți; bijuteriile foarte scumpe pe care i le dăruia lui Wallis ar fi fost de ajuns pentru a-l da de gol – pietrele erau atât de mari și de spectaculoase încât mulți credeau că sunt false.

Câteodată plecau în croaziere scurte; vara anului 1934 au petrecut-o pe mare, în iahtul lordului Moyne, Rosaura (fără Ernest, dar însoțiți de doamna Bessie Merryman, mătușa lui Wallis). În primăvara anului 1935, prințul luase vila Le Roc din Golfe-Juan de la lordul Cholmondeley și invitase un grup de prieteni, printre care era și doamna Simpson. Prezența ei, însă, a trecut neobservată, numele său nefiind menționat în articolele de presă despre vacanța prințului.

Romanul lui Connolly nu era o alegorie a unei vieți luxoase care continuă tihnită în timp ce forțe sinistre acționează în spatele ei – dar ar fi putut fi. În restul Europei, primejdia războiului creștea tot mai mult. În acel an, Anglia a anunțat o creștere a producției de armament, iar francezii au extins perioada de serviciu militar de la un an la doi ani, din cauza lipsei de bărbați tineri. Hitler a declarat că Germania a început reînarmarea, a introdus recrutarea

obligatorie, armata Germaniei ajungând să numere treizeci și șase de divizii, și a mărit numărul de avioane militare – toate acestea constituind o încălcare a tratatului de la Versailles –, iar locuitorii Saarlandului (printr-un referendum din ianuarie 1935) au votat masiv pentru reanexarea la Germania.

Numai Winston Churchill, pe atunci în „sihăstrie politică“ în vila lui Maxine Elliott – stând la marginea piscinei sau pictând în halatul său roșu pe care și-l punea peste șortul pentru înot, papuci de casă și pălărie de paie mare și moale –, părea a fi conștient de pericol. Chiar înainte de a veni, scria deputatul Robert Bernays în jurnalul său, „ținuse un discurs solemn... ultimul strigăt de disperare al unui om care fusese ignorat și care nu vedea decât dezastru și suferință în viitor“.

Churchill venise singur la *Château* de l'Horizon. (Vincent Sheean l-a auzit spunând: „Dragă Maxine, nici nu știi ce ușor e să călătorești fără servitori. Am venit aici tocmai de la Londra singur și a fost destul de simplu“, la care Maxine i-a răspuns, cu vocea ei gravă: „Winston, cât de curajos ai fost!“)

Cum Churchill vorbea doar despre ceea ce îl interesa pe el, în vremea aceea turuia despre Mussolini – care era pe cale să invadeze Etiopia –, reînarmarea Germaniei, caracterul lui Hitler și mișcarea nazistă, lucruri care îi plictiseau pe invitații mondeni ai lui Maxine. Într-una din zile, își amintește Sheean, i-a spus uneia dintre invitate: „Germania se înarmează cu o viteză năucitoare, Anglia plutește într-un vis pacifist, Franța e coruptă și sfâșiată de disensiuni, iar America e distantă și indiferentă – doamnă, cum puteți să nu vă temeți pentru viața copiilor dumneavoastră?“

În Germania, pregătirilor de război relativ evidente li se adăuga amploarea crescândă a antisemitismului, fapt ce stârnea îngrijorarea Consiliului Național al Femeilor Evreice din New York, pentru care Hitler era o amenințare mai mare decât pentru guvernul britanic. În septembrie 1935 au fost adoptate legile de la Nürnberg, care nu le recunoșteau evreilor dreptul la cetățenie, reducându-i la statutul de „obiecte“. Aceste legi interziceau căsătoriile și relațiile sexuale extraconjugale între evrei și „arieni“. Evreii nu aveau dreptul să angajeze o servitoare ariană cu vârsta de până la treizeci și cinci de ani, să cumpere din magazine ne-evreiești – iar cei care nu erau evrei să cumpere din magazine evreiești –, să meargă la cinema, la teatru sau să se plimbe în parcurile

publice. Majoritatea nemților, pe care acest tip de legi nu îi afectau, nu se împotriveau adoptării lor.[29]

Legătura lui Chanel cu Iribe devenise complicată. Acesta avea o fire foarte contradictorie: deși admira succesul, îi plăcea să arate că nu-i pasă de ceea ce reprezenta acesta; deși era atras de talentul și inteligența lui Chanel, era invidios pe faptul că îl eclipsa – în 1935, ea avea 4 000 de angajați și vânduse 28 000 de rochii în Europa, Orientul Apropiat și SUA, pe lângă vânzările de parfumuri și bijuterii.

Pentru Chanel, lucrurile erau mai simple. Iribe era un bărbat demn de admirație, care nu era dependent de ea – cum nu era nici ea de el. Pentru ea, a avea un bărbat în preajmă era o parte firească a vieții – pentru companie, pentru distracție, pentru sex. Până atunci, însă, unicul bărbat pe care îl iubise cu adevărat, pentru care pasiunea fizică se împletise cu o intensă legătură emoțională, fusese Boy Capel. Cu toate acestea, intensitatea sentimentelor pe care i le purta lui Iribe continua să crească într-o asemenea măsură încât Misia, care îi vedea pe amândoi în mod regulat, credea că Chanel era, în sfârșit, îndrăgostită din nou și că cei doi s-ar putea căsători.

În acel an, Chanel hotărâse să-și petreacă o mare parte din vară în La Pausa. Iribe o vizita des, iar când acesta era la Paris se auzeau în mod regulat la telefon, Chanel dându-i mână liberă să ia decizii în numele ei acolo. În La Pausa, unde se simțea ca acasă, acesta adoptase în modul cel mai firesc stilul ei de viață, asumându-și rolul de stăpân al casei.

Spre sfârșitul verii, Iribe a rezervat un vagon de dormit în trenul de noapte ce pornea din Paris, urmând să se întâlnească cu Chanel la Roquebrune, sugerând că ar putea să-și înceapă ziua cu un joc de tenis, pentru a se înviora. La jumătatea primului set, Chanel s-a apropiat de plasă ca să-i spună să nu lovească mingea așa de tare; în timp ce îi vorbea, el a privit-o din spatele ochelarilor săi de soare, s-a împiedicat și a căzut – suferise un atac de cord. A murit două zile mai târziu, pe 21 septembrie, într-o clinică din Menton, fără să-și mai recapete cunoștința.

Chanel a fost profund marcată de această pierdere, plângându-i moartea vreme îndelungată. Și-a lăsat afacerea în grija subordonaților săi, întorcându-se la Paris abia în octombrie. Tristeții sale i se adăuga și sentimentul de vină; deși

el îi spusese că e slăbit, ea îl convinsese să continue jocul. Avea doar cincizeci și doi de ani, era zvelt și în formă, așa că nici unul dintre ei nu a bănuit că ar putea fi ceva în neregulă cu el. Terenul pe care jucaseră nu a mai fost folosit niciodată, rămânând acoperit de iarbă și flori.

Fusese, încă o dată, „părăsită" de un bărbat, însă de data asta era vorba despre un bărbat pe care îl iubise cu adevărat și cu care – după părerea multora dintre prietenii ei – ar fi putut avea un viitor. Îndurerată, nedormită, într-o stare deplorabilă, nu avea cum să se întoarcă la Paris, așa că a rămas în La Pausa aproape toată toamna, dictând ce voia pentru noua colecție în conversații lungi la telefon. Misia i-a fost alături și de data aceasta, sprijinind-o. Consumul de droguri era un alt lucru pe care îl aveau în comun; în 1935, Chanel era deja o consumatoare de droguri înrăită, injectându-și morfină în fiecare zi (obicei pe care l-a păstrat până la sfârșitul vieții).

În acea vară mai avusese loc o tragedie. Pe 1 august, fratele mai mic al lui Roussy Sert, pe care aceasta îl iubea nespus, a murit într-un accident de mașină. Nemângâiată, Roussy și-a pierdut dorința de a trăi, închizându-se în camera ei și refuzând să mănânce sau să vadă pe cineva timp de o săptămână. Imediat ce a aflat, Misia a luat trenul spre Barcelona, însă nici unul dintre membrii familiei Sert n-a dorit să o vadă, trimițând-o să stea la hotel. Tristă, s-a întors la unica persoană care părea să se bucure de compania ei – Chanel –, lăsând-o pe Roussy singură cu durerea sa.

Când s-a întors la Paris spre sfârșitul toamnei, Chanel a descoperit că Elsa Schiaparelli era mai mult decât o amenințare: devenise o rivală de temut, care o putea depăși în orice moment. Sursa problemei era faptul că, deși cele două creatoare de modă aveau gusturi complet diferite, ele creau pentru același tip de femei – cele care își doreau un aspect modern, stilat, proaspăt.

Tot în acea perioadă s-a schimbat și moda în sine. Fetișcana androgină, cu părul tuns scurt, silueta băiețească, pentru care se potriveau fustele scurte și creațiile simple și elegante ale lui Chanel, dispăruse. Fetele deveniseră femei, cu siluete feminine, reapăruseră formele, puse în evidență și accentuate de strălucirea satinului tăiat pe bie, fustele erau mai lungi și apăruse o notă îndrăzneață – și nimeni nu era mai îndrăzneț decât Schiaparelli.

Schiap a fost cea care a inventat culoarea „roz șocant", creând haine în care

se regăseau ecouri ale ideilor suprarealiștilor din cercul său de prieteni – în special cele ale lui Dalí –, și prezentându-le clientelor sale mănuși negre cu „unghii“ roșii, sfori de brocart asemenea unor șerpi aplicate pe brocart roz, o rochie de seară trompe l'oeil cu găuri și rupturi și o rochie neagră decorată cu un „schelet“ în mărime naturală. Talentul ei nu a trecut neobservat, multe dintre clientele vechi ale lui Chanel alegând să cumpere creațiile ei – deși cele mai multe dintre ele, ca Daisy Fellowes, erau clientele amândurora.

Nu este greu de înțeles, așadar, de ce creațiile lui Schiaparelli o fascinau pe Daisy, pentru care tot ce era scandalos și capta atenția era un mod de viață. Extrem de bogată (era moștenitoarea averii provenite din afacerea cu mașinile de cusut Singer), Daisy se despărțea de bani cam la fel de ușor cum își satisfăcea orice capriciu. Imensul său palat roz era cocoțat pe o stâncă deasupra apei, dar putea fi văzută la fel de des la bordul unuia dintre cele două iahturi ale sale, Sister Anne. Nu era, însă, nimic „frățesc“ în comportamentul lui Daisy – una dintre ocupațiile ei preferate era seducerea bărbaților însurați; cum spunea chiar ea, era mereu în căutarea următoarei cuceriri. „E o senzație nemaipomenită“, spunea ea, „ca aceea pe care o ai când guști absintul pentru prima oară. În scurt timp, bărbatul întreabă: «Când pot să vin la un ceai?» – ăsta e momentul în care îmi ascut cuțitele.“ În fața casei sale din Anglia, a pus statuia sfântului Iosif, susținând că astfel îl cinstește pe „sfântul care ocrotește încornorații“.

Daisy a fost cea care a purtat prima costumul negru cu buze roz (șocant) drept buzunare și „rochia cu homar“, tot ea fiind cea pentru care cei care cinau la Ritz se urcau pe scaune ca s-o vadă cum trece în paltonul din blană de maimuță brodat cu aur pe care îl crease Schiaparelli și tot ea a fost cea care a renunțat la prestigioasa și râvnita funcție de editor de modă pentru Vogue din Franța pentru că o „plictisea“.

Chanel a ripostat prin acceptarea unui look nou, mai feminin, în felul ei caracteristic. A introdus pernițele pentru umeri pentru a accentua supleţea taliei, satinul crem și de culoarea piersicii pentru hainele de seară și costumele elegante și moi de tweed, la bază rămânând albul și negrul. La Cazinoul din Monte Carlo, putea fi văzută adesea în satin alb sau crem, purtând perlele pe care le-a preferat dintotdeauna.

Printre cele care îi rămăseseră fidele lui Chanel se număra Diana Vreeland, pentru care moda era o adevărată pasiune. „Stilul este ceva indispensabil", obișnuia să spună. „Te ajută să cobori scările. Te ajută să te ridici din pat dimineața. Este un mod de viață." Mergea la nenumăratele probe necesare pentru a avea o haină Chanel – până și o cămașă de noapte necesita trei – la atelierul ei privat, aflat la etajul șase al edificiului de pe rue Cambon. „Era o scară cu oglinzi până la etajul întâi – salonul –, apoi încă cinci etaje cu scări abrupte. Chanel obișnuia să se ghemuiască la capătul scării cu oglinzi, privindu-și colecțiile de acolo", își amintea ea.

Când s-a mutat la New York împreună cu soțul său, căruia i se oferise o funcție acolo, Diana a devenit mai întâi editorialistă, iar mai apoi editor de modă la Harper's Bazaar. Pentru ea, Chanel era unică. Era „captivantă, ciudată, bulversantă, spirituală", spunea Diana. „Nimeni nu se compară cu Chanel. Nu au nici șicul, nici chien-ul ei. Este cea mai interesantă persoană pe care am cunoscut-o vreodată."

Publicat în anul următor, 1936

Chiar și în 1933, înainte ca o parte din evrei să părăsească țara, aceștia reprezentau mai puțin de 1% din populația Germaniei

Capitolul V

Socialismul și doamna Simpson

A durat mai mult până când efectele Marii Depresiuni s-au făcut simțite în Franța, însă atunci când s-a întâmplat, țara a avut de suferit. Rata șomajului a crescut brusc începând cu anul 1932, politica s-a polarizat, iar atmosfera generală era una de furie. Manifestațiile din stradă, în special cea din februarie 1934, le determinau pe casnice să stea cât mai mult în casele lor, având grijă să aibă căzile mereu pline cu apă pentru cazul în care autoritățile ar fi închis apa. Cei de stânga credeau că fasciștii pregătesc o lovitură de stat, cei de dreapta că urmează o revoluție, în timp ce ambele părți își dădeau seama că urmează un val de proteste. Muncitorii, ale căror salarii au avut de suferit, începuseră o serie de greve, și era evident că Frontul Popular – o alianță a partidelor de stânga – câștiga teren în fața dreptei conservatoare.

Pe 13 februarie 1936, situația tensionată a atins „punctul de fierbere". Léon Blum, liderul socialist al Frontului Popular, se afla în mașina care îl luase de la Adunarea Națională, împreună cu doi dintre prietenii săi, când au fost nevoiți să oprească în fața unui grup de antisemiți și monarhiști cunoscuți sub denumirea de Camelots du Roi. Aceștia se adunaseră la intersecția dintre rue de l'Université și bulevardul St. Germain pentru procesiunea funerară a lui Jacques Bainville, unul dintre fondatorii Action Française – grupul politic reacționar de extremă dreapta cu care erau afiliați cei din Camelots du Roi – și cărora Frontul Popular le provoca oroare. Zărindu-l pe Blum prin geamurile mașinii, militanții au trecut la atac. „Ucideți-l pe Blum!", „Împușcați-l pe Blum!", strigau aceștia. Au oprit forțat mașina și au început s-o împingă înainte și înapoi. Germaine Monnet, o prietenă a lui Blum care stătea cu el pe bancheta din spate, a încercat să-l protejeze cu propriul corp, în timp ce soțul ei, Georges, care conducea mașina, a fugit după poliție. Militanții chiar intenționau să-l omoare: unul dintre ei, care reușise să smulgă una dintre aripile mașinii, a spart geamul din spate și a început să-l lovească pe Blum în cap. Doar intervenția a doi polițiști i-a salvat viața. Aceștia l-au târât până la o

clădire din apropiere, unde portarul i-a acordat primul ajutor. În ziua următoare, în ziare din toată lumea au apărut imagini cu Blum având capul înfășurat în bandaje. Pentru mulți dintre cei care duceau o viață idilică pe Rivieră, arderea cărților, invazia Italiei în Abisinia, manifestațiile de pe străzile Parisului ar fi putut la fel de bine să se întâmple pe altă planetă. Viața continua neschimbată – aceleași invitații la prânzuri și dineuri, aceeași organizare a listelor cu invitați și, în unele cazuri, aceleași nemulțumiri.

Edith Wharton, căreia îi lipseau discuțiile intelectuale și care, în ciuda ploilor și a vântului, a avut destul de mulți musafiri la începutul anului 1936, îi scria unui prieten pe 2 aprilie: „Biata încăpere lăuntrică pare mai pustie ca niciodată și, dacă a existat vreodată ceva care să-mi arate valoarea darului prețios al vie intérieure, acest lucru este vârsta înaintată a unora dintre bunele mele prietene engleze, ale căror minți nu au fost tulburate niciodată de chestiuni mai puțin ᶜoncrete decât Grand National!“[30]

Alții, mai puțin înclinați spre ocupații intelectuale, își continuau viața netulburați. Elsie Mendl închiria în continuare Clos de Garoupe, vila lui Sir Henry și Fay Norman de pe Cap D'Antibes, care îi aparținea timp de două luni, în fiecare vară; Daisy Fellowes venea la vila ei, după obicei.

„Unicul om dintre cunoscuții mei părea să înțeleagă pe deplin influența și puterea crescânde ale fascismului, inevitabilitatea războiului și încetineala teribilă a mobilizării noastre psihologice era – în mod inevitabil, probabil – domnul Winston Churchill“, remarca Vincent Sheean, care a stat la *Château* de l'Horizon în aceeași perioadă în care a stat Churchill. Acesta stătea adesea cu Maxine – câteodată pictând, alteori scriind – rolul pe care îl juca în politică era, pe atunci, încă foarte mic.

Pentru ceilalți locuitori ai coastei, nu trebuia să existe nici o aluzie la o lume în care se întâmplă lucruri teribile. Iluzia perfecțiunii trebuia menținută cu orice preț. „Nu cred că o să văd vreodată ceva mai frumos decât coasta mediteraneeană zărită de pe puntea unui iaht într-o noapte de vară“, scria „Oppy“ (nume sub care era cunoscut E. Phillips Oppenheim) – iar el era un om care considera că i se cuvine tot ce este mai bun.

Ca scriitor, succesul financiar se datora capacității sale extraordinare de a scrie: numărul total al cuvintelor din romanele, povestirile și articolele pe care

le-a scris echivalează cu șaisprezece Biblii. Faptul că aveau mai multe părți era un alt factor, multe dintre romanele sale apărând pe părți mai întâi în SUA, la fel ca volumele de povestiri; în plus, scria extrem de repede. Tehnica sa de scris era foarte simplă: după micul dejun, se așeza în fotoliul său mare și o întreba pe secretara sa: „Unde rămăsesem?" Ea îi citea vreo șase dintre ultimele cuvinte din ziua precedentă, iar el continua fără șovăială până la 12:15, când ieșea să joace golf (un traseu de nouă găuri) cu doamna Oppenheim sau vreun prieten disponibil. După ce-și lua ceaiul continua să scrie până la ora șapte seara. El și soția lui, împreună cu care petrecea o lună în Hôtel de Paris din Monte Carlo în fiecare an, erau proprietarii unui iaht care se numea *Echo* și care, datorită micimii sale (și, deseori, comportamentului lui), a primit și porecla de „Pat dublu plutitor".

Lui Oppy îi plăcea mult să iasă în larg pe *Echo*, mai ales în nopțile de vară, despre care scria: „Muzica pulsândă venită de la numeroase cafenele mai mici – cântată de orchestre de dans – și chiar de la cazinouri crea un fundal sonor de fire melodice vibrante, nedeslușite, care parcă se împleteau într-unul singur. Dincolo de tăcutul Cap se zărea tot semicercul cuprinzător care forma Promenada din Nisa – mai bine de 10 kilometri de lumini culminând cu debarcaderul, cazinoul și sfârșindu-se cu portul. În apele mai liniștite din Cap, pescarii înarmați cu torțe aprinse prindeau bibani. Plăcerea părea, pe atunci, a fi o atmosferă în sine. Era ușor să te obișnuiești cu această viață ușoară, dar plină de bucurie".

Coasta de Azur continua să fie destinația de vacanță preferată a celor bogați, prințul de Wales, acum regele Eduard al VIII-lea (i-a succedat la tron tatălui său pe 20 ianuarie 1936) plănuind să închirieze vila lui Maxine Elliott, *Château* de l'Horizon, pentru o vacanță de o lună pe care și-o dorea discretă și retrasă. „Ochi nevăzuți vor veghea neîncetat asupra regelui", scriau ziarele vremii – fusese interzisă oprirea mașinilor pe drumul din spatele vilei și a bărcilor cu motor în micul port din fața acesteia; pescarii fuseseră atenționați să ocolească apele din împrejurimi. Servitorii, grădinarii, umbrelele de soare și un aparat de radio performant îl așteptau pe rege.

Englezii care se stabiliseră pe coastă sau în apropierea ei erau, de obicei, admiratori înfocați ai monarhiei. „Moartea regelui i-a întristat foarte mult pe

părinții mei", a mărturisit Dennis Youdale, al cărui tată era directorul filialei Thomas Cook din Nisa. „Mama a cusut brasarde negre pe toate hainele noastre. Toți prietenii mei francezi de la *lycée* m-au întrebat de ce, iar când le-am spus, mi-au aruncat «Cui îi pasă de rege?» luându-mă peste picior fără milă. Acasă, însă, de fiecare dată când se cânta «God save the King[31]», trebuia să ne ridicăm în picioare – chiar dacă eram la masă."

Până atunci, toți cei din cercul regelui aflaseră că una dintre invitatele acestuia va fi doamna Ernest Simpson și că era îndrăgostit de ea; cu toate acestea, datorită faptului că apăreau în public doar în compania altora, nici unul dintre ziarele britanice nu menționase acest lucru. Luând în considerare măsurile aspre de securitate planificate pentru vacanța ce urma, era foarte probabil ca lucrurile să continue așa.

Majoritatea francezilor erau preocupați de alegerile iminente, care urmau să aibă loc la sfârșitul lui aprilie și începutul lui mai. Deși fusese o zi ploioasă, un număr record de alegători – 85% – au venit la vot, alegerile încheindu-se cu victoria Frontului Popular și numirea lui Léon Blum în funcția de prim-ministru. Cei de dreapta erau îngroziți, pentru ei acest lucru constituind următorul pas spre comunism (față de care exista o frică teribilă, încă de la Revoluția din Rusia), în timp ce cei de stânga au salutat această victorie, văzând-o ca pe un semn al unei schimbări sociale mult așteptate.

Alegerile au scos la iveală și o înclinație către antisemitism. Era prima oară când un evreu devenea prim-ministru; chiar și până atunci, în Camera Deputaților, Blum fusese luat în derâdere din cauza naționalității sale. „E prima oară când această veche țară galo-romană va fi guvernată de un evreu", a spus deputatul de dreapta Xavier Vallat. „Voi îndrăzni să rostesc cu voce tare ceea ce, în sinea ei, crede toată țara... am prefera să fim conduși de un om ale cărui origini aparțin acestui pământ, decât de un iudeu viclean", iar unul dintre titlurile cotidianelor era: „Franța condusă de un evreu".

Antisemitismul francez avea rădăcini adânci. Franța a fost prima țară care a emancipat evreii și le-a acordat egalitate cu francezii din punct de vedere politic, civil, legal și social[32]. „Ca națiune (entitate juridică), evreilor trebuie să li se interzică totul; în calitate de indivizi însă, trebuie să le acordăm toate drepturile" – așa suna celebra frază rezumativă a contelui de Clermont-

Tonerre în timpul Revoluției. Așadar, evreii puteau practica iudaismul în calitatea lor de cetățeni, însă din toate celelalte puncte de vedere trebuiau să fie în întregime francezi.

Cu toate acestea, naționalismul din secolul al XIX-lea s-a îmbinat cu catolicismul conservator, dând naștere unui sentiment antisemit profund. Tendința de a da vina pe evrei – în special pe firmele financiare evreiești – pentru majoritatea problemelor din țară se intensificase, iar în multe dintre cazuri evreii erau cei găsiți vinovați – ca în cazul Dreyfus[33]. Deși modul în care soldații evrei au luptat alături de colegii lor francezi în timpul Primului Război Mondial atenuase această tendință, în timpul Marii Depresiuni din anii treizeci aceasta a revenit în forță, evreii fiind niște țapi ispășitori foarte convenabili pentru dificultățile prin care trecea țara.

În acest context, antisemitismul lui Chanel poate fi văzut ca parte și expresie a unei atitudini naționale, dar și, parțial, a unei firi pe cât de complexe, pe atât de pline de contradicții. Își plătea prost angajații (ca majoritatea caselor de modă) și se înfuria dacă unii dintre ei îndrăzneau să ceară o majorare de salariu; cu toate acestea, câteodată era, brusc, cuprinsă de o generozitate nemărginită, fiind în stare să dăruiască mașini, haine sau bani aparent dintr-un simplu moft. Le era loială prietenilor, dar era adesea foarte caustică când vorbea despre ei în lipsa lor. „Putea să zică lucruri îngrozitoare despre ei", spunea compozitorul Georges Auric, unul dintre apropiații lui Cocteau, care fusese martorul unei scene în care Chanel îl atacase atât de dur pe Cocteau încât acesta strigase: „Încetează, Coco! O să mă faci să plâng". În mod asemănător, deși dădea adesea vina pe evrei pentru multe întâmplări dezagreabile, avea o mulțime de prieteni și clienți evrei. După alegeri, înainte însă ca Blum să își preia, în iunie, funcția, muncitorii – care nu mai aveau răbdare să aștepte schimbările promise de administrația socialistă – au început să ocupe fabricile și a urmat un val de greve – ale lucrătorilor din domeniul feroviar, din industria oțelului, construcții și minerit și, în cele din urmă, a celor din industria textilă. Apoi, grevele s-au extins și la marile magazine. Deși a aflat de acestea din urmă, care o vizau în mod direct, lui Chanel nu i-a trecut nici o clipă prin cap că ar putea să o afecteze în vreun fel.

Apoi, într-o dimineață, la ora de deschidere, o tânără angajată a venit la atelierul lui Chanel din rue Cambon și a lipit pe ușa acestuia o foaie pe care scria „Ocupat". Contabila personală a lui Chanel (care nu era o angajată a casei de modă), neputând intra, a alergat peste drum la Ritz ca să-i spună. Chanel era șocată: locul *ei* de muncă, ocupat! Lucrătoarele *ei*, făcând grevă! După părerea ei, le oferise multor femei, care altfel ar fi muncit pe apucate, un loc de muncă stabil, și ar fi trebuit să-i mulțumească pentru asta, nu să fie – cum i se părea ei – nerecunoscătoare. Înfuriată, s-a îmbrăcat cu multă grijă într-un costum bleumarin, punându-și o mulțime de bijuterii, printre care și perlele ei superbe. Înarmată astfel, a ieșit să-și înfrunte angajatele. Susținuse dintotdeauna că salariile pe care le plătea erau „perfect corespunzătoare"; ba mai mult, le trimitea pe cele mai firave dintre lucrătoare la Mimizan, unde construise cămine pentru muncitori pe terenul castelului ducelui de Westminster (ca în cazul majorității foștilor iubiți ai lui Chanel, cei doi rămăseseră în relații bune). În zadar, însă. Impasul a continuat până în momentul în care i s-a comunicat că nu va exista nici o colecție de toamnă dacă nu accepta solicitările lor. A cedat, șovăitoare – însă nu a uitat.

Cu mai mult de un milion de muncitori în grevă, Franța a intrat în criză. Până la urmă, muncitorii și confederația principalelor sindicate au ajuns la un acord care includea creșteri salariale, dreptul la negociere colectivă, o săptămână de muncă fixă – 40 de ore –, precum și *les congés payés* – două săptămâni de concediu plătit pe an. Pe 11 iunie a fost adoptată o lege în acest sens, iar pe 31 iulie toate fabricile din Franța s-au închis pentru o perioadă de două săptămâni.

„Datorită Domniei Voastre, domnule prim-ministru, muncitorii au putut să se bucure de concediu împreună cu copiii lor. Datorită Domniei Voastre, Moș Crăciun va veni și pe la cei mai săraci dintre tovarășii noștri", scriau muncitorii, plini de recunoștință. Pe lângă asta, un tânăr ministru a reușit să-i convingă pe șefii de la căile ferate să le acorde angajaților o reducere de 40% pentru călătoriile cu trenul, permițându-le astfel să plece în concedii în locuri mai îndepărtate. Deși existau o grămadă de condiții, oferta s-a bucurat de o mare popularitate. Exista, în sfârșit, posibilitatea de a nu sta acasă în concediu,

ci de a-ți explora propria țară. Legendara Rivieră încetase să mai fie un loc destinat doar celor bogați și eleganți.

Odată cu noile legi, însă, a scăzut producția, șomajul și inflația au crescut – iar manifestațiile au continuat. Izbucnirea, în iulie, a războiului civil în Spania, care a provocat o afluență de refugiați din afara hotarelor, a transformat sudul țării într-o zonă nesigură. Regele Eduard al VIII-lea a fost nevoit să își anuleze concediul la *Château* de l'Horizon la recomandarea guvernului, care se temea de un posibil asasinat.

Regele hotărâse să închirieze un iaht atunci, intenționând mai întâi să-l împrumute pe cel al ducelui de Westminster – atât de cunoscut lui Chanel; doamna Simpson, însă, s-a împotrivit, spunând că nu este suficient de confortabil. I-a fost închiriat, așadar, iahtul *Nahlin* (al cărui proprietar generos, a refuzat să ceară bani pentru chirie, solicitând doar plata cheltuielilor). Cuplul a avut aceleași cerințe ca de obicei: toate cărțile urmau a fi scoase din bibliotecă, pentru a crea spațiu pentru încă un dormitor, iar în locul bibliotecii urma să se afle o rezervă cu mingi de golf pe care regele le putea trimite în apă.

În august 1936, *Nahlin* a pornit într-o croazieră pe partea de est a Mediteranei; la bordul acestuia, împreună cu regele și doamna Simpson, se mai aflau pasageri a căror listă se schimba mereu; aceasta îi includea pe Duff și Diana Cooper, contele de Sefton' un prieten și *lord-in-waiting*[34] , câțiva membri ai curții regale și mai mulți prieteni vechi – nu și pe Ernest Simpson, însă.

Cum iahtul oprea des în porturi, probabilitatea ca identitatea celor de la bord să rămână secretă era foarte mică – iar ei nici nu încercau să o ascundă. În ochii presei internaționale, regele și doamna Simpson formau un cuplu și erau subiect de zvonuri și speculații, însoțite de fotografiile celor doi împreună. Presa britanică, în schimb, dirijată de lordul Beaverbrook, continua să păstreze tăcerea în legătură cu relația lor, deși Ernest Simpson părăsise apartamentul unde locuia cu soția și se mutase la clubul său. Căsnicia lor, cândva senină și fericită, acum părea a fi în pericol.

Wallis și Ernest Simpson se căsătoriseră cu opt ani mai devreme, în 1928. În anul care a urmat, Wallis a plecat în America să-și viziteze mama bolnavă;

în timpul călătoriei a avut loc Crahul de pe Wall Street, în urma căruia atât ea, cât și mama ei au pierdut toți banii proveniți din investițiile pe care le făcuseră. Trei săptămâni mai târziu, pe 2 noiembrie, mama ei murit fără o lețcaie, lucru care, combinat cu copilăria săracă a lui Wallis, ar fi putut influența obsesia ei pentru acumularea de active financiare. Oricum, afacerile de transport maritim în care era implicat Ernest au făcut față cu succes Marii Depresiuni.

În ciuda vieții aparent idilice de pe coastă în timpul verii – trupurile bronzate, înotul, tenisul, mâncarea sănătoasă – Riviera avea și aspecte mai puțin plăcute – legate, de obicei, de traiul îmbelșugat. Elsie Gladman, o tânără asistentă medicală care lucra la spitalul Sunny Bank din Cannes – o clădire scundă, albă, situată într-o grădină mare și sufocată de vițe de floare de hârtie –, a fost chemată odată de Elsa Maxwell, care a rugat-o să aducă „un dispozitiv pentru curățarea colonului", pentru că invitații săi se ghiftuiseră cu mâncare trimisă cu avionul de la Fortnum & Mason – budincă de rinichi, budincă de carne, friptură de vită, budincă de Yorkshire. „Am folosit dispozitivul două zile încheiate", își amintea Elsie. Vara, spitalul era specializat în îngrijirea pacienților particulari, și nici una dintre solicitările acestora nu era considerată prea bizară. Odată, Elsie a trebuit să aibă grijă de un câine (perfect sănătos, de altfel) un weekend întreg, altă dată a fost plătită să stea o noapte întreagă în camera de lângă cea a unui cuplu în luna de miere. Mama miresei, o americană bogată, a angajat-o fără știrea fericitului cuplu, să vegheze în caz că mireasa ar fi avut nevoie de ajutor.

Persoanele cu handicap (cele înstărite, bineînțeles) erau, câteodată, trimise înapoi în Anglia – de obicei, cu Trenul Albastru, la care se atașa un vagon special pentru persoane cu handicap, cu dormitor, sufragerie, toaletă și un însoțitor. O alternativă erau ambulanțele private.

În Anglia, povestea de dragostea dintre rege și Wallis înflorea. Ernest, rămas pe tușă, își îndreptase atenția spre una din vechile sale iubiri – Mary Raffray, femeia care i-o prezentase pe Wallis. În primăvara anului 1936, Wallis a hotărât să divorțeze: „până și ultima rămășiță a căsniciei noastre se dezintegrase", a scris aceasta în autobiografia ei. „[...] una peste alta, simțeam că ar fi mai bine pentru mine să fiu liberă să-mi urmez propriul destin incert."

Cauza a fost examinată la sfârșitul lui mai, fiind pronunțată o sentință de divorț provizorie.

Acum, că Wallis urma să fie, în scurt timp, liberă din nou, zvonurile se întețiseră – pe Rivieră, acesta era (aproape) singurul subiect de conversație. Nu se mai întâmplase până acum ca un rege să se însoare cu o amantă – cu atât mai puțin cu una care are doi soți în viață[35]; cu toate acestea, toți cei care i-au văzut pe Wallis și rege împreună își dădeau seama de intensitatea pasiunii sale. Până în acel moment, le dăduse de înțeles tuturor că era hotărât să o ia de soție. În culisele vieții regale din Anglia se făceau încercări disperate de a-l convinge pe rege să renunțe la ideea căsătoriei, în timp ce regele însuși căuta o ieșire din impas care i-ar permite să se căsătorească cu ea.

În octombrie, Wallis s-a instalat într-o casă din Regent's Park pe care regele o închiriase pentru ea. Constance Coolidge (fosta iubită a lui H.G. Wells), care i-a cunoscut pe soții Simpson prin intermediul prietenilor lor americani Herman și Katharine Rogers, a auzit de achiziția casei („Wallis spune că este pe partea greșită a străzii!", îi scria Constance tatălui ei), precum și de faptul că regele plătise 30 000 de lire pentru ea.

După asta, lucrurile s-au precipitat. Pe 1 decembrie, episcopul de Bradford (care nu știa de existența lui Wallis), într-un discurs despre nevoia de grație divină a regelui, ținut în fața adunării diecezei sale, a spus: „Sperăm că este conștient de această nevoie. Ne-am dori să dea mai multe semne că înțelege acest lucru". Aceste cuvinte, luate drept primul comentariu semi-oficial făcut de o persoană publică, a stârnit o furtună de articole de presă și remarci – cele mai multe dintre ele ostile față de Wallis.

Ideea unei căsătorii morganatice era foarte controversată și a fost respinsă de dominioane și de aproape toată lumea. „Regele și doamna Simpson erau mereu pe prima pagină a cotidianelor", scria Duff Cooper în jurnalul său. „Doar *News Chronicle* susținea, în tăcere, căsătoria morganatică a regelui."

Ostilitatea și presiunea mediatică erau atât de mari, încât, la recomandarea consilierilor regelui, Wallis a fugit pe Rivieră pe 3 decembrie, însoțită de lordul Brownlow, *lord-in-waiting* al regelui, la Herman și Katherine Rogers (o cunoștea pe Katherine încă de pe vremea când erau tinere soții de ofițeri de marină), la Villa Lou Viei, o fostă mănăstire din secolul al XII-lea de lângă

Cannes. Stătuse acolo, cu întreruperi, din 1929, mai întâi cu numele primului soț, Spencer, apoi cu noul ei soț, Ernest Simpson, iar în iulie 1931 singură. În 1934 și 1935, a fost însoțită de prințul de Wales. Acum, se refugia la acești vechi prieteni, în care avea încredere, fiind vânată zi și noapte de reporteri, care în scurt timp înconjuraseră vila.

Călătoria prin Franța a lui Wallis și Perry Brownlow a fost îngrozitoare – jurnaliștii îi urmăreau încontinuu, înconjurând-o din toate părțile pe Wallis când se opreau ca să-i telefoneze regelui. Când se apropiau de Cannes, Wallis s-a culcat pe podeaua Buick-ului și a fost acoperită cu un covor în timp ce mașina își făcea drum prin marea de reporteri, cu aparatele de fotografiat pregătite, la intrarea în curtea vilei Lou Viei, unde îi așteptau Herman și Katherine Rogers. Următoarele câteva zile, reporterii erau peste tot – târându-se pe iarbă, ițindu-se de după geamuri, ascultând convorbirile telefonice – până i-a îndepărtat poliția. Constance Coolidge a invitat-o pe Wallis la ea, în Paris, dacă avea nevoie de un loc de refugiu, însă pe 9 decembrie a primit o scrisoare de la lordul Brownlow în care acesta îi spunea că Wallis nu are nici un plan bine stabilit și nu își putea lua nici un angajament.

Încet, lumea a început să înțeleagă că, dacă hotărârea sa de a se căsători cu Wallis nu va fi acceptată, regele va fi nevoit să abdice. Atunci când Churchill – care avea o slăbiciune pentru Chanel și o vizita deseori când trecea prin Paris – a venit la Ritz pentru a lua cina cu ea, însoțit de fiul său, Rudolph, s-a lăsat copleșit de emoții la ideea abdicării regelui. Jean Cocteau, invitat și el la cină, a văzut cum Churchill – care își susținuse în mod loial regele pe durata negocierilor – s-a îmbătat și, cum se înduioșa foarte ușor, a izbucnit în lacrimi, plângând pe umărul lui Chanel în timp ce declara că un rege nu poate să abdice. Câteva luni mai târziu, Churchill avea să-l ajute pe rege să-și scrie discursul de abdicare.

Pe 10 decembrie Eduard al VIII-lea semna Declarația de Abdicare, aprobată de Parlament a doua zi. În seara aceea, într-o transmisiune radio plină de emoție, fostul rege a spus că nu-și putea „îndeplini îndatoririle de rege așa cum mi-aș dori fără ajutorul și sprijinul femeii pe care o iubesc". În Lou Viei, familia Rogers și toți servitorii lor s-au adunat în sufragerie în jurul aparatului de radio. Wallis era întinsă pe canapea, acoperindu-și ochii cu

mâinile pentru a-și ascunde lacrimile în timp ce asculta cuvintele iubitului său. „[Vocea care] se auzea din difuzor era calmă și emoționantă... După ce a terminat de vorbit, ceilalți au plecat în liniște, lăsându-mă singură. Am stat nemișcată încă mult timp până am fost în stare să mă controlez suficient încât să mă ridic și să merg sus, în camera mea."

Oamenii erau atât de interesați de ceea ce avea de spus Eduard încât pe durata transmisiunii în tot New Yorkul nu s-a dat nici măcar un singur telefon.

Unii, însă, au luat lucrurile mult mai ușor. Brian Howard, estet, poet și unul dintre cei mai importanți membri ai grupului Bright Young Things[36], a dat o petrecere de abdicare în vila sa de pe coastă, pe care o împărțea cu iubitul său și Klaus Mann, fiul lui Thomas Mann. În timpul petrecerii, a fost prezentată o înregistrare cu discursul de adio al lui Eduard al VIII-lea, difuzată de pe un altar improvizat în fața căruia îngenunchease Brian. Invitații, uluiți și jenați, au părăsit devreme petrecerea; gazdele și prietenii lor au rămas, bând din ce în ce mai mult până în momentul în care au hotărât să coboare până la bistroul lor italian favorit, aflat pe o stradă lăturalnică. Aici a izbucnit o ceartă – Brian a scos un cuțit, masa la care stăteau a fost răsturnată – spaghetele în sos de roșii zburând în toate părțile – creându-se o atmosferă de haos total; la scurt timp, însă, toată lumea a ieșit în grabă pe strada îngustă, luând-o spre Café de la Marine, iar odată ajunși acolo, cearta a fost uitată.

Mulți dintre cei care au aflat vestea – o mare parte din ei fiind luați prin surprindere – au fost cuprinși de tristețe și supărare. Fostul rege, care fusese multă vreme un adevărat Făt-Frumos adorat de toată lumea, era acum privit ca un trădător, în timp ce doamna Simpson era văzută ca o aventurieră care ar face orice ca să ajungă regina Angliei.

„Am auzit că în Monte Carlo, imediat ce intră undeva, toți englezii și francezii pleacă", scria mătușa lui Eduard Maud, regina Norvegiei. „Sper să pățească ceva!" Elsie Gladman, sora medicală engleză, a fost martora unui asemenea episod în timp ce își lua ceaiul la London Tea Rooms, un local șic situat pe Croisette – o alee elegantă cu vedere spre mare din Cannes. „O doamnă în vârstă din Anglia, care își bea liniștită ceaiul, s-a ridicat brusc și a

plecat, lăsând ceaiul pe masă, imediat ce a văzut-o pe doamna Simpson intrând.“

Cursă de cai națională care are loc anual lângă Liverpool (n. tr.)

Imnul național al Regatului Unit (n. tr.)

Printr-o lege adoptată în septembrie 1791, și cu condiția că nu vor fonda sau face parte din organizații strict sau în totalitate evreiești.

Alfred Dreyfus a fost un ofițer evreu francez, care a fost acuzat pe nedrept că ar fi transmis informații dușmanilor. A fost judecat și condamnat pentru trădare în 1894.

Titlu deținut de nobilii aflați în slujba suveranului britanic sau a prințului de Wales (n.tr)

Fiind și Cap al Bisericii din Anglia, regele nu putea să se căsătorească cu o femeie divorțată

Nume dat de presa de scandal a vremii unui grup de tineri aristocrați boemi din Londra anilor ’20

Capitolul VI

1937, Ascensiunea lui Schiaparelli

1937 a fost, pentru Chanel, anul în care a fost temporar eclipsată de Schiaparelli, care acum crea haine pentru multe dintre cele mai fidele cliente ale lui Chanel. Atmosfera generală era una de schimbare, iar Schiap era văzută ca fiind întruchiparea modernității, creațiile ei fiind influențate de oameni de artă suprarealiști ca Man Ray, celebru mai ales pentru fotografiile sale, și cubistul Marcel Duchamp. Poetul Louis MacNeice scria:

Vreau o Muză nouă, în ciorapi cu portjartier
Și zâmbet de pisică
Gene false și unghii de carmin
Haine de Schiaparelli și o tocă mică.

Mulți dintre cei care făceau parte din cercul apropiaților lui Chanel – în special, cei cu care lucrase, de la Cocteau la fostul ei iubit, Dalí – deveniseră și prieteni ai lui Schiap. 1937 a fost anul „rochiei cu homar“, creată de Schiap din organza albă, decorată cu un cordon stacojiu și un homar marca Dalí, care a devenit celebră după ce doamna Simpson a apărut îmbrăcată cu ea în ediția americană a *Vogue* (se zvonea că Dalí voia să pună maioneză adevărată pe homar, însă Schiap a fost împotrivă).

Hainele create de Schiap aveau culori strălucitoare; prin contrast, paleta monocromă folosită de Chanel provoca parcă un ușor *déjà vu* – deși inclusese și o rochie de seară din lamé auriu în colecția sa de toamnă-iarnă. Schiap „ridica în slăvi eleganța muncită a femeii urâte“, scria Bettina Ballard, corespondenta revistei *Vogue* la Paris. Asemenea lui Chanel, avea un talent special pentru publicitate. Deși în public amândouă se criticau foarte voalat una pe cealaltă, în privat Chanel făcea referire la Schiaparelli numind-o „artista italiană care creează haine“.

Chanel a creat costumele pentru trei piese de teatru scrise de prietenul ei Cocteau (pe care încă îl întreținea la Hôtel Castille de pe rue Cambon din

Paris – situat, în mod convenabil, lângă locul ei de muncă – plătind, totodată, pentru curele lui de dezintoxicare) și a semnat costumele pentru filmul lui Jean Renoir *La Marseillaise* (1938). Iar în lungile luni de vară petrecute la La Pausa, a găsit timp și pentru o scurtă aventură cu un american bogat, Harrison Williams, un bărbat cu zece ani mai mare decât ea care și-a obținut averea prin propria muncă. Soția sa mondenă, prietenă cu Wallis Simpson, își petrecea mai tot anul în Palm Beach. Acesta i-a propus lui Chanel să fugă cu el, însă ea a refuzat, deși, mulți ani mai târziu, îi va mărturisi unei confidente: „Avea un iaht – nu e ăsta, oare, cel mai bun mod de a începe *un amour*?“

După abdicare, Eduard a primit titlul de Alteța Sa Regală Ducele de Windsor de la fratele său și noul rege George al VI-lea (pe Rivieră, mulți dintre englezii rezidenți s-au adunat în biserica anglicană din Nisa pentru a asculta ceremonia de încoronare transmisă la radio din Westminster Abbey). Cât despre Wallis, s-a decretat că, după căsătoria ei cu ducele, pentru a face referire la ea se va folosi formula „Excelența Sa[37]“ (adresare folosită pentru toate ducesele care nu proveneau din familia regală), și nu Alteța Sa. Ducele nu s-a putut împăca toată viața cu acest lucru.

Wallis se mutase acum din Cannes la *Château* de Candé de pe Valea Loarei, al cărui proprietar era multimilionarul american Charles Bedaux, prietenul lui Herman Rogers care, generos, i l-a împrumutat. Acesta era locul unde Wallis și ducele voiau să își facă nunta pentru că, deși soții Rogers îi erau foarte dragi, nici casa și nici bucătarul lor nu corespundeau standardelor ei exigente. În plus, terenurile lui Bedaux care înconjurau castelul ar fi ținut reporterii la distanță și le-ar fi oferit mult mai multă intimitate.

Wallis era foarte riguroasă și exigentă – trăsături care urmau să devină din ce în ce mai vizibile odată cu trecerea timpului. Astfel, începând cu luna februarie a anului 1937, Herman Rogers i-a scris în mod constant majordomului de la Bedaux în numele lui Wallis, transmițându-i doleanțele acesteia în legătură cu nunta. Își dorea un bucătar „important“, doi gardieni de noapte, dorea cazare pentru cineva de la Sûreté și cineva de la Scotland Yard, camere pentru camerista și șoferul ei și camerista domnului Rogers, dorea un seif pentru bijuterii și transport pentru mulțimea de bagaje pe care le avea. Mai dorea și un număr considerabil de servitori în plus: un patisier, un *sous-chef*, un

spălător de vase, un ajutor la bucătărie, încă un majordom și un lacheu, patru servitoare, două femei de serviciu, cinci spălătorese, mai mulți grădinari, un telefonist și câțiva lucrători pe terenul de golf – toate acestea pe lângă personalul considerabil al lui Bedaux, care consta din douăzeci și patru de angajați în interiorul casei, la care se adăugau grăjdarii, grădinarii, paznicii și lucrătorii de la spălătorie. Noroc că Bedaux era extrem de bogat, pentru că aceste cheltuieli, inclusiv numeroasele apeluri telefonice și sutele de scrisori trimise de cuplu, urmau – după așteptările ducelui și ale lui Wallis – să fie suportate de Bedaux.

Pe 3 mai, Wallis a primit sentința de divorț provizorie, iar ducele a venit îndată la ea, la Cannes. O lună mai târziu, pe 3 iunie, Wallis intra în camera de muzică verde pal din *Château* de Candé, în care fusese improvizat un altar, pe notele marșului din *Iuda Macabeul* al lui Handel, într-o rochie din crep albastru deschis cu un corsaj strâmt, cu nasturi, o pălărie în formă de nimb, pantofi și mănuși de aceeași culoare și o broșă enormă cu diamante și safire – unul dintre cadourile ducelui – prinsă de corsaj. Cuplul și-a petrecut luna de miere în Austria.

Ducesa – divorțată de două ori – îi scria vărului său: „Iată-mă în sfârșit aici, cu regele meu, pe un munte în Austria – unde este frumos și liniște – sperând să ne adunăm forțele pentru bătăliile care urmează". Cu toate acestea, și-au petrecut Crăciunul la Villa Lou Viei, oferită de soții Rogers care erau în New York.

Pe Rivieră era un du-te-vino continuu de scriitori și oameni de artă. James Thurber[38] și soția lui închiriau Villa Tamisier pe Cap d'Antibes. Pentru Thurber nu era prima vizită aici – stătuse în Nisa în anul 1926, în sediul din Franța al *Chicago Tribune*. Munca lui pe atunci consta în contactarea marilor hoteluri și obținerea listelor cu cei cazați acolo; dacă listele nu erau suficient de lungi, inventa el restul numelor. Fiind tânăr și sărac atunci când criza economică a început să se facă simțită, a împrumutat bani pentru a-și recupera biletul de întoarcere, pe care îl amanetase, și s-a întors acasă. Până în 1937 ajunsese să fie unul dintre cei mai cunoscuți umoriști și desenatori din America – bogat, renumit și angajat permanent al revistei *New Yorker*.

„Nimeni nu poate reda pe deplin frumusețea acestei combinații albastre, mov, calde și înzăpezite de mare, munți și văi“, scria acesta la întoarcere.

În același an Brecht a vizitat coasta, cântându-le la chitară scriitorilor germani adunați acolo, iar Aldous Huxley a părăsit-o, tentat de ofertele avantajoase venite de la Hollywood și de clima din California. Iar în august a murit, la vârsta de șaptezeci și cinci de ani, Edith Wharton.

Pentru Chanel, 1937 a fost unul dintre puținii ani în care nu a avut un iubit „oficial“. Abilitatea de a rămâne în relații bune cu foștii ei iubiți, însă, îi era de mare folos: Marele Duce Dimitri, de exemplu, era unul dintre cei pe care îi putea ruga oricând să o însoțească.

La Pausa găzduia în continuare obișnuitele petreceri în care Chanel – acum o femeie de cincizeci și patru de ani – era la fel de activă ca întotdeauna, cățărându-se în măslinii bătrâni într-o pereche de pantaloni de flanel gri. Printre cei care o înconjurau se numărau prieteni vechi ca Bébé Bérard și Jean Cocteau, care rămâneau la fel de fascinați de ea. „Aventurile ei spectaculoase, crizele de furie, răutățile ei, bijuteriile ei fabuloase, creațiile ei, capriciile, excesele, bunătatea, precum și simțul umorului și generozitatea făceau parte, toate, din personalitatea ei unică, adorabilă, atrăgătoare, înclinată spre excese și foarte umană“, spunea Cocteau, adăugând: „Te privește cu blândețe, după care dă din cap și gata – ești condamnat la moarte“.

În vara aceea, izolarea La Pausei era mai bine-venită ca niciodată. Riviera se transforma: în acel an, efectul *les congés payés* se făcea simțit din plin – aproape un sfert de milion de muncitori au împânzit plajele de pe coastă. „Datorită *les congés payés*“, scria un jurnalist, „muncitorul francez a avut ocazia să cunoască acest paradis considerat inaccesibil oamenilor simpli – Coasta de Azur.“ Trenurile speciale cu care veneau era cunoscute sub numele de Trenurile Roșii – replica poporului dată Trenului Albastru. Unii dintre ei se cazau în pensiuni, alții își aduceau corturi. „Azi-dimineață, când mă întorceam cu Maurice de la plaja din golf, am văzut mii de corturi întinse“, nota Colette în jurnalul ei. „Rufe peste tot...“

Nu toată lumea se bucura de sosirea lor; unii proprietari de magazine, cărora li se părea că astfel coboară nivelul, au pus afișe pe care scria *Interdit aux congés payés*. Chiar și copiii au observat schimbarea: Dennis Youdale, care

atunci avea unsprezece ani, a observat că erau mult mai mulți oameni, mai puțin eleganți și cu un aspect mai sărac decât obișnuiții *flâneurs* din fața hotelurilor mari ca Negresco și Westminster de pe Croisette. În acel an, o bucată din plaja cu pietriș a Nisei fusese monopolizată de un grup de nemțoaice uriașe. „Chestia care mă fascina cel mai mult, copil cum eram“, spunea Dennis, „era faptul că aceste femei enorme purtau corsete roz în locul obișnuitelor costume de baie“. După ce invazia a luat sfârșit – pentru majoritatea muncitorilor, aceasta n-a durat decât două săptămâni – viața pe Rivieră a revenit la ceea ce obișnuiții săi vizitatori considerau „normalitate“: indolență plină de lux condimentată cu jocuri de noroc și petreceri.

Printre vizitatorii estivali ai Rivierei mai era cineva care semăna foarte mult cu locuitorii tipici ai regiunii – un scriitor cu o viață amoroasă complicată. În iulie 1937, la Cannes sosește Vladimir Nabokov – scriitor prolific, devenit cunoscut mai târziu pentru romanul său *Lolita* (1955) – însoțit de soția sa, Vera. Locuiseră la Berlin până atunci, însă, cum Vera era evreică, hotărâseră să plece pentru a scăpa de persecuții. Nabokov a plecat mai întâi la Paris pentru a se întâlni cu editorii săi, iar Vera a rămas la Berlin, urmând să se reunească la Cannes. La Paris, Nabokov, a cărui charismă sexuală era legendară – înainte de căsnicie îi dăduse Verei o listă cu treizeci dintre cuceririle sale –, a început o relație cu o rusoaică blondă, frumoasă și plină de viață, pe nume Irina Guadagnini. Relația devenise atât de serioasă încât Nabokov se gândea să o părăsească pe Vera pentru Irina.

Ajuns la Cannes, Nabokov s-a instalat într-un apartament de două camere. Aici obișnuia să scrie de la 7 la 10 dimineața, apoi petrecea două ore pe plajă până la lovitura de tun care vestea amiaza. După prânz, continua să scrie de la 3.30 până noaptea târziu, corespondând și cu Irina.

Nabokov, care o iubea mult pe Vera (căsnicia lor a durat peste cincizeci de ani), era, totodată, foarte dependent de ea: pe lângă faptul că îi dactilografia manuscrisele, Vera îi era și agentă, șoferiță, purtătoare de cuvânt, manager financiar și bodyguard (purta un pistol în geantă). În cele din urmă, i-a mărturisit că avea o relație cu Irina, iar Vera i-a cerut să-i pună capăt. Înțelegând că nu avea de ales, cuprins de șovăială, Nabokov i-a scris Irinei,

spunându-i că relația lor s-a sfârșit. „Încearcă să se convingă și să mă convingă că... ești o halucinație“, scria Nabokov, mâhnit.

Irina, însă, nu voia să renunțe fără luptă la bărbatul pe care îl iubea. Reacția ei a fost să urce în tren și să vină la Cannes pentru a încerca să-și convingă iubitul să fugă cu ea. A ajuns la începutul lui septembrie, a găsit strada pe care se afla apartamentul lui Nabokov, a privit spre balcon și a văzut trei costume de baie – unul bărbătesc, unul femeiesc și unul de copii – puse la uscat pe balustradă. În timp ce se uita, a apărut brațul unei femei care l-a luat pe cel al bărbatului și pe cel al copilului. În timp ce Nabokov își ducea fiul, Dimitri, la plajă, Irina a fugit spre el, doar ca să afle că nu putea rămâne din cauza soției lui. Irina, însă, nu putea suporta acest gând; în loc să plece, deznădăjduită, s-a așezat pe pietriș, la distanță de Nabokov și copil. Puțin mai târziu, Vera li s-a alăturat soțului și fiului ei, după care au plecat împreună acasă să ia prânzul, lăsând-o pe Irina, singură și nebăgată în seamă, pe plajă. A fost un final trist, brutal și eficient: Irina și Nabokov nu s-au mai văzut niciodată.

Unul dintre cei care au reușit să aibă și soție, și amantă a fost David Lloyd George, om politic și fost prim-ministru britanic (cunoscut în Camera Comunelor ca Vrăjitorul Galez sau Destrăbălatul pentru talentului său oratoric și înclinația spre relațiile extraconjugale).

Acesta, în vârstă de șaptezeci și patru de ani în 1937, era un vizitator obișnuit al Antibes, sosind aici în decembrie împreună cu amanta sa, Frances Stevenson, pe care a trimis-o acasă să petreacă Crăciunul cu fiica lor Jennifer înainte ca soția lui, Margaret, și fiul lor să i se alăture pentru a petrece Crăciunul în familie. Avea niște obiceiuri simple: dimineața se plimba de la Hôtel du Cap până la Eden Roc, într-o pelerină în loc de palton, cu părul cărunt mângâiat de briză. Până la 9 și jumătate seara era în pat, unde citea o poveste despre Vestul Sălbatic timp de douăzeci de minute, după care dormea până la șase dimineața. Deși situația politică din lume era dezastruoasă, starea lui de spirit era una bună.

„Nu are rost să îți spun cât de dor mi-a fost & încă îmi este“, îi scria lui Frances pe 22 decembrie. „Știi prea bine... Am urât din tot sufletul faptul că a trebuit să pleci...“ Cu toate acestea, începuse deja să facă planuri pentru reîntoarcerea lui Frances, scriindu-i a doua zi, tot din Hôtel du Cap: „Încă

ceva înainte să plec la Cap d'Ail. Ultima știre. G [fiul său, Gwilyam] pleacă pe 2 ianuarie, iar M [soția sa] ajunge pe 10 ianuarie... asta ne-ar da 8 zile împreună, dacă crezi că merită efortul – eu unul sunt sigur de asta".

Ceea ce nu menționase în scrisoare, însă, era că, după revenirea lui Margaret, Winston și Clementine Churchill vor ține un prânz festiv cu ocazia nunții de aur a cuplului Lloyd George, L.G. urmând să joace rolul tatălui devotat și *pater familias*. Churchill și Lloyd George erau vechi prieteni și își petreceau deseori vacanțele împreună, în Maroc sau în sudul Franței. La acel prânz din ianuarie 1938, Churchill a ținut un discurs în care a spus că Lloyd George va fi o figură importantă în istoria lumii, la care el a replicat elegant că nu e nimeni pe lumea asta cu care și-ar dori să-și serbeze ziua mai mult decât cu Winston și Clemmie.

Pentru unii, Riviera devenise de nerecunoscut. În 1938, până și Colette simțea că nu mai rezistă. „Căsuța ei devenise atât de accesibilă și lipsită de apărare că se întâmpla să găsească jurnaliști, cerșetori, vânători de autografe în grădină, în casă sau alături de ea, pe plajă", spunea Maurice Goudeket.

Nici unul dintre aceste lucruri nu i-a descurajat pe soții Windsor, pe care Riviera îi atrăgea ca un magnet – era locul unde ieșiseră împreună, unde erau tratați cu deferență, unde fostul rege, respins de propria țară, putea fi sigur că va fi cel mai important invitat la cină sau la piscină. În primăvara aceea, semnaseră un contract de închiriere pe zece ani pentru *Château* de la Croë, o clădire cu trei etaje, cu pereți albi și obloane verzi, ascunsă de ziduri înalte și situată pe un teren de doisprezece acri de grădini și pădure, la capătul unei fundături, legată de port printr-un drum îngust și șerpuitor, care avea doar alte trei vile în vecinătate – una dintre ele pustie, astfel încât aveau parte de intimitate. Un hol central enorm reprezenta nucleul castelului; acesta era înconjurat de camere mari, cu uși înalte cu oglinzi care erau mereu deschise. De la ușa de intrare puteai vedea pădurile din spatele acestuia.

Wallis, cu ajutorul prietenei sale, Elsie Mendl, a hotărât să-l decoreze în stilul aproape regal potrivit statutului pe care îl aveau, folosind culorile caracteristice palatului Buckingham: alb, roșu și auriu. Scaunele din sala de mese erau din piele roșie și aveau spătare negru cu auriu, biblioteca roșu cu alb era dominată de un portret imens al reginei Mary, iar rafturile erau pline cu

cărți despre duce și cu trofeele și premiile câștigate de acesta. Deasupra fotografiilor în rame de piele se afla blazonul ducelui, iar în hol atârna steagul roșu cu auriu al Ordinului Jartierei din Capela St. George din Windsor. În dormitorul lui Wallis se găseau mese și lăzi decorate cu imagini *trompe l'oeil* simbolizând trecutul său; una dintre ele ilustra un pachet de cărți din care cade regele de cupă.

Din Frogmore (unde fuseseră depozitate toate lucrurile din casele pe care le deținea ducele în Anglia – York House și Fort Belvedere – după abdicarea acestuia) au fost aduse obiecte din sticlă, porțelanuri, mobila și lenjeria. Auriul era culoarea predominantă: cada ducesei era o lebădă placată cu aur; în salonul și sufrageria de la primul etaj, cornișe auriu cu alb decorau tavanele și oglinzile care erau peste tot – ducesei îi plăcea să se privească în oglindă.

Nu era neglijat nici unul dintre atributele unei vieți de aristocrat: frizerul venea în fiecare zi, manichiurista de două ori pe săptămână; exista un program al activităților zilnice și se insista mult pe respectarea protocolului regal. Invitații trebuiau să facă plecăciuni în fața soților Windsor în fiecare dimineață, secretara ducelui trebuia să stea în picioare când acesta îi dicta, iar Wallis folosea titulatura *the Dook* când făcea referire la soțul său.

Monograma familiei Windsor – literele WE deasupra unei coronițe ducale – figura peste tot, de la hârtia de scris și lenjeria de pat până la livrelele gri din lână de alpaca ale servitorilor și colacii de salvare agățați lângă piscină. Deasupra cortului roșu cu alb care servea drept vestiar fâlfâia stindardul prințului de Wales.

Se construiau case noi – nu vile mari, ca la începutul secolului, ci locuințe mai mici care împânzeau linia de coastă; casele ieșite din comun deveneau tot mai rare.

Una dintre cele care au rămăseseră suferise, conform spuselor creatoarei ei, o „rană fatală“ în 1938. Este vorba de minunata casă care avea drept nume un număr – E.1027. Era, în întregime, opera designerului Eileen Gray, care avea pe atunci 60 de ani. Aceasta era o irlandeză născută într-o familie înstărită, cunoscută pentru articolele de mobilă elegante și originale pe care le crea, care locuia, în majoritatea timpului, în Paris. La începutul anilor '20 Eileen, care era bisexuală, l-a cunoscut pe Jean Badovici – un tânăr și frumos arhitect

născut în România, care era cu cincisprezece ani mai tânăr. Au devenit iubiți și, datorită lui, Eileen a început să se îndepărteze de mobila modernistă care a făcut-o celebră, îndreptându-și, treptat, atenția spre arhitectură. Badovici voia ca Eileen să îi construiască „un mic loc de refugiu“ în sudul Franței. Îndrăgostită lulea, aceasta a primit îndată, iar la începutul lui 1925 erau în căutarea unui teren. Într-una din zilele în care explora linia de coastă a mers la Roquebrune. Aici, a observat o bucată de pământ stâncos la treizeci de metri deasupra nivelului mării. Era complet neaccesibilă și nu se vedea de nicăieri. Acesta era locul: „Știam că voi construi și știam că o voi face aici“.

Și-a găsit un mic apartament în Roquebrune și pentru următorii trei ani a fost aproape în întregime absorbită de acest proiect, unica ei distracție fiind pauza de înot zilnică în minunata apă cristalină de la capătul de jos al terenului. Cum nu exista șosea, toate materialele erau aduse cu roaba. A muncit din greu timp îndelungat, implementându-și toate ideile despre viața frumoasă în construcția acelei case. Considera că o locuință este un „organism viu“ care creează „atmosfera necesară vieții lăuntrice“. Fiind, în esență, o inovatoare, era de părere că „sărăcia arhitecturii moderne derivă din atrofierea senzualității“.

Era o casă mică, practic formată dintr-o sufragerie mare care se extindea, formând o terasă, și două dormitoare mici; deși reprezenta munca unei singure persoane, fără studii sau experiență în domeniu, urma să devină un exemplu clasic de arhitectură modernă. E.1027 era, de asemenea, și un rod al iubirii; până și cifrele din numele său erau simboluri ale legăturii sale cu Badovici. „E“ era, bineînțeles, de la Eileen, J-ul de la Jean era a zecea literă a alfabetului, 2 era B, iar 7 era G-ul din Gray. Cei doi au locuit acolo o vreme, până în 1932, an în care Eileen a proiectat o altă casă pentru ea, iar E.1027 a rămas casa de vacanță a lui Badovici.

Editor al revistei *Architecture vivante*, în care apăreau articole scrise de cele mai cunoscute nume ale vremii, Badovici îl cunoscuse pe marele Corbusier, pionier al mișcării moderniste. Cei doi deveniseră prieteni apropiați – ieșeau des împreună, mergeau la restaurante – le plăcea mult mâncarea bună –, glumind și simțindu-se bine. Eileen l-a cunoscut și ea pe Le Corbusier, prin iubitul ei și, deși era o mare admiratoare a sa, nu era deloc de acord cu

convingerea lui că o casă este „o mașină în care locuiești"; pentru ea, aceasta era „ca o cochilie, o extensie a omului, eliberarea și emanația spiritului său... umană în cel mai profund sens al cuvântului".

Deși relația dintre Eileen și Badovici a luat sfârșit în 1932, prietenia lor a continuat. Mare i-a fost încântarea când, după ce părăsise casa și Le Corbusier a stat acolo cu Badovici timp de câteva zile, a primit o scrisoare de la el, în care lăuda E.1027 în cei mai elogioși termeni: „Sunt fericit să-ți mărturisesc cât de mult m-au făcut să apreciez spiritul deosebit care a dictat organizarea interioară și exterioară a acestei case cele câteva zile petrecute aici. Un spirit deosebit care le-a conferit mobilei și instalațiilor forme atât de fermecătoare, nobile și sclipitoare". Având în vedere că era foarte rezervat cu laudele, cuvintele lui Corbusier chiar însemnau ceva. În 1935, Le Corbusier era fascinat de picturile murale și începuse să-i întrebe pe prietenii săi dacă îl lasă să picteze în casele lor. Firește, și Badovici a fost unul dintre cei pe care i-a întrebat. Încurajat de acesta, a început să decoreze pereții casei E.1027. Eileen era șocată și furioasă. Din punctul ei de vedere, E.1027 era – pe bună dreptate – creația ei, care exprima ideile sale; proiectase totul în acea casă – până și corpurile de iluminat. Pentru ea, aceste fresce – imense, țipătoare și deseori cu tentă sexuală (ea fiind mai degrabă cuviincioasă și modestă decât boemă) – erau vandalice. Erau opt în total, așa că probabil părea că sunt peste tot. Iar cuvintele din scrisoarea lui Eileen către Corbusier, trimisă în ciuda furiei sale: „Frescele [tale] sunt mai strălucitoare și mai frumoase ca niciodată" au părut, probabil, sacrilegiul suprem. Ar fi fost și mai furioasă, probabil, dacă ar fi știut că Le Corbusier le pictase în pielea goală.

Alți locuitori ai Rivierei aveau griji mai mari. Primele valuri de persecuție împotriva evreilor au venit din Germania după Anschluss (în martie 1938), când Hitler a mărșăluit spre Viena și a anexat Austria, folosind drept pretext o telegramă falsă, pe care i-ar fi scris-o cancelarul Austriei cerându-i să-l ajute să reprime tensiunile. Unirea celor două state se bucura deja de susținere, astfel încât atunci când trupele germane au intrat în Austria, au fost întâmpinate cu ovații.

În Viena, campania împotriva evreilor a început imediat. Erau scoși și purtați pe străzi, iar casele și magazinele lor prădate. Evrei și evreice erau puși

să spele de pe străzile Vienei sloganurile pro-independență dinainte de referendumul eșuat din 13 martie. Actrițele evreice erau puse să spele toaletele SA[39]. A început procesul de arianizare, iar în câteva luni evreii au fost eliminați din viața publică.

În Sanary, asta însemna că scriitorii germani de origine evreiască nu se mai puteau baza pe veniturile provenite din drepturile de autor sau pe găsirea unui editor. Supraviețuirea devenise mai complicată, doar scriitorii cei mai cunoscuți și apreciați la nivel internațional – ca Thomas Mann și Lion Feuchtwanger – putând fi siguri că încă mai au cititori. Să ai bani în Sanary era o sabie cu două tăișuri, localnicii fiind bănuitori cu privire la proveniența banilor – dacă aveai mulți bani puteai fi suspectat că ești spion. „Credeau că mulți dintre prietenii noștri erau spioni naziști“, spunea Feuchtwanger care, deși înstărit, nu era suspectat; toți știau că avea mulți cititori în afara hotarelor țării și că îi fusese retrasă cetățenia din cauza opiniilor antinaziste. Soția sa, Marta, fostă campioană la tenis, se bucura de aceeași popularitate: era bună, primitoare și plătea facturile la timp. În Sanary era, totuși, și un spion adevărat, își amintea Feuchtwanger, adăugând că se numea von Dincklage, dar toată lumea îi spunea Spatz („vrabie“, în germană). „Era atașat la Ambasada Germaniei și venea în mod regulat la Sanary, unde era un fel de antrenor de tenis“, scria Feuchtwanger. „Voia ca Marta să fie partenera sa.“

Mai târziu, un francez pe care îl cunoscuse Marta a tras-o deoparte și i-a spus că el lucrează la contraspionaj și că Spatz – foarte popular în rândul doamnelor – era spion nazist. „Nu vrem să-l denunțăm sau să scăpăm de el“, a spus acesta, „pentru că știm cine e“. Iar dacă Spatz pleca, a adăugat bărbatul, ar putea veni cineva pe care nu-l cunosc și nu îl pot monitoriza.

Ceea ce, posibil, nu știau despre Spatz era faptul că trimitea rapoarte săptămânale la Berlin, care dorea ca evreii exilați în Sanary – influenți datorită prestigiului internațional de care se bucurau – să fie ținuți sub supraveghere. Pentru propria siguranță, von Dincklage își finaliza divorțul de soția sa pe jumătate evreică, Catsy, a cărei avere aproape că o cheltuise deja.

Unul dintre tinerii americani care vizitau coasta a fost afectat în mod special de acțiunile Germaniei naziste. Murray Burnett și soția sa – în timp ce vizitau familia soției sale (care era evreică) în Antwerp (unde se mutaseră după

ce au fugit din Viena) – au plecat la Viena ca să recupereze cât mai multe dintre lucrurile de valoare ale familiei; după Anschluss, evreilor care avuseseră norocul să poată pleca li se interzisese să își ia bunurile cu ei. Lui Burnett, Viena, cu sloganurile ei antinaziste țipătoare și poveștile tragice, îi reînvia în memorie ororile regimului nazist. După ce au scos ilegal din țară cât de multe lucruri au putut („Când am urcat în tren, aveam inele de diamant pe fiecare deget, iar soția mea purta o blană în august", își amintea acesta), soții Burnett au plecat în vacanță pe Rivieră. Într-o noapte, cuplul a vizitat un club de noapte plin de fum de la periferia Nisei, pe drumul spre Monte Carlo, unde cânta jazz un pianist de culoare din Chicago, cunoscut sub numele de Rick. Clientela acestuia era un amestec de refugiați, vizitatori și militari (atât din - Germania, cât și din Franța), spioni, agenți de contraspionaj și localnici. Îndată ce l-a văzut, Burnett s-a gândit că un club de genul acesta, cu discuții politice și culturale agitate în fundal și farmecul pe care i-l dădea aspectul de spelunca din nopțile târzii îl transformau în decorul perfect pentru o piesă. Ajuns acasă și încă înfuriat de lucrurile pe care le văzuse în Viena, a scris piesa, spunându-i partenerei sale de scris, Joan Alison: „Nimeni nu poate rămâne neutru, pentru numele lui Dumnezeu, Joan". Mai târziu, piesa – *Toată lumea vine la Rick* – a fost cumpărată de Warner Brothers pentru 20 000 de dolari, devenind legendarul film *Casablanca* (1942)[40].

În vara aceea, un alt scriitor care avea legături cu Germania, britanicul de origine maghiară Arthur Koestler, care devenise membru al Partidului Comunist din Germania în 1931[41], a venit să petreacă vara la Sanary. În anul precedent, fusese corespondent de război pentru *News Chronicle* în Spania loialistă, fiind în Malaga când a căzut regimul și capturat de adepții lui Franco. Au urmat patru luni groaznice în închisoare, în Sevilla, unde a stat până în iunie 1937 sub amenințarea sentinței cu moartea. În cele din urmă, a fost făcut un schimb cu soția unuia dintre cei mai buni piloți ai lui Franco.

În Sanary, Koestler și Feuchtwanger au dezbătut, au discutat și au încercat să vină cu idei despre ceea ce ar putea face intelectualii pentru a opri înaintarea lui Hitler. În luna august a acelui an, în timp ce ei și colegii lor germani se întâlneau în cafenelele lor preferate și lansau periodice de scurtă durată în care avertizau oamenii despre pericolul nazist sau scriau articole și pamflete,

Germania își aduna trupele de jumătate de milion de soldați pentru manevre la scară mare. Koestler, o fire la fel de activă ca toți ceilalți, și posibil inspirat de atmosfera literară a acelui mic port de pescari care a fost martorul nașterii unor importante opere de artă, începuse să scrie un alt roman, care urma să-i aducă faima mondială: *Întuneric la amiază* (1940).

În timp ce, pentru locuitorii din Sanary, pericolul Germaniei naziste, care creștea pe zi ce trece, era aproape unicul subiect de discuție, lumea bună de pe Rivieră se comporta de parcă viața privilegiată, plină de strălucire și hedonism fără limite va continua la nesfârșit. Una dintre cele mai înflăcărate adepte ale acestui stil de viață era Daisy Fellowes, o femeie pretențioasă și egoistă cum doar cei extrem de bogați pot fi, arțăgoasă, spirituală și scandalos de iubitoare de atenție. „Întruchiparea depravării moderne" – așa a descris-o lady Diana Cooper (al cărei soț, Duff, fusese amantul ei timp de șaptesprezece ani).

Daisy (numele său complet fiind Marguerite Séverine Philip^{p}ine) era fiica lui Duc Decazes[42] și a lui Isabelle Singer – moștenitoarea afacerii cu mașini de cusut –, de la care a moștenit averea sa imensă. Cu primul său soț, prințul Jean de Broglie, Daisy a avut trei fiice, pe care le-a descris cu causticitatea-i caracteristică: „Cea mai mare seamănă cu tatăl ei, doar că e mult mai masculină, cea de-a doua e ca mine, doar că îi lipsește curajul, iar cea de-a treia este rodul unui om oribil, pe nume Lischmann". Abia în 1919, în timpul celei de-a doua căsătorii, cu bancherul Reginald Fellowes (vărul lui Winston Churchill), a devenit foarte cunoscută în societate și un idol mereu în pas cu moda, rol pe care l-a jucat cu brio – a fost una dintre primele femei care și-a remodelat nasul, dându-i o formă clasică, dreaptă. În vila sa, Les Zoraïdes, erau covoare cu model leopard, iar casa scării era plină de grămezi de mingi strălucitoare reflectorizante. Daisy a fost cea pentru care Schiaparelli a creat culoarea roz șocant și tot ea cea care a purtat senzaționala pălărie-pantof, creată de Dalí în anul precedent, cu nonșalanța unei persoane a cărei încredere în sine era de nezdruncinat. Dacă vreuna dintre cele peste o sută de invitate la vila sa cu treizeci de camere se întâmpla să poarte o rochie asemănătoare cu a ei, se schimba imediat; într-o noapte și-a schimbat de cinci ori ținuta.

În luna august a anului 1938, Daisy a pornit într-o croazieră de o lună pe Marea Egee în cel mai mare iaht pe care îl deținea – *Sister Anne*. Unul dintre

invitații săi era David Herbert, al cărui tată, lordul Pembroke, a fost unul dintre numeroșii bărbați cu care avusese o aventură. La bord mai erau fiica sa Rosamund, două dintre prietenele lui Daisy și Cecil Beaton, exilat temporar din New York după ce a fost dat afară de *Vogue* pentru „insulte grave aduse poporului evreu într-un desen pe marginea paginii“ – scrisese cu litere mărunte, dar lizibile, fraze antisemite pe marginea unei imagini care ilustra societatea new-yorkeză.

Nu a fost o călătorie foarte plăcută. La scurt timp după ce au pornit, marea a devenit atât de agitată încât au fost închise toate hublourile, iar câțiva dintre marinari au avut rău de mare; pe măsură ce iahtul înainta, majoritatea celor aflați la bord erau prea bolnavi pentru a menține obișnuitele standarde de îngrijire. Bărbații umblau nebărbieriți, femeile nu-și mai aranjau părul și se îmbrăcau neglijent. Apoi s-a defectat un cablu din sistemul de direcție al vasului – din fericire, atunci când acesta era ancorat, altfel ar fi plutit în derivă în largul mării. A fost nevoie de o după-amiază întreagă și de șase matisiri pentru a rezolva problema. Asta însemna și că pereții cabinei lui Daisy trebuiau scoși, fapt ce la rândul său însemna că întreaga cabină trebuia demontată. Acest lucru a nemulțumit-o pe Daisy (ca să nu spunem mai mult), care, cum era de așteptat, și-a vărsat nervii pe musafirii săi.

„Daisy nu părea a fi prea bine dispusă“, a remarcat Cecil Beaton, adăugând: „Cred că jocul de Monopoly de azi-dimineață nu a fost foarte plăcut“. David Herbert, care era pe cale să obțină un câștig semnificativ în urma dobândirii unei proprietăți, a fost mustrat de Daisy cu cuvintele: „Un adevărat domn nu ar fi făcut așa ceva“, la care Herbert a replicat enervat: „În dragoste și-n război, totul e permis“. Herbert găsea că gazda lui era extraordinar de dificilă. Captiv pe iaht, era victima iritabilității și capriciilor ei. „De fiecare dată când voiam să ne oprim în vreun mic golf sau ca să facem baie, găsea mereu vreun motiv pentru care nu se putea, iar dacă voiam neapărat să vizităm vreo insulă, nu ni se permitea nici asta.“ Când au ajuns la Atena, nici Herbert, nici Beaton nu mai rezistau și, inventând niște scuze, au plecat.

Chanel și-a petrecut vara în La Pausa, după obicei. A fost văzută cu fostul ei iubit, frumosul duce Dimitri Pavlovici[43] la un spectacol de balet în Monte Carlo, într-un costum cu pantaloni albi și o jachetă scurtă accesorizat cu

bijuterii din belșug – la cincizeci și cinci de ani, talia ei era la fel de subțire ca întotdeauna; această imagine „cuminte“ era însă înșelătoare.

În La Pausa, atmosfera era mult mai încinsă. În acea perioadă, vila îi găzduia pe câțiva dintre prietenii ei, printre care și iubitul său de atunci – Dalí, însoțit de nevasta lui, Gala. (Influentul critic de artă John Richardson a descris-o ca fiind „una dintre cele mai dezagreabile soții pe care le-a avut pe cap un mare artist modern vreodată“.) Deși Gala îi era o clientă fidelă, Chanel, care ținea foarte mult la igienă, n-a putut să nu comenteze: „Cum îi plăceau sardinele și și le băga în păr când mânca – puțea“.

Deși se lăsa condus de Gala, o femeie care știa ce vrea, Dalí a fost imediat captivat de Chanel. „Frumoasa mea Chanel“, scria el într-unul dintre numeroasele bilete pe care i le-a trimis, „îți dăruiesc iubirea mea și te iubesc, al tău Salvador“. Devotamentul lui era, probabil, o recompensă pentru colaborarea strânsă cu rivala ei, Schiaparelli, care era acum în relații foarte apropiate cu Cocteau, Bérard și cu alți membri ai cercului ei de prieteni.

În același timp, saga triunghiului amoros Sert se apropia de sfârșit. În vara aceea, Sert și Roussy au călătorit pe Mediterană în vaporul pescăresc venețian pe care Sert îl transformase într-un iaht, vopsindu-l în negru și decorându-l cu pânze roșii și aurii; l-a numit *Alexis*, în cinstea fratelui mort al lui Roussy. În ciuda febrei constante pe care o avea, Roussy înota ore întregi. Îngrijorați de felul cum arăta, prietenii au convins-o să meargă la un pneumolog în Elveția, care a descoperit că suferea de tuberculoză în formă avansată.

Misia își petrecea mai tot timpul cu Chanel la vila acesteia, după mai multe încercări nereușite de a se alătura fostului ei soț și actualei soții a acestuia. Pentru Misia era foarte dificil să nu fie în centrul evenimentelor, să nu fie cea pe care dorește s-o vadă toată lumea, cea de care toți vor să fie apropiați. Dependența sa de morfină, până atunci relativ ușoară, creștea, odată cu dorința de a fi din nou lângă cei doi oameni pe care îi iubea atât de mult. Problema era că ei nu-și doreau acest lucru. Cu toate acestea, au existat niște semnale contradictorii. Când s-a întors la Paris, Roussy a refuzat să fie îngrijită de o asistentă medicală; deseori, însă, o suna noaptea târziu pe Misia, rugând-o să vină la ea. În timp ce Sert dormea, Misia stătea cu ea, povestindu-i tot felul de chestii și stingând mucurile de țigară care îi cădeau dintre degete – Roussy

era o fumătoare înrăită – dacă se întâmpla să adoarmă. Pentru Misia, asta era probabil un fel de confirmare că măcar unul dintre oamenii la care ţinea are nevoie de ea.

Până în acel moment, Roussy devenise şi ea dependentă de morfină şi arăta groaznic – slabă, suferind mereu de febră şi tuse. Sert, un bărbat egoist care prefera să ignore boala, nu observa aspectul fragil şi emaciat al soţiei sale. Chanel a fost cea care, nemaiputând suporta să privească cum se stingea tânăra şi, înarmată cu simţul practic care îi era caracteristic, a luat iniţiativa; pretinzând că are nevoie de o tovarăşă de drum pentru călătoria la medicul său din Elveţia, a convins-o pe Roussy să o însoţească. Sert s-a înfuriat teribil; în tren, Roussy i-a arătat lui Chanel vânătăile pe care i le făcuse când a aflat că pleacă. Dalí, ştiind cât de mult o afecta pe Chanel boala lui Roussy şi fiindu-i foarte dor de ea, îi scria constant din La Pausa („foarte tulburat de coşmarul prin care treci"). Într-una dintre scrisorile pe care i le-a trimis „dragei şi frumoasei lui păsăruici" îi comunica, plin de speranţă, că Gala plecase. „Cât ai fost aici ai fermecat cu adevărat La Pausa. Te obişnuieşti să nu vezi această mică imagine... un lucru este cert, şi acela e că întâlnirea noastră începe să fie «bună» şi foarte importantă... Îţi trimit toată dragostea mea. Al tău, Salvador."

Chanel însă a rămas cu Roussy pe care, odată ajunse în Elveţia, o convinsese să se interneze într-o clinică. Roussy devenise atât de dependentă încât nu putea rezista decât perioade foarte scurte fără a-şi lua doza. Chanel, care probabil îşi dăduse seama că sărmana fată – acum piele şi os – era pe moarte şi nu se mai putea face nimic, i-a adus pe furiş câteva doze bune, ascunse în nişte dulciuri de marţipan.

Misiei, care a venit şi ea mai târziu, nu i s-a permis să o vadă. „Şi nici nu am mai aflat la ordinele cui mi-au interzis acest lucru", scria ea. „M-am întors de două ori, şi de fiecare dată în zadar. Mi s-a spus că orice tulburare emoţională i-ar putea fi fatală." Misia bănuia că nu doctorii, ci Chanel a fost cea care a împiedicat-o. Era foarte probabil, Chanel ştiind prea bine că Misia era o persoană mai degrabă agitată decât calmă.

Roussy a murit în decembrie 1938. Pentru Misia, moartea lui Roussy a fost o lovitură. În ciuda faptului că i-a furat soţul şi refuza să o vadă în timpul zilei,

cum ar fi fost normal, Misia o iubise pe această fată fragilă, dar hotărâtă. Din punctul ei de vedere, ea i-l „dăduse“ pe Sert lui Roussy, sacrificându-și propria fericire pentru cea a soțului său și a acestei fete, care era ca o fiică pentru ea. Acum, acest sacrificiu părea a fi fost în zadar. Avea șaizeci și șase de ani și era singură. Deși, în timp, și-a reluat treptat rolul de gazdă pentru Sert, aveau vieți diferite și locuiau în apartamente diferite.

În luna septembrie a anului 1938, războiul părea inevitabil. Un prieten al lui Victor Cazalet, membru al Parlamentului, îi scria din Londra la sfârșitul lunii: „Criza era atât de profundă încât era greu să nu te lași cuprins de deznădejde. Munceam și ne rugam fără încetare... peste tot vedeai oameni citind cu atenție ziarele, saci cu nisip, tranșee ale ARP[44], autobuze Green Line legănându-se sub greutatea tărgilor cu care erau evacuați bolnavii din spitale... grupuri tăcute și posomorâte de bărbați și femei, șiruri albastre pe trotuare în drum spre adăposturi...“

Într-o ultimă încercare disperată de a împiedica războiul, premierul britanic Neville Chamberlain a zburat la München pentru o întrevedere care s-a încheiat cu un acord între Germania, Franța, Marea Britanie și Italia, care îi permitea Germaniei naziste să anexeze părți de la hotarul cu Cehoslovacia, ale căror locuitori erau, în marea lor majoritate, vorbitori de germană, pentru care a fost inventat un nume nou – Regiunea Sudeților. Pentru Cehoslovacia (care nu fusese invitată la această întrevedere) a fost un dezastru – majoritatea companiilor din industria grea, a băncilor și a instituțiilor de apărare a țării se aflau pe aceste teritorii. Acordul a fost semnat în primele ore ale dimineții de 30 septembrie 1938 (datat, însă, cu 29 septembrie) și prezentat ca o victorie când, de fapt, era o capitulare în fața solicitărilor lui Hitler.

În Anglia, Duff Cooper și-a dat demisia din funcția de Prim Lord al Amiralității în semn de protest, iar Churchill, în Parlament, i-a spus lui Chamberlain că avusese de ales între război și dezonoare. „Ai ales dezonoarea“, a tunat el, „dar te vei alege cu război!“

Pe coastă, britanicii care locuiau acolo au observat o răcire a atitudinii față de ei, care ajungea chiar la dușmănie în unele cazuri. Nimeni nu-și dorea să fie război, dar urma oare ca Franța să fie împinsă să intre în război de englezi sau, după părerea multora dintre francezi, mai degrabă de City of London cu evreii

săi, și germanii? Doar șase săptămâni mai târziu Hitler și-a arătat disprețul față de părerea lumii în cel mai revoltător mod cu putință, săvârșind fapte îngrozitoare, relatate pe larg în ziarele vremii. Pe durata zilei de 9 noiembrie și până a doua zi, pe teritoriul întregii Germanii, forțele paramilitare ale SA, asistate de civili germani, i-au agresat în mod nemilos și stăruitor pe evrei, distrugându-le proprietățile. Spitalele și școlile au fost prădate, iar clădirile demolate cu baroase în timp ce poliția și alte autorități nu au intervenit în nici un fel. Au fost omorâți sute de evrei, iar sinagogile, clădirile și magazinele deținute de aceștia – vandalizate. *Kristallnacht* – numit așa din cauza grămezilor de cioburi din sticlă de la geamurile sparte ale imobilelor deținute de evrei, împrăștiate pe străzi, a șocat întreaga lume. „Nici un propagandist străin hotărât să ponegrească imaginea Germaniei în ochii lumii n-ar putea face o treabă mai bună decât această poveste cu incendii și bătăi, atacuri lașe asupra unor oameni nevinovați și fără apărare, care a dezonorat această țară ieri“, scria *The Times*. Mii de evrei au fost închiși în lagăre de concentrare; copiii evrei, cărora deja le fusese interzisă intrarea în muzee, piscine și terenuri de joacă publice, erau acum exmatriculați din școlile de stat. Majoritatea familiilor au încercat să fugă; unii, deznădăjduiți, s-au sinucis.

În engleză Her Grace (n.tr.)

Autorul cărții Viața secretă a lui Walter Mitty (1939)

Sturmabteilung, batalioane de asalt, cunoscute și sub denumirea de Cămășile brune, organizație paramilitară nazistă violentă

Citat din We'll always have Casablanca [Vom avea mereu Casablanca] de Noah Isenberg (2017)

Comuniștii erau detestați atât de naziști, cât și de Franco. Koestler s-a retras din partid spre sfârșitul anului 1938

Jean Élie Octave Louis Sévère Amanien Decazes de Glücksberg

La scurt timp după asta, Dimitri Pavlovici a fost nevoit să plece în Elveția la sanatoriu, fiind bolnav de tuberculoză. A murit în 1942

Air Raid Precaution – organizație britanică fondată pentru a-i proteja pe civili de bombardamentele aeriene (n.tr.)

Capitolul VII

Umbra războiului

În perioada cât a stat la Chanel, în La Pausa, Dalí i-a cunoscut pe membrii companiei de balet a lui Leonid Massine. După ce, inițial, a activat în calitate de dansator și coregraf pentru Diaghilev, Massine a reușit să-și formeze propria companie, *Ballets Russes* de Monte Carlo, care tocmai își făcuse debutul. Acum îl rugase pe Dalí să creeze un spectacol de balet pentru el – iar Dalí, la rândul său, a rugat-o pe Chanel să realizeze costumele, la care a lucrat în primăvara lui 1939. Urma să se numească *Bacchanale*[45] și să aibă ca fundal muzical opera lui Wagner *Tannhäuser*. Era o provocare considerabilă. Intriga era reprezentată de alunecarea în delir a regelui Ludwig al II-lea și era prima dată când Dalí încerca să conceapă un spectacol de balet psihoanalitic. Publicul urma să fie expus unui amestec bizar de imagini, care includeau umbre dansând, un corp de balet în cârje, dansatori cu capete de pește imense și pe Lola Montez în șalvari și o fustă malacof decorată cu dinți falși. Spectacolul era dominat de o lebădă enormă, care avea o gaură mare în piept prin care intrau în scenă dansatorii. În același timp, Chanel lucra la colecția de primăvară.

Pentru cei de pe Rivieră, iarna de la răscrucea anilor 1938 și 1939 a trecut în mod obișnuit. În luxosul *Château* de l'Horizon, Churchill lucra la demonstrațiile din cartea sa în fiecare dimineață, după care juca mah-jong toată după-amiaza cu Maxine – lumina era prea slabă ca să poată picta, și oricum pe la șase seara se făcea întuneric. Într-o seară, soții Windsor – deja instalați confortabil în *Château* de la Croë – au fost invitați la cină. Marea dilemă – deja rezolvată la Villa Mauresque, dar încă nelămurită la *Château* de la Croë – era legată de formula de adresare către Ducesă.

Se discutase la prânzul dinainte că toată lumea știa că îi fusese refuzat titlul de Alteță Regală; în mod similar, toți știau că pentru duce subiectul era unul extrem de sensibil și că era hotărât să ceară ca soției sale să îi fie arătat respectul cuvenit. Toți au căzut de acord că, având în vedere că era vorba de un dineu privat, ducesei i se vor face plecăciuni și i se vor adresa cu „Alteță".

„Chiar de la început, ducele de Windsor a dominat conversația“, a spus Vincent Sheean, care stătea și el la *Château* de la Croë, descriind-o pe ducesă ca fiind „foarte zveltă și extrem de elegantă, imaginea ei fiind reflecția a nenumărate magazine de modă, croitorese, manichiuriste și frizeri“. Pe 18 ianuarie 1939, Winston îi scria lui Clemmie: „Soții Windsor cinează aici, iar noi la ei. Au o casă minunată lângă La D[ragonière]. Totul foarte bine executat și aristocratic. Livrele roșii, iar omul însuși îmbrăcat cu cea mai mare grijă în tartan regal, cu jabou și pumnal etc. Când te gândești că putea fi convins cu greu să-și pună un sacou și papion negru, schimbarea este evidentă. Mâine voi cina doar cu el și Rothermere. Fără îndoială, ca să vorbim despre planurile sale de întoarcere acasă. Nu-l vor acolo, dar nu au cum să-l oprească“.

Războiul civil din Spania se apropia de sfârșit. În noaptea în care a căzut Tarragona, grupul Elliott lua cina cu soții Windsor și majoritatea oamenilor de vază de pe coasta împânzită de vedete. Mai puțin de două săptămâni mai târziu, odată cu căderea Barcelonei în mâinile lui Franco, războiul aproape se încheiase (deși, oficial, ostilitățile au continuat până la 1 aprilie). Atunci când drumurile de frontieră franceze au fost, în sfârșit, deschise, circa 300 000 de spanioli, soldați, civili, femei și copii, cu toții flămânzi, epuizați și panicați au năvălit asupra celor 200 000 de locuitori din zona Pirineilor Orientali. În februarie, le-au urmat reprezentanții guvernării republicane.

Soldații au fost închiși rapid – cei mai mulți dintre ei în două lagăre de concentrare mari, îngrădite cu sârmă ghimpată, restul – în unele mai mici. „Deși era perioada când înfloreau mimozele, aerul era rece și mulți dintre ei se înfășurau în păturile primite în armată de soldați – unicele lucruri pe care le luaseră cu ei“, scria, pe 1 martie, Janet Flanner, editorialistă la *New Yorker*. „Mâncau ce găseau, câteodată căsăpind vacile și caii pe care îi aduseseră cu ei. Guvernul francez le oferea mai puțin de un kilogram de pâine pe zi, care urma să fie împărțit la douăzeci și cinci de oameni.“ Cei care se opriseră pe văi scoteau adesea din rădăcini butucii de viță-de-vie, dându-le foc în nopțile reci pentru a se încălzi.

Cu toate acestea, în ciuda faptului că zonele de lângă hotarele țării purtau urmele fugii refugiaților – automobile abandonate, camioane vechi, biciclete stricate și, mult mai tulburător, mii de cai și catâri lăsați să caute hrană în satele

neprimitoare –, Riviera ignora aproape complet acest aflux de oameni neajutorați. În februarie, Cannes găzduia anuala Fête du Mimosa, iar Nisa – Bataille des Fleurs, iar colecțiile de modă de primăvară au fost prezentate ca de obicei.

Pentru acestea din urmă, Chanel a hotărât să renunțe la obișnuitele sale siluete simple și îngrijite și să adopte o paletă bazată pe negru, alb, bej și bleumarin – ca răspuns, poate, la hainele mult mai *voyant* ale lui Schiaparelli. În primăvara lui 1939 a produs o serie de rochii „țigănești“, unele cu încrețituri de dantelă pe corsaj, care arătau ca niște volane deasupra unor fuste, altele cu fuste mari, în stil malacof, sau cu jupe cu broderie englezească și „articolele de brocart, divine, micile bolerouri, trandafirii din păr“, consemna Diana Vreeland în *Harper's Bazaar*. Sau, cum le-a descris *Vogue*: „pudoarea țigănească provocatoare a rochiilor cu corsaj și fustă ale lui Chanel“. Pe alocuri, pe rochii se puteau observa culorile drapelului francez – roșu, alb și albastru.

În martie Hitler a intrat în Cehoslovacia, iar câteva săptămâni mai târziu Mussolini anexa Albania. Lloyd George și amanta sa, Frances Stevenson, erau în Antibes, unde au aflat vestea despre intrarea lui Hitler în Praga pe 15 martie. Pentru care se aflau în 1939 pe Rivieră – cu cerul ei albastru, marea caldă, pădurile înmiresmate de pini și piețele pline de fructe, legume și pește proaspăt – ideea de război părea ireală.

Nu și lui Colette, însă, care începuse să se gândească la vânzarea La Treille Muscate (a cumpărat-o, în iunie, actorul Charles Vanel). Din cauza lui Mussolini, îi va mărturisi mai târziu unei prietene, făcuse o afacere proastă. Pactul de Oțel, care lega Italia și Germania din punct de vedere militar, economic și nu numai în caz de război, a fost semnat pe 22 martie, iar Colette, ca mulți alții, prevedea apariția unor probleme. Vânzarea s-a datorat, parțial, și faimei sale: casa se afla la doar 1650 de metri de sat și fani și turiști deopotrivă mărșăluiau până acolo – unii sunând clopoțelul, alții făcând picnicuri în grădină, cei mai mulți însă doar zgâindu-se la ea. Colette era mereu înconjurată de oameni care îi cereau autografe sau să le semneze pe vreuna dintre cărțile ei atunci când mergea la cumpărături.

Era o vară plină de o veselie febrilă, printre care se strecurau zvonuri și bănuieli. Existau povești despre spioni care debarcau la Cap Martin și Cap

Ferrat, zvonuri despre ofițeri ai serviciilor secrete militare germane în haine civile în cazinouri. Atunci când două aristocrate din Spania au ajuns la Hôtel de Paris cu o suită de servitori care au dispărut cu toții a doua zi, cu excepția șoferului și a bucătarului – în timp ce bonul pentru mesele zilnice era de doar 2 lire – lumea a început să-i suspecteze că ar adăposti refugiați în secret.

Maxine Elliott, mai grasă ca niciodată, își petrecea majoritatea timpului pe marginea piscinei, jucând table. Cea mai mare grijă a ei era să își găsească un partener de joc, după spusele prietenei ei, Elsa Maxwell, care afirma că „mintea ei activă se deteriorase atât de tare din cauza romanelor polițiste proaste pe care le citea încât au încetat să o intereseze ultimele știri". Elsie Mendl vizita *Château* de l'Horizon aproape zilnic – la cei aproape optzeci de ani ai săi învăța să înoate. Mai devreme, în vara aceea, s-a întâmplat ca ea și soțul ei, Sir Charles Mendl, să se afle pe un iaht care luase foc. Toată lumea, cu excepția lui Elsie, știa să înoate, așa că au sărit imediat în apă. Elsie, în ciuda rugăminților lui Charles, a refuzat să sară până când acesta, scos din sărite, a strigat: „Elsie, proasta naibii ce ești, sari!" Cum Charles nu-și mai permisese niciodată până atunci să strige așa la ea, fiind în general foarte răbdător cu toate excentricitățile ei, a fost atât de șocată încât, ținându-și nasul, i-a arătat pumnul și a sărit în apă, strigând: „Charles, să nu îndrăznești să mă mai înjuri așa vreodată!" A hotărât, cu toate acestea, să învețe să înoate.

Noël Coward, și el în vacanță pe Rivieră în acea primăvară, a ajuns la Hôtel Carlton seara, tocmai când se aprindeau felinarele pe Croisette, în amurgul care se lăsa. De la balconul său se vedeau, la dreapta, munții Estoril, cenușii și încețoșați în lumina lunii, iar la stânga, figura întunecată a Cap d'Antibes, profilându-se în spatele licăririlor cazinoului Palm Beach. Muzica din barurile de pe Croisette plutea în aer, înălțându-se. „Poate că încă nu e totul pierdut și încă se mai poate întâmpla o minune", se gândea. Până atunci, viața de pe coastă – cu pauzele ei de înot, vizitele la cazinou, prânzuri cu *langoustes*, pâine cu usturoi și franzele pe insule, scurtele călătorii la St. Tropez și Nisa, vin rosé, statul la soare și cinele liniștite la vreunul dintre micile restaurante de pe chei – continua netulburată.

Înainte să plece la Londra, Coward a închiriat o barcă cu motor rapidă și a trecut pe la Maxine Elliott să-și ia rămas-bun. Era prima dată când a găsit-o

singură acasă; la cei șaptezeci și unu de ani ai ei, sănătatea i se deteriora văzând cu ochii și era prea bolnavă ca să mai primească musafiri. În timp ce îi făcea cu mâna din barcă, ea fiind pe balcon, și-a dat seama că nu o va mai vedea niciodată, iar ochii i s-au umplut de lacrimi.

Acea ultimă vară pe timp de pace a adus cu ea o ultimă explozie de veselie, atât de caracteristică Rivierei – focuri de artificii, baluri, concerte în aer liber, spectacole de teatru și petreceri aproape constante, precum și unul dintre cele mai așteptate evenimente – primul Festival de Film de la Cannes, care urma să înceapă pe 1 septembrie. Toată lumea bună părea să se fi adunat acolo. Chanel, care finalizase colecția de primăvară și costumele pentru *Bacchanale*, era la La Pausa. Joseph Kennedy închiriase Domain de Ranguin, care avea posibil cea mai frumoasă grădină de trandafiri de pe Rivieră. Soția sa, Rose, le ținea sub strictă supraveghere pe fetele lor: ca niște bune catolice, nu aveau voie să poarte ceea ce purtau alte fete pe plajă: o pereche de pantaloni scurți și un sutien. „Un asemenea costum este potrivit pentru fetele de aici, nu însă și pentru fiicele lui Kennedy", spunea Rose; pentru cei din familia Kennedy, se acceptau doar costumele de baie dintr-o singură piesă.

Marlene Dietrich, „blonda supremă" a vremii, cu ochii ei pe jumătate acoperiți de pleoape grele plini de făgăduințe carnale, nu avea asemenea scrupule. Sosise la Antibes însoțită de soțul său, fiica sa, Maria, și amantul său recunoscut, Erich Maria Remarque, celebru pentru cartea sa *Nimic nou pe frontul de vest* (1929), un bărbat încântător care știa cum să se prezinte în lume. Legătura lor începuse la Lido în Veneția în 1937, când Marlene, care era cunoscută încă din școală pentru privirea ei languroasă, l-a privit cu ochii ei albaștri și i-a spus: „Sunteți mult prea tânăr ca să fi reușit să scrieți una dintre cele mai bune cărți ale vremurilor noastre", la care el i-a răspuns: „Poate că am făcut-o doar ca să vă pot auzi spunându-mi acest lucru cu această voce încântătoare".

În vara anului 1939, Dietrich, în vârstă de treizeci și opt de ani, nu avea filmări în viitorul apropiat și nici nu trebuia să-și protejeze celebra piele de porțelan. A hotărât, așadar, să se bronzeze, făcând acest lucru cu aceeași concentrare obsesivă pe care o aplica în fiecare aspect care ținea de înfățișarea ei, folosind în acest scop un ulei special, care era un amestec de ulei de măsline

de cea mai înaltă calitate, iod și câteva picături de oțet balsamic. La vederea acestui corp cu pielea aurie, îmbrăcat într-un costum de baie alb, mulat, Kennedy – pe atunci în vârstă de cincizeci și unu de ani – nu a putut rezista și a reluat relația cu Dietrich (avuseseră o scurtă aventură un an mai devreme). Cum Erich Remarque își petrecea toată ziua în camera sa, lucrând, Dietrich putea să se furișeze după prânz ca să se vadă cu Kennedy.

Kennedy nu era singurul amant al lui Dietrich în acea perioadă. Cunoscută pentru ambivalența sa sexuală și faptul că era selectivă cu amanții săi, avusese și câteva relații cu femei – e de menționat că toate erau bogate sau renumite. În 1938, pe lângă Kennedy a apărut în viața ei și una dintre acestea. „Joe" Carstairs, moștenitoare a unei averi obținute din industria petrolului și cea feroviară, era bine-cunoscută în lumea curselor cu bărci cu motor și proprietara unei insule în Bahamas, numită Whale Cay. În vara anului 1939, când le-a dat concediu tuturor angajaților săi de pe insulă, Joe a pornit spre Antibes ca s-o vadă pe Dietrich.

Fiica acesteia, Maria, a descris sosirea sa în felul următor: „Într-o dimineață, toată lumea era agitată. S-au adunat de-a lungul stâncilor, ca niște pescăruși flămânzi, scrutând largul mării. Au zărit o navă ciudată care se îndrepta spre golfulețul nostru. Era o goeletă magnifică, cu trei catarge, coca sa neagră despicând apa străvezie a mării, puntea din lemn de tec strălucind sub soarele dimineții, condusă de un băiat frumos." Pielea îi era bronzată și lucioasă – chiar și de la distanță se simțea forța mușchilor viguroși ai pieptului și coapselor. A salutat cu mâna publicul binevoitor, afișând un zâmbet ștrengar, și a dat ordinul de ancorare printre celelalte iahturi albe. „Băiatul" era, bineînțeles, Joe Carstairs – care era mereu îmbrăcată ca un bărbat –, iar Dietrich n-a stat mult pe gânduri și a început o relație cu ea. Imediat ce ieșea de la întâlnirea cu Kennedy, în timp ce ceilalți își făceau siesta, se furișa pe goeletă pentru întâlnirea zilnică secretă de după-amiază cu Carstairs.

Dietrich nu mai apăruse pe ecrane de doi ani când un producător pe care îl cunoștea din perioada de început a carierei sale, în Berlin, a găsit-o la Cap și a venit să-i propună un rol într-un film western. Nu se vedea într-un rol de genul acesta, însă i-a cerut părerea lui „Papa Joe" (căruia îi spunea așa pentru a-l deosebi de celălalt Joe din viața ei). Kennedy, care avea mulți ani de

experiență în industria cinematografică, a dat niște telefoane, după care a sfătuit-o pe Dietrich să accepte rolul. Acest lucru a avut drept rezultat celebrul film *Destry călărește din nou* (1939) și renașterea carierei sale.

În iulie, Somerset Maugham se întorcea la Villa Mauresque după o lungă perioadă de călătorii, urmând să aibă musafiri – printre care și pe fiica sa, Liza, cu soțul ei. Cumpărase această casă și doisprezece acri de pământ cu doisprezece ani mai devreme. Era o clădire pătrată, pitită între copaci la o margine de deal, pe Cap Ferrat, albă în întregime, care găzduia colecția de tablouri, printre care se numărau câteva de Zoffany, Picasso și două semnate de Matisse, precum și sculpturi și obiecte din bronz. Camera de lucru, cu celebrul său geam pictat de Gauguin, era la etaj; aici obișnuia să lucreze dimineața, după care li se alătura musafirilor săi pentru un cocktail și prânz.

Grădina adăpostea pini, aloe, portocali, mimoze, camelii, hibiscus și arbori de avocado. Aceștia din urmă, pentru prima oară în Europa, creșteau din lăstari pe care îi adusese ilegal din California într-o geantă de golf. Primul lor fruct a fost subiectul unei încercări de furt – și al unei povești care a devenit cunoscută pe Rivieră.

Lăstarii, îngrijiți cu drag de Maugham și de grădinarul său, au devenit arbori, dar nu păreau să rodească. Când, într-un final, a apărut primul fruct, Maugham și-a anunțat musafirii și a planificat o ceremonie de degustare. În momentul culegerii fructului, însă, a descoperit că acesta dispăruse. La prânz, Maugham și invitații săi făceau tot felul de speculații pe marginea întâmplării, când grădinarul său a dat buzna înăuntru, ținând fructul de avocado în mână și, arătând cu degetul către Cyril Connolly, și a exclamat: Je l'ai trouvé da*ns la valise de ce monsieur-là*! Nu se știe care a fost răspunsul lui Connolly.

Maugham avea și peluză. „Marele lux de pe Rivieră este gazonul", scria el, „pentru că nu rezistă la căldura îndelungată a verii și trebuie scos la sfârșitul primăverii și replantat în fiecare toamnă. Este o bătaie de cap și costă, însă verdele proaspăt și tânăr, fraged și strălucitor în același timp, te mișcă la fel ca privirea din ochii unei tinere fete la primul ei bal." Pe coasta dealului, la înălțime, era o piscină, străjuită de un faun de marmură sculptat de Bernini.

Maugham se trezea devreme, luând micul dejun la 8 dimineața, iar ceilalți coborau mai târziu, în pijamale și halate. Unii dintre ei se bucurau de soare la

marginea piscinei, alții mergeau la Villefranche, de unde luau iahtul lui Maugham, *Sara* (o fostă barcă de pescuit), ca să meargă până la un mic golf pe partea cealaltă a Cap Ferrat, unde înotau și stăteau la soare până la prânz. Cina avea loc printre portocali, pe o terasă care dădea spre marea în care se oglindea luna plină, creând o fâșie argintie pe apă, iar din heleșteul din grădina de mai jos se auzea orăcăitul a sute de broscuțe verzi. După cină se juca, de obicei, bridge: Maugham era un jucător de bridge înfocat, deși se plângea că pierduse sute de lire din cauza faptului că se bâlbâia. „Pot să am un șlem perfect în mână, dar pur și simplu nu pot să-l licitez – nu reușesc să rostesc ș-ul."

Mulți dintre vechii lor prieteni îi vizitau pe soții Windsor la La Croë: Fruity și Baba Metcalfe cu fiul lor, David (finul ducelui), lordul Sefton și femeia pe care Hugh Sefton a luat-o de soție mai târziu – doamna Gwynne (una dintre cele mai vechi prietene ale lui Wallis), precum și comandantul Colin Buist (care fusese ofițer în rezervă al palatului în perioada scurtei domnii a ducelui) și soția acestuia.

La amiază, ducele – care lua prânzul doar rareori – mergea să joace golf sau săpa și dădea la lopată în grădină. La mijlocul lunii august, Baba și David s-au întors acasă, în Anglia, în timp ce Fruity – care își revenea după o operație de hernie, a rămas pentru a-i fi aghiotant (fără a fi plătit) celui pe care îl considera cel mai bun prieten al său. Pe 15 august, îi scria lui Baba: „Ieri după-amiază... am auzit niște vaiete îngrozitoare venind dinspre pădure pe la ora 5 și mai întâi am crezut că unul dintre cățel avea un acces de rabie, dar după ce am ascultat mai atent am crezut că sunt în altă parte – cu soarele bătând puternic etc., am auzit cimpoiul!! Ei bine, mi-am dat seama că trebuie să fie grav!"

Fruity a continuat să povestească întâmplările acelei după-amiezi, în care apăreau și prieteni ai lui Wallis și ducele. „Arăta magnific, doar că puțin ciudat având în vedere căldura aproape tropicală. Era îmbrăcat din cap până în picioare ca un moșier scoțian pe cale să înceapă vânătoarea. Kilt frumos, săbii și restul ustensilelor. M-a descumpănit un pic, deși am început să mă obișnuiesc cu tot felul de lovituri și surprize. Apoi, din pădure au început să iasă în grabă tot felul de oameni care păreau a fi membri ai clanului Campbell – echipați, bineînțeles, cu cimpoaie și cârnați de oaie etc. Și femei, și bărbați. Am întrebat de unde au răsărit și mi s-a spus că sunt dansatori de muzică populară (plătiți

de o societate din Anglia și, bineînțeles, Scoția). *Eu* unul cred că dacă ajung în Germania atunci chiar nu l-aș învinui pe Hitler dacă i-ar ataca pe vreunul dintre ei și ar începe un conflict european. Mi-ar fi plăcut s-o fac chiar eu aseară. Au cântat și dansat și petrecut până la 7.15. A trebuit să-i admirăm și să aplaudăm la ordinele Alteței Sale. Alteța Sa însuși a făcut poze cu mulțimea veselă..." O săptămână mai târziu, conducătorul ansamblului a venit să acordeze cimpoiul și după asta, după spusele secretarei ducelui, „a început să exerseze asiduu. Aproape în fiecare noapte... îl auzeam ori pe acoperișul castelului ori plimbându-se prin grădină, suflând viguros cu o bucurie neprefăcută".

În aceeași lună, Picasso a pictat *Pescuit de noapte în Antibes*, un tablou despre care se spune, câteodată, că ar ilustra sfârșitul unei epoci și despre care autorul a spus: „Nu am pictat războiul... dar nu am nici o îndoială că războiul e în aceste tablouri pe care le-am pictat". Churchill, care spre sfârșitul lui august locuia la Consuelo Balsan[46], s-a dus, după obicei, la Cazinoul din Monte Carlo, cu nelipsitul trabuc în mână. A pierdut atât de mult încât pe la ora 1.00 noaptea directorul Cazinoului i-a sugerat să se oprească. A mai pariat o dată – pe roșu – însă a fost negru. De data asta chiar s-a oprit, zicând: „Îmi voi plăti datoria mâine". Ziua următoare, însă, era 23 august, ziua în care Rusia și Germania nazistă au semnat pactul Molotov-Ribbentrop care a transformat eventualitatea războiului într-o certitudine, iar Churchill a zburat imediat spre Anglia, lăsându-și soția și fiica să îl urmeze mai târziu și datoria neplătită. La La Pausa, Chanel a aflat vestea în timp ce se pregătea să plece din Roquebrune spre Paris pentru a lucra la o nouă colecție.

Peste tot în Franța, ofițerii de armată în concediu erau plecați în treizeci de minute, iar hotelurile și vilele se goleau în câteva ore. În Monte Carlo, mobilizarea armatei franceze a lăsat personalul Cazinoului cu atât de puțini angajați încât clubul a fost nevoit să se închidă imediat. Toți cei care nu trebuiau să rămână neapărat au fost sfătuiți să plece îndată. Trenurile care veneau în sud, în schimb, erau pline ochi (și deseori în pană de curent, cu un singur bec albastru aprins), oamenii încercând să se îndepărteze cât mai mult de granițele de nord și est ale Franței.

Toată lumea din Anglia și o mare parte a celor de pe Rivieră înțelegeau semnificația pactului. Politicianul Leslie Hore-Belisha, care se afla la Cannes, a plecat, iar mulți englezi care plănuiseră să vină s-au răzgândit.

Pe 25 august, tuturor englezilor din Germania și nemților din Anglia li s-a cerut să plece, iar Amiralitatea a interzis accesul navelor britanice pe Mediterană. Un detașament al trupelor senegaleze și o unitate de apărare antiaeriană au fost dislocate pe terenul *Château* de la Croë, pentru a proteja Antibes de un eventual atac dinspre mare. Au început să apară soldați peste tot, corturile lor fiind amplasate în tabere în livezile de măslini sau pini. Cap Ferrat devenise o zonă militară, cu amplasamente pentru mitraliere și o unitate de apărare antiaeriană.

În Anglia, se țineau slujbe speciale pentru pace, iar bisericile erau deschise mereu, pentru ca oamenii în drum spre muncă sau ieșiți la cumpărături să se poată opri pentru a se ruga. Ducele de Windsor i-a trimis o telegramă lui Hitler (pe care îl cunoscuse în 1937), în care pleda pentru pace: „Vă adresez un apel cu totul și cu totul personal, simplu, însă sincer, pentru utilizarea influenței covârșitoare pe care o aveți întru soluționarea pașnică a acestei probleme", spunea el, doar ca să primească un refuz câteva zile mai târziu. „Atitudinea mea față de Anglia rămas neschimbată", a replicat Führerul. Petrecăreața înfocată Elsa Maxwell, căreia îi fusese împrumutată Villa Lou Paradou, a dat o petrecere de „casă nouă" cu 200 de invitați, în ultima zi de august. Pe lângă obișnuitele nimicuri și cocktailuri, adunarea gemea de zvonuri, așa că Elsa l-a sunat pe americanul cel mai în vârstă și cel mai bine informat de pe coastă, Joseph Kennedy, care a sfătuit-o să se întoarcă în America cât de curând. În timp ce punea receptorul jos, cineva a strigat de pe terasă: „Se întâmplă ceva ciudat. Oare ce-o fi însemnând?" Din stânga vilei, un val de întuneric înghițea orașul Cannes, stingând lumina în case și pe străzi; mai jos, luminile din Juan-les Pins și Golfe Juan dispăruseră deja, iar la est, cerul deasupra Nisei, al cincilea oraș ca mărime din Franța, începea să pălească.

Guvernul francez, care știa că Hitler masează tancuri și divizii blindate la granița cu Polonia, ordonase stingerea la nivel național.

Maugham și prietenii săi discutaseră despre eventualitatea războiului, însă toți erau de părere că este puțin probabil. Apoi, dintr-odată, a venit peste ei. În

primele două zile ale lunii septembrie, majoritatea servitorilor italieni au plecat în Italia, armele au fost ascunse printre stâncile de pe țărm, iar căpitanul portului din Villefranche a cerut ca toate iahturile private să părăsească portul în termen de douăzeci și patru de ore, pentru ca marina franceză să poată folosi Golful Villefranche în caz de necesitate.

Maugham și Haxton au hotărât să o ducă pe *Sara* la Cassis, unde putea rămâne în siguranță într-unul dintre golfulețe. În acel moment, un cuplu de tineri englezi care nu citiseră nici un ziar de câteva zile au venit la prânz și refuzau să creadă că războiul ar putea izbucni în orice moment – credeau că e doar o sperietură, cum fuseseră cele cu München și Cehoslovacia. „Toată lumea știa că armata franceză este invincibilă“, a spus Maugham, iar șoferul său (francez) remarcase că vor fi în Roma în șase săptămâni. Maugham și Haxton au urcat la bordul *Sarei* cu conservele pe care le cumpăraseră și au pornit în josul coastei, spre Bandol.

Ginerele lui Maugham, care se întorcea din Monte Carlo, i-a spus că toată lumea pleca în grabă. Trenul Albastru nu mai avea locuri libere, iar drumurile erau pline de mașini încărcate cu bagaje. Deși Italia încă nu declarase război, lumea se grăbea, panicată, să ajungă la Paris, însă călătoria – care de obicei dura treisprezece ore, de data aceasta a durat patruzeci de ore, iar oamenii erau nevoiți să aștepte și câte trei zile în gări până reușeau să prindă loc în vreun tren. Soseau și alți oameni. În ajunul războiului, în jur de 5000 de evrei au ajuns pe coastă, unii dintre ei luându-și ghiduri turistice, ca și cum veniseră în vacanță. Cei mai bogați și cunoscuți dintre ei – actorii, scriitorii și muzicienii – închiriau camere în hotelurile de pe Croisette, în Cannes, sau Promenade des Anglais în Nisa, unde flori Canna galbene și stacojii înfloreau printre palmieri vara întreagă.

Mulți dintre cei care locuiau acolo nu erau prea îngrijorați. Și soții Windsor credeau că nu va fi război și că criza va „trece“, fiind atât de convinși de asta, încât ducesa planifica venirea din Anglia a soției noului său majordom. Chiar și atunci când a fost informat că Germania atacase Polonia pe 1 septembrie, ducele continua să refuze să creadă că Europa era la marginea prăpastiei. „Ah, e doar un alt reportaj menit să creeze senzație“, a spus el, agasat.

Fruity Metcalfe nu avea aceleași iluzii. Convins că războiul va izbucni în orice moment, a plecat direct la Nisa și a reușit, cumva, să rezerve un compartiment întreg din trenul de a doua zi care pleca la 7.30 pentru opt dintre servitorii ducelui, valetul său și o secretară.

În Anglia, avocatul Walter Monckton, un vechi prieten de încredere al fostului rege, care fusese profund implicat în negocierile legate de abdicare, reușise să aranjeze ca un avion să îi ia pe soții Windsor a doua zi, sâmbătă, 2 septembrie. Când l-a sunat pe duce în acea noapte pentru a-i comunica acest lucru, acesta l-a întrebat, nemulțumit, de ce vine și el (Monckton) să-i însoțească în condițiile în care (conform însemnărilor lui Fruity) „spațiul ocupat de el i-ar putea servi ducesei pentru bagaje". Apoi, când i s-a spus că la sosirea în Anglia vor sta la familia Metcalfe, ducele a spus că vor veni doar în cazul în care fratele său și soția acestuia îi vor lăsa să stea în una dintre casele lor. Conversația s-a încheiat aici.

„Unii oameni de aici *sunt chiar extraordinari*. Nimeni n-ar putea înțelege felul în care gândesc", îi scria Fruity soției sale, descriind conversația telefonică care avusese loc în acea noapte în biblioteca din La Croë. „Am continuat să citesc în sufragerie pentru că nu m-am gândit nici *o clipă că ceva ar putea să nu meargă bine*. Totul mi se părea foarte simplu. (Devenisem consilier principal și eram unica persoană care face ceva aici și ei chiar înțeleg acest lucru. Eu am fost cel care a organizat plecarea servitorilor, 8 la număr, și a secretarei. Pot să te asigur că n-a fost chiar simplu, gara din Cannes era iadul pe pământ...

Așadar, cum spuneam, peste vreo jumătate de oră au venit la mine și mi-au zis: «*Nu* mergem – avionul este pentru tine și doamna Arnold». I-am privit de parcă înnebuniseră de-a binelea – după care a început să-mi zică: «Nu plec decât dacă ne invită să stăm la Castelul Windsor și fratele meu ne trimite personal invitația și avionul etc.» Am stat nemișcat cu capul în mâini și am ascultat vreo 20 de minute și după asta nu m-am mai putut abține."

Fruity i-a făcut cu ou și cu oțet, spunându-le, printre altele: „Nu vă gândiți decât la voi. Nu vă dați seama că e război, că sunt bombardați și uciși femei și copii în timp ce stați aici și vorbiți despre *MÂNDRIA* voastră". În urma conversației ducelui cu Walter Monckton, nu a mai venit nici un avion.

Pe 2 septembrie Chanel era din nou la Ritz, lucrând la colecția de iarnă 1939/1940. Soțul Dianei Vreeland s-a întors în America însoțit de niște prieteni americani, lăsându-și soția aici. Mai târziu, un prieten i-a spus că trebuie să plece *neapărat* și i-a rezervat o cabină pe ultima navă de pasageri cu cabine private care pleca din Europa. „Nu voi uita niciodată acea după-amiază pe rue Cambon – ultima mea după-amiază în Paris pentru încă cinci ani", spunea ea. „Ultima mea probă la Chanel... eram atât de deprimată – o părăseam pe Chanel, părăseam Europa, părăseam pe toată lumea din... lumea mea."

În acea seară, Diana s-a plimbat de-a lungul Champs-Élysées cu o prietenă. „Se întuneca la șase. Vremea era plăcută, era destul de multă lume și o liniște absolută. Îmi amintesc cu exactitate în ce eram îmbrăcată: un mic *tailleur* negru de moar de Chanel, o mică piesă de dantelă neagră înfășurată în jurul capului și niște papuci negri frumoși, absolut minunați, asemenea unor mănuși pentru copii." În ziua următoare, urca la bordul *Île de France* – ultima navă care a plecat din Franța înainte de izbucnirea războiului, care a pornit din Le Havre în dimineața zilei de 3 septembrie, cu doar câteva ore înainte ca Franța și Marea Britanie să declare război Germaniei.

Era o dimineață dogoritoare în Antibes, iar soții Windsor și Fruity au hotărât să facă o baie în piscina vilei. În timp ce stăteau la marginea ei, unul dintre servitorii rămași l-a chemat pe duce la telefon – sunase ambasadorul Marii Britanii. S-a întors zece minute mai târziu. „Marea Britanie tocmai i-a declarat război Germaniei", a spus el. Apoi s-a auzit un pleoscăit – ducele sărise în piscină. În Monaco, clopotele au început să bată ca la înmormântare.

În ziua aceea, Brian Howard îi scria mamei sale: „Willie Maugham e la Bandol, cu iahtul său și nu se poate mișca de acolo. Ne vedem în fiecare zi. Ieri s-a dat un nou ordin – toți germanii cu vârste cuprinse între cincizeci și șaizeci și cinci de ani trebuie să meargă la lagărul de la Toulon – asta include mulți oameni de aici, printre care Feuchtwanger, renumitul scriitor antinazist." În Sanary, scriitorii germani treceau prin vremuri grele. Aveau mai puțini bani de cheltuială, iar cum Germania era, acum, dușmanul tuturor, comportamentul oamenilor față de ei s-a schimbat.

Maugham și Haxton au fost nevoiți să cumpere vopsea albastră pentru hublourile *Sarei*, pentru a se conforma ordinului de stingere, iar doi dintre cei trei italieni care formau echipajul au plecat acasă imediat. Nu se mai găseau ziare, toți străinii trebuiau să se înregistreze, barurile și cafenele și-au pierdut angajații, bărbații fiind chemați la arme. „Toată lumea vorbea întruna despre loviturile pe care i le vom da Axei", scria Maugham.

Maugham era nerăbdător să se întoarcă la Villa Mauresque pentru că spera să primească un răspuns de la Ministerul Informației, către care trimisese o scrisoare în care își oferea serviciile. În cele din urmă, în ciuda noilor reglementări, a luat un taxi spre casă, însoțit de Haxton. Ajuns acasă, a aflat că datorită anilor petrecuți în Franța și aprecierii de care se bucura din partea francezilor, grație căruia avea trecere la francezii influenți, cei de la minister au hotărât că le poate fi de folos. L-au rugat să scrie un raport despre atitudinea francezilor față de britanici și câteva articole în care să ridice în slăvi eforturile depuse de Franța în timpul războiului. Maugham era încântat că poate fi util și a plecat imediat la Paris; ajuns aici, a fost uluit de unele păreri progermane pe care le-a auzit.

Venise vremea ca viața de până atunci a celor bogați să se schimbe. În Monte Carlo, Sporting Club și Cazinoul au fost închise, iar hotelurile de pe coastă făceau concedieri de personal. Companiile feroviare care deserveau pasagerii din Nisa până în Lyon, Avignon și Marsilia, al căror material rulant a fost rechiziționat de armată, și-au redus drastic serviciile. Hotelurile din Nisa și-au pierdut, peste noapte, jumătate din clienți. La marile magazine, vânzările de bijuterii, parfumuri și alte articole de lux au scăzut cu 70 la sută.

Pe 7 septembrie, Walter Monckton a sosit la La Croë, spunând că regele vrea ca soții Windsor să se întoarcă în Anglia cât de curând și propunându-le să însoțească Misiunea Militară Britanică ce urma să plece în curând spre Paris. Ideea cu Misiunea Militară i-a plăcut ducelui, însă cum atât el, cât și soția lui se temeau de zbor, a solicitat o navă militară care să-i ducă pe amândoi acasă. Monckton, plin de răbdare, s-a întors ca să organizeze această călătorie.

În cele din urmă, însoțiți de Fruity, soții Windsor au mers cu automobilul până la Cherbourg, unde au ajuns pe 12 septembrie, împreună cu cei trei câini Cairn Terrier ai lor și o grămadă de bagaje. Aici i-a întâmpinat lordul Louis

Mountbatten care, conform instrucțiunilor lui Churchill, venise cu nava militară HMS Kelly, care urma să-i ducă acasă. Au sosit în Portsmouth la ora 10 seara, într-o noapte întunecată (cauzată de stingere).

Aici, la instrucțiunile lui Churchill (din nou), care voia să-i ofere fostului rege măcar o fărâmă de demnitate, au fost întâmpinați cu un covor roșu și gardă de onoare de 100 de bărbați, cu o orchestră care cânta imnul național (mai bine zis, primele șase bare ale acestuia). A fost ultima aluzie la trecutul său regal pe care o va primi pentru ceva timp de acum înainte. Au fost întâmpinați de Walter Monckton și Baba Metcalfe care, a doua zi, i-au dus pe cei doi cu mașina până la casa ei din Hartfield. Nu-i aștepta nici un fel de mesaj din partea familiei regale. „Ducele nu a dat niciodată vreun semn că ar fi trist că s-a întors", scria Baba în jurnalul său. „Cum se întâmpla de obicei – oblonul a fost tras, iar trecutul uitat." Cu toate acestea, ducele și ducesa s-au dovedit a fi niște musafiri excelenți. „Au făcut tot posibilul să fie cât mai drăguți cu noi", își amintea David Metcalfe.

La trei săptămâni după începerea războiului, Chanel a închis Casa Chanel din Paris și și-a concediat angajații fără a-i preveni. Patru mii de femei și-au pierdut locurile de muncă. Fapta sa a fost aspru criticată de sindicate, care au implorat-o să se gândească la muncitoare, și de guvern, care i-a amintit de prestigiul de care se bucura Parisul. Ea însă era de neclintit.

Premiera mondială a avut loc în Metropolitan Opera House din New York pe 9 noiembrie 1939, creând senzație

Fosta soție a celui de-al nouălea duce de Marlborough, văr primar cu Winston Churchill; au avut o relație bună dintotdeauna

Capitolul VIII

La drôle de guerre

Au existat diferite teorii privitoare la motivul pentru care și-a închis Chanel afacerea, de la vechea ranchiună pe care le-o purta muncitoarelor pentru greva din 1936 până la frica de a fi fost depășită de Schiaparelli. Cât despre ea, a explicat acest lucru simplu: „Simțeam că s-a încheiat o epocă. Și că nimeni nu va mai crea rochii vreodată".

Ușile sale nu au fost singurele care s-au închis. În primele săptămâni de război, Parisul practic s-a oprit în loc. Magazinele, hotelurile, teatrele și restaurantele s-au închis, deși atât Ritz, cât și Maxim's au rămas deschise; străzile erau pustii, iar căldura sufocantă. Soții Windsor, care se mutaseră în casa lor de pe Boulevard Suchet la mijlocul lui octombrie – ducele se întorsese în Franța pe 29 septembrie pentru a se alătura Misiunii Militare – erau nevoiți să se descurce cu un personal limitat, având musafiri mult mai rar.

Pe Rivieră, deși mulți dintre englezi și americani plecaseră, au fost destui cei care au rămas, în ciuda afișelor din consulate care, date fiind circumstanțele de ordin politic din Europa, le recomandau englezilor care nu aveau motive urgente pentru a rămâne în Franța să plece acasă.

Era începutul La drôle de guerre (Războiului ciudat), iar multă lume credea că războiul va dura puțin și că, în orice caz, acea regiune a Franței va fi în siguranță. „Închiriaserăm o vilă la Napoule, o mică *plage* la cinci mile la vest de Cannes", scria o englezoaică. „Când a început războiul, iar Italia părea să se mulțumească cu rolul de spectator, m-am gândit că nu aveam de ce pleca. Garajul nostru a fost invadat mai întâi de senegalezi cu pielea de culoarea abanosului, care râdeau de dimineața până seara, iar mai târziu de rezerviști corpolenți, îmbrăcați în kaki, care își petreceau majoritatea timpului jucând *boules*. Cât despre pregătiri pentru o posibilă invazie – nu păreau să se gândească deloc la așa ceva. Totul era calm și pașnic; era greu de crezut că are loc un război înfricoșător, de mari proporții."

Printre cei rămași se numărau soții Oppenheim, cărora le plăcea atât de mult această parte a Franței încât cumpăraseră o fermă veche, Domaine de Notre-Dame, în 1938. În apropiere se afla cantonamentul unei baterii, ai cărei șaizeci și ceva de cai trebuiau hrăniți și adăpați în fiecare zi. Pentru soldați, au organizat o cantină care funcționa pe bază de voluntari într-o anexă pe care au încercat să o facă cât mai confortabilă – era încălzită, dotată cu gramofon și hârtie de scris, și oferea cafea și cacao calde în fiecare zi, la ora cinci. În ziua de Crăciun împărțeau grog fierbinte.

Deși Italia zăngănea din săbii în direcția Mentonului, Monaco și Nisei – despre care considera că îi aparțin de drept – în următoarele câteva luni războiul s-a făcut foarte puțin simțit pe Rivieră. Oamenii care își clădiseră căminele pe această bucată de coastă încântătoare, care iubeau locul, oamenii, clima, marea strălucitoare, unde traiul – adică mâncarea și servitorii – era mai ieftin, și în care prinseseră rădăcini nu puteau suporta ideea de a se întoarce în Anglia rece și gri. Copiii lor vorbeau într-un amestec de engleză, italiană și franceză și, deși decorațiunile de Crăciun erau ramuri de portocali, Monte Carlo făcea parte din itinerarul de vizite de curtoazie ale Marinei Regale, iar la petrecerile de la bordul *HMS Warspite*, nava care îi vizita cel mai des, puteau afla toate bârfele de acasă. Mâncare încă mai era din belșug, Big Ben bătea, ca de obicei, anunțând știrile BBC la radio, iar Anglia era, până la urmă, la doar douăzeci și patru de ore distanță. Elsie Gladman, care se întorsese să lucreze ca asistentă medicală la spitalul Sunny Bank din Nisa, găsea că se afla într-un loc la fel de sigur ca Anglia. „Franța ne era un aliat și un prieten de nădejde." Totul părea atât de pașnic și normal încât părinții lui Dennis Youdale, care îl lăsaseră în Anglia după ce începuse războiul, au hotărât să îl aducă înapoi în Nisa – „acasă", în ochii lui Dennis.

În timpul Războiului ciudat a murit Maxine Elliott. Una dintre ultimele persoane care a văzut-o în viață a fost Elsa Maxwell. „Până la prânz, Maxine a fost apatică", își amintea ea. Ca de obicei, era vorba de o masă copioasă, cu multă frișcă și sosuri din abundență, din care Maxine a început să se înfrupte cu nesaț. „Tocmai mi-am primit sentința la moarte", i-a spus Elsei, ca printre altele. „Doctorul mi-a spus că am uremie. Spune că trebuie să renunț complet la mâncarea grasă." Acest lucru n-a împiedicat-o să-i facă semn majordomului

că mai vrea o porție. „O să te omori dacă nu-i dai ascultare“, a strigat Elsa, la care Maxine i-a răspuns: „Există doar o singură cale mai bună de a muri, și sunt prea bătrână pentru ea.“

A murit pe 5 martie 1940. În seara aceea, De Brés, prietenul ei devotat din ultimii ani, îi scria lui Churchill: „Mi-au rămas în minte ultimele ei cuvinte de azi-dimineață, care erau despre tine: «Winston știe să-și asume responsabilități. Nu se teme de nimic – ar trebui să fie prim-ministru»“. Răspunsul lui Churchill, în care își exprima tristețea în legătură cu moartea prietenei sale și recunoștința pentru grija lui De Brés, se încheia așa: „În această lume tristă, luminile se sting una câte una, iar zilele însorite de la *Château* de l'Horizon au dispărut pentru totdeauna“.

Cu toate acestea, viața continua aproape neschimbată. În trei luni, cazinourile se redeschiseseră, iar englezii păstrau legătura cu cei de acasă prin scrisori trimise cu ajutorul prietenilor din Elveția sau prin agenții din Lisabona. În fiecare amiază de joi se auzeau sirenele de protecție civilă, însă toată lumea știa că era doar un exercițiu. În Paris, femeile elegante aveau huse Hermès din piele pentru măști contra gazelor, iar noaptea se purtau mănuși albe care facilitau traversarea străzilor întunecate. Cum serviciul militar era obligatoriu pentru toți bărbații francezi, la volanele autobuzelor sau taxiurilor puteau fi văzuți bărbați sau femei în vârstă.

Nimeni, însă, nu-și făcea prea multe griji. „Avem Linia Maginot“ era refrenul de pe buzele tuturor. Acest sistem de fortificații se întindea pe toată lungimea graniței cu Germania; cele cincizeci de forturi masive ale sale (cunoscute sub numele de *ouvrages*), protejate de oțel armat și terenuri minate, erau construite la cincisprezece kilometri distanță unul de celălalt, fiecare dintre ele găzduind câte 1000 de soldați și artilerie. Între *ouvrages* erau și forturi mai mici, de câte 200 și 500 de oameni, în funcție de mărimea lor, astfel încât toată frontiera era acoperită.

Francezii (și nu numai ei) o considerau de nepătruns, iar numeroși comandanți de armată o vizitaseră pentru a-i studia planul și felul în care a fost construită. Cei de pe Rivieră se bucurau de priveliștea liniștitoare a celor două forturi ale Liniei – cel subteran de la Cap-Martin și construcția masivă din stâncile vechiului sat Sainte-Agnès, la aproape 800 de metri deasupra

Roquebrune. Se spunea că era fortul cel mai bine înarmat dintre toate forturile Maginot și domina linia de coastă, iar amplasamentele din stânci acopereau tot golful din față.

În Paris, lucrurile reveneau la normal. Autoarea și politiciana americană Clare Boothe Luce, sosind la Paris la jumătatea lui martie, în 1940, a găsit „aceleași mirosuri de blănuri și parfum, același ciripit de voci ascuțite... Am văzut din prima că Ritz-ul avea același fel de clienți ca de obicei.“ Avea dreptate: printre ei se numărau Reginald și Daisy Fellowes, Schiaparelli, lady Mendl și o mulțime de cupluri din afara Parisului ale căror lachei fuseseră chemați la arme și care își încuiaseră castelele, își trimiseseră copiii la rudele de la țară și se mutaseră la Ritz.

După părerea doamnei Luce, starea de spirit generală era una foarte bună. „Pe buzele tuturor erau aceleași cuvinte: *Il faut en finir*[47]. Oamenii le rosteau pe străzi. Le auzeai de la chelneri în cafenele. Creatorii de modă brodau acest moto în roșu, alb și albastru pe colțurile batistelor de șifon ale homosexualilor. Bijutierii creau brățări-talisman de aur cu aceste cuvinte... Era titlul multor editoriale bine argumentate. Iar în cantine, soldații îl cântau sincer și plini de entuziasm.“ Doamne în vârstă, încărcate cu bijuterii, încă mai sorbeau cafele sau șampanie pe terase, unele dintre ele citându-l pe Nostradamus ca dovadă că totul va fi bine („Leul trădat se va uni cu cocoșul, iar barbarul va fi învins“), în timp ce castanii înmugureau. Cinematografele și magazinele erau deschise, iar soldații englezi și *poilus* jucau fotbal în suburbii.

Dintr-odată, lucrurile au început să se deruleze într-un ritm amețitor. La începutul lui aprilie, Hitler a „înghițit“ Norvegia și Danemarca. Războiul era deja mult prea aproape, iar parizienii au început să se retragă; La Ritz, unde stătea Chanel, jumătate dintre angajați au plecat, cei mai mulți în satele lor natale. Taxiurile erau rechiziționate pentru a transporta trupele pe front, iarba din parcuri creștea în voie, pentru că nu mai avea cine să o tundă. La începutul lui mai, Maugham s-a întors la Villa Mauresque, iar *Sara* a revenit la dana ei din Villefranche. Pe Rivieră era, acum, liniște – petrolul era raționalizat, se înregistrau penurii de alimente, nu se găsea cafea, se întrerupea curentul.

Cu toate acestea, atunci când, pe 10 mai[48], au fost invadate Belgia și Olanda, majoritatea francezilor, convinși de invincibilitatea țării lor, au văzut aceste

lucruri ca pe niște piedici care vor fi, în cele din urmă, depășite. Chiar și atunci când, în aceeași zi, a sosit primul tren plin cu refugiați – deseori săraci, întotdeauna epuizați – urmat de multe altele, oamenii nu și-au pierdut încrederea în mijloacele de apărare ale țării.

În ziua aceea, la ora 16.45, în Paris s-au auzit pentru prima oară sirenele, iar seara ministrul Informației a anunțat: „Războiul a început cu adevărat". O mulțime de refugiați trecuseră prin Paris, însă majoritatea parizienilor credeau că aceștia, în mare parte belgieni, reacționau la evenimentele petrecute în țara lor. Ducele de Windsor nu voia să riște: în ziua în care au fost invadate Țările de Jos, a dus-o pe Wallis la Biarritz și a ascuns-o acolo, după care s-a întors la Paris. Apoi s-a răspândit vestea despre atacul din Ardeni, la nord de legendara, impenetrabila Linie Maginot. Zona Ardenilor era considerată a fi un teren atât de greu de străbătut, încât francezii credeau că germanii, chiar dacă ar fi încercat să treacă de el, ar fi folosit infanteria ușoară și le-ar fi luat cel puțin zece zile, mai ales că toate podurile de pe râul pe care ar fi trebuit să-l treacă fuseseră distruse.

În schimb, a fost o dovadă a „locului fatal" la care făcuse referire de Gaulle în 1934[49]. Traversarea Ardenilor (din 12 mai) a fost un blitzkrieg (război fulger): germanii au trecut râurile repede, instalând șiruri de pontoane pentru a-și transporta tancurile, care au reușit să traverseze terenurile dificile și au apărut pe neașteptate din pădure, atacându-i pe francezii nepregătiți cu arme grele (și nu prin intermediul infanteriei ușoare) în doar trei sau patru zile. Neutralizaseră formidabila Linie Maginot pur și simplu ocolind-o.

Panica a început pe 15 mai, își amintea Vincent Sheean, iar până în seara zilei de 16 mai se transformase într-o migrare în masă – cu precădere spre Paris. „Gările erau pline cu oameni din Belgia, Olanda, din orașele bombardate ale Lorenei, din nordul și estul Franței." Apoi, cetățenii acesteia au început să plece din Paris. Primele automobile încărcate au apărut pe 16 mai. Câteva zile mai târziu, era ciudat să vezi vreo mașină care să nu fie încărcată cu bagaje, așternuturi sau chiar mobilă prinse de acoperiș, din spate sau de părțile laterale. Avea loc una dintre cele mai mari deplasări în masă ale populației[50] din Europa înregistrate vreodată. Milioane de oameni din Belgia, nordul Franței și Olanda fugeau.

Arhivele Ministerului de Afaceri Externe au fost arse în curte, iar duminică, 19 mai, întreg guvernul Franței, precum și ambasadorii Marii Britaniei și SUA cu toți angajații lor au participat la slujba de la Catedrala Notre-Dame ca să se roage pentru salvarea Republicii. Limuzinele lor, mari și strălucitoare, îi așteptau înșiruite pe străzile laterale.

„Am hotărât ca Simone și copiii să fie evacuați la Bellac“, scria Raymond-Raoul Lambert în jurnalul său, „mai mult din cauza pericolului raidurilor aeriene decât a situației strategice“. Lambert, un intelectual evreu francez și fost funcționar public, acum căpitan în cadrul secției tehnice a Trupelor Coloniale, urma să devină în curând veriga principală de legătură între Vichy și cetățenii săi francezi de origine evreiască.

Și alți oameni plecau. În ziua următoare, Vincent Sheean a obținut un loc în avionul spre Londra (pe care îl anulase cineva), lăsându-și toate lucrurile la Hôtel de Crillon. Nu s-a mai putut întoarce, pentru că francezii au încetat să mai emită vize. Nici nu și-a mai recăpătat bunurile, Hôtel de Crillon devenind centru de operațiuni militare german.

Pe 18 mai, în Sanary, camerista familiei Feuchtwanger, Leontine, îi spunea acestuia că fusese lipit un afiș lângă *mairie* (*primărie*), în care se spunea că „toți apatrizii născuți în Germania care până la 1 ianuarie nu vor împlini vârsta de cincizeci și șase de ani trebuie să se prezinte la primărie.“ Cum până la ziua sa de naștere mai erau câteva săptămâni, Feuchtwanger intra în această categorie. Împreună cu alți trei germani, acesta s-a prezentat la *mairie*, intrând pe ușa care îi va duce spre lagăr, deasupra căreia erau cuvintele *Liberté, égalité, fraternité*.

În anii treizeci, în toată Franța erau lagăre de felul acesta, în majoritatea fiind deținuți refugiați spanioli republicani și soldați spanioli dezertori, iar odată cu izbucnirea războiului – și comuniști[51]. În timpul Războiului ciudat (care s-a încheiat odată cu invazia Țărilor de Jos), a treia Republică îi închidea pe *indésirables*, adică pe germanii care se aflau în Franța, indiferent de etnie sau orientare politică, ca fiind cetățeni străini ai unui stat dușman. Printre ei erau mulți evrei germani care fugiseră de regimul nazist, ca Feuchtwanger, care urma să fie trimis la cel mai mare lagăr din regiune, Camp de Milles, o fostă fabrică de cărămizi de lângă Aix.

Fiecare om avea dreptul la bagaje de treizeci de kilograme. Printre ei se număra și un stagiar al unui hotel din Nisa, un refugiat german de origine evreiască, Marcel Block, care de câțiva ani învăța meseria de hotelier, încrezător că îl așteaptă un viitor luminos. Cei mai inspirați luau covoare (pentru înnoptat pe ele) și un scaun pliabil, pentru cazul în care nu vor avea pe ce se așeza. La scurt timp, au fost împărțiți în trei grupuri: germani, austrieci și foști membri ai Legiunii Străine – unii dintre ei slujiseră Franța câte douăzeci sau treizeci de ani, își pierduseră o mână sau un picior și fuseseră decorați. Până și gardienii erau indignați de atitudinea guvernului francez față de ei. Selecția părea a fi destul de arbitrară: câteva persoane dețineau *Légion d'honneur*, unul dintre bărbați avea patru fii care luptau pentru Franța, iar mulți alții – inclusiv Feuchtwanger – erau cunoscuți ca dușmani implacabili ai nazismului.

Trupele franceze se retrăgeau rapid, iar englezii se temeau că Germania va invada și țara lor. De pe dealul dintre Dover și Folkestone puteai vedea, în mod constant, o cuvertură de flăcări și fum deasupra orașului Calais. Pe drumurile de lângă coasta britanică fuseseră instalate baricade, construite obstacole pentru tancuri, iar indicatoarele de circulație rotite pentru a da indicații greșite. Când vestea despre evacuarea trupelor britanice din Dunkerque (între 26 mai și 4 iunie) a ajuns la Paris, parizienii au început să se îndoiască că germanii pot fi opriți să ajungă în orașul lor, iar mulți dintre cei de pe Rivieră căutau cel mai bun mijloc de a părăsi țara. „Unii oameni încearcă să plece pe iahtul kedivului Egiptului", scria Brian Howard. „Furness, familia Fellowes..." Kedivul, însă, s-a răzgândit în ultima clipă și a refuzat să le închirieze iahtul.

Cu toate acestea, pe 24 mai premierul francez, Paul Reynaud, declara într-o transmisiune radio: „Franța a fost invadată de nenumărate ori, însă nu a fost învinsă niciodată... Credința noastră în victorie este de nestrămutat." În ciuda faptului că multe dintre pernele de la Ritz fuseseră deja trimise la spitale, care se pregăteau de sosirea răniților, până în ultima clipă oamenii stăteau în cafenele, se plimbau pe malul Senei și priveau cum era stropită iarba de pe Champs-Élysées („Nu s-ar ocupa de asta dacă ar fi îngrijorați, nu-i așa?", credea scriitorul și criticul de artă francez Léon Worth).

Dintr-odată, falsa încredere de care se agățase cu disperare toată lumea a

cedat și s-a instalat realitatea cruntă.

Când, la începutul lui iunie, germanii au început să bombardeze periferiile Parisului, Chanel, la fel ca milioane de bărbați, femei și copii, a fugit. Și-a împachetat bunurile în cufere uriașe pe care le-a lăsat la Ritz. Chiar înainte să plece, a reușit să-i convingă pe cei de la Ritz să îi păstreze un apartament cu două camere la etajul șapte pentru când se va întoarce. După ce și-a plătit facturile pentru două luni înainte, Chanel a plecat în automobilul șoferului – Rolls-Royce-ul ei albastru ieșind prea mult în evidență –, luându-le cu ea și pe câteva dintre angajatele sale în căutarea unui refugiu în sud. Pe lângă croitoreasa principală și alte câteva, o însoțea și angajata care o cunoștea, probabil, mai bine decât oricine, mâna ei dreaptă – Madame Aubert. Se cunoscuseră când Chanel lucra ca croitoreasă în Moulins, iar de atunci, roșcata Angèle Aubert a fost lângă ea în toți cei treizeci și ceva de ani de când își deschisese afacerea.

Au ieșit din Paris într-o mare de mașini, furgonete, camioane, furgoane pentru transportarea gunoiului, mașini de pompieri, dricuri (timp de câteva zile, nu s-au făcut înmormântări în Paris) și chiar vagonete acționate manual, umplute cu de toate – de la mâncare și mobilă până la leagăne pentru copii. Oamenii ieșeau în valuri din capitală – în mașini, pe jos, cărând bagaje pe biciclete sau în cărucioare, îngrămădind paturi, așternuturi, ustensile de bucătărie și câteodată chiar animale în căruțe, ducându-și rudele mai în vârstă în roabe sau mergând cu picioarele pline de bășici, câteodată sângerânde. Începuse marele exod. Civilii fugeau cu miile. În mulțime erau refugiați din Belgia, Olanda și Luxemburg. Doar în regiunea Parisului, aproape patru milioane de oameni și-au părăsit casele. „Arăta ca un mușuroi de furnici gigantic din nord care fusese lovit, iar furnicile fugeau în toate părțile“, spunea scriitorul și pilotul Antoine de Saint-Exupéry, care văzuse fenomenul din avion. Majoritatea celor care plecau erau femei ale căror soți fuseseră chemați la arme. Erau, adesea, însoțite de copii mici și nedumeriți. Cei din automobile își petreceau cea mai mare parte din timp în ambuteiaje.

O parte din groaza oamenilor era de natură psihologică: încrederea în indestructibila, invincibila Linie Maginot și victoria Franței fusese atât de mare, până în ultima clipă, încât înfrângerea subită era de două ori mai

zguduitoare, iar mulți dintre soldații armatei franceze pur și simplu au fugit, de multe ori acasă. Unul dintre soldații recrutați care a fost văzut plimbându-se pe Boulevard de Sébastopol în haine de civil, șifonate, i-a răspuns unui prieten care i-a spus că va fi împușcat ca dezertor: „Trebuie să mă găsească, mai întâi. Iar într-o săptămână vor trebui să împuște jumătate din armată. Rămâne de văzut dacă cealaltă jumătate va fi dispusă să facă acest lucru“[52].

Pe 9 iunie, nemții erau la doar treizeci de kilometri de Notre-Dame. Membrii guvernului francez au părăsit Parisul, plecând spre Orléans luni, pe 10 iunie, când Mussolini a declarat război Marii Britanii și Franței.

Marți, 11 iunie, Parisul era acoperit de o ceață neagră, densă – era fumul provenit de la cisternele de depozitare a petrolului cărora li se dăduseră foc de la Rouen până la Bonnières. „Soarele nu se vedea, toată priveliștea era ciudată“, scria Elizabeth Blair Hales în jurnalul său. Ea și soțul ei, Samuel, care aveau șaizeci și trei și, respectiv, șaptezeci de ani, au fost vizitați de secretara lui Samuel la 6 dimineața, care le-a spus că nu e timp de pierdut și că îi va duce cu mașina la Gara Montparnasse unde se vor întâlni cu sora ei, Valentine, asistentă medicală în cadrul Crucii Roșii. Cu ajutorul acesteia („Încearcă să pari cât mai bătrână și bolnavă“, i-a șoptit Valentine lui Elizabeth în timp ce își făceau drum spre camera de așteptare a Crucii Roșii), cei doi au reușit să prindă locuri într-un tren care pleca spre Le Mans. În urma lor, pe peron, s-a iscat o bătaie, în ciuda bagajelor grele pe care le aveau cei mai mulți dintre oameni. „Când trenul a pornit, urmăream pe geam marea de fețe“, scria Elizabeth. „În scurt timp am ajuns la Versailles, unde așteptau o mulțime de oameni, cu speranța că vor reuși să urce. Strigăte teribile de „égoïstes“ când aflau că nu mai era nici un loc liber. Cu toate acestea, doi soldați au ridicat 2 femei cu bebeluși și le-au băgat în tren pe fereastră. Am ținut în brațe un copil de 8 luni... Oamenii strigau și se împingeau la fiecare gară până am ajuns în Chartres.“ După un raid aerian, schimbarea trenului și o lungă călătorie în beznă, au reușit să ajungă la St. Malo.

Pe Rivieră, invadată de Mussolini cu 400 000 de soldați, deja exista un contingent considerabil de italieni: majoritatea chelnerilor din hotelurile mari erau italieni, iar în apropiere de graniță locuiau multe cupluri mixte. Asta însemna că lupta va fi scurtă: câteva biplane italiene vechi au zburat la mică

înălțime de-a lungul plajei de la Cannes, trimițând o ploaie de gloanțe asupra oamenilor care se vedeau, iar în ziua de marți, sirenele de la amiază au anunțat câteva bombe adevărate, unele dintre ele nimerind în mare, din fericire. În Menton s-au închis câteva magazine, iar altele și-au mutat depozitele mai departe de Italia.

Până în acel moment, sudul părea a fi în afara pericolului, iar soții Windsor chiar s-au întors la La Croë. Ducele plecase din Paris peste noapte, la sfârșitul lui mai, ca să meargă la Biarritz după Wallis, părăsindu-și credinciosul ajutor și prieten, Fruity Metcalfe, fără a-i spune nimic. Credința în invulnerabilitatea Franței era atât de fermă, iar coasta aceea fermecătoare atât de departe de război încât multă lume credea că viața va continua la fel ca până atunci. „Totul fusese ca de obicei până în acel moment“, spunea Constance Newton, o fetiță englezoaică de doisprezece ani al cărei tată se stabilise în Franța și care mergea la o școală specializată în pregătirea elevilor pentru *baccalauréat*. „Abia când Italia a declarat război, lucrurile s-au schimbat.“

Miercuri, 12 iunie, din Tours, guvernul francez a declarat Parisul oraș deschis[53], iar radioul francez a transmis un decret guvernamental prin care îi obliga pe toți bărbații civili, cu excepția celor în vârstă sau infirmi, să părăsească Parisul. „Părea că încercau astfel să nu îi lase lui Hitler prea mulți lucrători la muniții“, scria Rupert Downing din apartamentul său de lângă Montparnasse. „Nu se specifica, însă, cum urmau să fugă. Majoritatea automobilelor fuseseră rechiziționate de armată.“ Aproape toate trenurile își întrerupseseră mersul – pe 13 iunie a plecat spre sud ultimul tren, iar porțile de la Gare d'Austerlitz s-au închis zăngănind. Pe pereți au apărut afișe care îi îndemnau pe oameni să se abțină de la acte ostile și să rămână calmi și demni. Majoritatea, însă, erau prea ocupați cu fuga ca să le mai pese de comportamentul lor când va apărea dușmanul.

Se instalase panica. Se puteau auzi acum salve de tun, care trezeau amintiri despre războiul trecut în care atâția francezi își pierduseră viața, despre bombardamentul de la *Guernica*, despre distrugerea satelor poloneze. Mulți oameni mai în vârstă țineau minte povești despre dușmanul ancestral, atrocități, reale sau auzite de la alții. Ziarele încercau să liniștească oamenii, sfătuindu-i să rămână până se va da ordin de evacuare, însă majoritatea deja

plecase. Niște femei, care se refugiaseră în bucătăria unei case abandonate, au auzit oameni strigând că vin nemții. „Dați-vă cu muștar peste tot“, le instruia cineva. „Dacă vor încerca să vă violeze, o să se ardă.“

Chanel și cei câțiva dintre însoțitorii ei nu s-au dus la La Pausa – italienii începuseră bombardamentele pe Rivieră, ci la Pau, unde existase dintotdeauna o comunitate de englezi considerabilă, creată în jurul celui mai englezesc dintre sporturi – vânătoarea de vulpi[54]. Tot aici, în castelul de la Pau, care data din secolul XIII, a adus-o să vâneze primul ei iubit serios, Etienne Balsan, și tot aici, cu treizeci de ani mai devreme, îl cunoscuse pe Boy Capel și se îndrăgostise de el. Nu s-a oprit să stea la Pau, ci a mers până la un mic sat din apropiere, Corbère-Abères, unde cumpărase de la Balsan *Château* de Lambeye pentru nepotul ei preferat, André Palasse. Acolo stătuse de mai multe ori împreună cu André și familia acestuia. André fusese chemat la arme în timpul mobilizării generale din 1939 și își făcea serviciul militar la Linia Maginot; după plecarea acestuia, Chanel și-a asumat întreținerea familiei lui, din care făcea parte și Gabrielle (care îi purta numele), fiica preferată a nepotului său. De asemenea, contribuise în mod generos la întreținerea celor doi frați ai săi, plătindu-le alocații în mod regulat, ajutându-i să cumpere automobile mici sau să își plătească datoriile.

André era fiul uneia dintre surorile mai mari ale lui Chanel, Julia, care a rămas însărcinată în timp ce stătea la mănăstirea în care crescuseră cele trei surori. Când Julia a murit, băiatul a rămas orfan (nimeni nu știa cine era tatăl său, deși i se dăduse numele de Palasse). Chanel și-a asumat sarcina creșterii nepotului său, care avea atunci șase ani, și l-a crescut ca pe propriul fiu, trimițându-l la școala publică catolică engleză Beaumont. I-au plăcut bărbații din înalta societate, educați în școli publice, pe care i-a cunoscut când era cu ducele de Westminster, remarcând sec odată: „Toți bărbații englezi sunt bine educați – cel puțin până ajung la Calais“.

În curând, au început să sosească și alți refugiați, printre care și unii dintre angajații săi mai în vârstă. Era mâncare din belșug – iepuri, pui, rațe, porci (care au fost rechiziționați de germani mult mai târziu).

În dimineața zilei de 14 iunie, la 5.30, prima avangardă germană a intrat în Paris, iar guvernul de coaliție a căzut. La 7.00 un grup de motocicliști germani

a ajuns vuind la Ritz, urmat la scurt timp de un grup de ofițeri, în timp ce trupele germane intrau în forță în oraș. „Puternica mașină de război înainta încet pe Champs-Élysées“, scria Rosie Say, o fetiță englezoaică blocată în Paris. „Cai lucioși, tancuri, mașini, arme și mii și mii de soldați. Procesiunea era perfectă, strălucitoare și părea că nu se va sfârși niciodată. Era ca un șarpe verde-gri gigantic care se încolăcea în jurul inimii acestui oraș zdrobit, care aștepta, deznădăjduit, să fie înghițit. Era o mulțime imensă de oameni care priveau, cei mai mulți dintre ei în tăcere, unii ovaționând. Cu trecerea orelor și continuarea acestui spectacol interminabil, mă gândeam la familia și prietenii mei din Londra.“

Misia și fostul ei soț, Sert, au urmărit marșul trupelor germane de la balconul apartamentului lui Sert, care dădea spre Place de la Concorde. În noaptea aceea, secretarul lui, Boulos Ristelhueber, scria în jurnalul său: „Trupele par desprinse dintr-o operă de Wagner. Greoi și aroganți, pașii soldaților cutremură pământul. Rânduri de Wotani și Lohengrini în căști de oțel strălucitor, frumoși ca niște zei. Șiruri nesfârșite de cai imenși cu coame lungi trăgând tunuri cu boturile negre căscate. Pe vârful Arcului de Triumf, pe jumătate acoperit de saci de nisip, un drapel cu svastică enorm și un fotograf mic de tot care înregistra spectacolul pentru săptămânalul german ilustrat *Wochenschau*.“

După ce guvernul părăsise Parisul, premierul, Paul Reynaud, a încercat să îl reorganizeze – mai întâi în Tours și apoi, pe 15 iunie, în Bordeaux, unde se oprise la Hôtel Splendide cu amanta sa, contesa de Portes, al cărei soț era plecat împreună cu armata. Era o femeie foarte dezagreabilă: generalul de Gaulle a făcut-o, odată, "curcan“, iar Winston Churchill[55] i-a dat porecla de „papagal“. Devenise amanta lui Reynaud în 1930, anul în care devenise prim-ministru. Nici elegantă și nici atrăgătoare, era foarte băgăreață și simpatiza cu naziștii; cu toate acestea, Reynaud părea a fi în întregime sub papucul acestei „femei de vârstă mijlocie, cu o voce ascuțită, arțăgoasă și pretențioasă, cu gura cât o șură și căreia îi sărea țandăra din te miri ce“ – ca să cităm o descriere a ei. Ajunsă în Bordeaux, Hélène de Portes a făcut tot posibilul să-l convingă pe Reynaud, care se opunea ferm oricărei înțelegeri cu Germania, să le propună naziștilor niște termeni de capitulare, iar când acesta a încercat să discute cu de

Gaulle despre planurile de a continua lupta, a făcut o criză de isterie care l-a dezgustat profund pe de Gaulle. Era foarte pornită împotriva britanicilor, urându-l cu precădere pe Churchill; conform spuselor bodyguardului acestuia, Walter Thompson, odată chiar s-a năpustit asupra lui cu un cuțit pe care îl ascunsese în rochia sa Christian Dior. A mers atât de departe încât a încercat să aibă o legătură amoroasă cu unul dintre cei mai importanți diplomați americani, care își amintea mai târziu, dezaprobator: „Nu cred că ar trebui subestimat rolul pe care l-a jucat în încurajarea elementelor defetiste în timpul ultimelor zile critice ale lui Reynaud în calitate de prim-ministru. A petrecut o oră în biroul meu, plângând și încercând să mă convingă să-i solicităm lui Reynaud să ceară un armistițiu".

„Această femeie se comporta câteodată ca o suverană, alteori ca o mahalagioaică, dar de fiecare dată de parcă fusese învestită cu dreptul, divin sau constituțional, de a hotărî chestiuni legate de guvernarea Republicii Franceze", scria Vincent Sheean, atunci reporter la *New York Herald Tribune*. Sheean știa că prezida adunările Statului Major, pregătea acte de stat pentru Reynaud, alunga generali și certa ambasadori. Când a dispărut o telegramă extrem de importantă, care a fost găsită mai târziu în patul ei, Reynaud s-a înfuriat atât de tare încât i-a aruncat două pahare cu apă în față la cină.

Cei care fugeau din Paris nu credeau în ruptul capului că Franța va capitula. „Cel mai popular zvon – pe care nu-l credea nimeni la 10 dimineața – era că Franța deja încerca să negocieze un acord de pace separat cu Hitler. I-am cumpărat ceva de băut primului om care mi-a spus asta; o asemenea imaginație debordantă merită să fie răsplătită", credea Rupert Downing. Situația era aceeași și pe Rivieră. „Chiar și atunci când membrii guvernului au fugit la Bordeaux, nimeni nu era cu adevărat îngrijorat", nota Maugham. „Toată lumea era în continuare convinsă de faptul că armata franceză este invincibilă."

Unora le era greu să accepte ceea ce se întâmpla. Raymond-Raoul Lambert își trimisese soția și copiii departe de Paris, pentru a evita pericolul raidurilor aeriene, iar el și membrii ministerului în care lucra s-au mutat la Candé. Ajungând cu greu la destinație, a descoperit că automobilul care îi fusese alocat era în schimb folosit pentru transportarea bagajelor și a vinului din pivnița

colonelului responsabil. „Un asemenea comportament din partea unui ofițer de rang înalt explică multe", scria acesta cu amărăciune în noaptea respectivă.

Data de 16 iunie a fost momentul în care Hélène de Portes s-a amestecat pentru ultima oară în treburile guvernului. Existase un plan, un ultim efort al părților implicate – care avea sprijinul ferm al lui Winston Churchill – de a uni, în regim de urgență, Franța și Regatul Unit într-o Uniune Franco-Britanică. Actele necesare pentru crearea acestei uniuni urmau a fi prezentate Cabinetului francez în acea seară ca alternativă la solicitarea unui armistițiu. De Portes a intrat în camera în care era dactilografiat documentul, l-a citit și a făcut copii pe care le-a împărțit miniștrilor din Cabinet. Nu se poate spune cu certitudine dacă faptul că au citit din timp documentul a avut vreo influență asupra membrilor Cabinetului, unde atmosfera generală era deja una de defetism.

Mareșalul Pétain, în vârstă de optzeci și patru de ani, considerat a fi eroul de la Verdun – bătălia din Primul Război Mondial în care a reușit să transforme o situație disperată într-o victorie care a permis salvarea orașului –, fusese adus la guvernare în calitate de prim-ministru delegat pe 18 mai. Se credea că prezența sa marțială va evoca adevăratul spirit al Franței, va întări încrederea oamenilor și le va da speranță celor din jurul său și țării întregi. Aflând, însă, de la șefii autorităților militare franceze că, „în trei săptămâni, Angliei i se va suci gâtul ca unui pui", s-a lăsat convins foarte repede că Anglia era o cauză pierdută și insista pe semnarea unui armistițiu. Avea Cabinetul de partea sa: o uniune cu Marea Britanie ar fi fost, în opinia lui Pétain, „o fuziune cu un cadavru". Planul britanic propus de Reynaud n-a trecut, guvernul a votat în favoarea armistițiului, iar Reynaud și-a dat demisia pe 16 iunie.

În ziua următoare, Reynaud și Hélène de Portes au plecat din Bordeaux, mergând spre sud-est, cât mai departe de trupele germane care înaintau, și intenționând să se oprească la casa de vacanță a lui Reynaud din Grès, Hérault, înainte să fugă în Africa de Sud. Unii membri ai Cabinetului care nu erau de acord cu Pétain au plecat în *Casablanca* sau în Algeria, aflate pe atunci sub stăpânirea Franței, în timp ce Pétain proclama capitularea Franței în fața Germaniei.

În Londra, Charles de Gaulle a reacționat în aceeași zi cu un apel la rezistență către francezii loiali: „Vă spun că nimic nu e pierdut pentru Franța. Acest război nu se limitează la teritoriul țării noastre fără de noroc. Acest război este unul mondial. Îi invit pe toți ofițerii și soldații francezi care se află sau se vor afla în Marea Britanie, indiferent dacă au armele la ei sau nu, să ia legătura cu mine. Orice s-ar întâmpla, flacăra rezistenței franceze trebuie să rămână și va rămâne aprinsă."

Pétain era atât de hotărât să cedeze încât i-a retras imediat lui de Gaulle toate gradele militare și l-a condamnat la moarte pentru trădare. S-a răzbunat, de asemenea, pe predecesorul său: una dintre primele acțiuni întreprinse de guvernul Pétain a fost arestarea lui Reynaud la ieșirea acestuia din spital. Pe 28 iunie, automobilul la volanul căruia se afla a părăsit, în mod inexplicabil, drumul și s-a izbit într-un platan la La Peyrade, între Frontignan și Sète. De Portes aproape că a fost decapitată, iar Reynaud[56] a scăpat cu doar câteva răni minore la cap.

În seara aceea, Ivan Fiddler, un englez care locuia împreună cu soția sa, Joyce, la o mică fermă de lângă Grasse, unde cultiva măsline, pepeni galbeni și roșii, a făcut o ultimă însemnare în jurnalul său de lucru. În locul obișnuitelor „Pregătit roșii pentru piață și udat" sau „Zi foarte fierbinte. Bătut țăruși lângă roșii", era scris, simplu: „Grădina arată minunat, dar Franța pare terminată."

În același timp, armata italiană invada Riviera. Se duceau lupte grele la granița cu Italia, italienii considerând că își revendică ceea ce le aparține de drept – o zonă de ocupație inițială, anexată, în mod oficial, la Regatul Italiei, al cărei oraș principal era Menton. În noaptea de 3 spre 4 iunie, 13 000 de locuitori ai Mentonului au părăsit orașul în 200 de autovehicule, 130 de camioane și tot felul de convoaie feroviare, fiecare dintre ei având dreptul la câte treizeci de kilograme de bagaje, mergând mai întâi spre Antibes și Cannes și de acolo, de-a lungul coastei, oriunde se găsea loc pentru ei; Le coeur *plein de larmes, les yeux secs*, cum spunea unul dintre ei. Deși părinții unora dintre ei erau italieni sau aveau nume italiene, se simțeau francezi și nu voiau să trăiască sub ocupație fascistă.

Asta pentru că planul italienilor era să transforme această stațiune liniștită într-un oraș italian. Casele abandonate de locuitorii Mentonului au fost

rechiziționate pentru colonizatorii italieni, indicatoarele marcau distanța până la Roma, se eliberau cărți de identitate italiene și, începând cu 24 iunie, lira a devenit unica monedă legală, iar în școli se preda doar în limba italiană (unii copii, ai căror părinți erau naționaliști francezi convinși, se furișau pe sub gardurile de sârmă ghimpată, instalate în grabă, pentru a merge la școală în localitatea învecinată, Roquebrune). Menton devenise Mentone, iar Roquebrune era ultimul bastion din est al Rivierei Franceze.

Monte Carlo a făcut tot ce i-a stat în putință, în calitate de stat suveran și neutru, să împiedice intrarea trupelor italiene în țară, însă fără succes. Îmbrăcați în uniformele lor verde măsliniu, soldații italieni mărșăluiau pe străzi în strigătele tumultuoase de bun venit ale rezidenților italieni, străzile fiind pline cu fete care ovaționau și tineri care fluturau drapelul Italiei. Prințul a ordonat confiscarea imediată a tuturor drapelelor italiene, asemenea manifestații fiind strict interzise de legile statului Monte Carlo. Majoritatea soldaților, însă, păreau interesați mai mult să pună stăpânire pe magazinele alimentare și să-și caute rudele din numeroasele căsătorii mixte decât să lupte. În orice caz germanii, care voiau ca Monaco să rămână un centru al comerțului și băncilor germane (se depuseseră eforturi în acest sens încă începând cu 1933), i-au făcut să plece.

Prima acțiune întreprinsă de noul guvern condus de Pétain a fost să încheie, pe 22 iunie, un armistițiu cu Germania. Acesta a fost semnat în același vagon dintr-o poiană din pădurea de la Compiègne în care francezii îi forțaseră pe germani să încheie armistițiul din 1918, iar la întrevedere au fost prezenți Hitler, Göring, Ribbentrop și Hess. Acordul împărțea Franța în două zone, germanii ocupând partea mai dezvoltată din punct de vedere economic – nordul, nord-estul și țărmul Atlanticului și Canalului Mânecii, regimului de la Vichy revenindu-i controlul asupra celei mai mari părți din sudul Franței. Conform termenilor acordului, zona neocupată a Franței trebuia să fie guvernată de oficiali dispuși să coopereze cu Germania, Franța trebuia să plătească cheltuielile legate de ocupația germană, flota franceză urma să fie dezarmată și Franța trebuia să-i predea Germaniei toți refugiații germani antinaziști aflați pe teritoriul său.

Franța a fost învinsă după doar șase săptămâni de luptă. Când a aflat acest lucru, Chanel s-a dus în camera ei și a început să plângă.

De data asta, trebuie să-i punem capăt

Capitularea lor efectivă a avut loc pe 28 mai 1940

În cartea sa Înarmarea ca profesie

De la 16 mai până în ziua în care germanii au intrat în Paris – 14 iunie – peste două milioane de oameni și-au părăsit locuințele, luând cu ei cât de multe lucruri au putut împacheta și transporta

Guvernul Daladier a interzis Partidul Comunist după semnarea pactului de neagresiune sovieto-german

Citat de Arthur Koestler în Scum of the Earth [Scursurile] (1941)

Oraș care, în timpul unui război, este în mod oficial declarat ca fiind demilitarizat și nu este apărat, putând, așadar, fi ocupat fără a opune rezistență, pentru a putea fi scutit, în baza legislației internaționale, de orice fel de atac din partea dușmanului

Vânătoarea de la Pau începuse cu 200 de ani mai devreme, în timpul Războiului Peninsular, în care ofițerii britanici și cei francezi au hotărât să vâneze împreună după bătălia de la Orthez. Tradiția Vânătorii de la Pau continuă și în zilele noastre

Churchill devenise prim-ministrul Marii Britanii pe 10 mai 1940 – ziua în care a avut loc invazia Țărilor de Jos

În 1942, Reynaud a fost dat pe mâna germanilor și a rămas închis mai întâi în Germania, apoi în Austria până la sfârșitul războiului

Capitolul IX

Iunie 1940

Spre deosebire de Chanel, Schiaparelli nu și-a închis afacerea după capitularea Franței, felul ei de a vedea lucrurile fiind diametral opus părerilor lui Chanel. „Mă întreb dacă oamenii au înțeles pe deplin importanța industriei modei ca propagandă în favoarea Franței", scria Schiap. Și alte case de modă i-au adoptat punctul de vedere, punând nevoia de a păstra locurile de muncă ale angajaților (pe care îi ajutau, astfel, să-și întrețină familiile) mai presus de neplăcerea de a avea de-a face cu ocupanții.

Chanel a folosit războiul și ca motiv, sau poate ca scuză, pentru a rupe legăturile cu frații ei o dată pentru totdeauna. Drumurile vieților lor se despărțiseră după ce tatăl lor îi abandonase pe toți; Chanel însă le-a oferit de-a lungul anilor un sprijin financiar considerabil. Acum îi scria lui Lucien, care locuia împreună cu soția lui în casa pe care le-o cumpărase ea cu zece ani mai devreme, ca să-i spună să nu mai conteze pe ajutorul ei. I-a dat aceeași veste și lui Alphonse, ba chiar, după spusele unuia dintre biografii săi, a refuzat să le primească pe cele două fiice ale acestuia când au venit în vizită la ea, la Paris.

Era o decizie neașteptată și, după câte se pare, spontană. Poate închiderea casei sale de modă o făcuse să simtă că era timpul să fie mai chibzuită cu banii, sau poate pur și simplu se săturase să le dea bani unor oameni de care nu se mai simțea apropiată. Oricum ar fi fost, acest lucru însemna că era, din punct de vedere psihologic, mai singură ca niciodată, putând apela doar la cercul său mic de prieteni cu care se vedea în mod regulat atunci când avea nevoie de sprijin emoțional și alinare.

Pe Rivieră, iluzia că, în timp, totul va fi bine se spulberase, în cele din urmă. Anunțul lui Pétain privitor la capitularea Franței a fost întâmpinat cu neîncredere la început. Atunci când, copilă fiind, Constance Newton a mers la școală în ziua aceea, nici unul dintre învățători nu era acolo. A hotărât împreună cu prietenii ei (*la bande*) să meargă la o cafenea din apropiere unde

știau că e un aparat de radio. Când au auzit că Pétain a semnat armistițiul, prima lor reacție a fost că trebuie să fie vorba de propagandă germană. „Toți băieții credeau că e un post de radio Boche." C'est pa*s possible! C'est pas possible!*, repetau. În cele din urmă, grupul a hotărât să meargă la sediul *Éclaireur*[57], situat pe strada principală a Nisei. La primul etaj al clădirii era un balcon mare unde erau agățate placarde cu titlurile zilei. „Era o grămadă de oameni", își amintea Constance. „Vedeam oameni care se îndepărtează plângând. Când ai doisprezece ani, să vezi oameni de vârsta bunicilor tăi plângând în hohote îți provoacă o impresie puternică. Pe prima placardă pe care am citit-o scria că, de la miezul nopții, toate ostilitățile între Franța și Germania vor înceta. Pe ultima dintre ele scria: L'*Angleterre continue la bataille*."

Șocul, indignarea și disperarea erau profunde. Când Maugham s-a dus până la căsuța grădinarului său ca să-i dea vestea, grădinarul și soția sa au început să plângă amarnic. Cum îi amenințaseră amândoi pe servitorii italieni, Maugham i-a trimis să se refugieze pe dealuri pentru a-i proteja de soldații italieni care roiau în localitățile învecinate.

La scurt timp, a început vânătoarea de țapi ispășitori. Corupția și ineficiența la nivel înalt nu mai erau suficiente: odată cu retragerea trupelor britanice de la Dunkerque, mulți dintre francezi dădeau vina pe englezi la fel de mult ca pe germani pentru nenorocirea care s-a abătut asupra Franței.

Se crea o atmosferă de neîncredere: sudul fusese invadat de un număr uriaș de refugiați, iar cei din Alsacia și Flandra vorbeau o limbă care, pentru francezii din sud, semăna suspect de mult cu germana. Peste noapte, apăreau tot felul de străini – unii cu bani, pe care nu se sfiau să-i etaleze, alții cu fețele trase și haine murdare.

Consulul britanic din Menton, Arthur Stanley Dean, a mutat un pat pliant și zece duzini de sticle cu apă în biroul său, pentru a putea dormi lângă telefon – telefonul lui era unul dintre puținele telefoane de pe coastă, iar la mijlocul lunii mai i se spusese că evacuarea este aproape sigură.

La o zi sau două după transmisiunea lui Pétain din 17 iunie, Dean le-a spus tuturor cetățenilor englezi – mulți dintre ei locuiau pe coastă tot anul – să plece, el însuși plecând din Menton la Nisa, după ce arsese toate codurile,

cifrurile și arhivele. Ajuns acolo, i s-a dat o cameră mică în clădirea consulatului, care era plină de oameni și de zvonuri. „Când am ajuns la Nisa, am fost uluit de numărul de englezi care încă erau în district“, a scris el în jurnalul său în una dintre acele zile.

Printre aceștia, ducele de Windsor, care l-a sunat pe consulul britanic din Nisa, maiorul Dodds, pentru a-i cere sfatul. Dodds i-a spus că ar trebui să plece și i-a propus să se alăture grupului lor până la granița cu Spania. De data asta, soții Windsor au ascultat sfatul primit. Pe 20 iunie, convoiul a pornit: ducele și ducesa, camerista și șoferul în unul dintre Buick-uri, urmați de un alt Buick cu asistentul ducelui, maiorul Phillips și bagajele de mână ale soților Windsor, doi prieteni ai ducelui și ai ducesei și camerista lor în alt automobil, Dodds și Dean într-un al patrulea și, la final, o remorcă cu bagajele mai grele ale cuplului Windsor. Cu toate că Spania, care nu-și dorea un influx de refugiați, nu lăsa decât puține mașini să treacă vama, la miezul nopții convoiul ajunsese la Barcelona – negocierile s-au încheiat foarte repede când ducele i-a dat un autograf consulului spaniol.

Dodds și Dean s-au întors imediat la Nisa, Dean trecând pe drumul de întoarcere pe lângă o *maison de repos* („pentru femei de stradă din Paris și de peste tot care aveau nevoie de vacanță sau odihnă“, nota Dean). Cum germanii credeau că ducele simpatizează cu regimul nazist și putea fi manipulat în calitate de rege-marionetă în cazul în care ar câștiga războiul, se depuneau eforturi pentru a-l ține în Spania. După un schimb de replici acid cu autoritățile din Anglia, însă, soții Windsor au plecat, în cele din urmă, pe 1 august cu o navă din Lisabona.

De când auziseră de armistițiul iminent, oficialii de la consulat încercaseră cu disperare să facă rost de nave pentru evacuarea englezilor rămași. Într-un final, reușiseră să rechiziționeze două vase vechi pentru transportarea cărbunelui care porniseră din Cardiff și tocmai își descărcaseră încărcătura la Port-de-Bouc, lângă Marsilia. Aici, în prima noapte, înainte să se întoarcă în Anglia, li s-a ordonat să plece spre Cannes. Una dintre cele două nave de cărbuni era *SS Ashcrest*[58], 5 652 de tone, iar cealaltă, mai mică, *Saltersgate*. Acum trebuiau doar să adune pasagerii.

Dodds și Dean au avut de furcă cu evacuarea englezilor rămași. „Era de necrezut că, după toate avertizările oficiale publicate timp de aproape un an întreg și evenimentele care avuseseră loc, atât de multă lume a ales să stea pe loc“, scria Dean. „Unii erau prea bătrâni ca să le mai pese, alții erau prea bolnavi pentru a putea călători.“ O parte din ei avea pașaportul expirat. Cei rămași trebuiau să se adune în Cannes, unde îi vor aștepta una sau mai multe nave care îi vor duce acasă. Răspândirea acestei informații necesita un efort considerabil. „Pe tatăl meu îl sunaseră când era la birou“, își amintea Dennis Youdale, care avea doisprezece ani atunci. „Când a venit acasă la prânz, ne-a spus că ar putea fi ultima noastră șansă să plecam. După cină, a plecat împreună cu mama – pe jos, pentru că nu aveam mașină – să anunțe cât mai mulți oameni să fie gata de plecare din Cannes în dimineața următoare.“

Bietul băiat, care abia dacă înțelegea că va fi nevoit să plece de acasă în orice moment și îngrijorat de lipsa părinților săi, nu voia să meargă la culcare. „Am așteptat lângă fereastra deschisă, sprijinit de balustrada balconului apartamentului nostru, până am văzut-o, cuprins de ușurare, pe mama venind spre casă.“ Părinții său au pregătit o valiză, iar un șofer de taxi din partea locului s-a oferit să-i ducă până la Cannes, unde tatăl său și un prieten au luat și niște perne și pături din casa acestuia.

Unii dintre rezidenți, ca familia Oppenheim, încercaseră deja să plece cu mașina. Oppy și soția acestuia, cu camerista și șoferul lor au ajuns la cincizeci de kilometri de St. Malo când s-au ciocnit de o baricadă; li s-a spus că nemții deja bombardau orașul. Au încercat să meargă la Bordeaux, dar acesta era și mai bine păzit, așa că au fost nevoiți să se întoarcă la Cannes.

La consulat era nebunie – oameni asaltând oficialii hărțuiți din toate părțile, familii tulburate, copii plângând, părinți conștienți de faptul că urmează să-și părăsească casele, afacerile, practic tot ce dețin, probabil pentru totdeauna. Oppy aflase de cele două nave care urmau să sosească și a înregistrat numele lor pe lista de pasageri. După asta au mers cu toții la Carlton, ca să rămână în zonă, unde așteptau și alții. Mulți erau încă în haine de seară, unii erau beți, alții – isterici.

Conform instrucțiunilor, cei care urmau să plece trebuiau să fie în portul din Cannes la 10 dimineața, cu mâncare care să le ajungă timp de trei zile și

bagaje în limita a cât puteau duce. Cei din familia Oppenheim, care erau adepți ai confortului, au pregătit un coș de prânz superb, cu sticle de șampanie și una de brandy și și-au dus bagajele pe chei, lăsându-le în grija cameristei și șoferului, iar ei s-au întors la Carlton, unde au luat cina și au rămas peste noapte.

Duminica, pe 23 iunie, Maugham, care își notase numele pe lista de pasageri, a plecat spre port. Ajuns aici, a văzut o mulțime de vreo 3000 de oameni, încărcați cu bagaje, îmbulzindu-se să ajungă la biroul vamal unde doi oficiali inspectau gențile. Unii dintre ei erau întinși pe tărgi, alții erau tineri și sănătoși. Cei mai bogați veniseră cu mașinile lor mari și, pentru că erau nevoiți să le lase aici, aruncau cheile spre grupul de localnici veniți să-i privească – unul dintre ei chiar și-a băgat Rolls-ul în apă („Să mă ia naiba dacă-mi las mașina pe mâna acestor macaronari!"). Alții le vindeau la prețuri derizorii (banii primiți aveau să fie confiscați mai târziu de oficialii vamali la îmbarcare).

Când soții Oppenheim au ajuns pe chei și camerista le-a comunicat că condițiile erau groaznice și nava era murdară, au hotărât să rămână și s-au întors acasă. „La scurt timp, stăteam la umbra chiparoșilor noștri, priveam fluturii și ascultam privighetoarea, inhalând încă o dată amestecul delicios de aromă de pini de munte și trandafiri, care împânzeau balconul soției mele", scria Oppy. Au luat cina și și-au băut cafeaua pe terasa pavată cu dale, admirând licuricii care erau peste tot.

Era adevărat că o călătorie cu o asemenea navă nu era o perspectivă prea ademenitoare. Vasele erau acoperite cu praf de cărbune, negru, nu existau mâncare, apă sau cabine, aveau doar câte două toalete, și nu exista nici un convoi care să le protejeze în timpul călătoriei spre casă. (Deja scăpaseră ca prin urechile acului odată: în prima noapte, portul fusese bombardat, iar orașul era în pană totală de curent, însă autoritățile portuare lăsaseră luminile din port aprinse, iar *Ashcrest* era scăldat în lumina acestora. Căpitanul a hotărât să acționeze și a deșurubat toate becurile, astfel încât și nava sa să fie protejată de întuneric.)

Cum frontierele erau închise, drumurile blocate și petrolul pe sfârșite, cele două nave vechi și murdare păreau a fi ultima șansă de plecare. Maugham, pragmatic ca de obicei, era hotărât să profite de această oportunitate și a

încercat să-și convingă prietenii, familia Furness, să i se alăture. Intenționând să-i asculte sfatul, aceștia și-au părăsit vila, deși Furness era pe moarte din cauza cirozei hepatice și atât de fragil încât a trebui să fie dus până la Rolls Royce de către majordom și unul dintre lachei. Îndărătnic ca de obicei, imediat ce s-a instalat în mașină, a luat o înghițitură de brandy din plosca pe care o purta cu el, vărsând câteva picături pe cămașă și cerându-i imediat valetului său o cămașă curată și proaspăt călcată împreună cu o cravată asortată înainte de a pleca.

Familia Furness a mers la Carlton pentru a aștepta plecarea navei. Aici, au văzut, pe chei, teancuri înalte de bagaje și o mulțime de oameni disperați care, îngroziți că ar putea să fie lăsați aici, aleseseră să doarmă în aer liber lângă bagajele lor. La un moment dat, a venit un bombardier german care a aruncat câteva bombe în port, moment în care câteva femei au fost cuprinse de o asemenea isterie încât s-au dezbrăcat de haine și au început să alerge pe stradă.

La prânz, mâinile lui Furness tremurau atât de tare încât zăngănea tot porțelanul de pe masă și acesta a izbucnit, strigând la Enid: „Asta nu este o navă, este un cargobot, la dracu'. Dacă ești așa de îngrijorată, poți să-ți iei prietenii naibii și pe cățeaua aia mică [fiica lui Enid, Pat] cu tine – eu nu merg." Enid, hotărâtă să aibă grijă de soțul ei, ale cărui zile erau numărate, a rămas cu el împreună cu Pat.

Cei mai mulți dintre englezi, dorindu-și cu disperare să plece, au dat năvală în ambele nave, umplându-le până la refuz. Trecerea vămii și verificarea pașapoartelor duraseră aproape toată ziua, iar cei din familia Youdale s-au îmbarcat abia spre seară. Asemenea lor, cei 1500 și ceva de pasageri nu erau celebrități, ci soldați pensionați, civili împreună cu soțiile lor, care lucraseră în India și doreau să continue să trăiască într-un loc cu climă caldă, drept pentru care își construiseră case pe această fâșie de coastă, oameni care administrau magazine sau afaceri, guvernante vârstnice, șoferi, majordomi, muncitori. Cu toate acestea, plecarea lor le-a oferit germanilor o oportunitate de propagandă pe care au folosit-o imediat. „Englezii vor lupta până la căderea ultimului francez", difuzau posturile lor. „Englezii se retrag și îi lasă pe francezi singuri în fața furtunii."

Pentru Elsie Gladman și colegii săi, întrebarea zilei era dacă e mai bine să rămână și să aibă grijă de pacienții lor sau să închidă spitalul și să evacueze pacienții. Lucrurile s-au rezolvat de la sine atunci când spitalul englez din Nisa, situat pe malul italian al râului Var, s-a închis atât de brusc încât surorile medicale de acolo nu au reușit nici măcar să scoată lenjeria de pe paturi și să o ascundă, coborând în fugă, cu pacienții pe tărgi, până la Sunny Bank. Următorul pas era ca directorul spitalului să decidă care dintre ei va putea călători în condițiile dificile de pe navele de cărbune. Cei cărora li s-a dat permisiunea au primit câte o pătură, o pernă, mâncare și un mic sac cu haine și au fost transportați la Cannes. Refugiații erau duși la nave în bărci, în jur de 800 spre *Ashcrest* și restul, inclusiv Maugham, spre *Saltersgate*. Bărbaților li se spunea să meargă jos, în cală, unde condițiile erau mai dificile și unde pe jos încă mai erau grămezi de cărbune, în timp ce femeile și copiii puteau sta pe punte. Cele două toalete, la care erau mereu cozi imense, erau pentru femei; pentru bărbați existau niște găleți aflate în spatele unei perdele, lângă etravă, aceștia fiind instruiți să arunce imediat conținutul acestora peste bord. Erau strict interzise orice fel de lumini. Din fericire, marea era lină și liniștită.

Trebuiau să pornească imediat pentru a ajunge din urmă un convoi, fără ca pasagerii să aibă timp să-și ia apă și mâncare la bord. Se împărțeau bucăți de carne de vită conservată și biscuiți petit-beurre; Constance Newton, care era însoțită de tatăl, mătușa și sora ei mai mică, făcea ceai pentru cei din jurul ei. Nu existau cești sau căni, așa că oamenii foloseau tot ce puteau, de la capace de termos până la conserve goale. „Era un adevărat amestec de expatriați", scria William Geoffrey Jameson, ofițer de navă pe *Ashcrest*. „Mi-am cedat camera în favoarea a două doamne și doi orfani. Dormeau cu toții în patul meu de 120 cm x 190 cm. Aveau noroc, pentru că majoritatea pasagerilor erau nevoiți să doarmă pe întrepunți și bocaporți, afară." Era cald și soare și Jameson, în cămașă și pantaloni și cu bereta „norocoasă" care fusese a mamei sale, stătea la capătul de sus al scării de îmbarcare, întâmpinându-și pasagerii. Una dintre femei părea suspect de pieptoasă, așa că Jameson, plin de curaj, a întrebat-o dacă ascundea ceva („fiecărui om i se permitea să ia o singură valiză"). Femeia și-a descheiat paltonul, arătându-i câinele – un Sealyham terrier. Înduioșat, Jameson a trecut cu vederea această încălcare. A fost la fel de înțelegător cu un

om care i-a ordonat: „Vreau să mă conduci până la cabina mea!“, pe care l-a condus până într-un loc de pe bocaportul nr. 4, refuzând politicos bacșișul de doi franci.

Dennis și familia sa au fost cazați în cală. „Praful de cărbune ne ajungea până la glezne. Tocmai fusesem externat din spital, unde mă operaseră de peritonită. Rana încă era deschisă, pentru a preveni infectarea, iar mama trebuia să-mi schimbe pansamentul la bord, permițându-i-se să facă acest lucru în cabina căpitanului. Totul era atât de murdar, încât acesta era probabil singurul loc curat de pe trupul meu.“ La bord se afla și bodyguardul ducelui de Windsor, un cimpoier, multe bagaje ale soților Windsor, precum și doi nepoți ai sultanului Turciei și apropiații acestora. Au părăsit Cannes într-un convoi, sub escorta Franței, însă la scurt timp au fost nevoiți să se oprească la Port-Vendres – la granița Franței cu Spania – din cauza unor probleme la motor. Acest lucru le-a oferit pasagerilor ocazia să debarce și să-și ia mâncare și damigene cu apă Vichy, însă din cauza întârzierii au fost nevoiți să își continue drumul spre Gibraltar fără a mai avea protecția convoiului. Existau două bărci de salvare, lângă care Jameson pusese oameni de strajă, în caz de panică, și plute suficiente pentru toată lumea.

Odată, Jameson a venit să stea de gardă la miezul nopții și fixa poziția navei în camera hărților, la șaptezeci și doi de kilometri sud-est de Cabo de la Nao, când a intrat căpitanul ca să-i spună că fusese reperat un submarin. „Lumina lunii era puternică și submarinul se vedea destul de bine“, scria Jameson în memoriile sale. „A deschis focul asupra noastră și noi am făcut același lucru. Țintașul era ajutorul de bucătar de 16 ani, iar tunarul era un funcționar permanent al Marinei Regale. Ajutorul de bucătar plângea de frustrare că nu vede submarinul, însă după ce l-am ajutat să țintească l-a zărit și a strigat: «Îl văd pe cutărică, ia să-i arătăm noi lui!» Asta am și făcut, și după două runde de foc deschis submarinul a cedat și s-a scufundat. Am lansat o geamandură fumigenă. El a lansat trei torpile în direcția noastră, însă nu luase în considerare nava în balast, așa că acestea au trecut pe lângă noi fără a ne atinge.“ Cu toate acestea, pasagerii au fost ținuți pe punte toată noaptea, femeile și copiii fiind gata să sară în bărcile de salvare pregătite, iar căpitanul a

început să meargă în zigzag spre Gibraltar, iar mai apoi a îmbrățișat coasta spaniolă.

Jameson, care își cedase baia și toaleta, povestea cum una dintre doamnele mai în vârstă o făcea pe portăreasa, oferindu-i fiecărei femei din coada care se întindea până la provă o bucată de hârtie igienică. „După atâtea nopți petrecute lângă tun, voiam să îmi folosesc propria baie și i-am șoptit la ureche acest lucru“, scria Jameson. „Ea și-a ridicat mâna pentru a opri coada și a anunțat cu un glas răsunător: «O clipă, vă rog, până ofițerul merge la baie». Apoi, mi-a dat o rolă întreagă de hârtie igienică. M-am înroșit ca un rac!“

Odată ajunsă în Gibraltar, *Ashcrest* a rămas acolo două zile, timp în care echipajul unei nave militare aparținând Marinei Regale a instalat curent electric în cală, a agățat hamacuri, a adus îmbunătățiri condițiilor sanitare, a mai dus pături și a încărcat nava cu carne, legume, pâine și fructe.

Drumul spre casă a durat treisprezece zile. Submarinele germane operau departe de Portugalia și în Golful Biscaya, așa că, pentru a evita contactul cu inamicul, *Ashcrest* a navigat direct spre vest câteva sute de kilometri, apoi direct spre nord. În fiecare seară oamenii cântau melodii în cor, acompaniați de cimpoi și muzicuță, ceea ce le ridica moralul – mulți dintre ei lăsaseră tot ce aveau în Franța.

Cei 200 de pasageri ai *Saltersgate* (care fusese proiectată pentru un echipaj de treizeci și opt de oameni) s-au descurcat mai greu. Au avut nevoie de douăzeci de zile pentru a ajunge din Marsilia în Anglia și li se terminase apa pe drum, iar Maugham nota că la sosire patru dintre pasageri își pierduseră mințile. Li se distribuiseră rații de circa 0,6 litri de apă pe zi pentru băut și spălat și cea mai mare parte a zilei și-o petreceau stând la cozi în soare pentru a-și primi porțiile mici de mâncare – un cub de carne de vită conservată și patru biscuiți. Maugham a remarcat că, deși toată lumea era murdară, majoritatea bărbaților reușeau să se bărbierească, iar femeile își păstrau fețele curate cu ajutorul cremei. Una dintre femei își luase și majordomul cu ea și acesta îi servea pe ea și pe Maugham cu cea mai mare solemnitate. „Nu a dat de înțeles nici o clipă, prin nici un gest sau cuvânt, că lucrurile nu ar fi așa cum te-ai aștepta să fie într-o casă respectabilă“, își amintea Maugham.

O bătrână a murit la bordul navei și aceasta s-a oprit preț de un minut – nu din respect pentru decedată, ci din frica de a nu se ciocni cadavrul de elice. Opririle erau periculoase: se știa că sunt submarine în zonă și, spre deosebire de *Ashcrest*, *Saltersgate* nu dispunea nici de bărci de salvare, nici de plute. Maugham, autosuficient ca de obicei, citea din Platon dimineața, juca pasiență după-amiaza, iar seara îi distra pe pasageri cu povești. „Am petrecut douăzeci de zile pe navă fără a ne schimba vreodată hainele", scria el la sosirea la Liverpool, pe 8 iunie. „Diferențele sociale fuseseră aruncate peste bord. Murdăria noastră comună înfăptuise acest lucru."

Și *Ashcrest* a sosit în siguranță la Liverpool, cu cimpoierul ducelui de Windsor pe provă, cântând la cimpoi. „Pasagerii trebuie că fuseseră examinați în Gibraltar, pentru că erau câteva marias [mașini de poliție] care așteptau pe chei."

După aceste plecări ce păreau a fi ultimele, mai erau câțiva englezi care rămăseseră în Franța și care nu doreau să părăsească această țară în care se simțiseră ca acasă atâția ani. Printre aceștia erau și Ivan și Joyce Fiddler. C°nform celor scrise de un nepot[59] de-al lor, ceea ce le-a forțat mâna a fost un vecin francez care i-a avertizat că un fermier răpus de durere cutreiera zona cu o armă, vrând să se răzbune pentru moartea fiului său ucis la Dunkerque. Au plecat la Cannes, unde li s-au alăturat altor refugiați; primarul le-a oferit un tren spre Marsilia, unde li s-a spus că „ar putea găsi o navă în așteptare". În caz contrar, puteau să „meargă pe jos până la frontiera cu Spania", situată la 320 de kilometri distanță. Înțelegând că, dacă aleg să rămână, vor ajunge aproape sigur în lagăr, au optat pentru tren, ajungând la Marsilia noaptea, în timpul unui raid aerian. Din fericire, a doua zi a sosit o altă navă de cărbune, *Cydonia*, care își lăsase încărcătura la Oran.

Și Brian Howard a reușit să-și asigure un loc pe *Cydonia*, despre care scria: „O negreață groasă, moale și de neșters ți se întipărea oriunde aveai nenorocul să o atingi. Murdăria și lipsa de confort sunt atât de fantastice încât par nereale și, din acest motiv, suportabile. Cât despre locurile de dormit, nu părea să existe altceva decât cala sau puntea." Brian însuși dormea pe punte, într-un hamac.

În seara de dinainte să ajungă la Gibraltar, în timp ce fuma o țigară pe punte, Howard a auzit un strigăt și a văzut o femeie și un bărbat trecând în fugă pe lângă el și arătând cu degetul apa. „Mai întâi am crezut că copilul lor a căzut peste bord. Apoi am privit deasupra capetelor lor și am văzut un fel de coridor pe mare, de parcă un fier de călcat netezea o fâșie lungă de apă, apropiindu-se în viteză de noi și centrul navei. Mi-am dat seama că e o torpilă și că avea să lovească nava la doar câteva picioare de locul în care stăteam. Pentru o secundă, n-am fost în stare să gândesc sau să mă mișc; pur și simplu priveam cum vine spre noi. [Părea că] a lovit vasul din plin și așteptam explozia. În schimb, s-a auzit un sunet ca o lovitură de gong înăbușită, iar coridorul a apărut de partea cealaltă a navei, iar torpila și-a continuat drumul spre coastă, la care nu a mai ajuns." Un amiral englez, care se afla la bord împreună cu soția lui, i-a explicat lui Brian că torpila și-a ratat ținta pentru că comandantul submarinului italian o setase la nivelul obișnuit pentru cargoboturi. Sunetul de gong înăbușit fusese produs de reverberarea calei goale în timp ce torpila trecea dedesubtul ei.

Brian s-a dus la pupă și le-a oferit marinarilor binoclul său, dar i s-a spus să urce chiar el și să scruteze orizontul. S-au întors și s-au apropiat de coastă cât de mult au putut, iar când s-a făcut întuneric, nava era mai mult sau mai puțin invizibilă pe fundalul țărmului stâncos. Apoi a apărut un nou pericol: pescarii din partea locului au ieșit în larg, iar de la prorele bărcilor lor venea o lumină puternică. „S-au aflat între noi și țărm și, pe mai toată durata nopții, silueta navei se profila iar și iar, câteodată preț de câteva minute bune."

Pe coasta Algeriei, la bord au fost aduse în grabă pâine, fructe și țigări, după care nava a luat-o spre Gibraltar, unde copiii, bolnavii și oamenii care aveau peste șaptezeci de ani au fost dați jos de pe navă. Gibraltarul era deja atât de aglomerat cu refugiați încât pasagerii aveau voie să coboare doar în grupuri de câte cincizeci de oameni odată, permițându-li-se să cumpere provizii timp de două ore.

Sybille Bedford fugise din Franța prin Italia iar de acolo, mai târziu, a plecat în America – visul multor intelectuali și oameni de artă. Pictorul Marc Chagall, spre exemplu, a fost salvat datorită faptului că numele său era pe lista artiștilor remarcabili ale căror vieți erau în pericol și pe care SUA ar trebui să

încerce să-i ajute. Viceconsulul american din Marsilia și un jurnalist american, Varian Fry, au pus la cale o operațiune de salvare a artiștilor și intelectualilor de sub regimul de la Vichy, oferindu-le vize americane contrafăcute. Chagall a fost unul dintre cei între 2000 și 4000 de refugiați antinaziști și evrei salvați prin intermediul acestei operațiuni. Salvador Dalí și soția lui, Gala, au reușit și ei să fugă grație faptului că (pe 29 iunie) le-au fost emise vize de către consulul portughez din Bordeaux.

Unii nu voiau să părăsească Franța. Léon Blum, fostul prim-ministru – un om elegant, principial, un iubitor al frumosului, literaturii și muzicii, nici nu a încercat să fugă din țară, în ciuda pericolului extrem în care se afla din cauza faptului că era evreu și lider socialist. A ales, în schimb, să fugă în sudul Franței. Aici, făcea parte din grupul „Vichy 80“, o minoritate de parlamentari care votaseră împotriva acordării de puteri depline mareșalului Pétain.

Alții, ca Boissevains, erau blocați. Laurens Boissevains, urmaș al unei familii de hughenoți olandezi, și soția sa, Vera, au închiriat o vilă la Beauvallon, chiar lângă St. Tropez, pentru că Vera, care era însărcinată, nu se simțea prea bine și li se spusese că clima de pe Rivieră ar putea să o ajute. Locuiau atât în Amsterdam, unde aveau o bancă deținută de familie, cât și în Paris. Familia sa era cunoscută ca fiind profund antinazistă, iar Laurens, foarte activ din punct de vedere politic, a primit un telefon de la ambasadorul Olandei, care i-a spus să nu se întoarcă în Olanda. „Tatăl și cei doi frați ai tăi sunt la închisoare.“ Laurens, care s-a gândit că ar fi bine să se ferească din calea răului, a părăsit vila lor de pe malul mării și a închiriat o căsuță într-un sat din munți. Chiar înainte să plece din St. Tropez, Vera și o prietenă de-a ei, Hélène Vagliano, au fost la o clarvăzătoare. „Soțul tău va fi prins de trei ori, dar va scăpa de execuție“, a spus femeia. Lui Hélène i-a zis: „Vei fi împușcată“. Ambele profeții s-au împlinit.

Cât despre deținuții din lagăre, circa 3500 de intelectuali și artiști erau, acum, închiși în Camp de Milles, printre aceștia numărându-se scriitori ca William Herzog, Golo Mann și Lion Feuchtwanger, oameni de știință ca Otto Fritz Meyerhof (câștigător al premiului Nobel), precum și muzicieni și pictori ca Erich Itor Khan, Hans Bellmer, Max Ernst, Ferdinand Springer și Robert Liebknecht. Lagărul se aglomera din ce în ce mai mult, odată cu creșterea

limitei de vârstă la șaizeci și cinci de ani. Catsy, soția pe jumătate evreică a lui von Dincklage, era închisă la Gurs, un lagăr de concentrare francez din Basses-Pyrénées. Condițiile din lagăr, o fostă cărămidărie, erau aspre. Marcel Block își amintea cum se trezeau la 5.30 și se grăbeau să ajungă în curte ca să stea la coadă la una dintre cele șapte latrine și robinetul cu apă rece. Își petreceau ziua muncind – construiau, despicau piatră pe drumuri, curățeau legume de coajă. Prânzul era la unsprezece, iar la două se făcea iarăși apelul. Cina era la ora cinci.

Nopțile erau aproape și mai grele. Un fost deținut descria clădirea în care îi țineau în felul următor: „avea câteva etaje, în care cărămizile fuseseră ținute pe rafturi de lemn… așa că era o mulțime de praf de cărămidă și grămezi de purici. Scândurile din podea nu se potriveau bine și erau găuri peste tot, așa că dacă scăpai ceva riscai să cadă la etajul de mai jos. Pe etajul meu exista o toaletă, dar nu era apă. În timpul nopții nu aveai cum să ajungi la alte etaje sau la latrine, pentru că era aproape imposibil să găsești drumul printre rândurile de oameni îngrămădiți pe podele în beznă, așa că oamenii își făceau treburile oriunde se întâmpla să se afle, iar urina și fecalele cădeau printre etaje. Mulți dintre ei aveau dizenterie". „Era foarte puțină apă și nimic cu care să te poți spăla. Nu era hârtie deloc… ziarele erau interzise. Ne ștergeam cu frunze, nisip și pachete de țigări goale pe care le aruncau gardienii. Pentru toaleta de dimineața, exista un singur robinet, afară. Acestea erau condițiile într-un lagăr de prizonieri francez încă înainte de capitulare și încheierea armistițiului, când erau aliații noștri, care ne apărau valorile."

Odată cu înaintarea trupelor germane în Franța, în lagăr creștea frica. „Printre noi erau patruzeci și două de persoane aflate pe lista neagră a lui Hitler, și eram neajutorați", își amintea Feuchtwanger câteva luni mai târziu. „Ne pregăteam să ne sinucidem cu Veronal[60] dacă venea armata germană. Insistam să ne elibereze comandantul francez sau să ne mute. Într-un final, armata lui Hitler era la doar șaizeci de mile de noi. Un scriitor, Walter Hasenclever, poet și dramaturg, s-a sinucis. A murit a doua zi, chiar când urma să fim mutați din Les Milles."

Un plan alternativ, preferat de unii, era ca, în cazul în care germanii ajungeau în lagăr, să îi dea toți banii pe care îi aveau unui gardian, spunând: „Voi încerca să fug, fii bun și împușcă-mă direct." Arthur Koestler, un alt

deținut, scria mai târziu: „Lagărul era condus cu acel amestec de infamie, corupție și *laissez-faire* atât de specific administrației franceze.“ În cele din urmă, comandantul a fost de acord să-i mute. Feuchtwanger își amintea: „Ne-au urcat într-un marfar cu cincizeci de vagoane, pe toți 2600, câte șaizeci în fiecare vagon, și am fost nevoiți să stăm în picioare cinci zile și cinci nopți. Vagoanele erau încuiate și nu aveam cum să ajungem la toalete. Cu patru sau cinci zile înainte de încheierea armistițiului am ajuns la Bayonne. Aici am aflat că armata germană urma să sosească în câteva ore. Comandantul francez ne-a spus să rămânem în tren și că va încerca să ne salveze.“ Au sfârșit prin a ajunge la Nîmes, tot închiși, dar în condiții mai bune.

Riviera era mai aglomerată decât în vârf de sezon. Înainte ca funcționarea sa să fie întreruptă de război, Trenul Albastru era ticsit cu refugiați care se îndreptau spre sud, în mare lor majoritate evrei; un ziar din Paris a supranumit Coasta de Azur „Le ghetto parfumé“, iar ziarul antisemit de pe Rivieră *Au Pilori* remarca sarcastic că orașul Cannes se transformă în Kahn-sur-mer. Cei bogați închiriau apartamente sau stăteau în hoteluri, iar cei mai săraci găseau adăpost pe unde puteau, familii întregi împărțind o singură cameră în hoteluri dărăpănate, copiii dormind în baie, iar părinții lucrând pe unde apucau.

Cei mai mulți, totuși, aveau mult timp liber și își căutau ceva de făcut. Unii mergeau în excursii, alții petreceau zile întregi jucând bridge sau, dacă erau suficient de bogați – jucând jocuri de noroc și desigur, discutând despre politică. Marea majoritate hoinărea fără vreun scop anume. „Lipsa de ocupație era cea mai apăsătoare, cea care storcea ultimele picături de energie și anihila rezist[e]nța“, scria Françoise Frenkel [61], o evreică de cincizeci de ani care avusese o librărie în Berlin înainte să fugă în Franța, cu trei săptămâni înainte de izbucnirea războiului.

Aproape jumătate dintre evreii francezi locuiau în Paris. Mulți dintre cei ale căror familii se stabiliseră aici acum câteva generații și aveau cetățenie franceză, sau care luptaseră împotriva dușmanilor în Primul Război Mondial – și care se considerau, de fapt, în întregime francezi – credeau că vor fi tratați la fel ca toți cetățenii Franței, așa că au rămas în capitală. Alții, știind că ar trebui să se teamă mai mult decât ceilalți cetățeni de ocupația germană, se grăbeau să fugă spre sud. Părinții lui Gaby Schor, o fetiță de zece ani, au dus-o într-un sat mic

din sud-vestul Franței; aici a dat ochii, pentru prima oară, cu dușmanul. „Era foarte tulburător pentru o fetiță care era și așa speriată și care știa că germanii sunt oameni răi. Ferma în care locuiam cu familia a fost rechiziționată de soldați germani, foarte tineri și foarte fericiți că reușiseră să cucerească Franța cu atât de puține pierderi."

„Îmi amintesc că se instalaseră în curtea fermei și, ca niște buni germani, erau foarte curați. Își începeau ziua spălându-se și cântând voioși. Toți copiii mici din sat îi urmăreau de la distanță, pentru că, deși erau dușmani, acești tineri soldați le stârneau curiozitatea. Priveam cu toții ce fac și aveam impresia că nu făceau nimic rău. Un tânăr soldat a văzut o fetiță drăguță – pe mine – și m-a luat în brațe, încercând să mă urce pe cal – moment în care am strigat din toți rărunchii. Eram îngrozită, iar neamțul mi-a dat drumul imediat. Era începutul războiului, perioada în care germanii erau extrem de corecți.

Până în momentul armistițiului din 22 iunie, aproximativ 1,8 milioane de soldați francezi erau în captivitate, ceea ce reprezenta circa 10 la sută din numărul total de bărbați adulți din Franța, o proporție de care depindeau multe domenii – de la agricultură la afaceri. Una dintre condițiile armistițiului de la Compiègne era ca prizonierii francezi să rămână închiși până la sfârșitul războiului, care părea a fi iminent.

Pe 2 iulie 1940, guvernul francez s-a mutat de la Bordeaux pentru a se stabili la Vichy. Situat în centrul Franței, Vichy fusese ales în principal pentru că era la câteva ore distanță cu mașina sau trenul de Paris și la doar cincizeci de kilometri de linia de demarcație de 2 500 de kilometri care separa zona Franței aflată sub ocupație – în care se afla cea mai mare parte a industriei țării – de zona care nu era ocupată, ce va fi în curând cunoscută drept „zona no-no" (de la *non-occupé*). Toată lumea credea că stabilirea guvernului acolo era temporară. În iulie, politicianul din Vichy Pierre Laval era atât de convins de victoria iminentă a germanilor încât i-a spus unui alt ministru că sunt suficiente doar șase luni „pentru ca războiul cu anglo-saxonii să ia sfârșit, ori prin înfrângerea englezilor, ori printr-o pace de compromis".

Vichy a devenit popular în anii '60 ai secolului precedent, când Napoleon al III-lea construise o vilă mare acolo, în care să poată sta cu amanta sa, sub pretext că face o cură cu apa sulfuroasă pentru care era cunoscut acest oraș

balnear. De atunci, lumea bună din Paris a început să vină masiv aici, circa 140 000 de oameni „făcând cure cu apă termală“ în fiecare an. Avea un lac, un cazinou, un teren de golf, un parc și circa trei sute de hoteluri. Acum, clienții bogați, indignați, erau dați afară, în timp ce Pétain se muta în cel mai bun hotel din oraș, Hôtel du Parc, Ministerul Afacerilor Externe fiind în hotelul de alături, Majestic, iar alte ministere în alte hoteluri din apropiere.

Ostilitatea față de britanici a crescut când aceștia au bombardat flota franceză la Mers-el-Kébir, pe 3 iulie. În Marea Britanie, Franța sub regimul de la Vichy era privită ca stat-marionetă a naziștilor, iar cum invazia țării sale, încolțite, părea a fi iminentă, Churchill își dorea cu disperare ca navele franceze să nu ajungă pe mâinile germanilor. Amiralului responsabil i s-a dat un ultimatum – avea șase ore la dispoziție să predea navele de război franceze britanicilor ori să fie atacat. După refuzul francezilor și expirarea ultimatumului, britanicii au atacat, iar 1279 de soldați francezi și-au pierdut viața.

Oamenii deveneau tot mai plini de resentimente, și se discuta din ce în ce mai mult despre trădare; mulți ziceau că aliații lor i-au dezamăgit, sau că e vorba de infiltrare la nivel înalt. Arthur Dean – care venise în Marsilia pentru a-i ajuta pe rezidenți și prizonierii evadați să se întoarcă, unul câte unul, în Marea Britanie – l-a întrebat pe șoferul de taxi care îl ducea la consulat ce părerea avea despre știre. Presupunând că Dean era american, acesta i-a răspuns: „Englezii ăștia – nu ne-a plăcut niciodată de ei, iar asta e ultima picătură“.

Dean remarca: „Multă lume s-a întors împotriva Angliei și englezilor, învinuindu-i de toate problemele lor“. În același timp, existau și mulți francezi care simpatizau cu englezii. „Fiecare soldat evadat cu care am stat de vorbă, fără excepție, mi-a povestit despre bunătatea și generozitatea extraordinară a francezilor, în special a celor de la țară, care i-au ajutat să fugă în zona neocupată“, spunea Dean, care îi ajuta, la rândul său, să iasă din țară oferindu-le acte false. Cu toate acestea, imediat ce ajungeau în zona liberă a Franței erau vânați de *gendarmes*, așa că nu era o idee bună să discute în stradă.

Pe 10 iulie 1940, parlamentul francez i-a acordat, prin vot, puteri depline mareșalului Pétain, care a proclamat „l'État français“ și a început, la foarte

scurt timp, să colaboreze cu ocupanții naziști. Odată cu aparenta stabilizare a situației politice, încrederea francezilor în faptul că acest bătrân și venerat soldat, care a luptat cu atâta curaj pentru Franța în Primul Război Mondial, va proteja poporul și va menține viu spiritul Franței creștea.

La graniță, traficul de persoane era în floare. Oamenii care locuiau în apropierea acesteia erau canalele prin care granița putea fi trecută pe jos, pe bicicletă, cu barca, în căruțe cu fân și în butoaie. Aceste treceri ilegale se limitau, inițial, la câteva călăuze care acționau izolat, ca mai apoi să se transforme în adevărate rețele.

Franța aflată sub ocupație și Franța liberă deveniseră, din toate punctele de vedere, țări separate.

Chanel și-a dat seama foarte repede că satele liniștite din munți nu erau pentru ea. Pe 14 iulie, aceasta i-a trimis o telegramă unui prieten de-al lui Picasso, sculptorul spaniol Apel les Fenosa, care fugise și el din Paris de frica germanilor, însă la Toulouse. În telegramă scria: „Ajung Toulouse luni amiază. Dacă nu luni, cel mai probabil marți. Te rog să-mi găsești un loc unde să stau. Salutări Gabrielle Chanel."

Fenosa, pe atunci un bărbat frumos de patruzeci și unu de ani, plin de energia vitală care o atrăgea atât de mult pe Chanel, avusese o viață plină de aventuri până să ajungă la Paris, unde l-a cunoscut pe Picasso, care, pe lângă faptul că a cumpărat câteva din sculpturile sale, l-a inspirat din punct de vedere profesional. „Nu am început să lucrez în mod serios decât după ce Picasso mi-a cumpărat primele sculpturi", a spus el. „Înainte de asta, eram un leneș fără pereche. Nu eram în stare să fac nimic: nu doar că nu ridicam un deget, eram și cuprins de o lene mentală, ba chiar, mai rău – eram și mână spartă. Dacă nu era Picasso, aș fi murit, pentru că aș fi rămas fără o lețcaie, cheltuitor cum eram." Picasso ținea la fel de mult la el, numindu-l „fiul meu de la altă mamă".

Când Barcelona a căzut în mâinile lui Franco, în ianuarie 1939, Fenosa – care nu se putea împăca cu gândul că Republica fusese înfrântă – s-a ascuns în casa părinților săi, ca mai apoi să plece în Toulon, oraș pe care îl cunoștea bine. Aici, s-a văzut din nou cu Chanel, pe care o cunoscuse anul precedent prin Cocteau. În mod (aproape) previzibil, cei doi au început o relație – Dalí, compatriotul lui Fenosa și amantul lui Chanel, se tânguia că rămăsese „văduv".

Pentru Chanel, să înceapă o nouă legătură în acest mod aparent nonșalant – în timp ce avea deja o relație cu altcineva – nu era decât o reflecție a atitudinii sale generale față de iubire și sex. Pentru ea, acestea erau elemente ale vieții, ca vinul și mâncarea; fiind un om independent până în măduva oaselor, lua aceste lucruri ușor și, deși prețuia prezența unui bărbat în viața și în patul ei, nu simțea că i-ar „aparține“ în deplinătatea sensului acestui cuvânt.

Fenosa a observat imediat numeroasele calități ale lui Chanel. „Era extrem de inteligentă“, spunea acesta. „Îmi făcea bine. Nu lăsa niciodată lucrurile în voia sorții.“ Drogurile au fost cele care i-au despărțit – când s-au cunoscut, Chanel păstra deja mereu lângă pat o seringă plină cu morfină. „Dacă iubești pe cineva care se droghează“, spunea Fenosa, explicând motivul pentru care s-au îndepărtat unul de celălalt, „ori începi să iei și tu droguri, ori persoana respectivă se lasă de ele“. Chanel, care nu a renunțat niciodată de bunăvoie la ceva ce îi plăcea, nu avea de gând să înceapă acum.

Éclaireur de Nice era un cotidian care a activat din 1888 până în 1944

A fost scufundată de un submarin în decembrie 1940 după ce s-a îndepărtat de convoi din cauza unei cârme defecte. Nici unul dintre cei treizeci și opt de membri ai echipajului nu a supraviețuit

Mike Fiddler, în revista Riviera Buzz

Preparat somnifer care se vindea fără prescripție medicală și era deseori folosit pentru sinucidere

Autoarea cunoscutei Rien où poser sa tête [*Nici casă, nici masă*] (1945)

Capitolul X

Regimul de la Vichy

Imediat ce și-a dat seama că nemții nu vor bombarda Parisul, Chanel a hotărât să se întoarcă în capitală. A luat cu ea o doctoriță și pe una dintre angajatele ei – Marie-Louise Bousquet, o aristocrată amuzantă și plină de viață. Marie-Louise, al cărei soț, dramaturgul Jacques Bousquet, murise în anul precedent, se număra printre cei aflați în centrul lumii modei și a celei literare din Paris. Soții Bousquet erau cunoscuți pentru Salonul de joi, la care veneau celebrități precum Colette, Jean Cocteau, Marcel Proust și Henri Cartier Bresson, pe care Marie-Louise l-a prezentat publicului american prin intermediul *Harper's Bazaar*, revistă cu care era asociată. Cele trei femei au pornit la sfârșitul lui iunie într-un automobil mic, în arșița înăbușitoare caracteristică sudului Franței, luând cu ele patruzeci și cinci de litri de benzină (care era deja aproape imposibil de găsit și de care Marie-Louise făcuse rost datorită unor prieteni). Mai întâi trebuiau să meargă la Vichy ca să obțină actele necesare intrării în zona ocupată a Franței: pentru a putea călători între zona ocupată și cea liberă, cetățenii francezi trebuiau să facă cerere de obținere a unui *laissez-passer*, eliberat la latitudinea naziștilor.

Vichy, care nu mai era stațiunea balneară liniștită pe care o vizitau cei înstăriți ca să facă cure cu apă termală, devenise un oraș plin cu oficiali guvernamentali și tot felul de oportuniști – de la politicieni la prostituate – ale căror birouri temporare din hoteluri erau atât de ticsite cu acte încât multe dintre documentele de arhivă erau păstrate în căzi. De pe mai toți pereții acestor clădiri aglomerate veghea portretul mareșalului Pétain – înalt, slab, mustăcios –, care era acum arbitrul suprem al vieții din zona liberă.

Decizia guvernării de la Vichy din 10 iulie, cu 569 de voturi pro și 80 contra, prin care lui Pétain i se acordau puteri guvernamentale absolute, a inaugurat un regim autoritar, cu o abordare catolică foarte rigidă. Acest conservatorism extrem era însoțit de hotărârea de a le reda puterea economică proprietarilor imobiliari și oamenilor de afaceri francezi.

În viziunea Cabinetului de la Vichy, acest lucru echivala cu oprimarea „străinilor" până când aceştia vor pierde în întregime controlul şi influenţa. „Străini" şi „nefrancezi" nu erau doar cei de peste hotare dar, în special, evreii – chiar şi cei profund loiali Franţei. Această persecuţie, care în scurt timp va deveni necruţătoare, a început după o săptămână, cu legea denaturalizării, care a avut drept consecinţă retragerea cetăţeniei a 15 000 de persoane, 40 la sută dintre care erau evrei. Până în acel moment, circa 150 000 de evrei trecuseră linia de demarcaţie, căutând adăpost în sud. În aceeaşi perioadă, regimul de la Vichy a început să adopte o atitudine extrem de moralistă, insinuând că decadenţa şi concentrarea hedonistă pe plăcere erau în mare măsură responsabile pentru înfrângerea Franţei.

Pe Rivieră, efectele acestei etici a noului guvern puritan s-a făcut simţită până şi pe plajă: a fost emis un decret care obliga femeile din Nisa să poarte costume de baie mai lungi, dintr-o singură piesă. „Gata cu pantalonii scurţi, gata cu franţuzoaicele deghizate în bărbaţi", făcea spume la gură ediţia de Marsilia a *Paris-Soir*.

Proprietarii unora dintre vile au fost surprinşi într-un mod şi mai neplăcut. Iniţial evacuaţi la Cannes, după semnarea armistiţiului cu Germania li s-a permis să revină; la întoarcere, şi-au găsit casele cu faţadele deteriorate şi prădate, majoritatea mobilei fiind furată atât de soldaţii italieni, cât şi de cei francezi, mai ales la Roquebrune. Nu s-au acordat despăgubiri de nici un fel. *La Croix*, un ziar catolic care îl sprijinea cu tărie pe Pétain, scria (după ce Franţa semnase armistiţiul ruşinos): „Victoria nu întotdeauna înseamnă ceea ce cred oamenii simpli... victoria noastră a început, probabil, în iunie 1940."

Atât cei bogaţi, cât şi cei săraci veneau acum în număr mare pe Rivieră. Unii dintre refugiaţi erau francezi care colaboraseră cu naziştii şi fuseseră plătiţi bine pentru serviciile lor (în franci francezi tipăriţi de nemţi la tiparniţele Băncii Franţei). Odată cu creşterea preţurilor la alimente şi, în general, a costului vieţii, s-a dezvoltat şi piaţa neagră, care prospera. Mulţi dintre cei bogaţi îşi vindeau blănurile şi bijuteriile pentru a putea să-şi continue viaţa ca înainte – cazinourile din Nisa, Monte Carlo şi Cannes, spre exemplu, urmau să aibă trei ani extrem de profitabili.

Alții, însă, se confruntau cu lipsa de mâncare și erau nevoiți să raționeze totul cu foarte multă grijă. Oppy s-a gândit că ar putea vâna porumbeii sălbatici, iepurii sau potârnichile de pe unul dintre terenurile sale, însă toate armele îi fuseseră confiscate de către *mairie*, care, dezaprobând modul de viață extravagant al familiei Oppenheim (dezaprobare exacerbată, poate, de faptul că numele părea a fi evreiesc), nu voia să-i returneze nici măcar pușca. Nu se făceau concesii nici în ceea ce privește benzina, cu excepția celor pentru cei care plecau în misiuni oficiale (deși putea fi găsit pe piața neagră), astfel încât călătoriile lui Oppy la Cannes, în Wolseley, deveniseră atât de scumpe încât acesta prefera să ia taxiul în rarele ocazii când se întâmpla să meargă acolo.

Până și comunicarea cu prietenii devenise dificilă – conform noilor reguli, toate conversațiile telefonice trebuiau să fie în franceză. Nu se mai putea găsi aproape nimic – începând cu ciorapi de mătase și terminând cu țigări. Traiul acasă devenise prea anevoios, așa că spre sfârșitul verii familia Oppenheim s-a mutat la Hôtel Montfleuri. Atunci când Oppy, care avea o grădină de legume rodnică, le-a dat celor doi prieteni ai săi câte un sac de cartofi, a fost întâmpinat cu entuziasm – nici unul dintre ei nu mai văzuse cartofi de câteva luni.

Când a ajuns la Paris, pe 24 iunie, Hitler a găsit un oraș pustiu. Magazinele erau închise, cu obloanele trase, restaurantele închise și ele, legendara viață de noapte – inexistentă, iar mulți dintre locuitori plecaseră – unii peste hotare, cei mai mulți, însă, în alte regiuni ale țării – mulți evrei francezi, în special cei ale căror familii se aflau în Franța de câteva generații, considerau că părăsirea țării ar fi un semn de lipsă de patriotism. Cea mai sigură opțiune părea a fi plecarea în zona liberă, mai ales după ce Pétain spusese în discursul său difuzat la radio: „Gândurile mi se îndreaptă spre nefericiții refugiați care traversează țara cuprinși de deznădejde. Le transmit toată compasiunea și grija mea." Când s-a răspândit vestea că viața din Paris revine încet-încet la normal – apa, gazul și electricitatea fuseseră reconectate, magazinele alimentare se deschideau din nou – mulți dintre refugiați au început să se întoarcă. În scurtul interval până la demarcația finală a liniei de frontieră, erau puține bariere care împiedicau trecerea. În unele cazuri, soldații germani îi ajutau pe refugiați; Hitler dăduse ordin ca soldații germanii să facă tot posibilul pentru a

le insufla încredere celor din teritoriul ocupat, iar soldații care săvârșeau „fapte sancționabile“ împotriva populației civile vor fi crunt pedepsiți.

Printre cei care se întorceau se numărau și familii întregi de evrei; cum ocupanții germani aveau mulți bani de cheltuială[62], cei care aveau articole de vânzare – blănarii, bijutierii, meșteșugarii, croitorii – o duceau bine. Cuprinși de un fals sentiment de bunăstare datorat fluxului de bani și corectitudinii soldaților germani, mulți își îndemnau familiile și prietenii să se întoarcă.

Francezii suferiseră un șoc puternic în urma înfrângerii armatei lor în doar câteva săptămâni. Combinată cu sentimentul de superioritate înnăscut și atât de adânc înrădăcinat în sufletele francezilor, lovitura a fost atât fizică, cât și psihologică. Multora li se părea că asta însemna că Franța nu mai e o putere mondială. Drept consecință, unii dintre francezi au hotărât că, având în vedere că mașina de război germană era de neînvins, unicul lucru rezonabil care le rămânea de făcut era să colaboreze cu naziștii, să devină aliații lor în drumul acestora spre cucerirea Europei. Pe alții, însă, secolele de ură contra germanilor și spiritul de luptă încă viu i-au împiedicat să accepte înfrângerea. Chanel, care abia aștepta să se întoarcă, a revenit la Paris la sfârșitul lui august; a găsit un oraș cu svastici atârnând peste tot, în care tutunul, cărbunele și hainele erau raționalizate, pe Champs-Élysées mărșăluiau trupe germane, iar Ritz-ul era baricadat cu saci de nisip, cu soldați naziști în uniformele lor verde-gri la ușa acestuia, salutându-i pe militarii germani de rang înalt care intrau.

Ea și tovarășele ei de călătorie au ajuns la Paris după un drum care fusese, probabil, de coșmar. Fuseseră nevoite să ocolească barajele rutiere instalate de germani, să stea ore întregi în ambuteiaje alături de mulți alți concetățeni și să caute cazare în hoteluri care păreau a fi mereu ocupate. În cele de urmă, au găsit un loc în care se putea face și baie; își amintea că după ce ieșise din cadă, apa era „atât de neagră!“

În Place de la Concorde, oriunde vedeai cu ochii erau soldați germani, iar deasupra hotelului Ritz flutura drapelul cu svastică. Peste tot erau indicatoare stradale, anunțuri și drapele germane, precum și afișe pe care scria că „englezii și evreii sunt de vină pentru aceste greutăți“ sau care prezentau soldați germani îmbrățișând copii francezi. Asta pentru că, la ordinele lui Hitler, soldații germani făceau tot posibilul să pară cât mai umani, amenajând depozite

alimentare și cantine pentru ajutorarea oamenilor până economia își va reveni și fiind, în general, foarte binevoitori și politicoși. Ocupanții făceau tot ce le stătea în puteri pentru a facilita nu doar supunerea oamenilor, ci crearea unor relații de prietenie cu aceștia, ca să-i facă să creadă că „nemții ăștia nu-s chiar atât de răi cum păreau" și să le demonstreze că și ei apreciau tot ce are Franța de oferit în calitatea ei de centru mondial al culturii, astfel încât să-i determine pe francezi să colaboreze, nu să opună rezistență.

Această așa-zisă căldură nu i-a oprit pe germani, însă, să fure obiecte de artă și să le trimită în Patrie, în special pe cele deținute de evrei care, ca să nu spunem altfel, nu aveau cum să protesteze; unele opere, însă, erau considerate prea decadente pentru a fi furate – inclusiv tablouri de Picasso, Miro și Max Ernst – și erau arse, în secret.

Dacă Franța coopera, germanii știau că puteau să o conducă folosind mai puțini soldați, ceea ce însemna că cei rămași puteau fi trimiși pe alte câmpuri de luptă. Germanii și-au asumat și riscul de a folosi diviziile interne, cu același scop – acela de a transforma Franța într-o țară-satelit ușor de condus după război (despre care atât francezii, cât și nemții credeau că cei din urmă îl vor câștiga), și asta cât mai repede posibil. Până și ceasurile au fost date cu o oră înainte, pentru a corespunde cu ora Germaniei; de la 9 seara până la 5 dimineață era în vigoare interdicția de circulație (care în scurt timp a fost scurtată la 11 seara, apoi la miezul nopții), iar presa și radiourile franceze transmiteau doar mesaje de propagandă germană. Orașul Luminilor era, acum, în beznă.

Lui Chanel i s-a spus că trebuie să obțină un permis de la comandant ca să poată intra în Ritz – acum rezervat doar ofițerilor germani – Hermann Göring, comandantul Luftwaffe, stând în apartamentul regal care ocupa tot etajul întâi. Acesta profita din plin de obiectele de lux care puteau fi obținute în Paris, comandând de la Cartier un baston de mareșal din aur masiv incrustat cu pietre prețioase, după spusele scriitorului A.E. Hotchner, care i-a intervievat mai târziu pe chelnerul și servitorul alocați apartamentului său. Aceștia i-au povestit și despre „halatele extravagante cu margini din blană de hermină și nurcă pe care le ținea în dulap, sandalele cu pietre prețioase, broșele de smarald și cerceii de diamant". Se machia și se dădea din belșug cu

parfumuri exotice, povesteau aceștia, iar pe o masă, lângă fotoliu, ținea un bol de cristal cu pastile de morfină, lângă care se afla un alt bol cu un amestec de pietre prețioase – smaralde, perle negre, opale, granate și rubine.

Chanel a aflat că apartamentul ei fusese ocupat, deși încă mai avea cele două camere mici pe care le rezervase dinainte, în aripa hotelului de pe rue Cambon. Fiind o veche clientă, a reușit să convingă administrația hotelului să instaleze o scăriță care lega apartamentul său de două camere cu o mansardă ce servea drept dormitor. În această cameră micuță avea doar o icoană rusească, primită cadou de la Stravinsky, două statui pe șemineu și ceasul negru și compact al lui Boy Capel, care încă arăta ora exactă.

Intrarea din place Vendôme era rezervată exclusiv militarilor germani de rang înalt, iar regulile erau foarte stricte: toată lumea trebuia să prezinte un act de identitate când intra sau ieșea, armele erau lăsate la intrare și se insista mult pe afișarea unui comportament corect. Nemții plăteau pentru camerele pe care le ocupau – deși mult mai puțin decât costau acestea de obicei – iar facturile erau transmise guvernului francez.

Deși poate părea ciudat, pentru Chanel războiul era mai degrabă o pauză decât un conflict pe viață și moarte în care trebuie să alegi de partea cui ești. Trăia după propriile reguli, făcând în continuare tot ce își dorea (în limita posibilităților), fără să se gândească la faptul că ar putea fi considerată colaboraționistă pentru că locuia în Ritz, printre naziști de rang înalt.

Deși își închisese casa de modă, buticul lui Chanel a rămas deschis, iar soldații germani cumpărau de aici faimosul Chanel No. 5 pentru iubitele lor de acasă. În jur de zece creatori de modă nu-și închiseseră afacerile, iar la prezentările lor de modă veneau acum și soțiile militarilor germani.

Grija cea mai mare a lui Chanel era să găsească un mod de a-l ajuta pe nepotul ei favorit, André Palasse, care își făcuse serviciul militar la fortificațiile Liniei Maginot și acum se afla într-un lagăr pentru prizonieri de război. Își făcea griji pentru sănătatea sa delicată – se îmbolnăvise de tuberculoză în lagăr – și era hotărâtă să îl scoată de acolo. Când s-a oprit la Vichy pentru a obține *laissez-passer*-ul de care avea nevoie, făcuse tot posibilul să-l ajute, dar fără succes. La întoarcerea în Paris, hotărâtă să încerce în continuare, a aflat în

scurt timp că cel mai ușor i-ar fi fost s-o facă prin intermediul unui oficial german influent.

Ritz era locul perfect pentru a găsi pe cineva de acest fel. Deși ofițerii din Înaltul Comandament German își aveau propria jumătate de hotel, restaurantul le era deschis și celor din zona „neutră“ (Ritz-ul era administrat de elvețieni, iar chelnerii francezi care dispăruseră au fost înlocuiți de angajați elvețieni). Mulți dintre clienții hotelului, asemenea lui Chanel, locuiau aici de mult timp și nu voiau să-și caute altă casă. În contrast cu această viață liniștită, barul de la Ritz era un amestec amețitor de spioni pentru ambele tabere, agenți și agenți dubli, jurnaliști americani și alte persoane neutre. În atmosfera familiară de lux de la Ritz – până și adăposturile pentru raidurile aeriene din pivnițe erau decorate cu covoare de blană și saci de dormit Hermès din mătase – se urzeau intrigi, se făceau planuri, se transmiteau informații pe furiș și se discutau tot felul de zvonuri.

Pe lângă iubirea ei profundă și statornică pentru Franța, Chanel nu pregeta să-și exprime cu voce tare opiniile antisemite, deși și aici – ca și în multe alte cazuri legate de această femeie extraordinară – existau anumite contradicții. Câțiva dintre prietenii ei cei mai apropiați și cei mai fideli clienți ai săi – Pierre și Hélène Lazareff, Maurice Sachs și câțiva membri ai familiei Rotschild, spre exemplu – erau, bineînțeles, evrei; în plus, își „adora“ medicul evreu. De fapt, însă, îi era indiferentă soarta evreilor și chiar cea a parizienilor. O interesa supraviețuirea – dacă se putea, în confort –, structura vieții ei bazându-se foarte mult pe independența financiară.

Când a auzit că frații Wertheimer fugiseră în America, prin Spania și America de Sud, a văzut acest lucru ca pe o oportunitate. Spera că acum va putea să preia controlul asupra afacerii și să-și producă singură parfumurile; avea de mult timp impresia că le dăduse un procent prea mare, iar partea ei era prea mică. Conflictul dintre ei durase ani buni; acum că evreii nu aveau dreptul să dețină afaceri, vedea o șansă să obțină victorie profitând de legile antisemite foarte stricte.

Cu toate acestea, nu a luat în considerare inventivitatea fraților Wertheimer, care ajunseseră în New York la începutul lunii august a anului 1940 și au început să pună bazele unei afaceri cu parfumuri acolo. Își

vânduseră holdingurile din societatea-mamă la un preț mic unui designer și producător de avioane (neevreu), Félix Amiot, în care aveau încredere completă și care era acum proprietarul de drept al acțiunilor din compania producătoare de parfumuri Chanel, iar Chanel nu avea cum să îi excludă prin intermediul legilor antievreiești. (Mai târziu, firma lui Amiot, ajunsă sub protecția guvernului german, a fost forțată să producă bombardiere Junkers.) Pentru a obține succes cu adevărat, frații Wertheimer aveau, însă, nevoie de formula secretă pentru Chanel No. 5, care rămăsese în Franța. Printr-o operațiune sub acoperire, unul dintre angajații lor a intrat în zona liberă a Franței cu acte false, prin vama cu Spania, și a ajuns la Paris unde a stat patru luni și de unde a plecat după ce a reușit să facă rost de formula secretă.

Chanel a rămas cu buza umflată și cu reputația pătată.

La sfârșitul lui august, regimul de la Vichy a anulat un decret care interzisese antisemitismul în presă, iar acesta – care în Franța se aflase mereu într-o stare latentă – a ieșit la iveală cu o virulență deosebită, în special în mass-media. La început, bucurându-se mai degrabă de aprobarea francezilor decât de cea germană, a avut o influență considerabilă; mai târziu, au apărut reacții. Până și Léon Blum[63], care fusese prim-ministru de două ori și care refuzase să părăsească țara, a fost arestat în septembrie de propriii săi conaționali și închis la Fort du Portalet, în Pirinei.

În aceeași lună, guvernul de la Vichy a înființat gr*oupes de travailleurs étrangers* (GTE) sau Unități de Muncitori Străini, prezentate ca fiind o metodă de luptă cu șomajul. Toți străinii apți de muncă care „nu erau necesari economiei naționale“ erau incorporați în aceste unități. Primele companii erau compuse din refugiați republicani spanioli; mai târziu însă, acestea au început să includă germani, austrieci, cehi, polonezi și alte persoane din Europa Centrală, precum și evrei, care au fost în scurt timp grupați în unități „palestiniene“. Erau îmbrăcați în uniforme șterse, maro-gri, rămase din Primul Război Mondial, și trimiși să lucreze la construcții de drumuri, în cariere de piatră, în podgorii, fiind adesea închiriați diverșilor antreprenori. Cum era de așteptat, evreii care căutau adăpost în sudul țării se stabileau în hotelurile și apartamentele cele mai discrete, departe de centrul diverselor stațiuni de pe Rivieră. Pentru cei care aveau suficienți bani și cartele de alimente, condițiile

de trai încă erau îndestulătoare. „Alimentele se raționalizau cu strictețe, dar se găseau din belșug", remarca Arthur Dean la consulat. Se alocau câte 400–500 grame de pâine și cinci grame de grăsime pe zi, și 500 grame de zahăr pe lună. Carnea de vânat și cea de cal nu erau supuse raționalizării, iar în restaurante se servea mâncare bună.

În scurt timp a fost adoptată o serie de legi al căror scop era transformarea treptată a evreilor în non-cetățeni ai țării lor, împiedicându-i astfel să-și asigure existența. Pentru regimul de la Vichy, un evreu era orice persoană care avea trei bunici de origine evreiască, sau doi bunici de origine evreiască și care era căsătorită cu un evreu. Era o politică bazată mai degrabă pe rasă decât pe religie, așa că, chiar dacă se convertea la catolicism, pentru regimul de la Vichy un evreu rămânea evreu.

Primul statut, adoptat pe 3 octombrie 1940, interzicea accesul evreilor în armată, presă, activități comerciale și industriale, precum și funcții publice. Este important să menționăm aici că atât această lege, cât și cele care i-au urmat, au fost promulgate de regimul de la Vichy fără vreo presiune din partea germanilor. Șeful statului major al lui Pétain va confirma, mai târziu: „Germania nu era în spatele legislației antisemite a regimului de la Vichy. Aceste legi au fost adoptate spontan și în mod autonom."

„Rasismul a devenit lege în noul stat", scria Raymond Raoul-Lambert (căruia i-a fost acordată distincția *Légion d'honneur* pentru modul în care a luptat în timpul Primului Război Mondial) pe 19 octombrie în jurnalul său. „Ce batjocură fără margini...! Nu voi părăsi niciodată această țară, pentru care mi-am riscat viața, dar cum pot să trăiască aici fiii mei dacă nu li se permite să-și aleagă liber cariera? Din cauza sângelui care îmi curge prin vene nu mai am voie să scriu, nu mai sunt ofițer în armată... dacă aș fi profesor la liceu sau universitate, ar trebui să fiu demis... Aseară am plâns în hohote, ca un bărbat părăsit brusc de soția care a fost iubirea vieții lui, lumina călăuzitoare a gândurilor sale, unicul lider pe care l-a urmat prin faptele sale."

Până în acel moment, mulți evrei care trăiseră în siguranță în Nisa și-au dat seama că îi paște pericolul. Printre ei se numărau membrii familiei Sungolowsky. Inițial, aceștia fugiseră într-un sat mic de lângă Vichy, unde au fost întâmpinați de serviciile franceze de protecție a refugiaților, care i-au

adăpostit. Apoi, după instalarea guvernului Pétain și adoptarea imediată a legilor antisemite, în luna august a anului 1940 au plecat spre Nisa. Aici, tatăl lui Joseph Sungolowsky, Aron, care era rabin, a putut să își reia obligațiile religioase. Cum începuse vânătoarea asupra evreilor, era timpul să se facă nevăzuți. S-au ascuns în magazia unui depozit de mobilă aflat nu departe de apartamentul lor. Au făcut-o la timpul potrivit: primul statut a fost urmat de o lege care îi privea pe „cetățenii străini de origine evreiască", ce stipula închiderea imediată în lagăre a evreilor străini. În urma adoptării acestei legi, 40 000 de evrei au fost închiși în diverse lagăre din zona liberă.

Unul dintre ei era Lion Feuchtwanger, care se afla acum într-un lagăr de lângă Nîmes. Aici era mai bine decât în lagărul precedent, însă – deși greu de crezut –, și mai murdar și plin de țânțari, cum mărturisea el în jurnalul său. „Seara am diaree puternică. Mi-e aproape imposibil să mă cac din cauza numeroșilor țânțari, care se așază imediat pe tot corpul, pe interiorul coapselor, pe fund. Mă simt groaznic. Sunt din ce în ce mai slăbit. Sunt nopți îngrozitoare cu febră mare, care mă împinge încontinuu la latrină prin întuneric și prin terenul denivelat. Oribil, cu toate pregătirile etc." Gardienii mai închideau ochii la prizonierii care se furișau pe sub gardul de sârmă ghimpată și se duceau la Nîmes să mănânce bine la vreun restaurant sau poate chiar să petreacă o noapte la hotel, după care luau un taxi care îi aducea într-un loc aproape de lagăr și se furișau iar pe sub gard – orice altceva era considerată a fi tentativă de evadare, care era urmată, în mod inevitabil, de capturare și penalități. Viața lui Feuchtwanger era mai ușoară aici decât în celălalt lagăr; cu toate acestea, scria: „Lucrul cu care nu te puteai nicidecum obișnui... era continua incertitudine, fricª legată de Clauza Nouăsprezece[64]. Nu ne părăsea niciodată, această frică, întrebarea fatală dacă ne vor preda francezii sau nu... Dintre toate lucrurile pe care le căutam în Nîmes, lucrul cel mai râvnit rămâneau câtevª picături de acid cianhidric".[65]

În cele din urmă, Feuchtwanger a reușit să fugă datorită unei „răpiri" îndrăznețe. În arșița lunii iulie, prizonierilor li s-a dat voie să facă baie în râul situat la cinci kilometri de lagăr, o dată pe săptămână, în grupuri. Pe 21 iulie, după ce au făcut baie cu două sau trei sute de bărbați, au mâncat și au dormit în soare, sub supravegherea a doar câțiva gardieni, Feuchtwanger, împreună cu

doi sau trei prieteni, au hotărât să pornească înapoi spre lagăr. A fost interceptat de o femeie care i-a dat o scrisoare, spunându-i: „Am vești de la soția ta". A deschis scrisoarea și a citit cele scrise soția sa, Marta: „Fă ce ți se spune..." O mașină oprise la marginea drumului și un tânăr bărbat pe care Feuchtwanger îl cunoștea a ieșit și a venit la el. „Nu pune întrebări, te rog", a spus acesta în engleză, „urcă în mașină și-ți voi povesti totul." În mașină, i s-a spus să-și pună un palton subțire de femeie, un șal și ochelari de soare. „Arătam ca o lady englezoaică în vârstă, și așa am continuat să mergem, în viteză..."

După ce s-au ascuns în casa unui american timp de câteva săptămâni, Feuchtwanger și Marta, care evadase din lagărul pentru femei de la Gurs, au străbătut Pirineii pe jos, mergând în timpul amiezii pentru că atunci drumurile erau mai puțin supravegheate, și au intrat în Spania cu acte false. Le-a luat cinci zile să traverseze Spania și să ajungă la Lisabona, unde consulul american le-a dat vize cu numele lor adevărate, după care au plecat spre SUA.

Unii dintre prizonierii din lagăre erau chiar din Germania, unde nemții au arestat 6500 de evrei din diverse orașe germane, dându-le câteva minute să-și strângă lucrurile în două genți, după care i-au dus într-un punct unde îi adunau pe toți, iar de acolo, la cea mai apropiată gară de trenuri. Apoi au fost trimiși în călătorii de câte patruzeci și opt de ore spre zona neocupată din sudul Franței. Mulți dintre ei au ajuns la Gurs sub o ploaie rece ca gheața și au fost adăpostiți în niște barăci goale, în care înaintea lor stătuseră refugiați spanioli. Fuseseră închiși pentru că erau străini inamici, însă erau ținuți acolo ca evrei. Mulți dintre ei erau în vârstă, iar condițiile atât de îngrozitoare încât 12 la sută dintre ei au murit în prima iarnă petrecută acolo. Arthur Koestler, care a fost închis la Le Vernet, lângă granița cu Spania, spunea că acolo condițiile erau mai grele decât în celebrul lagăr german de concentrare de la Dachau.

Câteva zile mai târziu, după o campanie intensă de propagandă, guvernul de la Vichy – prin Comisia pentru Chestiuni Evreiești – a ordonat „arianizarea" afacerilor deținute de evrei. În practică, asta însemna pur și simplu confiscarea proprietăților evreiești. Mulți proprietari de magazine își atârnau medaliile de onoare primite pentru serviciile aduse Franței în Primul Război Mondial, încercând astfel să sublinieze loialitatea lor față de această

țară. Alții credeau că Pétain, soldat și el, nu va permite ca foștii soldați să fie tratați în acest fel. Se înșelau. „Încă nu-mi vine să cred că aceste lucruri sunt definitive, irevocabile", scria Lambert pe 6 noiembrie. „Chiar și în zona liberă, oamenii trăiesc sub conducerea nemților."

Alte potențiale victime s-au ascuns. Trădați de bucătarul lor chinez, Laurens și Vera Boissevain au fost nevoiți să părăsească, în toiul nopții, sătucul în care se adăpostiseră după ce au plecat din St. Tropez, care devenise prea periculos pentru ei. „Tatăl meu era foarte înalt", își amintea fiica lor, Veracha, „de aceea îi era greu să se ascundă. Mama, care era mult mai scundă (și brunetă), putea trece drept franțuzoaică fără prea multe probleme. În sudul Franței exista o rețea de Rezistență olandeză care le împrumuta bani fugarilor." Mâncarea se găsea mai greu acum, așa că membrii familiei mâncau „griș, griș și iarăși griș. Tatăl meu mai cumpărase și o mulțime de conserve de sardine și miere." Boissevain a fost prins și închis de trei ori. A treia oară, când ar fi fost, fără îndoială, executat, l-a salvat un vechi prieten, consulul italian, care a aranjat ca într-o noapte, porțile lagărului să fie lăsate descuiate, ca Boissevain să poată ieși pe furiș. „Știam că va fi în siguranță", spunea soția sa mai târziu, „pentru că clarvăzătoarea la care am fost înainte de începerea războiului mi-a spus că va supraviețui."

În Paris, Chanel încă mai căuta cum să-l ajute pe nepotul său, André. Acesta nu se afla printre cei eliberați în toamna aceea (în majoritatea lor, lucrători de care Franța avea nevoie – doctori, surori medicale, poștași și *gendarmes*, iar, mai târziu, și tați cu patru sau mai mulți copii). În curând, îl va cunoaște pe omul care o va ajuta cu această problemă și cu multe alte lucruri care i-au făcut viața sub ocupație nazistă mai ușoară.

Când a început războiul, Spatz von Dincklage a fugit în Elveția. Dându-se drept om de afaceri, misiunea sa era să adune informații de ordin militar: va lupta oare Elveția dacă Germania va ataca Franța? Aceasta, însă, a eșuat: elvețienii, eficienți, își dăduseră seama cu câțiva ani înainte că e spion, iar toată corespondența sa cu fosta lui soție, Catsy, și noua sa amantă, Hélène Dessofy, era supravegheată. Se întorsese în Paris toamna și locuia – sau, cum prefera el să spună, „se apăra" – în apartamentul unei femei care fusese amanta sa până atunci, dar care părăsise Franța împreună cu soțul ei pentru că avea strămoși de

origine evreiască. Orașul tocmai începuse să revină la viață, restaurantele și cluburile se redeschideau, unica diferență fiind că acum clienții acestora erau nemți, sau femei însoțite de nemți sau de comercianți pe piața neagră. Germanii tratau cu respect populația civilă – bineînțeles, cu excepția evreilor.

Deși era hotărât pro-britanică, Chanel nu avea scrupule și nu i se părea un lucru rău să ceară ajutor de la ocupanți – ceea ce va și obține, foarte curând, de la Spatz von Dincklage. Era o oportunistă care avea marele dar – pe care puțini dintre oamenii ca ea îl aveau – de a vedea o oportunitate cu mult înainte ca alții să își dea seama de acest lucru. Nici nu era, bineînțeles, singura dintre prietenii săi care a găsit limbă comună cu autoritățile germane. Marie-Louise Bousquet, care își găsise un amant german – pașaportul spre o viață mai bună și mai comodă – a continuat tradiția faimosului prânz de joi, la care erau invitați atât ofițeri germani „drăguți", cât și francezi din lumea bună, reușind să facă rost de mâncare excelentă datorită relațiilor pe piața neagră. Cocteau se număra și el printre cei care aveau relații bune cu germanii; hotărât să își continue viața la fel ca până la război, acesta frecventa atât cercurile intelectuale, cât și saloanele *collabo*, unde era mereu bine-venit datorită șarmului, umorului său inteligent și eleganței sale. (Picasso a afirmat că „Cocteau s-a născut în pantaloni la dungă"; Peggy Guggenheim, care i-a organizat o expoziție în 1938, vorbea despre „mâinile sale superbe și degetele jucăușe".) Se pricepea atât de bine la ignorarea totală a ideii de război încât în 1939, la izbucnirea acestuia, prima sa reacție a fost întrebarea „Cum voi face rost de opiu?", iar jurnalul său din anii de război abia dacă face vreo referire la acesta.

Picasso, ca și Chanel, nu voia nici să colaboreze, nici să facă parte din Rezistență. „Tot ce vreau este să fiu lăsat în pace", spunea el. De fapt, ambele tabere îl antipatizau: francezii pentru că îi simpatiza pe comuniști, iar nemții pentru bine-cunoscutele sale opinii antifasciste, astfel că era hărțuit încontinuu de Gestapo. În una dintre vizite, un ofițer Gestapo a văzut o fotografie a tabloului său *Guernica*, care ilustra bombardarea orașului de către escadronul german Condor în timpul războiului civil din Spania. „Tu ai făcut asta?", l-a întrebat ofițerul Gestapo. „Nu", a răspuns Picasso. „Ba da, tu ai fost." Cu toate acestea, Picasso era în afara pericolului datorită faimei sale și dorinței

de a avea o viață liniștită și discretă. „Nu era nimic altceva de făcut decât să lucrez, să mă zbat să găsesc mâncare, să-mi vizitez prietenii în liniște și să aștept ziua eliberării" – cam așa se rezuma atitudinea sa. (Era la fel și pentru Matisse; deși vila sa din Vence era ocupată de trupe germane, el continua să picteze.)

José-Maria Sert se număra și el printre cei care nu se lăsau afectați de război. Cu toate că era profund antigerman, Sert a organizat lucrurile în așa fel încât nu îi lipseau niciodată mâncarea, băutura sau oricare dintre celelalte plăceri ale vieții, multe dintre ele fiind aduse în camioane din Spania. Fusese numit ambasador al Spaniei la Vatican și profita din plin de libertatea pe care i-o oferea această funcție, cumpărând tot ce-și dorea, vizitând Spania oricând voia și revenind încărcat cu provizii. Apartamentul său, cu vedere spre Place de la Concorde, era decorat frumos și din belșug – pereții erau împodobiți cu tapiserie, iar masa magnifică din carapace de țestoasă – încărcată cu farfurii de aur masiv pline cu mâncare delicioasă.

Misia, în schimb, era îngrozită la gândul că Chanel locuiește într-un hotel care găzduiește germani, pe care îi descria ca pe niște „cercetași homosexuali care au crescut prea mult". „Aceste legi antievreiești care transformă Parisul într-o închisoare, care constituie negarea totală a tot ceea ce reprezintă acest oraș o scot din sărite. Are perfectă dreptate!", scria Boulos Ristelhueber în jurnalul său. Boulos – un tânăr palid și frumos care obișnuia să se machieze mult – devenise prieten apropiat al Misiei și o vizita aproape în fiecare zi; în afară de conversație, îi lega și pasiunea pentru muzică și droguri.

După război, cine colaborase și cine nu o făcuse era o întrebare care tulbura profund națiunea franceză. Cu toate acestea, pentru cetățeanul francez obișnuit, lipsa totală a colaborării era ceva aproape imposibil. Franța, care fusese atâta vreme centrul cultural al Europei, încă își păstra această convingere despre sine. Când au invadat-o, în 1940, nemții nu doar că i-au permis acestei convingeri să continue să existe, dar chiar au părut s-o încurajeze (pentru a-i avea de partea lor pe cei mai mulți dintre formatorii de opinie francezi). Pe lângă asta, majoritatea oamenilor care activau în domeniul artei trebuiau să lucreze pentru a se putea întreține. Aproape orice lucru necesita obținerea unei licențe de la ocupanți; pentru oamenii de artă, refuzul de o obține o asemenea licență însemna imposibilitatea publicării unei cărți, organizării

unui concert sau punerii în scenă a unei piese. Iar germanii care veneau la aceste piese sau concerte și care nutreau o foarte sinceră admirație față de cultura franceză erau atât de mulți, încât calea rezistenței minime era ușor de ales, iar celălalt element esențial – omiterea oricărui sentiment antigerman – nu părea ceva atât de greu de acceptat. La acest lucru a contribuit, probabil, și faptul că noul ambasador german, Otto Abetz, care avea treizeci și șapte de ani, era căsătorit cu o franțuzoaică și când fusese mai tânăr fondase un grup cultural franco-german care reunea tineri francezi și germani care proveneau din diverse medii. Iarna de la răscrucea anilor 1941–1942 a fost cruntă, iar locuitorii de rând ai Parisului treceau prin vremuri grele. În oraș nu prea se mai găsea mâncare, pentru că marea majoritatea a proviziilor erau furate pentru a fi trimise în Germania; puteai mânca bine doar dacă îți permiteai să cumperi mâncare pe piața neagră. Göring decretase că francezii vor trebui să supraviețuiască cu 1200 de calorii pe zi, iar cei în vârstă – cu doar 850.[66] Cum combustibilul lipsea de tot sau era pe terminate, cele două pericole mari care îi pășteau pe oameni erau hipotermia și foametea. Străzile erau pustii noaptea, cu excepția ocazionalelor limuzine Mercedes care transportau oficiali germani de rang înalt sau pe invitații lor la Maxim's sau alte restaurante celebre.

Cu toate acestea, mulți parizieni erau neînfricați. Deși nu opuneau rezistență în mod activ, făceau tot ce le stătea în putință ca să-și bată joc de ocupanții lor și să-i enerveze, chiar și prin gesturi mărunte. Pe bancnotele alb-albastre de cinci franci erau tipărite cu litere mari și roșii cuvintele *Vive le general de Gaulle*; cum nimeni nu-și putea permite să le distrugă, aceste mici simboluri ale sfidării erau transmise din mână în mână.

Se spuneau, aproape în șoaptă, glume despre soldații germani din apropiere, care erau porecliți deseori *les Fritz*. Pe pereți se scrijeleau V-uri, sloganuri, amenințări sau glume. Atunci când radiourile din Londra difuzau primele bare din Simfonia a V-a de Beethoven – al cărei tempo amintea de cele trei puncte și o linie care reprezintă litera „V" în alfabetul Morse – înainte de transmisiunile despre război, semnalul era repetat peste tot – toată lumea știa că însemna „V de la victorie" sau *victoire*. Fetele, îmbrăcate șic, după obicei, întorceau capetele în partea cealaltă când întâlneau privirile germanilor. „De

ce sunteți așa bucuroși, doar ați pierdut războiul?“, întrebau germanii. „De ce“, replicau parizienii, „sunteți atât de triști dacă l-ați câștigat?“

Multe dintre aceste remarci și zvonuri au fost înregistrate de Jean Galtier-Boissière, editor și scriitor parizian cu un mod de a gândi foarte ironic și sceptic, care scria adesea pentru săptămânalul satiric *Le Canard enchaîné*. În jurnalul pe care l-a ținut în perioada ocupației, acesta scrie despre convingerea sa – neîmpărtășită de cei mai mulți dintre prietenii săi – că nemții vor pierde în cele din urmă războiul. „Colaboraționismul“, scria el, „este: «Dă-mi ceasul tău și îți spun eu ce oră e».“

Pe Chanel, profund francofilă, profund anglofilă, familiarizată cu lumea afacerilor, o preocupa mai mult altă chestiune, pe care îi era greu s-o înțeleagă: germanii, credea ea, se infiltrau în toate sferele economiei Franței, cumpărând acțiuni în multe afaceri deținute de francezi – sau forțându-i pe proprietari să vândă la prețuri care le conveneau – astfel că, într-o bună zi, francezilor le va fi aproape imposibil să se descotorosească de ei. Și ce se va întâmpla, atunci, cu casa de modă Chanel?

Pe Rivieră, viața era grea. Hotelurile n-o duceau bine, iar unul din șase șomeri din Nisa erau foști angajați ai hotelurilor. Cei mai mulți dintre britanici au reușit, până la urmă, să plece, dar erau și persoane care au rămas – familia Furness, de exemplu. Lordul Furness, care era pe moarte din cauza cirozei hepatice, era îngrijit de o asistentă medicală calificată, fiind vizitat de un doctor în fiecare zi; altfel, viața în ceea ce fusese cândva o vilă luxoasă era dificilă. Se lua des curentul și era atât de puțină încălțăminte încât Pat, care creștea, umbla, de obicei, desculță. Enid topea lumânări ca să facă un înlocuitor de săpun și a cumpărat trei capre pentru lapte, din care făcea brânză. Slăbea, însă, din ce în ce mai mult, pentru că păstra mâncarea care i se cuvenea pentru soțul și fiica ei; chiar dacă exista piața neagră, mâncarea se găsea greu. (Porumbeii călători ținuți în satul Gaude pentru armată își făcuseră deja ultima călătorie: în caserole și tocane.) Nu era vorba doar de mâncare: lipsa de haine se făcea simțită și ea, iar Enid scria mai târziu: „E prima dată, în istoria recentă, când femeile sunt atât de prost îmbrăcate... Pantofii au dispărut și aproape toată lumea poartă saboți de lemn, iar femeile nu mai au aceeași postură și înfățișare ca înainte. Nu mai pot merge, fiind nevoite să își târască

picioarele, ceea ce este extenuant. Acolo unde îți poți cumpăra rochii, trebuie să dai la schimb două rochii vechi pentru una nouă și să plătești un preț exorbitant. Francezii au o înfățișare jalnică. Nu se mai dansează. Dansul e strict interzis, iar oamenii au uitat de muzică. Femeile nu au voie să poarte pantaloni scurți sau lungi, iar aici, pe Rivieră, acest lucru le împiedică să își folosească vechile garderobe."

Părea că trecuse o veșnicie de când – cu mai puțin de un an în urmă – Enid se întinsese în patul său luxos din London Clinic după un lifting, cu ghepardul tolănit deasupra ei, fapt ce l-a descumpănit pe celebrul Sir Archibald McIndoe când a venit să-și viziteze pacienta. La moartea lordului Furness – pe 5 octombrie – Enid, care acum se îmbrăca doar în negru, era și mai slabă. După moartea soțului său, ea și fiica sa, Pat, au început să îngrijească prizonierii din lagărul de lângă Eze.

În fiecare noapte, germanii trimiteau câte un avion lent și zgomotos care survola coasta, verificând dacă în toate casele era stinsă lumina (conform ordinelor venite de sus); dacă se zărea vreo lumină, începea să plouă cu bombe mici sau grenade de mână.

Hôtel de Paris și-a închis cele mai bune vinuri într-un șanț secret, pentru a le ascunde de soldații în permisie. Refugiații își descoseau tivurile paltoanelor pentru a scoate diamantele pe care le ascunseseră acolo, pe care apoi le vindeau la prețuri derizorii pentru a-și putea cumpăra mâncare, care era acum foarte scumpă. Unul dintre lucrurile care agravau și mai mult problema găsirii alimentelor era că germanii fuseseră la șeful de port și obținuseră o listă cu toți pescarii, de la care confiscau tot ce prindeau în decursul unei zile. Toate fructele, untul și brânza erau, de asemenea, în mâinile lor.

Hotelurile – multe dintre cele mari fiind, acum, administrate conform intereselor germanilor sau italienilor – își reveneau puțin câte puțin. Oppy, însă, nota: „Cannes devenise parcă un oraș al morților – nu zâmbea nimeni, conversațiile lejere erau privite ca o crimă, Cazinoul era închis, dansul era interzis, muzica se asculta cu o apatie rece." (În primăvara care a urmat, odată cu redeschiderea cazinourilor, afacerile au început să meargă mai bine.)

Oppy și soția sa își doreau acum cu disperare să părăsească Riviera, regretând amarnic zilele în care au refuzat să plece pe una dintre cele două

nave de transportat cărbune. Au aflat că singura cale era prin intermediul Consulatului American din Nisa, care, în calitate de parte neutră, preluase atribuțiile celui britanic. Mai întâi, trebuiau să obțină permise de ieșire din țară, apoi să facă rost de bani pentru călătorie, după care să rezerve locuri într-un avion care pleca din Lisabona (pentru care trebuiau să trimită bani la Bristol), și aveau voie să ia cu ei doar atât cât puteau duce. Pe lângă asta, trebuiau să își aducă și să predea pașapoartele și *cartes d'identité*. Toate acestea echivalau, de fapt, cu o lungă așteptare, pentru că pașapoartele lor urmau mai întâi să fie trimise la Vichy pentru a fi verificate. În acel moment, în casa lor era deja foarte frig, și nu exista nici un alt combustibil în afară de lemn, așa că au plecat din nou la Hôtel Montfleuri, unde au stat șase săptămâni. Au petrecut ziua de Crăciun în liniște, spunându-li-se că în jurul casei lor au fost văzuți lupi. Acest cuplu de oameni în vârstă, trecuți, amândoi, de șaptezeci de ani, a reușit să plece din Cannes la jumătatea lunii ianuarie a anului 1941 și, după o călătorie de câteva zile în trenuri ticsite în care au stat în picioare și o percheziție corporală la frontieră, a ajuns la Barcelona. Aici, Oppy – care se folosise atât de faima, cât și de banii săi pentru a face mai ușoară această călătorie – a aflat că încălcase câteva reguli; după ce a plătit o amendă de 500 de franci, însă, totul s-a rezolvat. Când au ajuns, în cele din urmă, la Lisabona, a trebuit să facă rost de lo[c]uri în Clipper – un hidroavion[67] de cursă lungă care pleca zilnic. Cinci zile mai târziu, la 3 dimineața, au plecat, pe o vijelie cumplită. La aterizarea în Anglia, au fost întâmpinați de o mulțime de jurnaliști.

Chiar înainte de Crăciun, Raymond-Raoul Lambert scria, îndurerat, în timp ce urmărea cum sunt persecutați conaționalii săi cu sânge evreiesc: „În sufletul meu, încă sunt în întregime francez – în mintea mea, ca om cu familie, în dragostea pe care i-am purtat-o mamei și care mă leagă acum de fiii mei... în cultura, în sângele care-mi curge prin vene, în dispoziția mea."

Câteva zile mai târziu, prietenul Misiei Sert, Boulos Ristelhueber, scria în jurnalul său: „Am petrecut seara la Misia, cu Coco Chanel și François d'Harcourt. Coco începe o lungă tiradă împotriva evreilor. Conversația e periculoasă, dată fiind originea lui Antoinette [Antoinette d'Harcourt, soția lui François, făcea parte din familia Rotschild]. Din fericire, atenția i-a fost

distrasă când toată lumea a căzut de acord că smaraldele lui Catherine d'Erlanger nu sunt decât niște bucăți de sticlă verde... Legile antievreiești... transformă Parisul într-o închisoare."

Nemții scăzuseră cursul de schimb, micșorând valoarea francului față de Reichsmark cu aproape 25 la sută. Cum salariul soldaților se calcula în Reichsmark, dar era plătit în franci, aceștia aveau o mulțime de bani

Pe lângă faptul că a fost președintele Frontului Popular între anii 1935–1937

Conform acesteia, statul francez era obligat să predea autorităților germane orice cetățean german aflat pe teritoriul Franței (clauza „Predarea prizonierilor la cerere"), care putea fi ulterior supus deportării și închiderii într-un lagăr de concentrare. Existau asigurări verbale că acest lucru se va aplica doar refugiaților care „au instigat [sic] la război" – un eufemism pentru evrei, în special evrei germani, care până în acel moment s-au bucurat de azil în Franța

Cianură de hidrogen, lichid otrăvitor incolor cu miros slab de migdale amare

Un bărbat de greutate medie are nevoie de 2500 de calorii pe zi, iar o femeie de greutate medie – de circa 2000 de calorii pe zi pentru menținerea unei greutăți corporale normale

Un avion cu aripă fixă înzestrat cu dispozitive de amerizare și cu cocă, ce îi permit să aterizeze pe apă și să plutească. Hidroavioanele erau unele dintre cele mai mari aeronave din prima jumătate a secolului al XX-lea care, datorită faptului că foloseau apa (în locul pistelor terestre costisitoare) pentru a ateriza, au devenit mijlocul de transport de bază al liniilor aeriene internaționale în perioada interbelică

Capitolul XI

„Victoria nemților este sigură"

În Paris, colaborarea cu germanii a început devreme. „Prânz ciudat la [balerina] Suzanne Lorcia cu Serge Lifar și Paul Morand", scria Boulos Ristelhueber în jurnalul său pe 12 ianuarie 1941 (Morand era un scriitor francez din înalta societate, legendar, bogat, colaboraționist și, mai târziu, biograf al lui Chanel). „Are un apartament foarte scump și ne oferă cantități enorme de caviar, șampanie și trufe; e foarte drăguță, dar vorbește ca o portăreasă. Morand... ne spune că Europa va cădea, în mod sigur, în mâinile germanilor. «Începând cu acest moment, englezii sunt deja înfrânți, și nimic nu poate opri victoria lui Hitler.» Eu sunt foarte departe de a fi de acord cu el... Serge e încă cuprins de euforie. Îmi spune: «Șeful mă așteaptă în München cât de curând.» Se referă la Hitler."

Cum, în primăvara anului 1941, invazia Marii Britanii părea a fi iminentă, glumele din Paris s-au schimbat. Cea mai simplă era cea în care un soldat german întreabă un parizian: „Îmi puteți spune unde găsesc o piscină?", și i se răspunde: „Sigur că da. Între Dover și Calais." O altă poveste care circula, înregistrată de Jean Galtier-Boissière, era cea despre un rabin vârstnic căruia, chipurile, i se transmisese pe cale orală metoda pe care o folosiseră evreii când au traversat Marea Roșie. Acest om venerabil a fost chemat la el de Hitler, care i-a promis că va elibera câteva mii de evrei dacă îi dezvăluie secretul. Rabinul a replicat că liderul evreilor deținea o mică baghetă magică ce avea puterea să despice apele. „Această baghetă... Trebuie s-o am cu orice preț!", a strigat Führerul. „Unde e?" „În British Museum."

Prietenii lui Chanel, Misia și José-Maria Sert, aveau păreri diametral opuse. Misia disprețuia ideea oricărei apropieri de ocupanții germani; Sert, cetățean al Spaniei, care era neutră, a găsit rapid o limbă comună cu noii conducători ai francezilor. Datorită acestui lucru și veniturilor sale considerabile, Sert își permitea să trăiască în lux în Franța aflată sub ocupație. A trimis după foița sa

de aur din Italia și pensulele din Londra de parcă nu era război și nu existau frontiere. Călătorea în limuzine conduse de șoferi, vizitând țările în care avea comenzi, mânca și bea tot ce era mai bun și avea grijă de Misia – pe care acum o vedea zilnic – asigurându-se că nu îi lipsea nimic. „Sert ne-a luat pe toți trei [pe el, Misia și Chanel] și am ieșit să luăm cina în oraș", scria Boulos pe 5 ianuarie 1941. „Atmosferă ca înainte de război, orchestră rusească, scaune roșii, mult caviar..."

Pentru alții, lucrurile stăteau cu totul altfel. Henri Korb și-a început serviciul militar obligatoriu când avea douăzeci și doi de ani („Voiam să scap de el cât eram tânăr"), în 1938. A fost trimis în Liban pe o perioadă de treisprezece luni, însă nu erau lupte acolo și unitatea din care făcea parte a fost trimisă înapoi în Franța, la Marsilia, în decembrie 1940. Fusese spitalizat, astfel încât atunci când a părăsit armata pentru a studia inginerie electrică la Paris, războiul deja izbucnise. „Francezii de la universitatea mea din Paris erau sătui de război și de conducătorii lor." La facultate, faptul că era evreu nu constituia o problemă. „Nu m-am simțit niciodată ca evreii din Polonia, care își plecau capetele. Mă simțeam egal cu ceilalți. Cel mai bun prieten al meu din armată nu era evreu." „În perioada Republicii Franceze, înainte de regimul de la Vichy, nu au existat documente sau situații în care să fie menționată religia, pentru că era considerată o chestiune personală. Așadar, să fii evreu nu era o problemă. Nu ascundeam acest lucru, dar nu era o problemă."

Dintr-odată, lucrurile s-au schimbat. A fost unul dintre cei treizeci de oameni selectați să participe la un curs pentru viitori topografi organizat de Ministerul Șomajului. „În fiecare zi, aveam o oră în care discutam despre motivele înfrângerii Franței. Ne repetau încontinuu: e vina evreilor, a francmasonilor, a comuniștilor." Apoi, într-o bună zi, li s-a dat câte un formular galben de patru pagini în care trebuia să completeze date legate de părinți, bunici, religie și așa mai departe. „Acest chestionar a fost un șoc – mă consideram francez. Faptul că eram evreu nu fusese niciodată o problemă până atunci."

În timp ce Korb și colegii săi făceau acest curs, au fost adoptate legile care interziceau accesul evreilor la multe profesii. „Astfel încât, la absolvire, toată lumea – cu excepția evreilor – să-și găsească un loc de muncă." Korb era acum,

însă, un tehnician calificat, iar germanii cereau ca tehnicienii și designerii să plece în Germania. Fiind selectat să plece, și știind ce i s-ar putea întâmpla acolo, și-a dat demisia imediat, fiind etichetat ca *résistant*. Parisul nu mai era un loc sigur. Deși legile antievreiești erau mai stricte în zona controlată de regimul de la Vichy decât la Paris, Korb a hotărât să plece la Nisa, pentru că auzise că acolo erau mulți evrei și credea că, datorită acestui fapt, ar fi fost mai în siguranță acolo. În Nisa, avea câteva avantaje: nu arăta ca un evreu, nici în cartea sa de identitate nu scria că e evreu, și știa că unicul indicator că ar fi – lungul chestionar pe care îl completase – va dispărea pentru mult timp, pierdut în meandrele lente și anevoioase ale birocrației franceze.

Existau câteva moduri de a intra în zona liberă a Franței. Cel mai simplu, dar și cel mai greu de obținut era un *laissez-passer* de la germani sau de la guvernul de la Vichy. În unele cazuri, fermierii ale căror ferme fuseseră împărțite în două de graniță aveau chei pentru porțile făcute în gardul de sârmă ghimpată. Existau, de asemenea, permise, pe care era ștampilat vulturul german (căruia i se spunea, în glumă, „cucul“) pentru cei care traversau granița în mod regulat, în autobuze, din zona aflată sub regimul Vichy până în zona ocupată, unde prestau muncă silnică, iar câteodată câte un muncitor sau doi intrau ilegal, cu acte false. Pe lângă asta, mai exista și o rețea profesionistă de *passeurs*, de multe ori braconieri, care cunoșteau foarte bine pădurile și îi ajutau pe oameni să treacă granița ocolind grănicerii. Erau vreo 2500 de astfel de grăniceri, aproximativ doi pentru fiecare kilometru; cum lucrau, însă, în grupuri de câte patru, o mare parte a graniței rămânea, de multe ori, nesupravegheată.

Era greu de supraviețuit. Korb avea niște lână englezească pentru un costum pe care a vândut-o pe piața neagră, iar banii obținuți l-au ajutat ceva vreme. Era periculos dacă îl vedeau că nu lucrează – pe străzi mișunau polițiști care i-ar fi putut cere în orice moment actele și ar fi putut afla că nu are esențiala *carte de travail*, pe care o aveau toți cei care munceau. „Dacă n-o aveai, erai suspect. Eram disperat. Am auzit de un urbanist din Antibes și am hotărât să-mi încerc norocul.“

Din fericire, acolo a fost întrebat doar despre diplomele pe care le are, iar într-o țară a cărei infrastructură fusese afectată de război, un topograf calificat

era mană cerească. Korb a primit o *carte*, echipamentul necesar și a fost trimis la Nîmes. „Când am ajuns aici, am văzut o mare verde de uniforme germane. Însă nu scria nicăieri că sunt evreu, așa că mă simțeam mai în siguranță afară. Am măsurat sat după sat – 200 de kilometri timp de doi ani."

Mai târziu, a plecat în munți împreună cu fratele său, alăturându-se primului grup de agenți ai Rezistenței pe care l-a întâlnit, locuind în munți și întreprinzând acțiuni de sabotare oriunde puteau. Erau cunoscuți în zonă sub numele de *maquis* – de la cuvântul care desemna regiunea cu vegetație de tip mediteraneean în care se aflau. Odată, grupați în două Citroënuri și amenințându-l pe gardian cu o armă de tip Sten, au făcut o incursiune la o fabrică de arme din St. Etienne pentru a face rost de arme. Câteodată puneau explozive plastice pe linia de cale ferată pe unde știau că urmează să treacă vreun convoi german. „Asta îmi lăsa mereu un gust amar", spunea Korb, căruia nu-i plăcea ideea de a omorî oameni.

În perioada în care trupele italiene au ocupat Monaco și Nisa, evreii s-au simțit, în mare parte, în siguranță. În scurt timp s-a răspândit vestea și a urmat un influx de refugiați în zonă. Unii au venit aici din principiu – nu voiau să trăiască sub jugul german. Mulți dintre autorii de vază ai Franței – ca André Gide, André Malraux și Henry de Montherlant – veniseră pe Rivieră pentru a se distanța de orice posibilitate de colaborare cu germanii în Paris. Unii stăteau în vilele părăsite de proprietarii britanici ai acestora, alții – în hoteluri mici sau pensiuni.

Guvernul de la Vichy n-a zăbovit deloc cu măsurile de consolidare a regimului. Orice formă de exprimare a opoziției față de acesta a fost suprimată – oamenii au fost avertizați să nu huiduie jurnalele de știri din cinematografe care relatau despre victoriile germanilor, și chiar tușitul, dacă părea a fi exagerat sau subversiv, putea sfârși cu un arest.

În același timp, se depuneau eforturi intense pentru promovarea cultului lui Pétain. Exista un birou *Art maréchal*, ce promova producerea obiectelor care aveau tipărit pe ele chipul liderului – de la stilouri, scrumiere, prespapieruri, căni și calendare până la busturi de porțelan. Acesta apărea pe timbre și existau chiar tapiserii create în onoarea sa. A fost compus un nou imn național: *Maréchal, nous voilà!*

Mareșale, iată-ne!
În fața ta – Salvarea Franței.
Jurăm,
Că noi, băieții tăi,
Îți vom sluji și-ți vom urma pașii.
Națiunea va renaște
Mareșale, Mareșale – iată-ne!

Mai urmau câteva strofe de același fel.

Noul imn era cântat cu regularitate în școli. Gaby Fisher, o fetiță evreică ce fusese trimisă să stea cu sora ei mai mare (măritată cu un francez) și care frecventa școala din sat, își amintea dimineața în care acesta a devenit obligatoriu. „Aveam o învățătoare foarte bună și curajoasă. Într-o zi, a intrat în clasă și ne-a zis: «Copii, nu am ce să fac – acestea sunt instrucțiunile pe care le-am primit. Trebuie să învățați să cântați „Mareșale, iată-ne!"» Drept premiu de consolare, învățătoarea le dădea note de zece celor care îl învățau."

Când Pétain venea în vizită în vreun oraș din zona aflată sub regimul de la Vichy, copiii erau adunați în piața centrală ca să fluture steaguri, să cânte noul imn și să-și arate, în general, dragostea față de Mareșal. O metodă subtilă de a lua peste picior regimul era ca unul, doi sau chiar mai mulți din grup să cânte fals imnul în mod intenționat. Alta, preferată de muzicienii din restaurante sau cafenele, era să insereze câteva acorduri din *Marseilleza* (care era, acum, interzisă) printre alte melodii.

Mai răspândită însă era ceea ce scriitorul și criticul literar Jean Guéhenno numea „bătălia V-urilor." Germanii încercaseră să contracareze campania de propagandă a britanicilor „V de la victorie" prin imprimarea unor V-uri enorme – despre care susțineau că semnifică „Victorie" – pe pancarte albe. Cât despre Guéhenno, acesta a refuzat complet să publice pe perioada ocupației naziste în Franța, considerând că ar fi un semn de colaborare. A ținut, în schimb, un jurnal secret în care n°ta evenimentele care aveau loc[68]. „V-urile germane nu sunt foarte multe la număr, dar sunt enorme; se pot vedea pe monumente, steaguri, afișe", scria el în această cronică subversivă. „V-urile

Rezistenței sunt mici, dar nenumărate: bilete de metrou îndoite în formă de V, chibrituri rupte în formă de V...“

Un alt semn de sfidare era purtarea culorilor Republicii – roșu, alb și albastru: o femeie putea purta o rochie în carouri roșii și o eșarfă albastră sau un sacou roșu, o geantă albastră și mănuși albe după placul inimii, pentru că nimeni nu putea „demonstra“ că ținuta ei este antinazistă – cu toate acestea, toată lumea știa ce mesaj transmitea. Pentru bărbați, era mai dificil: poate o cămașă albă și niște batiste colorate care ieșeau puțin din buzunar sau o cutie de chibrituri cu model. Aceste mici simboluri, însă, erau observate de cei care gândeau la fel și îi făceau pe oameni să simtă că, cel puțin, nu sunt singuri (în ultima sa colecție, apărută chiar înainte de izbucnirea războiului, Chanel adăugase niște elemente roșii, albe și albastre).

Pétain însuși, ca mulți alții, era sigur de victoria germanilor, crezând, așadar, că singurul mod de a păstra ceea ce numea „sufletul Franței“ era să le facă pe plac atât cât îi permitea viziunea sa de tradiționalist, catolic și conservator. Cum acest lucru însemna „curățarea“ Franței de influențe străine – în particular, evreiești – a început foarte curând să introducă (fără a fi îndemnat de germani) măsuri aproape identice celor stipulate în legile de la Nürnberg, sperând că asta va duce la un tratament favorabil din partea nemților în viitor. Așadar, în cel de-al doilea *statut des Juifs*, publicat pe 14 iunie, accesul evreilor la cele câteva funcții publice care încă le erau accesibile și, practic, la toate profesiile liberale a fost interzis. Acest regulament sever prevedea și legi complementare care aveau drept scop privarea evreilor de acces la orice altă profesie și stabilea o limită de 3 la sută pentru evreii care vor să aibă studii superioare. Stipulările privitoare la veteranii de război și la evreii eminenți care proveneau din familii vechi erau puțin mai blânde. Pe lângă faptul că efectul imediat al legii a fost să facă simpla supraviețuire (lăsând la o parte orice se putea apropia de o viață normală) aproape imposibilă, impactul său psihologic a fost colosal. „Nu mai știu dacă să-mi doresc să trăiesc o viață lungă sau să regret că nu am murit pe front... în vremea când toți francezii erau frați“, scria Lambert a doua zi după publicarea statutului. „Cât despre viitor – nu pot să mă gândesc la el fără a fi cuprins de neliniște.“

Unul dintre cei care au reușit să-și câștige o bucată de pâine o vreme a fost Isaac Wochiler. La cei douăzeci și șase de ani ai săi, părăsise Germania pentru a veni în Franța, în 1934, apelând la un falsificator profesionist pentru a-și schimba numele din acte din Isaac în Jaques [sic – falsificatorului i-a scăpat litera c]. Când a început războiul a fost chemat la arme, fiind mitralior pe frontul belgian până la invadarea acestuia; în acel moment – în divizia sa – lucrurile au luat-o razna. „Ofițerii fugeau, așa că soldații le urmau exemplul." Odată ce s-a văzut departe de front, și-a aruncat uniforma și s-a îmbrăcat în haine țărănești, străbătând țara în speranța că-și va întâlni logodnica, Ilona (care avea douăzeci și șapte de ani). Aceasta, între timp, plecase din Paris în perioada exodului, în automobilul doctorului la care lucra. A coborât la Toulon și a început să întrebe de fiecare soldat care îi ieșea în cale dacă știa unde se află Regimentul nr. 23 – unde își făcea serviciul militar Jaques – și mergând din *mairie* în *mairie* ca să verifice dacă numele lui nu apare pe vreuna dintre listele afișate acolo (prin intermediul acestor liste, oamenii își găseau membrii familiei de care fuseseră despărțiți). În cele din urmă s-au întâlnit și, după ce au plecat, inițial, la Toulouse, care li s-a părut a fi prea periculos, s-au oprit în Marsilia, unde s-au și căsătorit în octombrie 1940.

Marsilia era un magnet pentru refugiații evrei care încercau să se îndepărteze cât mai mult de forțele naziste sau, dacă era posibil, să părăsească Franța. Unul dintre traseele preferate de aceștia era să plece întâi la *Casablanca* sau în Algeria, iar de acolo la Lisabona de unde, cu puțin noroc, să ajungă în Anglia sau America. Fiind un port maritim important, populația sa includea persoane din tot bazinul Mării Mediterane. Pe străzile înguste de lângă Portul Vechi întâlneai bande rivale, prostituate, contrabandiști, mici comercianți, precum și pescari cu familiile lor. Pentru evrei, era un loc unde puteau trăi fără a se ascunde neapărat, deși evreii francezi deja stabiliți aici, la fel ca marsiliezii, nu-i agreau pe evreii străini care veneau în număr mare.

Jaques, care era tehnician dentar calificat (și nu trebuia, așadar, să obțină licența de dentist pentru a-și practica profesia – interzisă de regimul de la Vichy), a reușit să găsească de lucru. A stat împreună cu Ilona, mai întâi într-un hotel, însă, cum era periculos – hotelurile erau întotdeauna primele locuri în care se făceau arestări – s-au mutat într-un apartament mic. Când au

început primele arestări, îi primeau la ei și pe alți refugiați, care dormeau pe podea sau în baie.

În septembrie a început eliberarea celor mai mulți dintre cei 300 000 de mii de prizonieri de război care fuseseră închiși la încetarea ostilităților în iunie 1940. Circa o treime dintre aceștia erau țărani, iar din acest motiv agricultura Franței a avut de suferit în acele zile nemecanizate, ceea ce a contribuit la penuriile de alimente. André Palasse nu era printre cei eliberați.

Pentru Chanel, acest lucru a fost o lovitură puternică. Deși nu l-a vizitat prea des pe André, ținea la el de parcă era copilul ei. Din punct de vedere financiar, și-a făcut din plin datoria față de el, oferindu-i o educație excelentă și un castel superb pentru el și familia sa. Era și nașa fiicei sale. Acum, hotărâtă să obțină eliberarea nepotului ei, a înțeles că singura cale este să apeleze la învingători. În jurul ei, erau o mulțime: pe lângă Göring, Ribbentrop și Speer, și alți miniștri și diverși generali germani de rang înalt locuiau la acest hotel „suprem și excepțional“ (conform ordinelor venite de la Berlin), fiind vizitați frecvent și de alți reprezentanți ai elitei naziste.

A hotărât să apeleze la o persoană pe care o văzuse des în anturajul lui von Ribbentrop, încurajată fiind, probabil, de faptul că acesta nu doar că vorbea o franceză fără cusur, dar purta și haine de civil. Era Hans Günther von Dincklage. Au luat cina împreună și i-a explicat că învățase franceza în perioada în care a lucrat la Ambasada Germaniei în Paris, pe rue de Lille. A rugat-o să-i spună Spatz, cum îi spuneau prietenii; cât despre eliberarea nepotului său – din păcate, nu putea s-o ajute. Cu toate acestea, avea un prieten pe care îl cunoștea din copilărie care i-ar putea ajuta, căpitanul Momm.

Theodor Momm, căpitan de cavalerie, venea dintr-o familie care avea afaceri în industria textilă de cinci generații și crescuse în Belgia. Sarcina lui era să regenereze industria textilă franceză, cu scopul de a-i utiliza resursele pentru armata germană. Lăsând la o parte loialitatea față de prietenul său, oricine avea – chiar și tangențial – vreo legătură cu lumea modei ar fi fost probabil flatat să fie abordat de Chanel însăși. A fost de acord s-o ajute. Mai întâi, a redeschis o mică fabrică de textile în suburbia St. Quentin. Spunându-le că proprietara acesteia e nimeni alta decât Chanel, a reușit să-i convingă că nepotul ei e persoana potrivită pentru a o administra.

În timpul discuțiilor despre André Palasse, Chanel și von Dincklage au devenit din ce în ce mai apropiați. În curând au început o relație, pe care o țineau în secret. În timp ce alții cinau la Maxim's, Chanel și Spatz se întâlneau, de obicei, în camerele lui Chanel de la Ritz sau în apartamentul său de pe rue Cambon.

E ușor de înțeles ce i-a atras unul la celălalt. Chanel, care era obișnuită să aibă un bărbat lângă ea („Mi-e groază de singurătate și trăiesc într-o solitudine totală", spusese la un moment dat), a văzut în acest bărbat înalt, frumos, extrem de manierat și fermecător un tovarăș agreabil, de soiul celor cu care era obișnuită. Trecuseră câțiva ani de la moartea lui Iribe, ultimul bărbat pe care îl iubise, și își închisese casa de modă, așa că nu își mai putea umple golul interior cu muncă. „Nimic nu e mai rău decât să fii singură", spunea mai târziu. „Singurătatea îl poate ajuta pe un bărbat să se realizeze; pentru o femeie, însă, e distrugătoare."

Avea cincizeci și opt de ani și încă era atrăgătoare, dar să își facă un amant cu treisprezece ani mai tânăr decât ea era, fără îndoială, o reușită și un mare plus adus stimei sale de sine – până la urmă, Chanel a fost cea care a spus: „O femeie are vârsta pe care o merită." (Când a fost mustrată în legătura cu diferența de vârstă dintre ea și Spatz, se zice că ar fi răspuns: „Când o femeie de vârsta mea are norocul să aibă un amant, nu-i cere pașaportul".) Pe lângă asta – cum nu obosea să tot menționeze mai târziu – era pe jumătate englez și făcea parte din lumea cu care ea se familiarizase în perioada în care fusese cu Bendor. E posibil chiar ca von Dincklage, jucător de polo fiind, să îi fi amintit de marea ei iubire, Boy Capel.

Nepoata ei de cincisprezece ani, Gabrielle, pentru care reușise să obțină un *laissez-passer* ca să o poată vizita, și-l amintea pe Spatz ca fiind „simpatic, atrăgător, inteligent, bine îmbrăcat și agreabil – zâmbea mult și vorbea franceza și engleza în mod fluent... un bărbat frumos, cultivat, care i-a devenit prieten. Era un umăr pe care se putea sprijini și un bărbat dispus să o ajute pe Chanel să-l aducă acasă pe André".

Relația lor a reușit, cel puțin, să pună capăt zvonurilor despre iminenta căsătorie a lui Chanel cu Cocteau, care au luat naștere atunci când Chanel l-a ajutat să se stabilească la Ritz. Îl întreținuse ani buni, plătindu-i chiria

apartamentelor, și erau prieteni apropiați – el era însă un homosexual declarat. Râdeau amândoi când citeau despre această „relație“ în ziare. Mama lui Cocteau era singura care credea, spunându-i: „De ce nu vrei să recunoști, dragul meu, [trebuie să fie adevărat], doar e în ziare.“

Cât despre Dincklage, pentru el Chanel trebuie să fi fost un trofeu. Una dintre cele mai cunoscute femei din Franța, de o eleganță supremă și foarte bogată, care se bucura de toate avantajele unei vieți bune (atât de importante pentru el) – de la mâncarea și vinul excepționale, servite în locuri confortabile și pline de stil, până la prieteni culți și interesanți. Viața pe care o ducea era, practic, neatinsă de lipsurile provocate de război. Judecând după trecutul lui, era mai degrabă un oportunist decât un nazist convins.

Viața pe care o duceau împreună, deși plină de lux, era discretă. Când erau singuri, deseori vorbeau în engleză. Erau văzuți rar în restaurantele la modă frecventate de ofițerii germani și franțuzoaicele care îi însoțeau și aveau un cerc restrâns de prieteni; când nu se întâlneau cu aceștia, cinau singuri în liniște. Frecventau prânzurile lui Marie-Louise Bousquet, unde germanii francofili „drăguți“ socializau cu prietenii din înalta societate ai lui Marie-Louise. Cinau des cu Sert și Misia, iar cam de două ori pe săptămână Cocteau și iubitul acestuia luau cina cu Chanel în apartamentul ei de pe rue Cambon, adesea și cu Serge Lifar, după care Chanel și Spatz se întorceau la Ritz.

Pentru ceilalți parizieni, însă, viața era grea. Iarna de la răscrucea anilor 1941 și 1942 a fost una dintre cele mai friguroase ierni ale secolului, cu temperaturi mult sub cele normale de la începutul lui ianuarie până la sfârșitul lui martie. Nu era combustibil aproape deloc, cărbunele și gazul se găseau foarte greu, iar întreruperile de curent erau frecvente. La frizeriile elegante, curentul pentru căștile uscătoarelor de păr era generat de angajați care pedalau la mașini dinamo-electrice. Neavând benzină, toată lumea mergea cu metroul sau cu bicicleta. „Pentru cei care au timp, cea mai bună soluție este să stea în pat cu mănuși de blană, un pulover cu guler polo și chiar o bonetă de noapte, de felul celor propuse deja de unii designeri inteligenți“, scria *L'Illustration*.

În ciuda greutăților, viața de noapte a capitalei era încă în floare. Wermacht-ului îi plăcea atât de mult să privească femei pe jumătate dezbrăcate, încât, de multe ori, 80 la sută din publicul de la Folies Bergère era

german (iar cancanul era atât de popular printre germani încât Offenbach era cam singurul compozitor evreu a cărui muzică era acceptată).

În localurile mai mici și mai puțin cunoscute, spiritul parizian zeflemitor nu fusese înăbușit în întregime, fiind, în mare parte, în siguranță aici, departe de urechile germanilor – puțini dintre soldații germani puteau înțelege franceza vorbită foarte repede și presărată cu fraze „la modă“, menite să îi ia peste picior. Una dintre melodii folosea dublul sens al cuvântului „occupation“ în franceză. Jean Galtier-Boissière a povestit o întâmplare care a avut loc într-una dintre vizitele sale la un local situat departe de cele frecventate de obicei de naziști; comediantul a intrat pe scenă cu brațul ridicat, ca într-un salut nazist. Apoi, cu brațul încă ridicat, s-a întors spre public, spunând: Jusqu'à la! Jusqu'à la! Nous *'ommes dans la merde jusqu'à la*[69].

Se redeschiseseră și bordelurile, cele mai cunoscute – și scumpe – fiind Le One Two Two (situat pe rue de Provence, nr. 122) și Sphinx. Aceste localuri luxoase erau populare și din alte motive decât cele legate de funcția lor de bază; erau locuri în care ofițerii germani, colaboratorii francezi, artiștii, agenții și spionii se puteau întâlni într-o atmosferă neoficială, deseori doar ca să bea ceva sau ca să bârfească. A trecut puțin timp până fetele și-au dat seama de oportunitățile pe care la aveau, cerând, câteodată, *laissez-passer*-uri pentru trecerea liniei de demarcație în locul obișnuitelor „cadouri“.

Raționalizarea se transformase într-un lung șir de lipsuri. Carnea aproape că dispăruse, și până și vinul se găsea greu – cea mai mare parte a acestuia era trimisă în Germania. Femeile măcinau rădăcini de cicoare și orz ca să obțină „cafea“ și le făceau vizite rudelor de la țară care locuiau în apropiere, în speranța că vor găsi ouă sau legume; animalele ca iepuri sau porcii de Guineea sfârșeau în ceaun – până și cartofii puteau fi cumpărați doar pe baza cartelelor alimentare. Se putea face rost de bonuri de masă contrafăcute, care trebuiau, însă, folosite cu grijă (fiind, bineînțeles, ilegale).

„Avem cartele alimentare, dar nu mai putem cumpăra nimic cu ele“, scria Jean Guéhenno în jurnalul său în ianuarie 1941. „Magazinele sunt pustii. În ultimele două săptămâni, am supraviețuit în exclusivitate datorită pachetelor trimise de prieteni și veri din Bretania.“ În decursul aceluiași an, când, într-o dimineață, s-a trezit devreme ca să prindă primul metrou – cel de la 5.30,

pentru a fi printre primii la coada pentru obținerea permiselor de trecere în zona liberă – a observat pescari în tren. „Urcau la fiecare stație, cu undițe, plase, cutii cu viermi, scaune pliante și atâta speranță. Se grăbeau să ocupe un loc pe malul Senei și coborau la Châtelet."

Pe Rivieră, viața era mai normală. Poate pentru că viitorul era incert, oamenii care aveau bani îi cheltuiau în dreapta și în stânga. În iarna aceea, pariurile la cursele de automobile din Nisa, lângă Var, au bătut orice record, iar interzicerea jocurilor de noroc și a dansatului de către regimul de la Vichy i-a făcut pe cei care și-o puteau permite să se adune în Monaco (care încă era, oficial, neutru).

Regimul de la Vichy își dorea atât de mult ca oamenii din sud să adopte convingerile naziștilor, încât ascultarea transmisiunilor difuzate de radiouri străine se pedepsea cu amendă sau detenție; cu toate acestea, mulți patrioți francezi ascultau în secret Ici, Londres; les *Français parlent aux Français!*, difuzată zilnic din Londra. Comunicarea de orice fel era dificilă, mai ales pentru familiile despărțite de linia de demarcație. Puteau fi trimise doar cărți poștale scrise dinainte, cuvintele cărora puteau fi lăsate sau tăiate („sănătos", „obosit", „rănit", „un pic sau foarte bolnav", „am nevoie de provizii", „am trecut controlul" etc.) și la care nu se putea adăuga nimic. Acestea aminteau, credea Galtier-Boissière, de povestea clasică a muncitorului francez trimis să lucreze în Germania, care promitea că își va nota impresiile; dacă erau bune, trebuia să folosească cerneală neagră, dacă nu – cerneală roșie. Scrisoarea pe care a trimis-o acasă era scrisă cu cerneală neagră și suna așa: „Suntem bine. Munca nu este grea. Țara este bună. Oamenii sunt drăguți. Avem multă mâncare. Ne lipsește un singur lucru, care este imposibil de găsit: cerneală roșie."

Pentru cei mai mulți, însă, preocuparea principală era mâncarea – germanii „goliseră" complet regiunea de orice se putea găsi în magazine. Ca în toată Franța, în acel an iarna a fost foarte aspră. Oamenii se trezeau devreme ca să stea la cozi pentru a cumpăra napi suedezi – până și legumele se găseau greu. Dacă se întâmpla ca vreun regiment cu cai de povară sau tracțiune să treacă sau să înnopteze în vreun sat, în dimineața următoare era agitație – toată lumea

încerca să strângă cât mai multe baligi, care erau un îngrășământ excelent pentru grădinile de legume.

Un copil de cinci ani pe vremea aceea, David Pryce-Jones, care locuia cu dădaca sa și o parte din membrii familiei în Cannes, obișnuia să meargă cu bicicleta la țară, împreună cu Jessie, ca să caute mâncare. Își amintea că, odată, a fost trimis să se furișeze printr-o gaură în gardul de sârmă care înconjura grădina cuiva pentru a lua niște legume cât nu îl vedea nimeni; „altă dată, am fost nevoiți să sugem oase de pește", iar mătușile lui mergeau cu bicicleta la țară și câte douăzeci și cinci de kilometri, în încercarea de a face rost de ouă. Producția de biciclete era, de fapt, una dintre industriile care se aflau în continuă creștere în zona liberă. Enid Furness se instalase acum în Villa Fiorentina, pe care răposatul ei soț o cumpărase laolaltă cu încă trei sau patru case din vecinătate, pentru a-l împiedica pe vreun amant (curent sau potențial) al lui Enid să le cumpere. Îmbrăcată mereu în negru și rămasă fără un soț de care să aibă grijă, Enid și-a îndreptat eforturile spre ajutorarea prizonierilor aliați să evadeze: toți cei care rămăseseră în zona liberă a Franței după semnarea armistițiului trebuiau să se predea.

Vizita de ceva timp lagărul de concentrare mare de la Èze, iar cei care reușeau să evadeze știau că pot sta la Villa Fiorentina până să fie predați unui curier sau să ajungă la adăpost. Odată, a rugat-o pe fiica sa, Pat, să îl însoțească la Nisa pe unul dintre prizonieri; au pornit pe biciclete, prizonierul fiind îmbrăcat în haine de grădinar și purtând o beretă. Înainte să ajungă pe strada lăturalnică de la adresa care le-a fost dată, au trecut, cu inima în dinți, pe lângă niște patrule de poliție, care din fericire, nu i-au oprit. A fost la fel de stresant când a venit poliția și a percheziționat casa în timp ce se afla un prizonier acolo; acela a reușit să scape deghizându-se în cameristă.

În cele din urmă, Enid a hotărât că ar trebui să încerce să ajungă în Anglia. La plecare, a petrecut mult timp prinzând părul lung al lui Pat în bucle adunate în vârful capului. În fiecare buclă a ascuns câte o bancnotă. Cu ajutorul banilor, farmecului și hotărârii au ajuns în Spania, iar de acolo, în cele din urmă, în Portugalia, după o călătorie de coșmar cu trenul. Cele două săptămâni petrecute în condiții de lux în Portugalia au fost un răgaz fericit

înainte să reușească să obțină niște locuri în hidroavionul care pleca în mod regulat din Lisabona.

Printre cei de origine evreiască, banii și prestigiul unui nume bine-cunoscut erau, fără îndoială, factori importanți, care le ofereau siguranță și posibilitatea de a duce o viață pe cât de normală posibil. Era și cazul baronului Elie Rothschild și iubitei sale din copilărie, Liliane Fould-Springer, ambii descendenți ai unor cunoscute familii de evrei, care se logodiseră înainte de izbucnirea războiului.

Elie și fratele său, Alain, erau pe front când Germania a invadat Franța în 1940; au fost capturați amândoi, fiind întemnițați în Castelul Colditz, cea mai apărată închisoare a germanilor, după mai multe tentative nereușite de evadare. Elie i-a scris lui Liliane din Colditz, propunându-i să se căsătorească prin procură (sau *mariage par procuration*, cum era cunoscută în Franța). Părinții ei erau împotrivă, remarcând că nu era înțelept să poarte numele de Rotschild când Gestapoul roia peste tot, însă Liliane a fost de acord. Când a mers la *mairie* pentru a face pregătirile necesare, a fost întrebată: *Vous épousez un Juif?* La această întrebare impertinentă, a răspuns cu mândrie: Non, *j'épouse un officier français!* S-au căsătorit prin procură și s-au regăsit după război.

Pétain nu a reușit să obțină nici o concesie din partea germanilor – nici eliberarea prizonierilor de război francezi, nici plecarea germanilor din acest așa-numit „stat neutru“. Până în acel moment, însă, legile aspre adoptate de guvernul său aveau deja efecte vizibile.

Publicat în Franța în 1947

Până aici! Până aici! Suntem în rahat până aici!

Capitolul XII

Antisemitismul brutal al regimului de la Vichy. Protecția italiană

Chanel încă se mai lupta cu frații Wertheimer pentru drepturile de a deține și distribui Chanel No. 5, o bătălie care a continuat în timpul războiului și mult timp după încheierea acestuia. Amenințarea ei că va aduce pe piață o versiune nouă și îmbunătățită a acestui parfum celebru nu a devenit realitate, însă lupta a durat ani întregi. În același timp, continua să trăiască la Paris, împreună cu vechii săi prieteni. Din punct de vedere social, orașul abia dacă fusese afectat de război; factorul cel mai important însă – munca ei – era, acum, inexistent. „Nu am creat niciodată haine“, i-a spus lui Cocteau, când a venit în vizită la începutul lui aprilie. „Cream modă. Ce să fac acum? Nu mai lucrez pentru că femeile pe care le-aș îmbrăca nu mai există.“

Zece zile mai târziu, Cocteau îi amintea de una dintre cinele lor intime de dinainte de război (la scurt timp după abdicarea lui Eduard al VIII-lea). „Am ieșit cu Chanel și am râs foarte mult“, scria el în jurnalul său pe 17 aprilie 1942. „I-am amintit de o cină în camera ei de la Ritz, cu Winston Churchill și fiul său. Noi patru. Churchill beat criță. A început să plângă din cauza ducelui de Windsor. Plângea în hohote. Plângea în hohote și fiul său. Repeta întruna: «Nu îți pui costumul altcuiva»“ Era o amintire pe care Chanel o împărtășea cu bucurie, spre deosebire de cele mai vechi, obscure și învăluite în ceață. Le spunea de fiecare dată alte povești diferite despre familia, copilăria și adolescența ei tuturor biografilor săi sau celor care aspirau să devină biografii ei, astfel încât obținerea unei imagini complete era imposibilă.

Certe erau, însă, două evenimente care ar fi zdrobit pe cineva mai slab de înger: moartea mamei sale și plecarea bruscă a tatălui ei, când avea doisprezece ani, urmată de internarea aproape imediată în orfelinatul de la Aubazine. Timp de șapte ani lungi a fost închisă între zidurile înalte de piatră ale acestei clădiri cu pasaje reverberante, care stătea ca o cetate pe vârful unui deal,

izolarea ei fiind accentuată de rutina previzibilă a fiecărei zile – alb-negrul hainelor orfanilor și călugărițelor fiind unicele pete de culoare, în afara verdelui pădurilor ce se întindeau în zare.

Cu o asemenea adolescență, mulți ar fi ajuns să fie instituționalizați, preferând certitudinea unor lucruri familiare necunoscutului și pericolelor lumii exterioare. Pe Chanel au salvat-o energia debordantă, hotărârea de a supraviețui și o originalitate pe care constrângerile și presiunile din exterior n-au reușit să o schimbe.

Totuși, aceste circumstanțe au marcat-o: pentru Chanel, asta a însemnat să învețe de mică faptul că nu se poate baza decât pe ea pentru a supraviețui, că pentru asta este nevoie de bani, și că independența este vitală. În perioada războiului, despre care a spus de câteva ori că nu are nici o legătură cu ea, această dorință de a supraviețui a făcut-o să se retragă din vârtejul evenimentelor lumii și să trăiască viața pe care și-o construise, înconjurată de cei pe care îi cunoștea bine.

A fost, probabil, afectată și de un incident tulburător care a avut loc în acea primăvară. Într-o zi, dimineața devreme, doi luptători ai Rezistenței au reușit să o răpească din camera de la Ritz – după toate probabilitățile, i-a lăsat să intre soția managerului, care era o simpatizantă a Rezistenței. Au legat-o la ochi și au dus-o undeva – nu a aflat niciodată unde. În acel loc secret, i-au pus întrebări despre relația ei cu von Dincklage și i-au zis că o paște desfigurarea sau chiar moartea dacă nu-și schimbă modul de viață. Le-a ținut piept – una dintre calitățile caracteristice lui Chanel era curajul – și, în mod surprinzător, a scăpat nevătămată; răpitorii au înțeles, fără îndoială, că, dacă cineva atât de cunoscut și simpatizat de nemți pățește ceva, germanii se vor răzbuna, după obicei, prin uciderea câtorva „ostatici". „Ești franțuzoaică, o franțuzoaică importantă", i-au spus răpitorii. „Îi faci bine Franței, și ea a fost bună cu tine." Mai târziu, în decursul aceleiași zile, Ritz-ul a fost împânzit de soldați germani, care au cercetat fiecare cameră. N-au găsit nimic.

În februarie 1942, fostul premier socialist Léon Blum, arestat pe baza unor acuzații false de către regimul de la Vichy în septembrie 1940, a fost trimis în judecată alături de alți miniștri – printre aceștia se număra Paul Reynaud, care dorise să continue lupta – în încercarea de a demonstra, în acest fel, că liderii

celei de-a treia Republici Franceze erau responsabili pentru înfrângerea Franței.

Procesul, susținut de naziști, avea și scopul secundar de a demonstra că Franța era răspunzătoare pentru război, iar Blum, în calitatea sa de evreu, era ținta principală. Lucrurile, însă, nu au mers conform planului – toți miniștrii au reușit să respingă diversele acuzații. Blum, în special, a ținut un discurs superb în care incrimina atât de elocvent regimul de la Vichy – câștigând, astfel, simpatia presei internaționale –, încât naziștii au oprit procesul de judecată. Regimul de la Vichy l-a dat imediat pe mâna germanilor, care l-au închis în lagărul de concentrare de la Buchenwald, unde a rămas până la sfârșitul războiului.

În primăvara aceea, Raymond-Raoul Lambert scria în jurnalul său: „Am petrecut o săptămână în Nisa cu Simone și cei doi băieți mai mari, cu ocazia Paștelui evreiesc. Am prânzit regește în Monaco, unde restricțiile sunt mai puțin severe – dar cu ce preț! (o mie două sute de franci pentru patru persoane).“ Campania de denigrare a evreilor se bucura de o mică pauză, la fel ca greutățile și presiunea cărora trebuiau să le facă față cetățenii francezi neevrei.

La sfârșitul lunii mai a anului 1942, tuturor evreilor din zona aflată sub ocupație care aveau mai mult de șase ani li s-a ordonat să poarte Steaua galbenă a lui David – care avea șase raze și lățimea unei palme și pe care trebuia să fie scris *Juif* sau *Juive* – pe piept, deasupra inimii. Cam pe atunci a sosit în Paris Réné Glassman. Acesta s-a născut și a crescut lângă Düsseldorf, unde familia sa deținea fabrici de făină și ulei prospere, iar în 1936 a plecat în Olanda, pentru a scăpa de persecuții, reușind să își convingă și părinții să vină cu el. În Olanda, a pus pe picioare o afacere de succes, însă a hotărât să fugă din țară când germanii au început să aresteze muncitorii. A fugit din Olanda prin Belgia, cu ajutorul unor traficanți de persoane, ascunzându-se în tufișuri, în întuneric, în timp ce traficanții cercetau granița, care era supravegheată continuu de santinele germane.

În Paris, unde i s-a spus să-l aștepte la un hotel mic de lângă Gare du Nord pe următorul traficant, primul lucru pe care l-a făcut a fost să-și scoată steaua galbenă. În acele zile de așteptare, a hoinărit prin Paris, notându-și impresiile

mai târziu. „Asupritorul german și-a lăsat amprenta asupra orașului într-un mod groaznic. Peste tot se plimbau grupuri de germani – soldați, ofițeri și civili, a căror stângăcie prusacă sărea imediat în ochi în acest oraș atât de delicat și perfect format. Svastica, cu brutalitatea ei agresivă, sfâșia peisajul urban parizian."

„Cu o impertinență supărătoare, la fiecare colț răsăreau cămine, restaurante sau cinematografe militare. Pe Champs-Élysées, unde înainte vântul purta notele melodiilor pariziene, acum se auzea un cor militar cântând marșuri germane. Aproape toate hotelurile mari erau ocupate de germani, iar mulți dintre pereți erau acoperiți de regulamente și propagandă în limba inconfundabilă a celui de-al treilea Reich."

A urmat un episod care i-ar fi putut fi fatal. Dintr-odată, unul dintre soldații germani l-a salutat cu cuvintele: „Bună dimineața, Herr Doctor, ce faceți aici?" Era un bărbat care își petrecuse vacanța în Olanda, unde îl cunoscuse pe Réné – care vorbea germană – și care, evident, credea că Réné e un om de afaceri german obișnuit. „L-am făcut pe bietul Tshoepe să creadă că încă mai locuiam în Olanda", scria Réné, „dar că eram foarte ocupat cu munca, și de asta veneam des la Paris. Când te gândești că nu puteai face nici măcar o scurtă călătorie din Amsterdam fără permis, îți dai seama cât de puțin le păsa oamenilor de rând din Germania de măsurile împotriva evreilor aplicate de național-socialiști, și cât de prost informați erau în legătură cu acestea." Au băut câte o halbă de bere împreună, au stat de vorbă, după care Réné „a încheiat întâlnirea, cu promisiunea unei revederi."

La scurt timp după această întâmplare, a plecat din Paris la Nisa. „Am ajuns pe malul râului Cher, care reprezenta frontiera dintre zona ocupată a Franței și cea liberă", scria el despre acea călătorie în septembrie 1942. „Mi-am scos șosetele și pantofii, și la semnalul dat de Maurice [traficantul de persoane], am intrat în râu." Am traversat râul sub privirea compătimitoare a unui pescar cu undiță care stătea în mijlocul acestuia. Câteva minute mai târziu, nu foarte ud, am ajuns la malul opus. Mi-am pus din nou șosetele și pantofii și, cu un oftat adânc de eliberare, am aruncat o privire către pământul de pe celălalt mal, care suferea sub jugul german și, inspirând adânc, am salutat pământul din fața mea – «zona liberă», care pentru mine era tărâmul libertății."

Peste 80 000 de evrei s-au conformat ordinelor de a purta stele galbene, spre aprobarea tuturor ziarelor pariziene, și din vara aceea evreii, acum ușor de observat pe străzi, au început să fie deportați din Paris – sub privirile parizienilor.

„Oamenii nu mai fuseseră niciodată atât de drăguți cu ei“, scria Jean Guéhenno după introducerea stelelor galbene. „Asta pentru că nu există nimic mai josnic decât să forțezi un om să îi fie rușine de el în fiece clipă, iar oamenii cumsecade din Paris știu acest lucru.“ Lucrurile stăteau la fel și pe Rivieră, în ciuda șuvoaielor de propagandă antievreiască venite dinspre regimul de la Vichy și ziarul antisemit *Au Pilori*. Biserica Catolică a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a încuraja această simpatie, episcopul (mai târziu arhiepiscopul) de Nisa, Paul Rémond, în special, ajutându-i și sprijinindu-i pe evrei și îndemnându-și credincioșii să facă la fel.

Până în acel moment, chiar și cei care, la început, l-au susținut cu toată inima pe Pétain – generalul patriot și impunător din războiul din 1914 – începeau să-i pună la îndoială atât atitudinea, cât și motivele, mai ales când, pe 2 iunie, Laval (care revenise la putere în aprilie) a semnat ultimul decret al regimului de la Vichy, *relève*-ul. Era un soi de schimb de oameni: pentru fiecare trei muncitori care se ofereau voluntar să lucreze în Germania, urma să fie eliberat un prizonier de război. Era pentru prima oară când regimul de la Vichy îi îndemna serios pe muncitori să plece, în loc să-i lase, pur și simplu, pe nemți să facă recrutări. Era o schemă extrem de avantajoasă pentru germani, care obțineau forță de muncă și eliberau oameni bolnavi de care abia așteptau să scape.

Laval a făcut, atunci, probabil cea mai cunoscută afirmație din toată cariera sa: „Îmi doresc victoria germanilor pentru că, fără ea, vom avea regimuri bolșevice peste tot“. Această dorință și eforturile depuse pentru a le face pe plac ocupanților sunt evidente în telegrama către Eichmann pe care a autorizat-o: „Laval propune să fie incluși copiii sub șaisprezece ani în lista familiilor de evrei deportate din zona liberă. Soarta copiilor evrei în zona aflată sub ocupație nu-l interesează.“ Mulți dintre francezi erau de acord cu el; unii însă – nu. Lambert își amintea: „Pe 14 iulie am văzut, pe străzile Marsiliei,

prima manifestație în masă împotriva lui Laval și Hitler... 100 000 de oameni în stradă, ovaționându-l pe de Gaulle și cântând *Marseilleza*."

Și Riviera era încercată de tulburări și revolte provocate de lipsa de mâncare și chiar vin. În Nisa, ceaiul (dacă se găsea) costa 20 de lire, iar prețioasele frunze treceau prin câteva transformări. „Le fierbeam puțin într-o oală, până ieșea toată tăria din ele, beam acest lichid și lăsam frunzele rămase să se usuce până a doua zi", își amintea Elsie Gladman. „Repetam această operațiune de trei ori, după care îi dădeam frunzele uscate uneia dintre servitoare, care le lua acasă bucuroasă. Acolo, mai făcea încă o dată ceai pentru soțul său din ele, după care le punea la uscat pentru ultima oară, ca mai apoi să fie fumate de acesta cu pipa."

Cât despre țigări, atunci când se găseau, rația pentru femei era egală cu zero, iar pentru bărbați numărul era variabil. Nu se mai vedeau nicăieri mucuri de țigară pe străzi. Unii reușeau să își cultive propriul tutun; alții uscau varză și frunze de cartof, după care le mărunțeau și rulau țigări. Existau cozi pentru orice. Se anunța din timp în cotidiane ce rații sunt disponibile și unde pot fi obținute și se formau imediat cozi interminabile.

Apoi a avut loc un episod atât de barbar și plin de cruzime încât, atunci când a ajuns la urechile celor de pe Rivieră, a stârnit mila locuitorilor Nisei, iar Biserica s-a pronunțat în apărarea victimelor. „Suntem martorii unei despărțirii pline de cruzime a familiilor, unde nimeni nu e cruțat – nici cei în vârstă, nici cei plăpânzi, nici cei bolnavi", spunea cardinalul Pierre-Marie Gerlier într-o scrisoare deschisă.

Este vorba despre *marea razie* din 16 iulie 1942, când circa 13 000 de bărbați, femei și copii evrei au fost arestați și închiși în condiții îngrozitoare în Vélodrome d'Hiver, un velodrom din Paris. Razia a fost ordonată de naziști și pusă în aplicare de poliția franceză, care acționa pe baza unor liste redactate chiar de ea. Acestea vizau în principal deportarea evreilor nefrancezi, adică a refugiaților din Polonia, Belgia și Olanda, precum și a celor care deveniseră apatrizi.

Pe stadion era o zăpușeală intensă, accentuată de vopseaua albastru-închis care acoperea acoperișul de sticlă (pentru a evita bombardierele aliaților), precum și de ferestrele bine închise. Nu existau băi: dintre cele zece care ar fi

trebuit să fie deschise, cinci erau sigilate pentru că ferestrele lor ofereau căi de evadare, iar celelalte erau blocate. Exista un singur robinet, iar unicele provizii de apă și mâncare erau cele aduse de quakeri și Crucea Roșie. Se permitea intrarea câtorva doctori și surori medicale. Cei care încercau să fugă erau împușcați pe loc. Unii oameni s-au sinucis.

Una dintre asistentele sociale îi scria tatălui său: „Când intri, la început abia dacă poți respira din cauza duhorii. Fiecare om are aproximativ un metru pătrat de spațiu în care se poate întinde. Cele câteva toalete sunt blocate și nu are cine să le repare. Oamenii sunt nevoiți să-și facă nevoile de-a lungul pereților. Cât despre apă, de când am venit aici am văzut doar două țevi de scurgere, asemena celor de pe trotuare, pe care cineva a îmbrăcat niște furtunuri de cauciuc; aglomerația din jurul acestora este de nedescris. Sunt trei doctori la 15 000 de oameni. Au umblat prin spitale și au luat chiar și oameni care tocmai fuseseră operați, așa că unii dintre ei au intestinele eviscerate, hemoragii etc." Cinci zile mai târziu, prizonierii au fost duși, în camioane pentru transportarea animalelor sigilate, în lagărele de concentrare din Drancy, Beaune-la-Rolande și Pithiviers, iar de acolo, în lagărele de exterminare naziste.

„Oare germanii care vor călători după încheierea războiului vor trebui să poarte stele roșii?", se întreba, caustic, Galtier-Boissière – el nu a încetat nici o clipă să spere la o eventuală victorie a britanicilor.

În zona liberă, regimul de la Vichy făcea tot posibilul pentru a-i prezenta pe evrei ca trăind regește în timp ce francezii sufereau, desfătându-se cu mâncare cumpărată pe piața neagră în timp ce oamenii mureau de foame. Se puneau afișe cu „Jos evreii"; în Nisa, numele străzilor care comemorau evrei, cum ar fi rue Rotschild, erau schimbate și, bineînțeles, afacerile deținute de evrei care încă mai erau deschise se închideau.

Autoritățile franceze au început să separe evreii de restul populației în gr*oupes de travailleurs étrangers*. Au fost create șapte asemenea grupuri „palestiniene", care se supuneau unor reguli mult mai stricte decât celelalte grupuri. Tot mai mulți erau închiși în lagăre de muncă silnică, pentru a le facilita deportarea. Unul dintre aceștia era Marcel Block, care fusese mutat într-un lagăr de concentrare de lângă Carcassonne și muncea într-o podgorie.

În august 1942 s-a dat ordinul ca el și colegii săi să fie arestați, dar, spre onoarea lor, polițiștii locali au refuzat să facă acest lucru. Era momentul, crede fiul său, Peter, în care ar fi putut să se facă nevăzut. „Tatăl meu era în întregime bilingv, iar localnicii ascundeau oameni."

În ciuda simpatiei din partea localnicilor, deportările au continuat. „La intrările și ieșirile din gări, în fața caselor de bilete, pe peroane, la stațiile principale de autobuz, la punctele de plată a taxelor rutiere de la periferiile orașelor, călătorii erau interogați de *gendarmes*, care le verificau actele", scria Françoise Frenkel. „În trenuri, poliția germană, în haine civile, se năpustea asupra oamenilor... Pe drumuri, erau oprite toate automobilele – de la mașini scumpe până la căruțe trase de măgari."

Multe dintre arestări aveau loc în gările mici din satele provensale, pentru a evita furia și groaza localnicilor. „Apelul nominal al deportaților începe în curte, sub soarele crud", scria Raymond-Raoul Lambert care, în calitate de președinte al Comitetului pentru Asistența Refugiaților, reușea să îi salveze pe unii dintre cei prinși. „Plecarea are loc a doua zi, în zori. Se vede gara cu vagoanele de tren, negre ca niște dricuri, care așteaptă pe linia secundară... Nu pot privi fiecare grup care pleacă din lagăr, mă ascund ca să pot plânge. Am petrecut noaptea în lagăr și am reușit să obțin grațierea câtorva de la inspectorul de poliție: niște veterani de război, oameni bătrâni, refugiați politici... am, însă, senzația că soarta lor n-a fost decât amânată."

Ocazional, prizonierii fugeau din lagărele de detenție și se ascundeau până reușeau să contacteze Rezistența, care începuse să pregătească rute de evacuare din țară. Alții se ascundeau la familii franceze, care îi adăposteau riscându-și propriile vieți.

Până în acel moment, Pétain refuzase să predea evreii francezi. Pierre Laval l-a convins să îi lase să plece pe evreii străini pentru a putea, după spusele sale, să îi salveze pe ai lor. Evreii străini erau, de fapt, o țintă bine gândită, pentru că pentru majoritatea nativilor francezi – inclusiv a evreilor francezi – aceștia păreau străini pentru că vorbeau în limbi străine și aveau o înfățișare și obiceiuri diferite. Odată ce a fost luată decizia de a deporta toți „israeliții" străini (cuvânt ce părea mai străin decât „evrei") – inclusiv pe cei naturalizați recent – și emise instrucțiuni detaliate privitoare la prinderea, arestarea,

concentrarea și urcarea lor în trenuri în zona aflată sub ocupație, 600 dintre ei au fost arestați în Nisa, pe 26 august.

Familiile erau luate din propriile case sau capturate în urma raziilor efectuate la țară. „Polițiștii“, scria unul dintre evreii care au supraviețuit, „înconjurau hotelurile, vilele, porțiuni întregi de case și îi trăgeau afară din paturi pe evreii îngroziți, care veniseră în Franța după 1936. Strigătele, vaietele și gemetele curmau liniștea dimineții.“ Majoritatea locuitorilor Nisei erau oripilați.

Cinci zile mai târziu, captivii – printre care și copii de doar trei ani, despărțiți de mamele lor – erau îngrămădiți în trenuri, fiind loviți cu furtunuri și bastoane de către *gendarmes*. Sub supravegherea francezilor, aceștia erau trimiși la Drancy – o zonă de apartamente uriașă, aflată în jurul unei piețe mari, într-o suburbie de muncitori săraci de lângă aeroportul Le Bourget și păzit cu strictețe de polițiștii francezi. Era un loc care a devenit celebru ca fiind punctul de plecare spre lagărul de exterminare de la Auschwitz.

Plecarea voluntară a muncitorilor din Franța spre Germania, în cadrul rélève-ului, nu se desfășura cum ar fi dorit regimul de la Vichy, numărul de muncitori solicitat de nemți dovedindu-se a fi prea mare. Cum majoritatea bărbaților din Germania luptau acum pe diferite fronturi, era nevoie de muncitori străini pentru ca fabricile din țară să poată funcționa. În consecință, pe 4 septembrie, Pétain și Laval au semnat o nouă lege care îi obliga pe bărbații apți de muncă cu vârste cuprinse între optsprezece și cincizeci de ani și pe femeile singure cu vârste cuprinse între douăzeci și unu și treizeci și cinci de ani să „execute orice muncă considerată necesară de către guvern“. Cu alte cuvinte, era vorba de muncă silnică dublată de plecare silnică în Germania, dacă li s-ar fi ordonat. Acest *service du travail obligatoire* însemna că muncitorii francezi erau unicii cetățeni pe care legile propriului stat – și nu ordinele germanilor – îi obligau la muncă silnică.

Acest lucru a fost o lovitură puternică pentru cultul lui Pétain. Până atunci, majoritatea oamenilor înțeleseseră că șeful guvernului lor nu era decât o marionetă, iar guvernul de la Vichy juca după regulile naziștilor. I-au dat o nouă poreclă: *Pétoche*. Suna ca un diminutiv afectuos... însă toată lumea – cu

excepția nemților – știa că *avoir la pétoche* însemna, în limbaj argotic, a fi speriat de moarte.

Pe 8 noiembrie 1942, în cadrul Operațiunii Torța, trupele aliate[70] au invadat Africa de Nord franceză (francezii încă dețineau Algeria și Marocul). Pe 11 noiembrie, la 7 dimineața, trupele germane au trecut linia de demarcație, iar trupele italiene au invadat sud-estul Franței. Nu mai exista „zona liberă“ – a fost imediat redenumită ca zona sudică. Riviera, care acum nu mai era liberă nici măcar cu numele, se afla sub jurisdicția celei de-a patra armate italiene. Pentru italieni, să defileze agale pe Promenade des Anglais reprezenta un triumf – Nisa era acum a lor, așa cum ar fi trebuit, după părerea lor, să fie dintotdeauna. Ovațiile celor care îi priveau (mulți dintre fiind de origine italiană) păreau să confirme acest lucru.

Sosirea italienilor, care aveau nevoie de mâncare, însemna că viața de zi cu zi a locuitorilor Nisei devenise și mai grea. Elisabeth Foster, o americană în vârstă dintr-o zonă elegantă a Nisei, închisă între pereții apartamentului său din motive de sănătate, depindea de bucătăreasa ei, care îi făcea cumpărăturile. Când bucătăreasa a plecat, aceasta a publicat anunțuri pentru a o înlocui și a descoperit că „toți bucătarii întrebau dacă folosesc *marché noir* și, când aflau că nu, refuzau să vină.“ Era un lucru pe care conștiința ei de americană integră nu-i permitea să-l facă. „Domnia escrocilor și a corupției este de neînchipuit“, scria ea în jurnalul ei. „Numărul de arestări și amenzi pentru tranzacții efectuate pe *marché noir*, de escrocherii, furturi și prețuri ilegale crește în fiecare zi; cu toate acestea, bucătarii refuză să lucreze pentru tine dacă nu ești gata să riști să iei amenzi și să faci închisoare pentru a-i lăsa să facă cumpărături pe *marché noir*.“ Pentru evreii de pe Rivieră, însă, în loc să provoace un nou val de persecuții, invazia italienilor s-a dovedit a fi o vestă de salvare[71]. Carabinierii italieni i-au protejat, în special când erau vânați de francezi. Atunci când antisemiții francezi au atacat o sinagogă din Nisa, comandantul italian local i-a amenințat că îi va aresta. Generalul armatei a patra italiene a ordonat ca nici un evreu din zona ocupată de italieni să nu fie închis de autoritățile de la Vichy, iar când guvernul de la Vichy a continuat să aresteze evrei francezi și străini, autoritățile italiene i-au eliberat pe mulți dintre ei și au prevenit continuarea arestărilor. Acestea au interzis, de asemenea, imprimarea

cuvântului *Juif* pe cartelele alimentare și actele de identitate; acest lucru însemna, la rândul său, că orice evreu care nu avea neapărat înfățișare de evreu putea trece neobservat mai ușor.

Vestea despre acest tratament uman s-a răspândit peste tot. Evreii au început să iasă din ascunzători – printre aceștia și membrii familiei Sungolowsky, care au părăsit depozitul în care se aflau. Odată cu dezlănțuirea holocaustului în Germania, refugiații evrei veneau în număr mare pe Rivieră, cu vaporul sau cu trenul, umplând hotelurile, apartamentele și pensiunile. Treizeci sau patruzeci de mii de refugiați evrei s-au îngrămădit în treizeci de kilometri de coastă. Destinația lor principală era Nisa; aici, erau întâmpinați de Comitetul pentru Ajutorarea Refugiaților și primeau cărți de identitate temporare, care aveau inscripția „rezidență forțată".

Această „rezidență forțată" reprezenta o măsură de siguranță. Evreii erau trimiși în satele de lângă frontiera alpină cu Italia, unde se aflau sub protecția soldaților italieni; atunci când niște *gendarmes* francezi au încercat să pună mâna pe câteva femei, au fost împiedicați de soldații italieni. Puteau duce o viață normală aici, cu condiția să se înregistreze la garnizoana locală de două ori pe zi. Familiile rămâneau împreună, evreii beau cafele în cafenele sau se plimbau pe străzi – existau chiar sinagogi și școli.

„St. Martin, aflată în zona italiană, era un adevărat paradis", spunea Adam Munz, un refugiat din Polonia care avea șaisprezece ani pe atunci și care supraviețuise – ascunzând faptul că este evreu – la un internat de lângă Montpellier („frica permanentă din timpul ocupației germane este ceva greu de descris"). „Atâția evrei trăiau în mod deschis și pașnic acolo! Carabinierii și soldații zâmbeau și ne salutau. Îi invitam la petrecerile și concertele noastre, și ei chiar veneau."

Un alt băiat, Alfred Feldman, ale cărui mamă și soră fuseseră prinse și deportate, a sosit cam în aceeași perioadă, pentru a i se alătura tatălui său care evadase dintr-un lagăr de muncă silnică. „Am văzut ceva ce nu văzusem de mult timp: evrei mergând liniștiți pe stradă, stând în cafenele, vorbind în franceză, germană – unii chiar în ebraică." Mii de evrei fuseseră aduși pe ascuns în Italia, după ce generalii italieni au declarat că „nici un stat nu îi poate cere Italiei, leagăn al creștinătății și dreptului, să se asocieze acestor acțiuni naziste."

Șeful Biroului pentru Evrei al Gestapoului din Franța, Heinz Rothke, se plângea: „Atitudinea italienilor a fost și este de neînțeles... în ultimele câteva luni a avut loc un exod masiv al evreilor din zona noastră de ocupație în zona italiană. Evadarea evreilor este facilitată de existența a mii de trasee de evacuare, de ajutorul acordat de populația franceză și de simpatia autorităților, cărțile de identitate false, precum și de dimensiunea regiunii, care face imposibilă blocarea ermetică a zonelor de influență." Chiar și cei care dețineau în mod evident acte false se bucurau de protecția italienilor.

O bună parte din ceea ce Chanel construise pentru sine, exact așa cum își dorea, era La Pausa – casa pe care o iubea cel mai mult dintre toate. Ambianța confortabilă a vilei era, pentru Chanel, ca o mantie pe care ți-o înfășori strâns în jurul taliei pentru a te proteja de frig și neplăceri. Cea mai mare parte a verii anului 1942 și-a petrecut-o acolo, alături de von Dincklage. Marea, soarele, mușcatele curgătoare, trilul dulce al privighetorilor rămăseseră neschimbate. Viața – chiar și pentru cei care nu se bucurau de aceleași privilegii ca Chanel – era, totuși, puțin mai ușoară pe Rivieră decât în Paris.

Pentru Chanel și von Dincklage, protejați de greutățile care apăreau de către amicii lui sus-puși, liberi să traverseze după bunul plac linia de demarcație datorită *laissez-passer*-ului lui și neafectați de penuria de alimente, vara aceea petrecută la La Pausa nu era diferită de cele de dinaintea războiului – cu excepția faptului că nu se mai organizau petreceri mari acasă.

Atunci când era acolo, Chanel lua deseori masa la restaurantul lui madame Imbert din Roquebrune. Cu soțul plecat la război, Blanche Imbert a deschis un restaurant pentru a-și putea întreține familia. Specialitățile ei regionale, la*ngoustes* și *lapin à la moutarde*, au impresionat-o atât de mult pe Chanel încât, în scurt timp, Madame Imbert a fost rugată să vină la vila lui Chanel atunci când aceasta avea musafiri, pentru a-i da o mână de ajutor bucătarului ei. „Chanel mânca foarte puțin, însă voia ca musafirii ei să mănânce bine", spune nepoata lui Blanche, Patricia Marinovich. Un alt lucru pe care familia Imbert l-a observat era că, deși nu neapărat zgârcită, Chanel era adepta proverbului *un sou est un sou*. Atentă cu banii, ura ideea că cineva ar putea să profite de ea.

Cu toate acestea, era capabilă de fapte neașteptate, de o generozitate extraordinară. Începând cu anul 1928, la rugăminte[a] stăruitoare a prințesei Ghika[72], a devenit donatoarea principală a Azilului de la St. Agnès, un orfelinat care se îngrijea de copiii cu defecte din naștere. Memoriile lui de Pougy, *Caietele mele albastre*, sunt pline de referințe la donațiile considerabile și frecvente ale lui Chanel. Gabrielle Chanel a été spontaném*ent et magnifiquement généreuse*, scria prințesa, adăugând mai târziu: Gabrielle Chane*l a envoyé cinq mille francs*... Se întâmpla rar ca prietenii care apelau la ajutorul ei să o facă în zadar.

Unul dintre aceștia a fost Robert Streitz. Nu se știe dacă Chanel era la curent cu faptul că Streitz era membrul unei rețele importante a Rezistenței; curios este faptul că acesta i-a cerut ajutorul. Serge Voronov, un profesor de fizică de origine ruso-evreiască, fusese arestat de către Gestapo, iar Streitz a implorat-o pe Chanel să intervină; ea, la rândul său, a apelat la Spatz, care, după toate probabilitățile, avea legături cu serviciile secrete germane (care în mare parte se ocupau de arestarea evreilor sau inamicilor Germaniei – a rușilor, spre exemplu). El a făcut tot ce i-a stat în putință să intervină, însă fără succes (Voronov a fost în cele din urmă eliberat datorită intervenției altcuiva).

De ce ar încerca un bărbat care răspundea în fața unor ofițeri superiori să ajute pe cineva care le era inamic sau care aparținea rasei pe care aceștia încercau s-o șteargă de pe fața pământului? Acest episod curios subliniază atitudinea ambivalentă a lui Spatz față de cei pentru care lucra, și, poate, face puțină lumină în legătură cu motivele pentru care Chanel credea că simpatiza mai mult cu cauza britanică decât cu cea a propriului neam. Cât despre Chanel, antisemitismul său se manifesta' în mare parte, în mod verbal.[73] Ceea ce nu știa nici unul dintre ei era faptul că Robert Streitz, care proiectase La Pausa și, drept urmare, cunoștea fiecare centimetru din pivnițele sale încăpătoare, instalase un transmițător într-o firidă a uneia dintre ele. Ascuns acolo, îl folosea pentru a facilita evadarea mai multor evrei. De multe ori, aceștia veneau la vilă înainte să fie „încredințați" unor prieteni.

Blanche Imbert participa și ea la acest proces. De multe ori, Blanche o trimitea pe fiica ei la La Pausa, ca să dea o mână de ajutor sau să ducă provizii în bucătărie. „Într-o cabină mică de lângă poartă era un gardian german",

spune Patricia Marinovich. „Mama și bunica mea aveau amândouă *laissez-passer*-uri, așa că gardianul le cunoștea destul de bine. De multe ori, mama venea însoțită de vreo fată evreică, despre care spunea că este asistenta ei. Mergeau împreună până la vilă, după care o luau într-o parte, iar fata se furișa printr-o portiță, care nu se vedea de la cabină, și își continua drumul spre munți sau spre vreun sat unde o aștepta cineva. Mademoiselle Chanel, bineînțeles, nu știa nimic din toate acestea!"

La sfârșitul anului, campania nazistă a regimului de la Vichy contra evreilor a atins un nou nivel. În decembrie 1942, Berlinul a emis ordine care cereau arestarea și deportarea imediată a tuturor evreilor din Franța, iar a doua zi Laval a dat ordine ca toți evreii să meargă la secțiile de poliție pentru a li se ștampila cuvântul „Evreu" pe cartelele alimentare și cărțile de identitate. Italienii, cărora acest lucru li se părea un act de sfidare a autorității lor în zona ocupată de ei, au reacționat imediat, remarcând că italienii, și nu francezii, erau cei care stăpâneau regiunea... ștampilarea a fost anulată.

Deși italienii controlau zona de sud, în Marsilia încă mai erau mulți germani, care se aflau acolo, în mare parte, pentru a-i împiedica pe evrei (și nu numai) să fugă pe mare. Trupele germane ocupaseră câteva dintre cele mai mari hoteluri, iar toate drapelele franceze au fost scoase; a încetat publicarea majorității ziarelor, iar posturile de radio franceze tăceau. După încheierea Operațiunii Torța, amiralul Darlan (fostul conducător adjunct al regimului de la Vichy) a schimbat imediat tabăra, ordonând trupelor franceze de acolo să li se alăture Aliaților împreună cu el. „Teribil de palpitant... Zarurile fuseseră, cu adevărat, aruncate", credea Elisabeth Foster.

Pentru a-i împiedica pe Aliați să pună stăpânire pe flota franceză în Toulon, naziștii au încercat să preia conducerea acesteia, însă trupele germane principale s-au rătăcit în arsenal și au întârziat cu o oră, dându-i astfel amiralului responsabil șansa să prevină flota să se pregătească de sabordaj. Atunci când pe 27 noiembrie 1942, la 5.25 dimineața, tancurile germane au reușit în cele din urmă să înainteze, s-a dat ordinul „Sabordați! Sabordați! Sabordați!" prin radio, semnale vizuale și bărci de transmitere a ordinelor. Echipajele franceze au părăsit navele, iar grupurile de sabordaj au început să

monteze explozibil de scufundare (pentru a distruge armamentul și a aprinde rezervoarele de combustibil), deschizând prizele de fund ale navelor.

Francezii au distrus, în total, douăzeci și șapte de nave, inclusiv toate navele de război principale, lăsând în urmă doar treizeci și nouă de nave mici – cele mai multe dintre ele sabotate și dezarmate – în timp ce câteva submarine au ignorat ordinele de sabordaj și au plecat pentru a se alătura trupelor lui de Gaulle din Africa de Nord franceză. Unele dintre navele distruse au ars timp de câteva zile, iar petrolul a poluat portul într-un asemenea hal încât nu s-a mai putut înota acolo timp de doi ani.

Jaques și Ilona Wochiler își părăsiseră apartamentul din Marsilia pentru că devenise prea periculos și se mutaseră într-un mic hotel. Era administrat de o fostă proprietară de bordel, care avea relații la Prefectură. Amenințarea unei razii sau a unui val de arestări era însă iminentă. Gestapoul își concentra atenția asupra pensiunilor și hotelurilor mici, pentru că acolo găseau refugiați, iar temutul ciocănit la ușă se auzea, de obicei, în jurul orei 5 dimineața. Un bărbat isteț s-a salvat strigând din toți rărunchii „Lăsați-mă în pace!“ în germană, iar germanii chiar au plecat. În noiembrie, administratoarea hotelului i-a anunțat pe soții Wochiler că se aflau pe lista următoarelor arestări. La auzul veștii, Jaques și Ilona – însărcinată în opt luni –, au fugit imediat într-un sătuc departe de coastă.

În acel moment, germanii stabiliseră deja normele de deportare, însă atunci când guvernul de la Vichy a încercat să le impună, armata a patra italiană l-a împiedicat. Elsie Gladman remarca: „Oamenii cei mai de temut și mai vrednici de ură erau francezii care colaborau... Aceștia, care erau relativ puțini, erau în vizorul patrioților francezi, care le trimiteau scrisori de amenințare și mici sicrie negre de lemn drept semn a ceea ce urmau să pățească la sfârșitul războiului.“ Pe 15 decembrie 1942 germanii au emis o nouă solicitare – 250 000 de oameni trebuiau să fie trimiși în Germania până la mijlocul lunii martie a anului 1943 (300 000 de muncitori germani fuseseră transferați în forțele armate germane). Pentru a îndeplini această cerință, Laval a dispus ca toți tinerii trecuți de vârsta de douăzeci de ani să se supună *service du travail obligatoire*. În teorie, STO-urile se aplicau și femeilor; temându-se de reacțiile oamenilor și a Bisericii, însă, autoritățile nu recrutau femei.

Cum atât poliția germană, cât și cea franceză capturau tineri peste tot – atunci când ieșeau de la cinema ori de la metrou sau când munceau pe câmp – pentru a îndeplini solicitarea germanilor, mii de tineri fugeau pentru a se alătura Rezistenței. Linia de demarcație fusese anulată în februarie 1943, așa că era un obstacol mai puțin în calea celor care voiau să se îndepărteze cât mai mult de potențialii lor următori. În satele de dincolo de Coasta de Azur, țăranii tineri și muncitorii de la ferme dispăreau în păduri sau munți când auzeau că urma un nou val de recrutări, revenind doar atunci când nu mai era nici un pericol.

În Paris, de Crăciun, un preot a prins la pieptul pruncului Iisus, în leagăn, o stea galbenă.

Anul 1943 a început cu Conferința de la *Casablanca*. Aceasta s-a desfășurat de pe 14 până pe 24 ianuarie și a avut drept scop planificarea următoarei etape a războiului. Au fost prezenți atât președintele SUA, Franklin D. Roosevelt, cât și Winston Churchill, iar conferința s-a încheiat cu semnarea Declarației de la *Casablanca*. Aceasta stipula că Aliații nu vor accepta nimic altceva decât „capitularea necondiționată“ a puterilor Axei. Era expresia implacabilă a hotărârii de a lupta cu puterile Axei până la înfrângerea finală și totală a acestora. În unele cercuri însă circula ideea că războiul deja durase prea mult și că venise vremea pentru pace. Poate gândurile de felul acesta, care îi roiau în minte, au fost cele care au dat naștere propunerii extraordinare pe care o va face Chanel câteva luni mai târziu.

America intrase în război după atacul de la Pearl Harbor din decembrie 1941

Este adevărat că Mussolini introdusese legi antievreiești dure în Italia încă în 1938, iar când a declarat război, evreii străini din Italia erau arestați și închiși. Există, însă, o diferență crucială: italienii nu au deportat evrei

Fosta curtezană Liane de Pougy

Încercarea sa de a obține controlul propriei afaceri de la frații Wertheimer nu avea legătură cu faptul că aceștia erau evrei, ci cu faptul că Chanel credea că au înșelat-o. Credea, de asemenea, că faptul că aceștia erau evrei îi oferea un avantaj în această luptă

Capitolul XIII

Evadări, capturări și rații de hrană pentru supraviețuire

Atât regimul de la Vichy, cât și germanii erau nemulțumiți de modul în care au abordat „chestiunea evreiască“ italienii; atât de nemulțumiți încât, pe 14 ianuarie 1943, prim-ministrul italian, Laval, i s-a plâns ambasadorului italian din Vichy că italienii îi protejau nu doar pe evreii italieni, ci și pe cei străini.

Cu toate acestea, la mai puțin de două săptămâni de la reproșul lui Laval, poliția franceză și Gestapoul au hotărât să acționeze pe cont propriu. Douăsprezece mii de polițiști francezi au închis Portul Vechi din Marsilia și au percheziționat fiecare clădire, verificând identitatea locuitorilor acestora. Erau rechiziționați lăcătuși pentru a deschide uși, femeile erau băgate în mașinile poliției și duse la secție fără a avea timp să se îmbrace, bolnavii erau scoși din paturi, iar părinții erau despărțiți de copii. Pe măsura ce se eliberau, clădirile erau aruncate în aer. În aceeași zi, au avut loc razii în cinematografele, magazinele, autobuzele și trenurile din Marsilia și suburbiile sale. Cocteau descria acest tablou: „Germanii uluiți priveau cum răsar ferme întregi cu vaci și lăptării. Când aruncau bombe cu gaze lacrimogene, apăreau chinezi cu tone de opiu, negri drogați, falsificatori de dolari, reprezentanți ai minorităților sexuale, leproși și o tabără de aviatori englezi.“ Și, bineînțeles, refugiați și cei care încercau să fugă din Franța. În total, au fost certificate identitățile a circa 40 000 de oameni. În jur de jumătate dintre cei arestați au fost eliberați, cu excepția evreilor – 2000 dintre ei au ajuns în trenurile morții.

În Paris, a fost aprobată plecarea a încă trei trenuri din lagărul de concentrare de la Drancy spre Auschwitz. Ar trebui menționat faptul că lagărul de la Drancy era administrat de francezi, jandarmii francezi fiind cei care încărcau trenurile morții cu deținuți. Atunci când poliția franceză a aflat că acestea vor include și cetățeni francezi, s-a oferit să îi salveze înlocuindu-i cu evrei străini. Cei pe care îi prindeau erau, de obicei, bătrâni, copii sau bolnavi de la Orfelinatul Fundației Rothschild și Spitalul Rothschild, pe care îi

smulgeau din paturile lor. Oricum, n-a contat: două zile mai târziu, evreii francezii au fost deportați și ei – însoțiți de polițiști francezi până la graniță.

Pe Riviera aflată sub stăpânirea italienilor, evreii încă se simțeau (relativ) în siguranță; drept dovadă, pe 3 ianuarie 1943 Lambert scria din Nisa: „Când voi fi bătrân, mă voi retrage pe Coasta de Azur. Aici, între unsprezece dimineața și lăsarea serii, cerul albastru senin și vigoarea soarelui în mijlocul iernii alină suferințele trupești și neliniștea sufletească."

Poate că nu e surprinzător, așadar, faptul că începutul anului 1943 a adus cu el înființarea unei instituții noi și sinistre – *Milice française* (de obicei numită pur și simplu Miliția). Era o organizație politică paramilitară creată pe 30 ianuarie 1943 de către guvernul de la Vichy, cu ajutorul germanilor, pentru a contracara Rezistența franceză, al cărei număr de membri era în continuă creștere. Unul dintre motivele acestei extinderi era indignarea profundă față de obligativitatea *service du travail obligatoire* pentru toți bărbații care împliniseră vârsta de recrutare (între douăzeci și unu și douăzeci și trei de ani), fapt ce dus la „dispariția" a aproape 200 000 de tineri, mulți dintre ei devenind membri cu normă întreagă ai Rezistenței. Jean Guéhenno scria: „Toți bărbații tineri din promoțiile '40–'42 trebuie să plece în Germania pe 1 iulie. Panica unui mușuroi strivit. Unii se gândesc să fugă în Spania, alții să se ascundă în munți. Majoritatea, însă, se vor resemna și vor pleca. Mulți dintre ei deja vorbesc despre ce probleme vor avea părinții după plecarea lor..."

Fascistă per ansamblu, Miliția era adepta execuțiilor sumare, folosea tortura ca mijloc de extragere a informației și ajuta la arestarea evreilor și pregătirea acestora pentru deportare. Șeful oficial al acesteia era Pierre Laval. Era mai periculoasă decât Gestapoul pentru că, fiind compusă din nativi francezi, nu existau bariere lingvistice, membrii acesteia cunoșteau bine orașele, străzile și satele din partea locului și se aflau, adesea, în relații apropiate cu informatorii locali; pe lângă asta, opera în afara normelor dreptului civil. Unii membri ai Miliției erau persoane care săvârșiseră infracțiuni minore, cărora li s-a promis comutarea pedepsei cu închisoarea dacă vor deveni membri; alții s-au alăturat Miliției pentru a scăpa de deportarea în Germania, unde ar fi fost supuși la muncă forțată.

Miliția a început să opereze imediat. Într-o dimineață, soții Wochiler au

văzut un membru al Miliției, îmbrăcat în uniforma albastră caracteristică, venind spre casa lor din sătucul în care se refugiaseră – fuseseră denunțați de un vecin. Jaques s-a ascuns, iar Ilona l-a întâmpinat zâmbitoare pe membrul Miliției și i-a oferit un pahar de vin. Reacția sa – ca a oricărui francez căruia o fată drăguță îi oferă un pahar de vin – a fost să accepte imediat. Ilona i-a mai turnat un pahar, spunându-i că soțul său e plecat. După alte câteva pahare, atmosfera devenea din ce în ce mai relaxată, iar în cele din urmă milițianul i-a spus: „Mă voi întoarce mâine". Soții Wochiler au înțeles aluzia și au plecat în Grenoble împreună cu bebelușul lor imediat după ce acesta a părăsit casa.

Acolo au reușit să ia legătura cu niște membri ai Rezistenței care i-au ajutat să treacă ilegal granița cu Elveția – care era neutră – ascunși într-o căruță cu fân împreună cu un alt cuplu. „Dacă bebelușul scoate vreun sunet, suntem terminați", li s-a spus. Din fericire, a fost liniștit. Odată ce au trecut hotarul, soții Wochiler[74] au fost în siguranță – în acea perioadă, Elveția primea refugiați cu copii care nu atingeau o anumită vârstă; cuplul care era cu ei, care nu avea copii, a fost nevoit să se întoarcă. Evadarea devenise esențială pentru toți evreii care și-o puteau permite. Françoise Frenkel – care încercase de două ori să ajungă în Elveția, unde prietenii săi reușiseră să obțină o viză pentru ea, fiind întoarsă din drum în ultima clipă – înțelegea că este ultima ei șansă. Gardul de sârmă de la graniță era de netrecut, însă la anumite intervale existau porți, lăsate deseori descuiate pentru ca fermierii care aveau pământuri de ambele părți ale frontierei să poată trece. Problema era că existau și santinele. Françoise a ajuns la una dintre acele porți, ca să descopere că era blocată din cauza ploii puternice din ziua precedentă. Văzând un soldat italian apropiindu-se în grabă, a reușit să se cațăre pe poartă și a căzut de partea cealaltă. A auzit o împușcătură, apoi a văzut un alt soldat fugind spre ea. Acesta a ajutat-o să se ridice, spunându-i că italianul a împușcat în aer și că se afla în Elveția. „Eram salvată!" A izbucnit în lacrimi în timp ce îl urmărea cu privirea pe soldatul elvețian, care mergea înaintea ei cu sacul în care se aflau cele câteva lucruri pe care le luase cu ea. „În el se afla tot ce luasem din Franța, în afară de inima mea îndurerată și moartă de oboseală."

Și Colette Halber a avut noroc. Tatăl ei și șase dintre cei opt copii ai săi fuseseră deja deportați la Auschwitz. Colette, care pe atunci era doar un

copilaş (s-a născut în 1939) fusese internată într-un azil situat pe Avenue de la Plage, în Cannes. Acesta adăpostea în principal copii ai căror părinţi se aflau în colonii şi era condus de madame Charpiot[75], care era protestantă. Madame Charpiot a luat sub oblăduirea sa şi câţiva copii evrei – unii trimişi de episcopul din Nisa, alţii de oameni pe care îi cunoştea. Copiii evrei primeau identităţi false, cartele alimentare şi nume noi, care păreau franceze, similare în măsura posibilităţilor cu cele vechi, pentru a nu se da de gol în faţa Gestapoului. „Cel mai greu era să-i înveţi să le ţină minte", îşi amintea fiica lui madame Charpiot, Françoise. Noul prenume al lui Colette era Auber.

Când copiilor li s-a interzis să se plimbe şi să se joace pe plajă, azilul s-a mutat într-un hotel din apropiere, *Château* St. Georges. O parte din hotel fusese rechiziţionată mai întâi de italieni, apoi de germani, astfel încât sub acelaşi acoperiş se aflau francezi, germani şi copii creştini şi evrei, iar câteodată şi membri ai Rezistenţei. „Deşi poate părea puţin probabil, faptul că eram toţi împreună ne-a ajutat", îşi amintea Françoise. „Instalarea germanilor în hotel însemna că percheziţiile nu mai reprezentau o ameninţare. Nu le trecea prin cap că s-ar putea găsi copii evrei care să caute adăpost într-un asemenea loc. Cu toate acestea, ocupaţia devenea tot mai greu de suportat cu fiecare zi. Îmi amintesc o zi de Crăciun. Decorasem bradul în sala de mese şi organizasem o mică petrecere pentru copii. Dintr-odată, s-a deschis uşa şi au intrat nişte ofiţeri germani, care au început să socializeze cu noi, făcând gălăgie. Unul dintre ofiţeri l-a bătut uşor pe obraz pe unul dintre copiii evrei. Copiii au început să cânte un colind, noi însă ne-am speriat rău."

În mai 1943, în timp ce Colette era acolo, mama sa ajungea la gara St. Charles din Marsilia, de unde urma să fie trimisă la Drancy. Pe 29 iulie a reuşit să scrie o scrisoare pe o bucată de hârtie igienică, pe care i-a transmis-o pe furiş cuiva de afară. Cum toţi membrii familiei fuseseră despărţiţi şi nici unul dintre ei nu ştia ce se întâmplase cu ceilalţi, era ca şi cum ai pune o scrisoare într-o sticlă şi ai arunca-o în mare.

„Dragii mei", scria, „a trecut mult timp de când v-am dat veşti despre mine... Cu sănătatea stau foarte bine. N-am slăbit. Au avut deja loc două plecări în masă şi ştiu că voi face parte din cea de-a treia, care are loc mâine sau poimâine. Nu fiţi trişti. Aţi fi surprinşi să vedeţi cât de calmă sunt, în ciuda

circumstanțelor. Toți tovarășii mei sunt voioși, binedispuși și siguri că ne vom revedea în curând. Plecarea noastră nu seamănă cu celelalte – credem că nu vom pleca departe. Ceea ce mă chinuie și mă îndurerează e că nu știu nimic despre ceea ce se întâmplă acasă. I-am spus de câteva ori lui Papa că copiii au nevoie de o schimbare de peisaj.“ Două zile mai târziu, a fost deportată la Auschwitz.

Peste mulți ani, Colette scria: „Nu știam nimic din toate acestea. Timp de patruzeci de ani, am crezut că sunt orfană de război.“

A urmat unul dintre cele mai curioase episoade din viața lui Chanel – o posibilă încercare de a mijloci încheierea unui acord de pace între Aliați și puterile Axei. Nu se știe dacă credea cu adevărat că are vreo șansă sau dacă doar s-a gândit că merită să încerce. E posibil, de asemenea, având în vedere că nu mai lucra și nu avea cu ce își ocupa timpul, s-o fi făcut și din plictiseală. Hotărâse, așadar, să încerce să inițieze negocieri de pace între Churchill și cei din conducerea Germaniei – un plan de o îndrăzneală nemaivăzută, la fel ca încrederea lui Chanel în propriile forțe. Churchill urma să viziteze Madridul după conferința de la Teheran[76], iar ea a declarat mai târziu că el i-ar fi spus că se vor vedea acolo în drumul său spre Anglia. Să fi fost oare – cum s-a speculat[77] – o încercare de a obține informații pentru germani?

Era limpede că se gândise la asta luni întregi. Primul pas, făcut în primăvara anului 1943, a fost să trimită după bărbatul care organizase întoarcerea nepotului ei, căpitanul Theodor Momm, și să-i explice, în linii generale, planul. Uluit, acesta a ascultat-o cum îi explica ideea ei, adăugând că pentru a te putea înțelege cu britanicii trebuia să-i cunoști bine și de mult timp, ca ea. Entuziasmată, a început să joace rolurile persoanelor care ar fi participat la conversație, măsurându-și sufrageria de pe rue Cambon în lung și-n lat. Atribuindu-i rolul lui Churchill lui Momm, i-a spus, privindu-l: „Ai prezis lacrimi și sânge, iar profeția ta s-a împlinit. Dar nu așa va rămâne numele tău în istorie, Winston. Acum trebuie să salvezi vieți și să pui capăt războiului. Făcând primul pas spre pace, îți vei arăta puterea. Aceasta este misiunea ta.“[78] Aproape hipnotizat, Momm se întreba cum i-ar putea rezista cineva acestei femei. (Ani mai târziu, a descris impresia pe care i-o făcuse ca fiind „forța unei personalități unice“).

Chanel nu era, bineînțeles, singura care visa la încetarea ostilităților. Von Dincklage, care la începutul iernii anului 1943 se afla la Berlin și a fost, probabil, martorul bombardării devastatoare a orașului de către Aliați, s-a întors la Paris convins de faptul că Germania va pierde războiul și că era doar o chestiune de timp – trebuia să fi vorbit despre asta cu Chanel –, iar o parte din membrii Înaltului Comandament German credeau, în sinea lor, că asta ar fi cea mai bună soluție.

Momm a pornit spre Berlin cu misiunea riscantă de a obține permisiunea să plece la Madrid pentru o astfel de întâlnire, organizarea căreia ar fi necesitat câteva luni. Primul lucru esențial era cunoașterea oamenilor potriviți. Trebuia să fie cineva din echipa lui Heinrich Himmler – unica persoană în care Hitler avea cu adevărat încredere și care, în calitate de șef al SS, conducea acea instituție învăluită în întuneric, misterioasă și atotputernică.

Momm a fost îndrumat imediat spre Walter Schellenberg, șeful de treizeci și trei de ani al tuturor spionilor străini ai Germaniei. Momm nu știa acest lucru, însă Schellenberg era, în principiu, în favoarea încetării ostilităților cu Aliații, în mare parte pentru ca Germania să își poată concentra forțele pe frontul rusesc. Înfrângerea finală a Germaniei în bătălia de la Stalingrad, care s-a încheiat în februarie 1943, era primul semn clar că sorții războiului erau pe cale să se schimbe – de fapt, că se schimbaseră deja; până și superiorul lui Schellenberg, amiralul Canaris, se arătase deschis la ideea de pace.

Lui Momm i s-a spus, așadar, că Chanel va primi permisiunile necesare pentru a merge la Madrid, toată operațiunea urmând a fi strict secretă. Nu era prima oară când Chanel pleca la Madrid în timpul războiului; există detalii despre o altă călătorie din august 1941, pe care Chanel ar fi făcut-o, conform spuselor lui Hal Vaughan, în calitate de agent german care aduna informații. Chanel mai spera, fără îndoială, să crească vânzările Chanel No. 5 pe piața spaniolă. Atunci călătorise cu un tovarăș al lui von Dincklage, baronul Louis Piscatory de Vaufreland, care vorbea spaniolă. Odată ajunși în Madrid, cei doi s-au despărțit, iar Chanel s-a mutat într-un apartament la Ritz.

Cu toate acestea, un raport privitor la o seară petrecută la un dineu din cadrul acestei călătorii nu creează impresia că Chanel ar fi fost spioană. Un diplomat britanic, Brian Wallace, prezent la dineu, a trimis la Londra un

raport lung și detaliat despre conversația avută cu ea. „A vorbit aproape trei ore despre Paris, foarte sincer, și m-a impresionat profund franchețea ei", scria Wallace. „E prietenă cu PM-ul și e foarte atașată de ducele de Westminster. I-ar plăcea să plece în Anglia, dar nu se îndură să părăsească Franța." Printre multele detalii înregistrate în raportul său se număra părerea ei că oamenii din zona aflată sub ocupație nu erau probritanici, ci antigermani, și că germanii investeau în afacerile franceze. Francezii, spunea, încă nu au înțeles că au pierdut războiul. „«Stai să vezi cum scăpăm de acești porci», zic ei." La scurt timp după asta, Chanel și însoțitorul ei german, care vorbea spaniolă, s-au întors la Paris. Acum, tot ce trebuia să facă era să aștepte să se facă pregătirile necesare pentru aventura ei spaniolă.

Pe Rivieră, era mai greu ca niciodată să faci rost de mâncare. Trenuri pline cu fructe și legume proaspete plecau zilnic spre Germania. Oamenii tăiau tulpinile și frunzele tufelor de cartofi pentru ca germanii să nu le vadă și să le scoată din rădăcini și culegeau bobul aruncat pe jos de ocupanți. Mâncarea se găsea atât de greu încât pacienții în vârstă de la Sunny Bank își lăsau rațiile moștenire altor pacienți. „Doamnei în vârstă din camera de alături îi las zahărul meu, iar ție, soră, îți las rațiile mele de pâine și rom", i-a spus un pacient bătrân în fază terminală lui Elsie Gladman.

De ziua ei, Elisabeth Foster a primit „o grămadă de lucruri care nu puteau fi cumpărate... o perie de dinți, chibrituri, săpun, hârtie și – cireașa de pe tort – miere, care nu se mai găsea de vreun an. Aseară au ajuns și patru ouă, iar ieri am mâncat carne pentru prima oară în douăsprezece zile – când ar trebui să o primim de trei ori pe săptămână. Nu ni se dau înlocuitori – doar legume și două sute și ceva de grame de macaroane în plus. Morcovii sunt practic de negăsit, trebuie să fi mâncat acri întregi de napi – fierți, tăiați felii, făcuți piure. Până azi, nu văzusem unt de două luni, iar ouă și lapte de șase luni, însă una dintre cele mai mari probleme a fost lipsa sării timp de zece zile, când, dintr-odată, *la femme de chambre* a primit un mic cadou – niște sare – de la un chelner prietenos, pe care a împărțit-o cu noi."

Pielea dispăruse din toată Franța – era trimisă în Germania pentru cizmele soldaților germani –, și se vânduseră douăzeci și patru de milioane de perechi de pantofi de lemn. „Pantofii și ciorapii sunt lucruri divine și îndepărtate,

după care tânjește toată lumea." Coaforilor li s-a ordonat chiar să strângă părul pe care îl tăiau, aceste resturi de păr fiind trimise producătorilor de papuci de casă.

Articolele textile erau atât de puține încât guvernul oferea cupoane în schimbul zdrențelor. Cei care erau duși la spital se trezeau adesea cu hainele furate și erau nevoiți să se întoarcă acasă goi și înfășurați în pături, iar înotătorilor care nu erau atenți li se furau adesea hainele în timp ce înotau – în noul sistem de troc care apăruse, hainele puteau fi schimbate pe mâncare. Aceste furturi erau de două ori mai grave pentru că nu se putea cumpăra, spre exemplu, o pereche nouă de pantaloni fără a o preda pe cea veche. Atunci când murea cineva, prietenii familiei întrebau dacă pot cumpăra hainele răposatului.

Au dispărut banii mărunți, iar oficiile poștale dădeau rest cu timbre; mânerele de alamă de la sertarele și ușile băncilor erau scoase pentru a fi folosite în industria germană de armament. Rațiile (mici) de cărbune ajungeau rar la destinație, iar gazul se găsea doar câteodată. „Cel mai urât moment al zilei este îngrozitoarea oră dinaintea răsăritului, în care încerc să spăl niște haine într-o baie rece ca gheața, cu un ulcior micuț cu apă fierbinte pregătit înainte să fie închis gazul", scria Elizabeth Foster, care avea șaptezeci și cinci de ani. „Adevărul este că suntem cu toții la fel de soioși și jerpeliți din cauza apei reci, a lipsei săpunului și a agitației constante din jurul sobelor. Suntem cu toții din în ce în ce mai neîngrijiți. Paltoanele, pelerinele și gulerele conțin mai multă piele decât blană. Suntem, de asemenea, din ce în ce mai flămânzi. Siropul de tuse, pe care prietenii mei îl foloseau în loc de zahăr, s-a terminat și acum folosesc laxative pentru copii – sirop de smochine, sirop de mere. Drept urmare, majoritatea – în afară de cei mai robuști – suferă de diaree severă."

Francezii care aveau ceva pământ îl cultivau (în secret) cât de bine puteau. Dacă creșteau porumb, îl treierau în casă, în timpul nopții, după care se furișau cu el la moară pentru a-l măcina. Cozile de la magazinele alimentare aproape goale – în care se dădea prioritate femeilor însărcinate – erau atât de mari, încât unele gospodine mai puțin cinstite își băgau perne sub rochii pentru a-și asigura un loc în față, indiferent ce se vindea. Când lumea a început să afle de această șmecherie, unele femei s-au apucat să împungă burțile umflate, pentru a vedea dacă erau adevărate.

Unicul lucru care reușea să îmbărbăteze oamenii era radioul. „Nu știu cum aș fi putut îndura acești ani grei fără BBC", scria Elisabeth Foster pe 23 iulie. „Big Ben mi-a fost prieten de nădejde, iar în momentele în care eram unica dintre amicii mei care încă mai spera și mă simțeam un pic singură, Big Ben-ul cânta «Înălțați-vă inimile», *Sursum Corda* și chiar îmi înălța inima; câte dintre milioanele de oameni din teritoriile ocupate, care ascultau pe furiș sau în avanposturi izolate, tânjind să se poată alătura luptei, se simțeau, probabil, la fel ca mine..."

Pentru a asculta radioul, trebuia să fii discret și atent. Geamurile trebuiau să fie închise, ca inamicii sau potențialii informatori să nu audă; închiderea obloanelor era o chestiune controversată – deși radioul se auzea mai prost atunci când erau închise, atunci când erau deschise se putea vedea de departe dacă se apropia cineva străin. Dacă vorbim de îndrăzneală pură, puține se puteau compara cu curajul managerului hotelului Negresco din Nisa, care era și sediul Gestapoului; acesta instalase un receptor radio sus, sub domul acoperit de ardezie trandafirie al hotelului, pe care îl ascultau prietenii săi de încredere (printre care și tatăl lui Dennis Youdale). Dacă ar fi fost prins, ar fi fost, fără îndoială, împușcat.

Toți cei care erau surprinși ascultând știrile însuflețitoare ale BBC erau aspru pedepsiți: confiscare, amendă usturătoare, deportarea într-un lagăr de concentrare și chiar moarte (în iulie, când își lăsase geamul deschis din cauza arșiței insuportabile, o prietenă a avertizat-o pe Elizabeth că radioul ei se auzea de afară. Știrile despre înaintarea continuă a Aliaților erau, însă, atât de îmbucurătoare și le dădeau atâta speranță încât oamenii nu renunțau la ascultarea buletinelor de știri. O fetiță franțuzoaică scria după victoriile din Africa: „Eram atât de emoționată încât nici n-am închis geamul când am pornit radioul. Mi-am pus un cub de zahăr în plus în cafea și am mâncat încă o felie de pâine!"

Elsie Gladman și colegii ei țineau radioul în pivniță, iar una dintre surorile medicale rămânea sus la capătul scării pentru a face de gardă în timp ce ceilalți ascultau. Surorile medicale englezoaice rămase în spital trebuiau să meargă în mod regulat la *mairie* pentru a-și scrie numele și a li se lua amprentele. În iulie 1943 li s-a spus că trebuie să părăsească coasta – la 100 de kilometri de mare

nu trebuia să fie nici un englez. S-au șters, pe cât era posibil, toate urmele prezenței englezilor: au fost închise bisericile lor, bibliotecile lor au fost prădate, iar majoritatea cărților – arse; exista o interdicție de circulație după o anumită oră foarte strictă. O mare parte dintre rezidenții englezi din Cannes au fost trimiși într-un lagăr de concentrare de la Grenoble.

Pe măsură ce trecea vara anului 1943, părerile și convingerile oamenilor deveneau tot mai ferme și mai polarizate. Sorții războiului păreau să se schimbe, iar victoria germanilor nu mai părea atât de sigură, astfel încât ideea că Franța va avea un viitor mai bun dacă colabora cu Germania începea să piardă teren. În rândul populației care suferea crunt de foame și care era martora expedierii zilnice a unor cantități mari de mâncare în statul inamic, ura față de regimul nazist creștea continuu. Mulți francezi erau, de asemenea, oripilați de arestarea – acum mai pe față – a evreilor, cetățeni ca și ei – de multe ori prieteni sau vecini de ani buni – și de cruzimea cu care erau efectuate aceste razii.

În urma uneia dintre ele a fost arestat Marcel Block, trimis mai întâi la Drancy, iar apoi, trei zile mai târziu, la Auschwitz, în Convoiul 25, în condiții de o brutalitate îngrozitoare. Un supraviețuitor anonim scria: „Îngrămădiți în camioane pentru transportarea animalelor, în care nu aveai cum să te apleci sau să te clintești, lipiți unii de alții, abia respirând, striviți de orice mișcare pe care o făcea vreunul dintre vecini – eram deja ca-n iad. În timpul zilei – o căldură îngrozitoare și un miros pestilențial. După câteva zile și nopți, ușile au fost deschise. Am ajuns epuizați, deshidratați, iar mulți dintre noi – bolnavi. Un nou-născut, smuls din brațele mamei sale, a fost izbit de o coloană. Mama lui, înnebunită de durere, începe să strige. Un soldat SS o lovește violent peste cap cu mânerul armei. Ochii adânciți în orbite, țipete îngrozite, părul frumos și blond murdar de sânge. A fost doborâtă de un glonț în cap." La sosire, șaptezeci și șapte de femei au fost selectate pentru muncă (și nici un bărbat). Restul oamenilor au fost gazați.

Acest lucru a afectat poliția franceză. Heinz Rothke, șeful Biroului pentru Evrei al Gestapoului din Franța, raporta: „Nu mai putem conta pe colaborarea poliției franceze la arestarea în masă a evreilor decât dacă situația militară a Germaniei se îmbunătățește semnificativ în câteva zile sau săptămâni."

Pe Rivieră, aceste razii erau încă destul de rare, deși atât germanii, cât și oficialii de la Vichy îi bombardau pe italieni cu solicitări privind arestarea evreilor străini din regiune (în care locuiau în mod deschis și legal circa 30 000 de evrei). Cu toate acestea, italienii – chiar dacă declarau că fac tot ce le stă în putință – nu doar că refuzau să coopereze, dar chiar îi protejau cum puteau. „Atitudinea italienilor este de neînțeles“, spunea Rothke pe 21 iulie. „În ultimele câteva luni a avut loc un exod masiv al evreilor din zona aflată sub ocupația noastră în zona italiană.“

Amintirile unui soldat italian, Arturo Finotti – care avea douăzeci și patru de ani –, trimis într-un sătuc nu departe de Nisa, explică prioritățile multora dintre soldați: „Eram plătiți foarte puțin și prost“, îi spunea el mai târziu fiului său, Federico. „Economiseam cât puteam – banii mi-ar fi prins bine într-o situație de urgență. Câteodată eram plătiți cu „cartușe“ de țigări [cutii de câte zece pachete de țigări], pe care le mai primeam și în calitate de bonus. În cazarmă, le foloseam ca monedă de schimb. În afara cazărmii și a vieții de militar, majoritatea soldaților preferau să își investească banii în localnice.“

Lunile de relativă siguranță a evreilor pe Rivieră erau, însă, pe cale să se sfârșească, cu toate că italienii au continuat să-i protejeze până în momentul în care nu a mai fost posibil. Armata italiană fusese deja înfrântă în Rusia și o aștepta aceeași soartă în Africa de Nord, unde se afla alături de trupele germane. Pe 10 iulie 1943, Aliații au invadat Sicilia și cam două săptămâni mai târziu regimul fascist al lui Mussolini a căzut, însă acest lucru nu a influențat în nici un fel atitudinea protectoare a italienilor față de evreii de pe Rivieră, cei mai mulți dintre ei locuind în Nisa sau Cannes.

Lambert și familia sa nu au fost la fel de norocoși. Angajat în mod deschis la UGIF (Union g*énérale des israélites de France* – instituție înființată în 1941 de guvernul de la Vichy la cererea naziștilor), era acum arestat și trimis la Drancy, acest lucru făcând parte din planul Germaniei de a reduce eficacitatea UGIF. Pe de altă parte, având în vedere că, pentru Italia, războiul părea că se va sfârși curând, erau depuse eforturi enorme pentru salvarea evreilor din zona italiană. În timp ce se făceau pregătiri pentru un armistițiu între Italia și Aliați, intermediarii făceau demersuri către ambasadorul britanic și cel american la Vatican.

În cele din urmă, în dimineața zilei de 8 septembrie 1943, s-a ajuns la o înțelegere: italienii vor pune la dispoziție patru nave, iar americanii şi britanicii vor permite unui număr de 30 000 de evrei din zona Franței ocupată de italieni să debarce în Africa de Nord, aflată deja sub controlul lor.

Organizarea acestei evacuări ar fi durat două sau trei săptămâni, iar cum planul era ca armistițiul să aibă loc în octombrie, timpul rezervat acesteia era la limită. Armata italiană a început să aducă evreii din satele „sigure" în care fuseseră cazați mai aproape de graniță, pregătiți să fugă în Italia, trimițându-i pe unii dintre ei în Nisa, de unde urmau să fie transportați pe mare.

Evenimentele, însă, le-au luat-o înainte. Armistițiul, care fusese semnat în secret pe 3 septembrie, a fost anunțat de generalul Dwight Eisenhower pe 8 septembrie – ziua în care fuseseră finalizate și planurile de salvare a evreilor – , luând prin surprindere armata italiană – mulți dintre comandanții săi au rămas complet năuciți de veste. A urmat un haos total. Fără a primi vreo instrucțiune clară, soldații italienii au început să plece acasă, însă mulți dintre ei au ajuns prea târziu: imediat după anunțarea armistițiului, Germania a atacat Italia, ocupând o mare parte din teritoriul său.

Pentru evreii de pe Rivieră protejați de italieni, lucrurile stăteau și mai rău, deși unii dintre comandanți au reușit să ia cu ei și evrei în drumul spre casă. Italienii care păzeau unul dintre satele de „rezidență forțată" au organizat un traseu care ducea în Italia prin Alpi, oferindu-le locuitorilor acestuia mâncare pe drum, ca să afle, la sosire, ca germanii anticipaseră acest lucru și i-au arestat atât pe evrei, cât și pe însoțitorii lor.

În Nisa, unde erau mulți italieni, oamenii jubilau la aflarea veștii că Italia nu mai făcea parte din odioasa Axă. Băteau clopotele bisericilor, femeile sărutau ofițerii italieni, se cânta la acordeon, cupluri dansau pe străzi. Această celebrare, însă, nu a durat mult – în două zile, germanii s-au grăbit să umple golul lăsat de italieni. Raoul Mille, care a locuit în Nisa de la vârsta de șaisprezece ani, descria în felul următor sosirea lor în romanul său *Les Amants du Paradis* (1987):

„Dinspre vest, unde cerul sclipea inundat de o lumină blândă, lăptoasă, se auzea crescând gâfâitul îndepărtat al unei fiare. Geamătul ei s-a transformat în pulsații. Solul, temeliile, pereții, plaja însăși se cutremurau în spasme lente,

puternice. Se crăpa de ziuă; zorii cenușii trandafirii erau ca burta unui pește scos din apă. Ceața învăluia orizontul. Din acest decor tremurând, parcă din altă lume, a apărut primul tanc, urmat de mașini și camioane. Germanii sosiseră pe Promenade des Anglais."

Diferența dintre acești noi invadatori și italieni – care abordau viața de soldat ușor, cu zâmbetul pe buze – era izbitoare. „Îmi pot imagina cu ușurință o capitulare în masă a acestor trupe în fața oricui", scria, profetică, Elizabeth Foster despre italieni. Despre nou-veniții germani a spus însă: „Tocmai am văzut două regimente de tineri cu chipuri aspre trecând pe lângă casa noastră și cântând din toți rărunchii un cântec oribil. Aceștia sunt invadatori adevărați, nu există nici o îndoială."

În scurt timp, coasta însorită a devenit un tărâm al ororii și represiunilor. Străzile s-au umplut aproape imediat cu soldați germani care patrulau zi și noapte, și a fost instituită interdicția de a circula după o anumită oră; circulau zvonuri și povești despre arestări și execuții. Asta pentru că, odată cu Wehrmacht-ul, a sosit și Alois Brunner[79], asistent-șef al „nazistului antisemit suprem" Adolf Eichmann. Împreună cu echipa sa formată din cincisprezece polițiști SS de înaltă calificare, Brunner și-a stabilit sediul la Excelsior și s-a apucat imediat, cu sânge-rece, de capturarea, pentru exterminare, a cât mai multor evrei cu putință – cea mai mare pasiune a șefului său. Alte trupe rechiziționau școlile din Nisa și majoritatea hotelurilor.

În scurt timp, granițele au fost închise ermetic, terminalele din gări și autogări – ocupate, iar porturile – blocate. Apoi, cum evreilor din zona italiană nu li s-a cerut să se înregistreze, oamenii lui Brunner patrulau pe străzi în Citroënurile lor negre, luându-i cu ei pe cei care semănau a evrei. Bărbații erau duși la sinagogi, unde li se spunea să-și desfacă pantalonii și, dacă erau circumciși, îi arestau (se întâmpla, bineînțeles, să fie și creștini sau musulmani). O asistentă medicală catolică franceză a fost arestată doar pentru că o chema Esther.

Alți polițiști operau razii în hoteluri și apartamente, luând cu ei familii întregi – colaboratorii francezi verificau numele de pe cutiile poștale ca să vadă dacă păreau a fi evreiești. Poliția franceză îi ajuta câteodată pe germani, fiind încă supărați pe italieni pentru că i-au învins și pentru că credeau că, dacă

scăpau de evreii străini, cetățenilor francezi le va rămâne mai multă mâncare. Conceptele de naționalitate, căsătorii mixte, vârsta copiilor sau infirmitatea unor persoane nu contau deloc. Oamenii erau aduși la Excelsior, iar Brunner îi privea de la balconul apartamentului său de la etaj. Dacă se descoperea că sunt evrei, li se confiscau banii și bijuteriile – sub pretextul de acoperire a cheltuielilor legate de șederea și mesele de la hotel în perioada care preceda plecării la Drancy.

Mulți dintre ei erau supuși torturii pentru a divulga informații despre frați, părinți sau copii care încă nu fuseseră prinși. Cineva l-a rugat pe unul dintre medicii de gardă să îi pună o injecție letală; fiind refuzat, s-a aruncat pe geam. Se zvonea că unele dintre tinerele evreice arestate erau ținute în Excelsior, sterilizate, apoi trimise pe frontul de est pentru plăcerea soldaților.

După primele câteva valuri de arestări reușite, cei urmăriți de Brunner erau tot mai greu de găsit, mulți evrei fiind deja prinși sau reușind să se ascundă. Câteodată, cei care ieșeau seara la întoarcere își găseau apartamentele invadate de germani, care împachetaseră deja o parte din bunurile lor și erau gata de plecare; Brunner era nevoit, de multe ori, să se bazeze pe informatori, care veneau la Excelsior să denunțe și să colecteze banii – pentru fiecare evreu denunțat primeau câte 100, 1000 sau chiar 5000 de franci. „Oamenii cei mai temuți și urâți erau francezii care colaborau cu trupele ocupanților“, spunea Elsie Gladman. Pe von Dincklage, care s-a întors cu Chanel de la La Pausa la sfârșitul anului 1943, cei din *maquis* l-au anunțat că se află pe lista lor neagră. Serge Lifar, care colabora cu germanii în mod deschis, se afla în aceeași situație.

În această perioadă, Lifar s-a mutat în Ritz, unde locuia, intermitent, cu Chanel, care păstra cu mare grijă acest secret, evitând să fie văzută vreodată în hotel alături de el. Singura persoană care știa era soția managerului; aflase de la camerista responsabilă de acel etaj, care o invidia mult pe Chanel pentru că se bucura de compania a doi bărbați atrăgători.

Jaques Wochiler s-a întors în Franța pentru a se alătura FFI. După război, familia Wochiler s-a stabilit la Paris

Madame Charpiot a primit titlul de Dreaptă între Popoare la Yad Vashem în 1982

O întâlnire strategică a lui Stalin, Roosevelt și Churchill care a avut loc între 28 noiembrie și 1 decembrie 1943, după invazia anglo-sovietică a Iranului

În În pat cu dușmanul de Hal Vaughan (2011)

Citat de Edmonde Charles-Roux, care a devenit editoare a revistei Vogue din Franța și care l-a intervievat pe Momm pentru cartea sa Chanel: Viața sa, lumea ei și femeia din spatele legendei pe care a creat-o (1975)

În cele optzeci de zile care au trecut de la venirea lui Brunner și până la plecarea acestuia, peste 2000 de evrei au fost arestați, aduși la Hôtel Excelsior, înregistrați acolo și trimiși în lagăre de exterminare de la cea mai apropiată gară

Capitolul XIV

Lupta pentru supraviețuire

După invadarea Rivierei de către trupele germane, în toamna anului 1943, viața locuitorilor săi a fost redusă la frică, devenind o chestiune de supraviețuire. Familii întregi trăiau în groază: lucruri ca existența unei străbunici evreice sau deținerea unui carnet vechi de membru al Partidului Comunist putea servi drept motiv pentru temutul ciocănit la ușă în toiul nopții. De când a ridicat salteaua de pe patul din dormitor într-o bună zi și a găsit câteva broșuri de partid (cei mai mulți *résistants* de atunci erau comuniști), pe care soțul ei le distribuia în spitalul în care lucra, Henriette Scortecci a trăit într-o stare de teroare permanentă, temându-se că cineva îl va denunța.

În același timp, cinematografele (și chiar opera) erau arhipline. Piața neagră prospera ca niciodată, în ciuda faptului că cei care nu și-o puteau permite nu văzuseră unt sau grăsimi de vreun fel de mult timp (nici măcar ulei de măsline); rația lunară de pâine se înjumătățea în mod constant, iar carnea de pui și iepure, care teoretic ar fi fost permise la fiecare trei luni, dispăruse de ani buni (pisicile dispăruseră și ele de pe străzi, fiind prinse și vândute drept carne de iepure pe piața neagră, la prețuri mari). Cei care foloseau produse vândute pe piața neagră erau ușor de recunoscut după felul în care arătau: erau singurii oameni care nu erau slabi. Subnutriția era atât de severă încât oamenilor le cădeau dinții și unghiile. Doi dintre dinții lui Elizabeth Foster s-au rupt în două în timp ce-și mânca felia de pâine dimineața, iar cameristei (*femme de chambre*) i-au căzut unghiile de la mâna stângă. *La maladie à la mode*, a concluzionat doctorul care a examinat-o. La creșterea cererii contribuiau femeile care născuseră sau erau însărcinate cu copiii soldaților germani[80].

Singura reacție a postului de radio Vichy era să-i critice pe comercianții de pe piața neagră. Unul dintre miniștrii Cabinetului francez, supărat, declara că lumea obișnuia să spună: „Les Allemands prennent tout *et les Français volent le reste*“[81], adăugând: „Atunci când camioanele Băncii Franței sunt folosite

pentru transportarea a tone de mâncare furată, iar un grup organizat de directori de licee înființează o organizație care se ocupă de furtul țigărilor din coletele prizonierilor, este clar că lipsa de onestitate și corupția au întrecut orice limită." Un banc foarte cunoscut în acea perioadă, scria Françoise Frenkel, era următorul: „Jean tocmai a murit!" „Pentru că era bolnav?" „Nu chiar, bietul om pur și simplu trăia doar din cupoanele de rație!"

Furtul oricărui lucru care putea fi ulterior vândut pentru a obține bani pentru mâncare devenise ceva obișnuit. Pacienții doctorului lui Elizabeth au furat de la acesta treizeci de sticle de vin și majoritatea articolelor de lenjerie de pat; și de la Elizabeth s-au furat diverse obiecte de gospodărie, inclusiv oale și tigăi. Hoții se deghizau în polițiști, ordonându-i stăpânului casei să deschidă, sau în poștași inofensivi, care susțineau că au vreun colet pentru care e nevoie de o semnătură și îi rugau pe oameni să deschidă ușa. În ambele cazuri, intrau și jefuiau apartamentul, legându-l pe proprietar dacă era nevoie.

Cum nu se găsea deloc benzină, orice mijloc de transport era la mare căutare. Nu puteai lăsa nicăieri o bicicletă, pentru că riscai să rămâi aproape imediat fără ea; doctorii intrau cu ele în apartamentele pacienților pe care îi vizitau, în loc să le lase pe hol, cum făceau înainte. Cum germanii rechiziționau automobile după bunul lor plac, proprietarii de mașini le „îngropau", săpând gropi adânci, în care puneau mașinile pe niște scânduri și acopereau șanțul cu tablă ondulată, pe care o ascundeau cu un strat de pământ și plante.

Invazia germanilor i-a luat pe mulți dintre refugiați – obișnuiți cu viața relativ lipsită de pericole din perioada de ocupație italiană – prin surprindere. Cu toate acestea, unii dintre ei erau mai bine pregătiți decât alții.

Membrii familiei Klarsfeld, care locuiau în Nisa, pregătiseră o ascunzătoare. Aceștia au pus un dulap în fața intrării într-o cameră mică, în care au instalat un perete despărțitor care se deschidea în spate, ascuns de un rând de haine care atârnau în fața lui. Când germanii au bătut la ușa lor în miezul nopții, cei doi copii – Serge, care avea opt ani și sora lui, Georgette – și-au făcut repede paturile, împreună cu mama lor, și s-au ascuns după peretele din dulap. Totul a durat doar câteva clipe, cam cât i-ar fi luat cuiva care se trezise dintr-un somn adânc să deschidă ușa. Tatăl lor, Arno, le-a deschis germanilor și le-a spus că familia sa e plecată la țară. Văzând paturile făcute și goale, aceștia l-au crezut și

l-au luat cu ei doar pe Arno. În luna octombrie a acelui an, a fost deportat la Auschwitz, unde a murit, reușind să-și salveze familia.

Familia Sungolowsky a hotărât și ea să-și părăsească apartamentul când au început arestările; unul dintre factorii decisivi a fost, conform spuselor fiului lor, Joseph, numărul crescând al denunțurilor. Era începutul unei serii de mișcări din cauza cărora reușeau cu greu să fie cu un pas înaintea Gestapoului. Prima lor ascunzătoare a fost micul apartament al unei bătrâne văduve care, însă, știind că Gestapoul urma să facă percheziții în blocul ei în orice moment, nu îi putea ține la ea prea mult timp. Prin intermediul episcopului de Nisa, Monseigneur Paul Rémond – un om plin de curaj care a muncit neobosit pentru a-i ajuta pe evrei și copii acestora, în ciuda faptului că știa că Gestapoul e cu ochii pe el –, Joseph și fratele său mai mic au fost trimiși la o vilă numită Cottage Bellevue, situată în cartierul Cimiez din Nisa și administrată de madame Lemas. Oficial, aceasta era o creșă pentru copii mici ai căror părinți erau departe, de obicei într-o colonie franceză. Primeau la ei și alte familii de evrei, iar celor care se temeau că vor fi arestați le puneau la dispoziție pivnița. Trapa care ducea spre pivniță era acoperită cu ciment (în loc să fie lăsată cum era, de lemn), iar podeaua camerei era mochetată, astfel încât nu exista nici un semn care ar trăda prezența celor care se ascundeau sub pământ. Când au intrat membrii Gestapoului, pașii lor răsunau pe ciment, avertizându-i pe toți să păstreze liniștea.

„În octombrie 1943, Madame Lemas ne-a trezit în toiul nopții, spunându-ne că agenții Gestapo veniseră în zonă pentru a aresta familiile care se ascundeau, și că trebuie să ne prefacem că dormim duși", își amintea Joseph. Câteva clipe mai târziu, aceștia au dat buzna în dormitor – îi vedeam de sub pleoape. Madame Lemas i-a însoțit, ținând în brațe o fetiță ariană, care plângea nemângâiată pentru că fusese trezită. Aceasta le-a spus agenților Gestapoului că și noi suntem copiii ei, așa că nu au voie să ne atingă. Și-au îndreptat lanternele spre noi, au deschis ușa pavilionului care dădea spre drum pentru a se asigura că nu era nimeni acolo și apoi au plecat, fără a mai face cercetări – fapt ce ar fi putut fi dezastruos pentru noi. Eram salvați! Se întâmplase o minune!"

Strânsoarea germană era din ce în ce mai apăsătoare. Circulația bicicletelor pe Promenade des Anglais fusese interzisă, iar în decembrie au fost construite bariere de ciment de aproape patru metri înălțime. Raziile care se soldau cu arestări deveniseră lucruri obișnuite și erau mai greu de evitat, existând informatori peste tot.

Cu toate acestea, câteodată cea mai bună ascunzătoare e chiar sub nasul dușmanului.

Unul dintre liderii Rezistenței, colonelul Gallizia, și-a lăsat echipa la Grenoble și s-a stabilit într-o vilă de pe rue François-Aune, care aparținea unui simpatizant. Fiind conducătorul unei rețele, avea nevoie de un birou, care i-a fost pus la dispoziție de Robert Streitz, arhitectul lui Chanel, care era de ceva timp un membru activ la Rezistenței, continuându-și și activitatea de arhitect. Camera oferită, ascunsă bine, se afla în mansarda Palais Marie-Christine[82], o clădire de șapte etaje. „Aveam aici un birou de care știa doar Cambours" [superiorul său], nota Gallizia.

Chiar lângă Hôtel Celtic din Cannes, care era sediul ofițerilor Gestapoului, se afla școala mănăstirii Ste. Marie. Aici, o călugăriță curajoasă, pe nume Mère Irène, a primit cu bucurie șapte fetițe evreice în ciuda faptului că ofițerii Gestapoului puteau vedea toate cărările și aleile din grădină și orice mișcare de la geamuri. Inspectorul școlar, care era la curent cu această situație, se temea pentru viața lui Mère Irène și îi repeta mereu să fie foarte atentă; de asemenea, avea grijă să o avertizeze din timp dacă urma vreo razie.

Copiii fuseseră trimiși aici de episcopul de Nisa, care reușise să facă rost de acte false pentru ei (inclusiv de certificate de botez false). Când au ajuns, Mère Irène le-a dat imediat nume noi, dar mai avea o sarcină grea: trebuia să le spună că familiile lor fuseseră capturate în urma unei razii. „Nu voi uita niciodată fețele lor deznădăjduite la auzul acestor vești îngrozitoare", spunea ea. „Le-am spus că nu îi voi părăsi niciodată." Și s-a ținut de cuvânt. Toți copiii au petrecut anul școlar 1943–1944 acolo, până la eliberarea orașului Cannes, în 1944. Cele opt fetițe au plecat doar după ce și-au găsit familii sau un loc unde să stea.

Pentru Gaby Fisher, care avea unsprezece ani, începea o perioadă de izolare, plină de pericole. Stătea la sora ei mai mare, care avea un nume francez

datorită căsătoriei cu un francez, și mergea la școala din sat. Când a atins vârsta la care trebuia să meargă la *lycée*, a apărut dilema dacă ar trebui să își schimbe și ea identitatea și să pară neevreică. În orice caz, trebuia să continue să meargă la școală, altfel ar fi trezit suspiciuni. Era o perioadă dificilă. Mesele de la *lycée* erau oribile, iar porțiile atât de mici încât toată lumea era mereu flămândă. Părinții și rudele le trimiteau mâncare fetelor, pe care acestea o țineau în cutii care se încuiau; cu toate acestea, se fura foarte des. Gaby era nevoită să doarmă într-un dormitor cu cincizeci de paturi, iar noaptea era atât de frig încât fetele dormeau adesea câte două într-un pat. „Era strict interzis, dar n-am putut înțelege niciodată de ce se temeau atât de mult supraveghetoarele noastre să ne lase să dormim câte două." Gaby dormea adesea cu o altă fată evreică, Miriam, iar câteodată adormeau plângând, mărturisindu-și cât de dor le era de părinții lor. „Odată i-am spus unei prietene neevreice că sunt evreică – era o taină prea mare ca să o pot păstra."

Școlile erau una dintre țintele preferate ale Gestapoului. Observau dacă vreunul dintre copii nu răspundea imediat când îl strigau pe nume – era un semn că ar fi putut primi un nume nou, neevreiesc, pentru a-și ascunde originea. La școlile de băieți era mai simplu – verificau doar dacă băieții erau circumciși sau nu. Pentru a nu fi prinși, unii copii evrei se prefăceau că sunt catolici. Celor care refuzau pentru că nu voiau să meargă la mesă li se zicea să spună că sunt protestanți, fapt ce le oferea o scuză plauzibilă, permițându-le, în același timp, să treacă drept creștini. Câteodată, unii dintre copii erau împiedicați să participe la examenul hotărâtor de *baccalauréat*, milițienii invadând sala de examen pentru a verifica identitățile elevilor – știau cât de important era și că exista posibilitatea ca și copiii evrei să fie prezenți.

Câteodată, copiii care se dădeau drept catolici pentru a supraviețui rămâneau catolici pentru tot restul vieții. Miriam Selz și fratele său au fost botezați în religia catolică în primul an de război, pentru a scăpa de persecuții. Când a căzut Parisul, tatăl lor a adus un camion întreg de copii, sub emblema Crucii Roșii, la Cannes. El și frații săi au plecat să se ascundă în Dordogne, iar Miriam a fost înscrisă într-o școală religioasă. Aici a participat la prima sa comuniune și a fost confirmată de episcopul de Nisa, Monseigneur Rémond.

Atunci când au venit germanii, în 1943, mama ei a plecat imediat în Monte Carlo. Într-o zi, directoarea școlii a chemat-o (avea doisprezece ani pe atunci) și i-a spus: „Îmi pare nespus de rău, însă nu mai am cum să te țin aici, pentru că germanii au venit ieri la școala de băieți ca să verifice dacă este circumscris vreunul dintre ei. Aici, la Ste. Marie, avem o duzină de tinere evreice poloneze și este prea periculos să te ținem și pe tine." A plecat în aceeași zi la Monte Carlo, unde le-a găsit pe mama și pe mătușa sa. După ce a făcut rost de acte false, în care se numea Marie Sellier, au trimis-o la o mănăstire departe de coastă. A stat aici o vreme, singură și tristă („din când în când aveam accese de plâns incontrolabil"), ducând dorul familiei sale și întrebându-se dacă sunt bine și dacă au supraviețuit – o povară chinuitoare pentru un copil. Având un nume și o credință noi, îi era extrem de greu să își păstreze conștiința propriei identități. Nu toți au reușit să scape de invadatori. Raymond-Raoul Lambert și familia sa au fost arestați în Marsilia și deportați, prin Drancy, la Auschwitz pe 7 decembrie, unde au fost gazați.

Pentru călătoria planificată (care a rămas în istorie sub numele de Operațiunea *Modelhut*[83]), Chanel își dorea, iarăși, un însoțitor – cu atâta ardoare încât a refuzat să plece singură (nu mai călătorise niciodată singură până atunci, i-a mărturisit lui Momm) –, iar cea pe care și-o dorea era Vera Lombardi, vechea sa prietenă din perioada când era cu ducele de Westminster, pe care o văzuse ultima oară cu patru ani mai devreme. Deși Vera și-a dat demisia în 1930 și a devenit angajata creatorului de modă Edward Molyneux, cele două au rămas prietene.

Era o complicație în plus: soțul Verei, Alberto, soldat în armata italiană, fugise în munți după ce germanii au invadat Italia, în urma armistițiului de pe 8 septembrie. Atunci când un ofițer german a venit la Vera cu trandafiri și o scrisoare de la Chanel („Mă întorc la muncă și vreau să vii să mă ajuți. Fă exact ce îți spune purtătorul acestei scrisori... toată dragostea mea"), Vera a refuzat fără să stea pe gânduri. Ultimul lucru pe care și-l dorea era să se lipsească de posibilitatea de a-și vedea soțul.

Câteva zile mai târziu, pe 11 noiembrie 1943, Vera a fost arestată și închisă în penitenciarul pentru femei din Roma, printre hoațe și prostituate. Germanii aflaseră cumva că ar fi o spioană britanică; când au descoperit însă ce

relații sociale avea, și-au dat seama că le-ar putea fi de ajutor și au eliberat-o, spunându-i că trebuie să meargă la Paris, unde o aștepta Chanel. Cum Aliații înaintau în Italia, fratele ei era soldat în armata britanică, iar soțul ei se ascundea în apropiere, avea îndoieli, dar înțelegea că nu prea avea de ales. La Paris au dus-o în mare parte împotriva voinței sale, iar la Ritz s-a întâlnit cu Chanel, care i-a spus că avea de gând să deschidă casa de modă Chanel la Madrid.

Fiecare dintre ele păstra un secret față de cealaltă. Chanel nu i-a spus Verei că îndată ce ajung la Madrid îl va vizita pe ambasadorul Marii Britanii pentru a organiza o întâlnire cu Churchill, iar Vera nu i-a spus că plănuia și ea să meargă la ambasadorul Marii Britanii pentru a vedea dacă o poate ajuta să ajungă în Italia, în zona aflată sub controlul sigur al Aliaților. Odată ajunsă acolo, era sigură că va putea să-și contacteze soțul (care se ascundea la o familie pe care o cunoștea) și că vor putea fi din nou împreună. Vorbeau, însă, doar despre modă.

Au sosit la Madrid spre sfârșitul lunii decembrie a anului 1943 sau pe la începutul lunii ianuarie a anului următor. Odată ajunse acolo, s-a întâmplat inevitabilul. Cele două femei, care intenționau să meargă la Ambasada Marii Britanii imediat cum ajungeau, au dat nas în nas în fața ușii ambasadorului în timp ce se pregăteau să plece. După spusele lui Edmonde Charles-Roux, Chanel a fost prima care și-a revenit din șoc. „Ei bine, ce chestie interesantă!", se spune că ar fi zis. „O să stăm aici toată viața, uitându-ne una la alta ca două pisici?"

Vera mersese la ambasadă nu doar pentru a încerca să facă legătura cu soțul ei, ci și pentru a o denunța pe Chanel ca fiind agent german. Chanel nu avea cum să știe acest lucru în acel moment, pentru că i-a scris o scrisoare lui Churchill (care se îmbolnăvise grav în Tunisia și își anulase vizita la Madrid) din partea Verei. În scrisoarea sa scrisă de mână, de șase pagini, pe care i-a dat-o unui înalt diplomat de la ambasadă, îl întreba pe Churchill dacă ar putea pune o vorbă bună care ar elimina toate obstacolele din calea Verei și i-ar permite să se întoarcă în Roma la soțul ei fără să se teamă că va fi arestată. Vaughan amintește că există o copie a acestei scrisori în arhivele lui Churchill de la Chartwell, împreună cu o notiță în care se spune că a fost văzută de

Clementine Churchill când soțul ei era plecat. Sfârșea cu: „Cu multă afecțiune, Coco Chanel".

După ce a scris scrisoarea, Chanel s-a întors la Paris, lăsând-o pe Vera în Madrid. I-a scris, de asemenea, o scrisoare și Verei, în care îi spunea că știe despre denunțul ei. „În ciuda frontierelor, veștile circulă rapid! Știu de trădările tale! Nu vei obține nimic de pe urma lor, în afara faptului că m-ai rănit profund." Una dintre frazele de la final e însă mai puțin acuzatoare: „Sper din toată inima că îți vei găsi, din nou, fericirea". La Madrid, Vera a stat la diverse cunoștințe și și-a câștigat pâinea pictând tablouri cu cai, până când a reușit, în cele din urmă, să fugă.

A urmat cea mai extraordinară mișcare a lui Chanel: o vizită la Berlin pentru a-i raporta lui Schellenberg că misiunea sa de pace a eșuat. Când, după înfrângerea germanilor, Schellenberg a fost interogat de britanici, acesta a spus că sperase ca Chanel să îi transmită măcar lui Churchill că înalții comandanți germani nu erau de acord cu indicațiile lui Hitler și căutau să pună capăt războiului.

S-au întâlnit în biroul său, care era pregătit pentru orice eventuală întâmplare neprevăzută. „Erau microfoane peste tot – în pereți, sub biroul meu, în fiecare lampă", scria Schellenberg în cartea sa de memorii, *Labirintul* (1956). „Biroul meu era ca un *blockhaus* în miniatură. Avea două arme automate incorporate, care puteau umple camera cu gloanțe în orice clipă... Mai era un buton care declanșa alarma, moment în care gardienii înconjurau clădirea din toate părțile, blocând imediat orice cale de ieșire."

Nu există nici o înregistrare a conversației dintre cei doi, de aceea motivul pentru care Chanel a mers la el a rămas un mister. Poate a făcut-o pentru a pune punct acestui episod.

Cât de mult sau cât de intens a colaborat Chanel rămâne la nivelul presupunerilor. Există anumite lucruri indiscutabile: numele său este menționat în dosarele britanicilor, francezilor și germanilor. Germanii credeau, fără îndoială, că le poate fi de folos; pentru britanici și francezi, nu era decât o persoană care trebuia (ca mulți alții) ținută sub supraveghere.

Cert este că, pe lângă faptul că era probritanică și profranceză, era, înainte de toate, pro-Chanel. Scăpând cu greu dintr-un mediu de care, după toate

aparențele, se rușina – altfel de ce ar fi fost atât de rezervată în legătură cu copilăria ei – și ajungând să își construiască o viață așa cum și-a dorit-o, nu era pregătită să renunțe la ea dacă putea face ceva pentru a împiedica acest lucru. În plus, modul ei de a privi lucrurile era extrem de solipsist. Nu simțea că face parte din război: tot ce-și dorea era ca viața să continue ca până atunci, să se întâlnească cu iubitul și prietenii săi – iar dacă acest lucru însemna că trebuie să se vadă cu ofițeri germani în sufrageria familiei Sert sau a lui Serge Lifar, asta e; mai participa la evenimente sau cine organizate de prieteni care lucrau și ei cu sau pentru germani. Altfel, ignora inamicul. Era, cu siguranță, un „colaborator orizontal" entuziast, care avea un iubit german (despre care nu obosea să repete că este pe jumătate englez). Cu toate acestea, deși despre Hans Günther von Dincklage se știa că este spion cu mult înaintea războiului, în Sanary, unde locuia soția lui și unde stătea des, e greu de crezut că discuțiile pe care le avea cu Chanel în pat erau despre lucruri cu adevărat importante pentru Germania. Neavând legături nici cu britanicii, nici cu membrii Rezistenței, nu avea cum să știe prea multe lucruri care să fie utile din punct de vedere militar, deși este posibil să fi dat de înțeles că știe mai multe decât știa de fapt pentru a se asigura că nepotul ei va fi eliberat.

Oare vizita ei la Madrid putea fi văzută ca o dovadă a faptului că lucra pentru inamic? Într-un fel, da, pentru că era ceva ce își doreau unii – cine știe câți, de fapt – germani. Cu toate acestea, încrederea lui Chanel în propriile forțe, îmbinată cu dorința lui Schellenberg de a încerca să negocieze sfârșitul războiului cu Aliații nu poate fi considerată trădare în sensul clasic al cuvântului. Înregistrările conversațiilor ei cu diverși diplomați nu dezvăluie decât atitudinea tipic franțuzească față de ocupanții germani. Cât despre relația sa cu von Dincklage, acesta era un bărbat foarte atrăgător din punct de vedere fizic, iar Chanel era obișnuită să aibă mereu un bărbat alături (inclusiv în pat). Avea șaizeci de ani și nu mai avea o suită de admiratori mereu la dispoziția ei. Era hotărâtă, ca întotdeauna, să trăiască așa cum voia și nu ar fi vrut să renunțe la acest bărbat frumos din simplul motiv că avea naționalitatea greșită. Deși relația lor le făcea amândurora viața mai ușoară, este greu de crezut că nu se iubeau.

Pe la jumătatea anului 1943, circa 80 000 de femei solicitau asistență pentru copiii născuți din

relații cu inamicul
Germanii iau totul, iar francezii fură ce rămâne
Acum Prefectura din Nisa
Operațiunea Pălărie Model – o referire, poate, la începutul carierei lui Chanel, când era pălărieră

Capitolul XV

Activități dubioase

Parisul în care s-a întors Chanel după vizita sa la Madrid căpătase numele de *La capitale de la faim*, din cauza subnutriției severe de care sufereau locuitorii săi. Se trimitea în Germania tot ce se putea; soldații germani primeau câte patruzeci de franci pe zi, pe care îi puteau cheltui pe produse franceze, iar comercianții și fermierii erau obligați să le vândă orice cereau.

Meniurile din restaurante constau din trei feluri de mâncare, iar în anumite zile nu se servea nici carne, nici alcool. Pentru a supraviețui, multe restaurante au fost nevoite să recurgă la piața neagră, ascunzând costul suplimentar (ilicit) pe care trebuiau să-l plătească clienții. Cea mai răspândită metodă era emiterea a două note – una cu prețul legal al mesei și cea de-a doua cu costurile suplimentare, care era distrusă imediat după plată. La fel ca pe Rivieră, toată lumea vorbea despre mâncare.

Existau câțiva norocoși – printre care și Chanel – care nu se confruntau cu aceste probleme. De la bun început, germanii au scutit anumite restaurante, care le plăceau, de controalele obișnuite. Hotărâți să se bucure din plin de celebra bucătărie franceză, în calitatea lor de învingători, clasificau anumite restaurante ca fiind *hors catégorie* (toate celelalte, de la cele mai ieftine la cele mai scumpe, erau obligate să păstreze cu grijă documentația exactă care dovedea că respectă regulile impuse). Deși în martie 1944 majoritatea restaurantelor din Paris erau închise două sau trei zile pe săptămână, la aceste restaurante HC, a căror clientelă era compusă din ofițeri germani, *nouveaux riches* francezi, colaboratori și comercianți pe piața neagră, mâncarea era la fel de variată și delicioasă ca înainte de război: se spunea că clienții Maxim's beau mai mult de 10 000 de sticle de șampanie pe săptămână.

Viața socială era în floare. „Cele două locuri «fierbinți» erau Maxim's și cursele de cai[84]", scria Serge Lifar. „Toată lumea bună din Paris mergea acolo pentru a privi și a fi văzută." Pentru a ajunge la unele dintre cele mai iubite amfitrioane, oamenii mergeau pe jos sau luau metroul – celelalte mijloace de

transport deveniseră aproape inutilizabile. Cea mai cunoscută dintre ele era, probabil, Florence Gould, care era deja una dintre cele mai celebre figuri de pe Rivieră. La scurt timp după ocupație, Florence s-a întors la Paris, lăsându-și soțul în confortul oferit de averea sa în vila lui din Juan-les-Pins. Cum apartamentul lor din Boulevard Suchet fusese rechiziționat de Wehrmacht, Florence s-a stabilit în Hôtel Bristol, unde își primea, cu drag, musafirii.

N-a trecut mult până ce una dintre prietenele sale, Marie-Louise Bousquet, cunoscută pentru prânzurile la care erau invitați francezi din înalta societate și ofițeri germani, selectați cu grijă, i-a sugerat să inaugureze un salon literar. Îi surâdea ideea; a spus odată: „Poate nu știu prea multe despre literatură, dar știu o grămadă de lucruri despre scriitori." A cumpărat un apartament spațios, situat pe bulevardul Malakoff, pe care l-a umplut cu mobilă de lux, iar în aprilie 1942 a deschis ușile unor membri ai Wehrmachtului și unor oficiali germani de rang înalt, precum și lumii literare din Paris. A fost un succes imediat. Era bogată, primitoare și încă foarte atrăgătoare la cei patruzeci și șapte de ani ai săi. Unul dintre invitații obișnuiți, Gerhard Heller – un bărbat blond, cu o frumusețe de tip teuton, a crezut inițial că are treizeci de ani. Florence l-a cunoscut pe Heller la una dintre petrecerile date de Marie-Louise, despre care acesta scrisese: „Apartamentul ei din Palais Bourbon păstra amintirea veacurilor trecute. Te simțeai ca într-o trezorerie plină de manuscrise și cărți cu coperți meșteșugite. Prima oară când am pătruns în sanctuarul ei, la sfârșitul primăverii anului 1941, a fost cu ocazia unui concert, la care venise atât de multă lume încât am stat pe podea. La recepția care i-a urmat, am făcut cunoștință cu Florence Gould..."

Heller era un invitat important, fiind omul care putea permite sau interzice publicarea oricărui manuscris – nu se publica nimic fără aprobarea sa. Fiind șeful Secției de Literatură din cadrul Departamentului de Propagandă German, neamțul de treizeci și trei de ani era un admirator veritabil al culturii franceze, deși abordarea sa aparent liberală era în contradicție cu credința sa de nestrămutat în superioritatea nazismului și a culturii germane. În jurnalul pe care l-a ținut în acea perioadă, descria luxul în care își primea Florence invitații (întrunirile salonului aveau loc în jurul orei prânzului, pentru a nu fi întrerupt de ora de stingere): „De pe masa ei nu lipsea nimic. Unii dintre invitați

întâmpinau dificultăți în gestionarea acestor mese îmbelșugate, la care se bea vin bun, șampanie sau – mai rar – cafea, pentru că stomacurile lor se dezobișnuiseră de aceste feluri de mâncare și băutură."

Datorită iubiților săi germani, viața și evenimentele organizate de Florence erau la fel de extravagante ca înainte de război. Cum majoritatea parizienilor, inclusiv cei care făceau parte din elita literară, înghețau și sufereau de foame, apartamentul lui Florence – încălzit cu tonele de cărbune pe care avea voie să le cumpere (ceilalți se puteau considera norocoși dacă apucau să cumpere un kilogram sau două), cu mesele sale de lac negru încărcate cu mâncăruri din belșug erau o atracție irezistibilă pentru toată lumea, cu excepția celor mai înfocați anti-colaboraționiști. Unul dintre scriitori, care primise o pungă cu resturi de carne de vită, credea că îi va ajunge pentru o săptămână întreagă; era atât de greu să faci rost de mâncare încât unii parizieni începuseră chiar să crească iepuri în apartament, pentru carne.

Colette s-a numărat și ea printre cei care au părăsit Riviera în toamna anului 1940, întorcându-se la apartamentul din Palais Royal împreună cu soțul ei evreu, Maurice Goudeket. Aici a început să scrie din nou, pentru săptămânale aprobate de germani. Avea nevoie de bani, așa că prefera subiectele apolitice – pisicile, complexitatea iubirii, confortul unui interior bine decorat. Pe lângă faptul că îi asigura o viață socială activă, faima ei a fost și motivul eliberării lui Maurice, arestat în decembrie 1941. Pentru a-l salva, apelase la toți prietenii săi faimoși care ar fi putut-o ajuta, de la actorul, dramaturgul și scenaristul Sacha Guitry până la José-Maria Sert, care se aflau amândoi în relații bune cu germanii; se crede, însă, că conaționala ei, soția franceză a ambasadorului german Otto Abetz, o admiratoare a lui Colette, a fost cea care a rezolvat chestiunea, reușind să-și convingă soțul să ordone eliberarea lui Maurice.

Maurice s-a întors la începutul lunii februarie a anului 1942, primul lucru pe care l-a făcut fiind să se dezbrace de haine pe holul apartamentului din Palais Royal (pentru a nu-l infesta cu insecte) și să ceară să i se pregătească o baie pentru a scăpa de mirosul din lagăr. Înarmat cu acte false, a plecat pentru scurt timp la St. Tropez; semna scrisorile pe care i le trimite lui Colette cu numele gazdei sale (franceze). Colette, a cărei sănătate începuse să se

degradeze, a rămas în apartamentul lor unde, în vara anului 1942, a scris una dintre cele mai cunoscute lucrări ale sale – *Gigi*. Maurice s-a întors la sfârșitul anului 1942 și, deoarece Colette era foarte îngrijorată că ar putea fi arestat din nou, începând din acel moment și-a petrecut nopțile în camera mică a servitoarei, aflată deasupra apartamentului lui Colette, coborând la 9 dimineața (arestările operate de Gestapo aveau loc mult mai devreme).

Deși își petrecea cea mai mare parte a timpului trăind în liniște cu Spatz, Chanel participa deseori la evenimente și petreceri organizate de prieteni care lucrau cu sau pentru germani, spre exemplu romancierul Paul Morand – foarte admirat de eșaloanele superioare ale societății pariziene –, Serge Lifar (serile de balet erau populare în rândul ofițerilor germani) sau soții Sert. Lifar mai trecea pe la Chanel singur, cei doi petrecând seri liniștite în care Chanel cânta la pian și uneori cu vocea – o întoarcere la anii în care fusese dizeuză în cafenele.

Printre cei care mai veneau la aceste întâlniri se numărau Cocteau și Sacha Guitry. Guitry, un patriot înflăcărat care reușise să introducă ilegal în țară o replică a mașinii de spart coduri Enigma, pe care a adus-o la Bletchley Park în august 1939, continuase să apară atât pe scenă, cât și pe ecrane în perioada de ocupație germană; deși acest lucru i-a permis să își ajute compatrioții, i-a adus și acuzații de colaboraționism. O altă invitată, extrem de populara actriță Arletty, nu se jena de faptul că iubitul său era un ofițer german din Luftwaffe; se spune că atunci când a fost acuzată de trădare, ar fi zis: „Inima mea aparține Franței; fundul meu însă e internațional".

În ianuarie 1943, restaurantele și cinematografele din Nisa erau închise, iar accesul pe Promenadă era interzis. Se anunțase că, dacă cineva va încălca regula întreruperii curentului, germanii urmau să strige „Lichter aus!" (Stingeți lumina!), iar în cazul în care ordinul lor nu va fi respectat imediat, vor trage cu arma în geamul respectiv. Într-o zi, tuturor locuitorilor li s-a ordonat să rămână în case de la 7 dimineața până va suna sirena, din cauza vizitei lui Rommel și a altor demnitari.

Frigul și lipsa încălzirii erau atât de crunte încât Elizabeth Foster, care își petrecea zilele în casă, își punea câteva perechi de ciorapi groși și o rochie groasă de iarnă peste care îmbrăca o pelerină de blană și unul dintre cele două

paltoane. Apartamentul său devenea din ce în ce mai pustiu pentru că era nevoită să vândă tot felul de obiecte pentru a putea supraviețui. „Să nu îngheți, să nu fii flămând sau murdar sunt adevărate miracole; însă am avut parte de toate aceste lucruri în viața mea fără să fiu conștientă de ele."

Germanii păreau a fi peste tot. Soldații, cu piepturile goale în razele soarelui de primăvară, construiau amplasamente de artilerie, săpau tranșee și amplasau mine pe plajă, curățau Jetée-Promenade de cupru, bronz și zinc și ocupau hotelurile de top din Nisa conform diverselor ordine primite, putând fi văzuți și mărșăluind pe drumuri de țară, camuflați după crengi de mimoză în floare. Doar cei care aveau acces la un radio clandestin aflau ce se petrecea în afară. În sate, unicele vești care ajungeau la urechile locuitorilor erau, de multe ori, cele pe care le citea crainicul satului, după ce bătea la tobe pentru a capta atenția tuturor; altfel, oamenii se bazau pe „radioul de trotuar" (bârfe).

O parte dintre locuitori deja părăsiseră Nisa, fapt care a căpătat amploare după ce s-a dat ordinul care îi obliga pe toți străinii care locuiau în hoteluri să plece. Pentru Elizabeth, care nu putea să plece din apartamentul ei, această veste a fost un șoc teribil, mai ales când i s-a spus că poliția franceză a refuzat să accepte certificatul său medical în acest sens, mulțumindu-se să zică: „Ce contează dacă moare cu câteva zile mai devreme? E americană, deci trebuie să plece." După mai multe zile de neliniște, ea și alți câțiva au aflat că pot să rămână. În orice caz, evacuarea era un proces lent, pentru că nimeni nu avea voie să plece înainte să obțină un permis de la vreunul dintre departamentele care era gata să-l primească, iar din ce în ce mai multe departamente refuzau. De obicei, doar orașele mici sau satele erau gata să accepte evacuați, care trebuiau să își aducă lenjeria de pat – și chiar saltele – cu ei.

Pe Promenade des Anglais a apărut sârma ghimpată, ferestrele maiestuosului Hôtel Negresco erau acoperite cu scânduri, se săpau tranșee în parcuri și în straturile de flori. A urmat un ordin guvernamental care îi obliga pe toți proprietarii de case să predea o anumită cantitate de cupru – în caz contrar, primeau amendă. Acesta putea fi înlocuit cu alamă sau nichel, dar în cantități mai mari. Doctorii își coborau plăcuțele de alamă, ciocanele de bătut în ușă și soneriile, erau scoase tijele montate peste covoare și inelele de la

draperii, iar sfeșnicele de alamă, suporturile pentru lemne din cămine și paravanele pentru șemineu erau sacrificate și ele.

Numărul de norme și reglementări creștea încontinuu. Rația mică de pâine trebuia, acum, cumpărată de la același brutar, fapt ce rezulta în cozi lungi; de multe ori, pâinea se termina pe la jumătatea cozii și celor rămași li se spunea să revină mai târziu – chestie complicată pentru oamenii care munceau. Elizabeth continua să vândă obiecte din casă pentru a putea supraviețui: „Ultimul lucru pe care l-am vândut a fost cufărul meu mare Vuitton, primit cadou de Crăciun de la unchiul George. Am luat 2500 de franci pe el – un preț bun având în vedere că mi-a slujit douăzeci de ani. L-au cumpărat cei de la Vuitton."

Chiar și atunci când au realizat că ar putea pierde războiul, nemții au continuat să-i vâneze pe evrei cu o ferocitate necruțătoare.

„Aproape în fiecare zi, în *Éclaireur* apare o mică înștiințare îngrozitoare, cu titlul «Avis»", în care sunt trecute numele celor împușcați la ordinul Înaltului Comandament German", scria Elizabeth Foster, pe 3 decembrie 1943, în jurnalul său zilnic. „Nu scriu dacă în Nisa sau în toată zona Rivierei, dar îmi îngheață sângele în vene – la fel ca zgomotul camioanelor uriașe care străbat străzile din apropiere, pentru că știu că asta înseamnă că au fost arestați din nou evrei sau suspecți. Gestapoul trezește oamenii în miezul nopții și îi obligă să le arate acte care dovedesc că nu sunt evrei. Să ai nasul cârn e un avantaj în zilele noastre."

Unii dintre copiii mai mari erau salvați prin înscrierea în pensioane. Cum poveștile familiilor ucise în raidurile aeriene nu puteau fi infirmate – arhivele din „orașele lor natale" fuseseră și ele distruse –, acești copii erau deseori prezentați ca fiind orfani (cum probabil se și simțeau, triști și singuri cum erau). Căutările însă continuau, cu o meticulozitate și temeinicie germane, extinzându-se la țară și în sate îndepărtate. Aici, adesea, era mai ușor să ascunzi pe cineva: pe lângă existența unui puternic sentiment al unei comunități, îmbinat cu bunătatea caracteristică oamenilor de la țară, precum și cu ascunzătorile neștiute de „les Teutons", probabilitatea ca un eventual trădător să fie identificat era și mai mare.

Cu toate acestea, era nevoie de multă prudență. „Când a fost ultima oară

când ți-ai văzut tatăl?", putea fi întrebat un copil mic, care ar fi răspuns, în mod automat, sincer. „Găseau oamenii chiar și în cele mai tainice ascunzișuri", scria Paula Tattmar, care locuia în orășelul Lagrasse după ce fusese eliberată din lagărul de concentrare de la Gurs. Orice îi putea da de gol. O evreică se refugiase în satul Annot, din care câțiva localnici fuseseră deportați, iar alți câțiva împușcați și în care nemții roiau peste tot; se ascunsese în mansarda mică a uneia dintre case, unde i se putea aduce mâncare; problema apărea, însă, atunci când trebuia golită oala de noapte pe care era nevoită s-o folosească. Acest lucru se putea face doar în întunericul nopții, când era sigur că nu se afla nimeni în preajmă, și când putea fi scoasă din casă și golită, pe furiș, în șanț.

Paula se număra printre acești supraviețuitori care trăiau permanent cu teama că ziua următoare le va aduce moartea. Închiriase o casă mică într-un sat, iar în octombrie 1943 i-a oferit adăpost în șură unui tânăr evreu pe nume Martin, care evadase dintr-un lagăr de muncă silnică. N-a trecut mult până cei doi s-au îndrăgostit și, într-una din zile, Paula a aflat, spre groaza ei, că atât poliția din Vichy, cât și Gestapoul îl caută pe Martin.

„În ziua de Crăciun a anului 1943, o evreică dintr-un sat învecinat mi-a spus că a auzit că se plănuiește o descindere masivă în următoarele trei zile. Înțelegeam foarte bine ce însemna acest lucru: era o avertizare să caut o ascunzătoare. Unde puteam, însă, să găsesc adăpost? Majoritatea sătenilor erau la biserică." Paula s-a lăsat la mila șefului poliției din district, care a promis că nu o va da de gol. „Am înțeles că nu avem de ce ne teme de poliția locală, însă lucrurile stăteau altfel cu Gestapoul și poliția din Vichy."

Era destul de sigură că prietenii ei din sat nu o vor denunța, însă nu știa dacă i-ar putea oferi și adăpost – era o infracțiune care se pedepsea cu moartea. S-a dus la brutarul din partea locului, monsieur Bertrand, care distribuia pâine de două ori pe săptămână în mica sa furgonetă, gândindu-se că, dacă e cineva care știe unde s-ar putea ascunde cu Martin, el e acela. Mai știa că, deși era periculos dacă plecau ziua, în timpul nopții ar fi fost adevărată sinucidere, din cauza soldaților germani care patrulau regiunea.

Monsieur Bertrand, curajos de fire, i-a spus că o va adăposti. „Avem loc în casă, chiar deasupra cuptorului", i-a spus acesta. „E foarte cald, dar îți vom aduce apă să stropești podeaua. Noaptea poți deschide geamul un pic, iar ziua

poți să agăți o pătură ca să îl ascunzi. E un pod, în rând cu toate celelalte case și nu vrem să te vadă cineva."

A accentuat necesitatea păstrării cu strictețe a secretului. „Știi ce am putea păți dacă mă denunță cineva. Vor da foc magazinului, îmi vor deporta nevasta și copiii, iar pe mine mă vor împușca în piața satului. Soția mea îți va aduce de mâncare când va putea. Brutăria e deschisă toată ziua, iar părinții mei, care locuiesc în apropiere, vin des în vizită. Lucrurile trebuie să rămână neschimbate. Apropo, cele trei fiice ale mele nu trebuie să știe că ești aici. Vino diseară și ia cu tine tot ce ai nevoie." Madame Bertrand a adăugat, timidă: „Sper să îți placă mâncarea. Nu prea am cu ce găti, cu toate aceste crize și raționalizări, dar ne descurcăm noi cumva."

Paula a fost atât de copleșită de bunătatea și curajul lor încât a izbucnit în plâns, reușind cu greu să își exprime recunoștința. Le-a explicat, apoi, că nu e singură, iar soții Bertrand au fost de acord să îl adăpostească și pe Martin, refuzând să fie răsplătiți, atunci sau mai târziu („Dacă te putem ajuta să scapi, asta va fi răsplata noastră"). I-au spus Paulei să vină de una singură, iar Martin a urmat-o câteva minute mai târziu, deghizat în femeie și cu o eșarfă pe cap.

Au stins focul din casa Paulei și au curățat-o de cenușă, pentru a șterge orice urmă că ar fi trăit cineva acolo recent, apoi s-au dus pe furiș la casa soților Bertrand, unde îi aștepta o cameră foarte curată și un pat cu lenjerie proaspăt spălată. Aveau prosoape pe un raft și chiar o oglindă fixată de un perete. O pătură grea acoperea geamul, iar o lampă lumina slab încăperea. Camera era foarte confortabilă. Paula va scrie mai târziu: „Din clipa în care am intrat în acea casă minunată, am fost tratați cu multă bunăvoință, ca niște prieteni apropiați. N-am mai văzut nicăieri atâta căldură și bunătate. După ce s-a închis ușa în urma noastră, am început amândoi să plângem, și din cauza zilei îngrozitoare pe care o avusesem și pentru că uitasem că încă mai existau oameni ca soții Bertrand pe lumea asta."

Au stat acolo trei luni, după care Martin a reușit să ia legătura cu Rezistența Franceză fiind, în august, unul dintre cei care au participat la eliberarea satului.

Éclaireur a fost suspendat, în ciuda poziției sale progermane și a utilizării constante a frazelor de tipul „Cuceritorii noștri mărinimoși". Toate librăriile și bibliotecile au fost închise, iar toate cărțile în engleză și cele scrise de evrei –

confiscate. Călătoriile de orice fel presupuneau, acum, schimbarea trenului de câteva ori și deseori chiar plimbări de câțiva kilometri între gări.

În satele de dincolo de coastă, viața era puțin mai ușoară – sau, mai bine zis, un pic mai puțin grea. Era, în orice caz, o economie de tip rural, săracă și simplă, unde toate se concentrau pe supraviețuire cu ajutorul fermelor, micilor exploatații sau a câtiva metri pătrați de teren în văile furișate printre dealurile care se întindeau până la mare. Aici, viața continua la fel cum o făcuse de secole, bazându-se pe tradiții și superstiții; cartofii, spre exemplu, se plantau dintotdeauna într-o noapte cu lună nouă, preferabil în jurul orei 3 noaptea.

Educația era rudimentară. Copii mergeau la școală de la vârsta de șapte sau opt ani, având o vacanță de trei luni în perioada strângerii recoltei. Iarna, își amintea Yvonne Simon, o învățătoare din La Cabbe care preda în interiorul țării, copiii veneau la școală cu mâncarea de prânz împachetată și câte un butuc de lemn. „Cu acești butuci încălzeam soba, care era unica noastră sursă de căldură", spunea Yvonne, care locuia într-o cameră deasupra sălii de clasă. Majoritatea copiilor părăseau școala la vârsta de doisprezece ani, pentru a-și ajuta părinții, își amintea aceasta. Trebuia săpată grădina cu legume, din care se strângeau apoi roadele, erau găini și iepuri de hrănit, iar dacă erau și capre – trebuiau păscute și mulse; brânza putea fi vândută la piață. Dacă era suficient pământ, se putea planta viță-de-vie, din care se făcea vin roșu. Dacă cineva avea norocul să prindă vreunul dintre mistreții sălbatici care trăiau în pădurile din apropiere însemna că întregul sat avea să mănânce carne în acea seară. Hainele erau simple, cârpite și recârpite, iarna se purtau șosete groase și lungi de lână împletite manual, iar dacă ploua, oamenii își înfășurau saci pentru cartofi pe umeri.

Cei care aveau rude în Nisa sau în unul dintre orașele de pe coastă îi mai vizitau câteodată ca să le aducă legume sau ouă, pe care le ascundeau cu grijă de frică să nu le fie furate sau confiscate, lucruri care se întâmplau frecvent. Un bărbat care lucra la Spitalul Pasteur din Nisa și care primise în dar de la colegul său – care avea o mică fermă – două ouă le-a pus pe fiecare dintre ele în câte un buzunar când a plecat de la muncă în acea seară. Pe drum l-au oprit niște ofițeri Gestapo, care au crezut că umflăturile suspecte ar putea fi grenade. Deși

au descoperit că era neînarmat și avea actele necesare asupra sa, i-au luat, oricum, ouăle.

În 1944, *baccalauréat*-ul urma să aibă loc în martie, nu în iunie, ca de obicei, pentru că autoritățile din Nisa se temeau de venirea Aliaților, care ar fi împiedicat desfășurarea acestuia. Una dintre elevele care l-au dat a fost Simone Jacob[85]. Tatăl ei, arhitect și veteran al Primului Război Mondial, se mutase în Nisa în 1924 pentru că și-a dat seama că pe Coasta de Azur urma să se construiască mai mult. Această anticipare i-a permis să își deschidă un birou de succes, iar familia sa nu ducea lipsă de nimic.

„La început, războiul părea un ecou îndepărtat", scria Simone, descriind impresia generală a celor din jurul ei, de pe coastă. Apoi au fost adoptate statutele evreiești, în urma cărora doi dintre profesorii lui Simone au fost nevoiți să plece (în decembrie 1940); mai târziu, în 1941, evreii au fost obligați să se legitimeze – mai întâi cei străini, apoi cei francezi. Înainte de venirea lunii septembrie 1943, însă, familia Jacob – ca mulți alți evrei din Nisa – se simțea în siguranță sub regimul liberal al italienilor. Aproape imediat după sosirea Gestapoului, cea mai bună prietenă din școală a lui Simone a fost arestată, împreună cu părinții săi (fiind, mai târziu, gazată la Auschwitz). Unica soluție pentru familia Veil era să se despartă și să se ascundă. Au reușit să obțină cărți de identitate false și au plecat să trăiască la oameni diferiți. Directoarea școlii lui Simone i-a spus să nu mai vină la școală pentru că fuseseră deja arestate câteva fete și nu voia să își asume această responsabilitate. Fără să ezite, profesorul de franceză a luat-o să stea la el; aici, colegii ei îi aduceau temele și manualele.

Bacalaureatul, însă, era atât de important încât ar fi fost inutil să îl dea sub un nume fals; așadar, în ziua examenului, l-a dat ca Simone Jacob și nu sub numele fals de pe cartea de identitate proaspăt obținută. În ziua de după examen, în timp ce mergea însoțită de un amic spre niște prieteni pentru a sărbători acest lucru, a fost arestată și dusă la sediul Gestapoului, la Excelsior. Aici s-a descoperit faptul că avea acte false, când a fost pusă față în față cu o carte de identitate în care figura semnătura ei ușor de recunoscut, în cerneala verde pe care o folosea întotdeauna. Băiatul cu care era s-a dus la ai ei ca să-i avertizeze, însă a fost urmărit de ofițeri Gestapo, care i-au prins. Au fost duși

cu toții la Drancy: de acolo, Simone, mama ei și una dintre surori au fost trimise mai întâi la Auschwitz, apoi la Belsen (unde mama ei a murit de tifos cu puțin timp înainte de Eliberare).

Când i-a venit ideea să readucă la viață piesa sa *Antigone* în 1944[86], Cocteau a rugat-o pe Chanel să lucreze din nou cu el. Crease deja costumele pentru câteva dintre piesele sale, cea mai recentă fiind L*es Chevaliers de la table ronde* (în 1937), precum și pentru filmul lui Jean Renoir *La Règle du jeu* (apărut în 1939), care îi amintea de perioada în care a fost cu Westminster, intriga axându-se pe un grup de oameni care s-au adunat pentru a participa la o vânătoare. Pe lângă asta, tot ea fusese cea care crease costumele pentru această piesă (*Antigone* a lui Cocteau din 1927[87]) mai devreme, Picasso creând decorul.

În ciuda faimei celor doi bărbați, Chanel e cea care a apărut în majoritatea titlurilor din ziare, datorită hainelor din lână și tweed scoțiene, alese de Cocteau („Chanel devine grecoaică“, scria *Vogue*). Pentru a o convinge, Cocteau i-a scris o scrisoare lungă, în care o flata în mod subtil. „Ceea ce faci e... «un fel de miracol», ai creat articole de modă conform unor reguli care par să fie apreciate cu adevărat doar de pictori, muzicieni și poeți. Pablo Picasso a spus că ești «femeia cu cel mai mult simț practic din Europa». Sunt absolut de acord...“

Șansa de a lucra din nou cu Picasso a fost, posibil, un motiv în plus: Chanel îl cunoscuse prin intermediul Misiei Sert la începutul prieteniei lor și a fost, după cum recunoștea mai târziu, fascinată de el. „Era extraordinar. Era fascinant ca un coroi, mă speria un pic. Simțeam când era în preajmă; mi se strângea stomacul. E aici! Deși nu-l vedeam încă, știam că intrase în cameră. Apoi îl vedeam. Felul în care mă privea... mă făcea să tremur.“

Deveniseră atât de apropiați în timpul pregătirii *Train Bleu* încât Chanel avea o cameră pregătită pentru el în apartamentul său de pe rue St. Honore, unde putea sta când voia să evadeze din viața domestică, dar nu voia să fie singur. Pentru Chanel, venirea sa era bine venită: singurătatea era o parte intrinsecă a ființei sale. „La vârsta de șase ani eram deja singură“, i-a spus prietenului și biografului său Paul Morand. Iubiții săi au „părăsit-o“, unul câte unul; unii, ca Boy Capel și Iribe, murind, alții din cauza presiunii sociale. Nu

avea nici copii, deși, dacă e să credem unele povești, și-a dorit mult să rămână însărcinată în timpul relației cu Bendor.

Pentru Chanel, faptul că Cocteau avea nevoie de ea datorită creativității sale a fost, probabil, o adevărată fericire. Munca, la care renunțase atât de brusc, fusese viața ei. Niște ani mai târziu, i-a spus lui Louise de Vilmorin, una dintre biografele sale: „Copilăria lipsită de dragoste pe care am avut-o a trezit în mine o nevoie violentă de iubire. Această nevoie... explică, cred, întreaga mea viață. Îmi văd succesul ca pe o dovadă de iubire și îmi place să cred că, atunci când oamenilor le place ceea ce creez, mă iubesc și pe mine în același timp, prin creațiile mele. Când am realizat că afacerea mea are o viață a ei – viața mea, adică – și un chip – chipul meu, o voce – a mea, și când am realizat că munca mea mă iubește, ascultă de mine și îmi răspunde, m-am dedicat ei în întregime și nu am cunoscut, de atunci, o iubire mai profundă."

Cursele de la Longchamp au continuat și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, mulți ofițeri germani fiind în tribune

Care a devenit, mai târziu, bine-cunoscuta politiciană Simone Veil

Până la urmă, a fost pusă în scenă de Jean Anouilh

Jucată pentru prima oară în 1922

Capitolul XVI

Rezistența crește, oamenii înfometați sunt tot mai slăbiți

În lunile de dinaintea Eliberării, viața pe Rivieră devenea tot mai încurcată și mai chinuitoare. Rezistența devenise mai puternică și mai plină de îndrăzneală, ceea ce se solda cu represalii tot mai frecvente ale germanilor împotriva prizonierilor civili; se înmulțiseră cazurile de trădare, datorate uneori sumelor mai mari de bani oferite informatorilor, alteori răzbunării, în timp ce *Milice* și poliția continuau raziile. „Nimeni dintre cei care nu au trăit într-o țară aflată sub ocupație nu poate înțelege frustrarea și umilința băștinașilor“, scria Elsie Gladman despre acea perioadă. Până și spitalul era vizitat adesea, fără înștiințare prealabilă, de agenți în haine civile, care îi căutau pe cei ce s-ar fi putut ascunde acolo, iar toți pacienții erau verificați și aprobați.

Toată lumea știa acum că Pétain nu e decât o marionetă în mâinile nemților. Posomorât și apatic, acesta practic renunțase la guvernare – Laval era acum cel care conducea. Una dintre glumele care circulau în Vichy, înregistrată de Jean Galtier-Boissière, era: „Ultimele știri din Vichy. «Știi că Mareșalul a murit?» «Nu! Când?» «Acum trei luni, dar cei din anturajul său i-au ascuns acest lucru»“.

Foamea și apatia cauzate de război puseseră stăpânire pe oameni. „Celor de pe Rivieră le e foarte greu să creadă în învierea Franței“, scria Elizabeth Foster. „Nisa continuă să fie un cadavru, unul dezgustător chiar. Dar până și ea va participa la procesiune și se va bucura, deși nu va da nici măcar o lovitură pentru propria eliberare. Nici un sunet, nici o mișcare.“

Ordinele și contraordinele generau confuzie, schimbându-se de la o clipă la alta. Oamenii nu știau ce trebuie să facă sau să nu facă – să iasă sau să rămână acasă din cauza unei interdicții de a circula subite, să închidă obloanele sau să le lase deschise.

În primele luni ale anului 1944, în Franța au fost arestați mai mulți evrei decât în orice perioadă a anului precedent, în parte pentru că regimul de la

Vichy inițiase o campanie împotriva „evreilor leneși“, susținând că prea puțini dintre ei au ajuns voluntar în lagăre de muncă silnică.

Unul dintre aceștia era prietenul lui Chanel, poetul evreu Max Jacob, un apropiat al lui Picasso și Cocteau care se convertise la catolicism cu mulți ani în urmă, părăsise Parisul și se stabilise în St. Benoît-sur-Loire în 1936, unde locuia și lucra liniștit. Pe 2 februarie i-a scris lui Cocteau, întrebându-l dacă ar putea obține sprijinul lui Chanel pentru sora lui, care era închisă. („Aș vrea să-i scriu. Poate ai putea să-i faci o vizită. Tu și ea, împreună, o puteți salva pe sora mea.“) Chanel a apelat la Sert, iar Cocteau la Georges Prade, un prieten, editor, care îl cunoștea pe atotputernicul Otto Abetz. Trei săptămâni mai târziu, Jacob însuși a fost arestat de Gestapo și închis în penitenciarul din Orléans, de unde i-a scris o scrisoare sfâșietoare Misiei Sert. „Îndurerat, îți cer ajutorul... sora mea mai mare a murit de supărare. Cumnatul meu a murit într-un lagăr de concentrare. Fratele meu e închis. Am trecut prin toate, resemnat la gândul că acesta e blestemul bietului meu popor. Acum, însă – oroarea supremă: sora mea cea mai mică, preferată, căreia îi spuneam *ma petite*, a fost arestată fără motiv și dusă la depou, iar apoi la Drancy. Vă implor să o ajutați, înainte să o târască în Germania și să moară în vreo celulă întunecoasă.“

Misia a apelat îndată la Sert, care a făcut tot ce i-a stat în putință, în cel mai scurt timp. În zadar, însă. Max însuși a fost dus la Drancy, și în ciuda faptului că Prade l-a sunat pe Cocteau pe 28 februarie pentru a-i spune că credea că vor reuși – Sert reușise în cele din urmă să obțină ordinul pentru eliberarea sa – era prea târziu. Max a murit – de pneumonie, se pare – pe 5 martie, cu o zi înainte de ziua în care trebuia să fie transportat la Auschwitz.

Pe 14 aprilie a fost emisă o directivă care spunea: „Toate persoanele care sunt considerate a fi evrei conform legii trebuie să fie arestate indiferent de naționalitatea lor sau de alte circumstanțe“. Asta înseamnă că urmau să fie luați nu doar de pe străzi, ci și din închisori, lagăre, orfelinate, spitale și aziluri de bătrâni.

Odată cu înaintarea Aliaților în Italia, cei care ascultau radioul pe furiș credeau că nu mai e mult până la eliberare. La această convingere contribuiau înfățișarea și atitudinea ocupanților. Pe Rivieră, armata germană consta din soldați foarte tineri sau extrem de bătrâni: cei mai puternici și mai

experimentați erau trimiși pe frontul rusesc. Pentru a economisi benzină, câinii care aveau înălțimea de patruzeci și cinci de centimetri până la umeri erau rechiziționați pentru a trage roabe ușoare.

Bombardamentele – Aliații țînteau căile ferate sau gările – au blocat transportul, provocând penurii de alimente mai grave ca niciodată. Deseori, din cauza bombardamentelor, oamenii rămâneau fără electricitate, iar cum nu se putea face rost de lumânări, doar cei care aveau ceva rezerve se puteau bucura de puțină lumină. Germanii, profitând de nemulțumirea francezilor legată de bombardamentele Aliaților, au intensificat propaganda. Aceasta se baza pe ideea că bombardamentele nu au sens, și nu fac decât să distrugă proprietăți și să ia vieți în zadar.

În sfârșit începuse distribuirea unui ziar local – nu mai existase nici unul de la dispariția *L'Éclaireur*. *Le Petit Niçois* era, pentru mulți, unicul mod de a fi la curent cu ordinele germanilor și cu informațiile privitoare la ora și locul în care urma să fie distribuită mâncarea. Acestea se schimbau mereu – se dădeau și pedepse pentru încălcarea lor – și atât de repede încât era nevoie de metode noi. „Un megafon ne anunța că putem ieși între orele 13 și 14, dar trebuie să stăm în casă de la 14 până la 18", scria Elizabeth Foster la sfârșitul lui mai. „Nimeni nu știe ce înseamnă asta, dar piața era deschisă și bucătarul a reușit să ne aducă vinete și pere."

Pe 5 iunie, Aliații au eliberat Roma. Elizabeth și o prietenă a sa au sărbătorit evenimentul cu „o masă cu macaroane, la care nu mă așteptam", și o sticlă de șampanie pe care o primise cu șase luni mai devreme anume pentru acest motiv. Ceea ce a fost și mai îmbucurător, în dimineața zilei de 6 iunie a anului 1944, cunoscută mai târziu ca Ziua Z, a fost declanșată Operațiunea Overlord. Trupe americane, canadiene, britanice și trupe franceze libere, cu un total de peste 150 000 de soldați, au dat startul Debarcării din Normandia, care a dus la eliberarea Franței. În Vichy, Pétain declara: „bătălia care se dă pe teritoriul țării noastre nu are nici o legătură cu noi".

„Ei bine, a sosit, în sfârșit, mult așteptata oră H", scria Elizabeth. „Vă puteți – nu, nu cred că vă puteți – imagina ce înseamnă asta pentru noi, prizonierii. Ne așteaptă zile, săptămâni, poate chiar luni de răbdare și e foarte probabil ca lucrurile să meargă și mai prost până se vor aranja, însă suntem gata

să îndurăm, acum că a venit momentul acțiunii. Am stat lipită de aparatul de radio toată ziua, încercând să creez un tablou coerent din toate frânturile de informații pe care le-am auzit... e seară și iată că se sfârșește ceea ce Radio Alger numește «O zi de neuitat de bucurie și speranță».“

Vestea despre debarcarea din Ziua Z s-a răspândit prin aparatele de radio ascunse în pivnițe și prin șoaptele celor care stăteau la cozi pentru a-și primi felia de pâine – unicul aliment disponibil, de obicei. Germanii impuneau din ce în ce mai multe sancțiuni – pentru orice lucru care i-ar fi putut ajuta cumva pe Aliați, fiind, de asemenea, amenințați din ce în ce mai mult de Rezistență care căpătase curaj acum că naziștii păreau că vor fi înfrânți și pe care de Gaulle o îmbărbăta din Anglia. Pe 11 iunie, Elizabeth scria că „s-a anunțat că o mie de doctori trebuie să meargă în Germania“. La sfârșitul lunii, au fost interzise toate automobilele, furgonetele și motocicletele, precum și telefoanele și telegramele. Pe 1 iulie a fost impusă interdicția de circula de la 8 seara până la 6 dimineața, iar toate cinematografele, cafenelele și barurile au fost închise până pe 13 iulie, drept pedeapsă pentru uciderea germanilor.

Se construiau încontinuu baricade și tranșee antitanc, multe dintre ele cu ajutorul localnicilor, în schimbul unor mese calde. Era, deseori, avantajos pentru ambele părți: prin intermediul muncitorilor, ademeniți cu mâncarea mult dorită (pe 5 iulie rația de pâine fusese înjumătățită), Aliații primeau o grămadă de informații despre germani.

La un moment dat a avut loc un episod care a trezit un val de repulsie printre locuitorii Nisei și a traumatizat niște copii mici. Pe 7 iulie 1944, doi tineri *résistants*, Séraphin Tamia și Ange Grassi, au fost spânzurați de germani pe bulevardul Jean Médecin, după ce au fost torturați fără milă. Fuseseră prinși pentru că cineva i-a trădat, iar moartea prin spânzurare era răzbunarea pentru uciderea a doi ofițeri și a doi soldați germani. Pentru a face din asta o lecție, tot traficul a fost redirecționat în mod forțat spre bulevardul în cauză, iar pietonii au fost obligați și ei să treacă pe lângă cadavrele care se legănau.

„Nisa a fost străbătută de un fior de groază în după-amiaza zilei de ieri“, scria Elizabeth a doua zi. „Era o zi de vară perfectă și senină, fără vreun semnal de alarmă din seara precedentă, auzindu-se doar câte o lovitură sau câte o explozie din când în când, după-amiaza era strălucitoare când, dintr-odată, a

venit vestea îngrozitoare. Doi soldați de pe frontul clandestin – *franc tireurs*, cum li se spune în comunicatul german – au fost prinși, condamnați la moarte de un tribunal militar, iar sentința a fost aplicată imediat, prin spânzurare pe bulevardul Victoire[88], vizavi de Galeriile Lafayette... chiar în centrul cartierului de afaceri, printre magazine, bănci, Casino Municipal și cele mai frecventate cafenele... acolo au fost lăsate să atârne bietele trupuri.“

Priveliștea odioasă a durat trei zile. Câțiva dintre copii[89] nu au putut să mai calce pe acel bulevard pentru tot restul vieții.

„După cea mai tristă sărbătoare națională din toate timpurile din Nisa – fără drapele, cu străzile pustii, toate manifestațiile și întâlnirile, publice sau private, fiind interzise – a fost emoționant și liniștitor să aud azi-dimineață la radio clopotele bătând în Normandia, *Marseilleza* și să fiu părtașă la bucuria oamenilor“, scria Elizabeth Foster pe 15 iulie. În satele și orășelele din interiorul țării, germanii continuau să caute forță de muncă[90]. În Vence, puțin mai departe de Nisa și Antibes, spre interiorul țării, unul dintre locuitorii săi, André Mellira, pe atunci elev, își amintește: „Pe 17 iulie 1944, crainicul a anunțat, la megafon, că toți bărbații trebuie să se adune în piața din parcul mare. Au fost trimise patrule la țară pentru a-i aduce pe cei care erau acolo. L-am recunoscut pe unul dintre vecinii noștri mai îndepărtați urcând spre Cagnes, escortat de germani. La *place* erau bariere care împiedicau accesul femeilor. Membri ai serviciului de securitate german sosiți de la Nisa stăteau la o masă, însoțiți de un interpret; oamenii treceau pe lângă masă unul câte unul, prezentându-și actele de identitate. Majoritatea au trecut, însă câțiva tineri au fost luați la Nisa, iar alți câțiva au fost deportați.

Pe măsură ce se ducea vara, situația locuitorilor se înrăutățea. Gălețile de ovăz pentru cai au fost înlocuite de bucăți de cartofi tăiați în bucăți. Semnalele de alarmă erau din ce în ce mai frecvente. Câteodată, învățătoarea noastră ne ducea în pădure, unde construiam adăposturi.

Inamicul era neliniștit și rechiziționa tineri cu regularitate pentru a săpa tranșee prin oraș. Lucrările se desfășurau lent și se opreau de tot atunci când supraveghetorii se întorceau cu spatele. Câmpurile erau pline de sârmă ghimpată și grămezi de pietre, fără îndoială pentru a împiedica aterizarea avioanelor.

Era din ce în ce mai greu să faci rost de mâncare. Din fericire, aveam legume și fructe. Tatăl meu nu fuma, așa că își schimba rația de tutun pe zahăr la un farmacist și cartofi la un țăran din St. Paul." Mai aveau și ulei de măsline – un bun rar acum, care cândva se găsea din belșug; acest lucru se datora celor doi măslini roditori, din măslinele cărora au obținut patruzeci și cinci litri de ulei, „pe care îl aduceam mergând pe jos de la moara din Cagnes".

Problema mâncării era mai gravă în orașe, unde rația de pâine fusese înjumătățită din nou, Nisa fiind unicul oraș în care exista, de fapt; în alte localități, aceasta era înlocuită de un fel de pesmet. Această lipsă era resimțită atât de acut încât două brutării au fost jefuite, iar brutarii – uciși. „Ieri s-a întâmplat o minune", scria Elizabeth Foster. „Am intrat în camera de zi și am văzut un pahar cu lapte pe masă. Nu-mi credeam ochilor. Era prima oară în ultimii doi ani când vedeam lapte. Se deschidea ușa spre o lume în care laptele și untul există în realitate, nu doar în vise."

Hainele erau adesea schimbate pe mâncare. „Eu și una dintre asistentele medicale am pus într-o geantă câteva dintre hainele noastre – pulovere de lână, paltoane vechi etc.", scria Elsie Gladman. Împărțind unica bicicletă care exista în spital, au plecat în sătucele aflate pe dealurile din spatele spitalului, unde au reușit să-și schimbe hainele uzate pe carne de porc și șuncă conservate, pe care sătenii le ascunseseră de germani.

Sirenele vuiau întruna, iar cei care puteau se ascundeau în pivnițe în timp ce aerul răsuna de zgomotul exploziilor. Cerul era străbătut de valuri de bombardiere Flying Fortress, care erau atât de sus încât păsările speriate care zburau dedesubtul lor păreau mai mari decât ele. „Când priveam în sus, știam că salvarea este aproape", scria Elizabeth. „Semnalele de alarmă sunt atât de dese încât mă întreb de ce se mai obosesc să dea semnalul de încetare a pericolului. Oare când se va sfârși – azi sau mâine?"

Rezistența își intensifica eforturile. Unul dintre membrii săi, Le Bas, al cărui atelier de asamblare și reparație a automobilelor fusese rechiziționat de naziști, era în relații bune cu ofițerul german care îi preluase funcția. Datorită acestei relații, a aflat de iminența unei misiuni de pedepsire a satului Allos, unde fusese ucis un soldat german, și a reușit să avertizeze grupul Rezistenței din zonă, care a pregătit o ambuscadă. Vehiculul din fruntea coloanei germane

a fost oprit la o cotitură în formă de potcoavă de o lovitură de bazooka; toți cei dinăuntru – inclusiv șeful expediției – au fost uciși, fapt ce i-a determinat pe ceilalți să se întoarcă din drum. O altă faptă vitejească a lui Le Bas a fost explorarea liniei de coastă a Nisei, zonă care acum era interzisă. O făcea sub pretextul testării vehiculelor germane încredințate atelierului său. Rapoartele sale despre mijloacele de apărare (cazemate, covoare de ținte, diverse capcane) le erau mult mai utile Aliaților decât fotografiile.

Robert Streitz, prin intermediul diverselor sale relații, transmitea și el informații Aliaților prin membri ai Rezistenței. S-a întâlnit întâmplător cu un bărbat pe care cândva îl cunoscuse bine, un inginer rus pe nume Toumayef, cu care se împrietenise în timpul unor excursii de schi petrecute împreună înainte de război. Toumayef lucra la Organizația Todt, o asociație de inginerie civilă și militară fondată de nazistul de rang înalt Fritz Todt, care răspundea de un spectru larg de proiecte de inginerie, nu doar în Germania, ci și în țările ocupate. Todt era cunoscut pentru faptul că folosește munca silnică, iar Toumayef, recrut fără voie, i-a furnizat lui Streitz planurile unei baze submarine care se construia în golful Passable, precum și cele ale fortificației *Château*-lui din Nisa. Mai mult chiar, i-a spus lui Streitz că buncărele de artilerie din acel sector erau inutilizabile din cauza unor ventilatoare defecte.

O altă sursă bună de informații pentru Streitz era soția sa, austriacă. Ea cunoștea un maior austriac care era – în secret, bineînțeles – antinazist. Reușea să îi transmită din când în când conaționalei sale informații despre garnizoană și înaintarea trupelor. „Am aflat punctele esențiale ale ordinului de apărare executat de divizia de infanterie care ocupa terenul dintre Cannes și Menton“, scria colonelul Galizzia, șeful rețelei din Nisa a Rezistenței, în cartea lui de istorie postbelică. „E vorba de cât ar rezista pe plajă (o oră), poziția lor de rezervă și calea principală pe care o vor urma ca să ajungă acolo – Route Napoléon. Excursiile mele cu bicicleta mi-au arătat că zona din jurul Nisei devenea tot mai pustie.“ Conform celor scrise de el, Streitz a fost cel care a pregătit ultimele detalii. Îl convinsese pe prietenul său, Toumayef, să ungă cu nisip mecanismele ciocanelor de demolare folosite la săparea gropilor pentru mine pe cheiurile și danele Portului din Nisa, iar penele frecvente ale acestora împiedicau lucrările.

Toată lumea știa că până la invazie mai rămăseseră doar câteva zile, însă nimeni nu știa unde va avea loc. Zona de debarcare aleasă era de aproape cincizeci de kilometri (distanța măsurată în linie dreaptă), însă zona de coastă, cu multele ei golfuri de forme neregulate, măsura mult mai mult. Mai devreme, fuseseră lansate trupe de desant (departe de coastă), fiecare soldat fiind echipat cu de toate – de la arme, muniție și mâncare pentru trei zile la franci, țigări și morfină. În jurul gâtului aveau eșarfe de mătase pe care era imprimată harta rețelei principale de drumuri din Provence cu verde, maro și albastru.

„ÎN SFÂRȘIT!“, scria Elizabeth Foster pe 15 august. „Avioanele au vuit toată noaptea. Am dormit pe apucate și de fiecare data când mă trezeam auzeam acest vuiet neîntrerupt. La 4 dimineața s-a auzit o izbitură asurzitoare. La 5, lucrurile păreau că s-au liniștit, cu excepția tunurilor navale care se auzeau în depărtare. M-am culcat să mai dorm un pic până la știrile de la 6.30. La 7.30 a venit *femme de ménage* aducând vestea că debarcarea a avut loc undeva în sudul Franței. A urmat ordinul comandantului german, transmis prin difuzor, ca toată lumea să rămână în casă. La ora 15.00 la radio au anunțat că Aliații debarcaseră la diverse porturi din apropierea orașului Cannes până la Fréjus, întâmpinând rezistență minimă.“ Premierul Marii Britanii, Winston Churchill, a urmărit debarcarea de pe puntea distrugătorului HMS *Kimberley*.

Era ziua de 15 august – ziua în care s-a născut Napoleon, iar membrii Rezistenței din Var foloseau parola „Napoleon“. Dimineața devreme, ceața și pâcla ascundeau linia țărmului, astfel încât atacul aerian a început abia la 5.30, iar bombardamentele o oră mai târziu.

În Cannes, germanii aruncaseră în aer *quais*-ul. Băgaseră deja butoaie cu explozibil în sistemul de canalizare, prin gurile de canal; acum le detonau, aruncând în aer clădirile de lângă chei.

La spitalul în care lucra Elsie Gladman, situat în apropiere, în timp ce bombele Aliaților tunau deasupra capetelor lor, încercând să distrugă amplasamentele pentru mitraliere de pe dealuri, asistentele au întins un drapel al Crucii Roșii uriaș de-a lungul curții, sperând că acest lucru le va proteja. Două uși mai încolo, germanii aveau un depozit de arme și un tun, pe care le-au acoperit și ei cu un steag al Crucii Roșii.

Elsie Gladman era tristă din motive personale. În noaptea de dinaintea sosirii Aliaților, în timp ce asculta împușcăturile din jurul lor, germanii i-au ucis pe douăzeci dintre prizonierii lor, slăbiți de foame și tortură necontenită. Printre ei se numără prietena sa grecoaică, Hélène Vagliano, care lucrase pentru Aliați, transmițând mesajele lor diverselor grupuri de *résistants* cu ajutorul propriului transmițător pe care îl purta în coșul de cumpărături, pe bicicletă, conștientă fiind faptul că dacă o prindeau nu ar fi supraviețuit.

Hélène a fost trădată de o altă femeie, iar Gestapoul a arestat-o pe 29 iulie. A fost dusă la sediul Gestapoului, unde a fost torturată și mutilată, însă a refuzat să vorbească. Cum sosirea Aliaților era iminentă, și știind ce soartă îi așteaptă când cruzimea lor va ieși la iveală, germanii au băgat prizonierii într-un camion și i-au dus pe malul râului Pallion, unde au fost aliniați cu fața spre apă și uciși cu focuri de mitralieră de o echipă a poliției secrete. Printre cei uciși se număra și Hélène; moartea ei era împlinirea macabră a profeției pe care i-o făcuse clarvăzătoarea la care mersese cu Vera Boissevain în 1940.

Chiar și pe 15 august, zi în care Aliații debarcaseră la doar câțiva kilometri de Cannes, în oraș se menținea starea de asediu, locuitorii având dreptul să se afle pe străzi doar în intervalul 7.30 – 8.00. Acest control strict a durat nouă zile, până când, în cele din urmă, soldații germani au hotărât să plece – unii pe jos, alții pe biciclete, lăsând gloanțe de mitralieră împrăștiate pe trotuare, aruncând în aer căi ferate și poduri și împușcând în stânga și în dreapta oameni pe care îi suspectau că ar fi lucrat pentru Rezistență, într-o ultimă izbucnire de teroare.

Unul dintre primii ajunși la Cannes a fost fiul lui Marcel Block, Peter – care încă nu știa că tatăl său fusese trimis la Auschwitz[91] –, membru al trupelor de desant lansate la șaisprezece kilometri de țărm, după St. Raphael. „Germanii practic nu au opus rezistență“, spunea acesta. „În acea etapă a războiului, majoritatea trupelor lor nu erau germane. Veniserăm în recunoaștere, cei mai mulți dintre noi fiind americani, însă Churchill insistase că trebuie să existe și un element britanic. Am fost întâmpinați cu bucurie – am băut șampanie toată după-amiaza.“

Aerul libertății încă nu ajunsese în Paris, unde germanii încă dețineau controlul, continuând raziile și arestările până în ultima clipă. În timp ce

Aliații înaintau în Franța, Chanel i-a oferit adăpost unui prieten care părea a fi căutat de ambele părți. Serge Lifar mersese la Ambasada Germaniei în dimineața zilei de 11 august, unde prietenul său, consulul suedez Raoul Nordling, încerca să negocieze cu germanii eliberarea ostaticilor și anularea convoaielor spre Auschwitz. Seara, în timp ce se întorcea la hotel, Lifar a văzut patru ofițeri germani așteptând în liniște într-un automobil parcat alături.

Din interiorul hotelului, ascuns privirii ofițerilor, managerul i-a făcut semn lui Lifar să nu se oprească din mers. Acesta, fiind într-o formă fizică bună, datorată anilor în care a activat ca dansator, a luat-o la fugă, în amurgul care se lăsa, spre rue Cambon, unde a intrat pe furiș în apartamentul de la numărul 31. A rămas aici, unde Chanel avea grijă de el. „Era unicul loc din Paris care m-a primit, lucru care, posibil, mi-a salvat viața“, a spus, „pentru că eram persona non-grata peste tot. Un cadavru ambulant.“ (Mai târziu, Chanel îi mărturisea unei prietene: „Nu mă puteam plimba prin apartament nici măcar pe jumătate dezbrăcată, pentru că era foarte posibil ca Serge să fie ascuns în vreun dulap.“).

În ziua următoare a început retragerea organizată a oficialilor germani de rang înalt. Otto Abetz și soția lui au plecat seara, cu mașina. Von Dincklage plecase deja, implorând-o pe Chanel să vină cu el, însă aceasta a refuzat. A plecat și Gerhard Heller, nu înainte însă de a-și lua rămas-bun de la Florence Gould.

Pe 13 august, Galtier-Boissière observa că o mulțime de oameni se bucurau de soare, de parcă totul era în regulă, deși apăruseră primele semne că Rezistența își aduna forțele. „Malurile însorite ale Senei erau înnegrite de oameni. Mii de parizieni fac baie, în timp ce la doar șaizeci de kilometri de ei se dau lupte pe viață și pe moarte. Pentru prima oară au apărut afișe ale Rezistenței pe pereți, precum și altele care povestesc în detaliu atrocitățile comise de germani. Oamenii se adună să le citească.“

Simone de Beauvoir scria cu emoție despre contrastul dintre plăcerea de a sta la soare și moartea subită. „Dimineața părea liniștită; pe malurile Senei se vedeau pescari aruncându-și undițele și tineri făcând plajă în costume de baie; luptători ai FFI [Forțele Franceze din Interior] se ascundeau, însă, după balustrada falezei. Un camion german a trecut prin fața ferestrei; doi tineri soldați, foarte blonzi amândoi, stăteau în picioare, cu pistoale-mitralieră în

mâini; la douăzeci de metri distanță, îi aștepta moartea. Îți venea să strigi «Aveți grijă!» S-a auzit tirul mitralierei și au căzut secerați."

Pe 15 august, vestea despre debarcarea Aliaților pe Rivieră și înaintarea lor ulterioară a ajuns și în capitala franceză, un semnal pentru începerea luptei și agitației. Cu un ultim efort, Brunner a reușit să trimită cel din urmă convoi în lagărele de exterminare – 1654 bărbați (printre care 168 de aviatori ai Aliaților) la Buchenwald și 546 de femei, toate prizoniere politice, la Ravensbrück.

Odată ce germanii au început evacuarea, poliția, angajații de la poștă și cei de la metrou au intrat în grevă, iar în curând exemplul le-a fost urmat de toți ceilalți angajați. Parisul se transformase într-un oraș al revoltei, iar locuitorii ei, în frunte cu FFI, erau gata de atac. Se auzeau focuri de armă peste tot – unele din Bois de Boulogne, de la niște tineri membri FFI.

Pe 17 august, Galtier-Boissière scria bucuros: „Marea fugă a nemților. Sute de camioane, sute de mașini încărcate, ambulanțe care transportă răniți pe toate străzile. Poliția din Paris face grevă. Din hoteluri luxoase ies torpile scânteietoare de generali cu monoclu, însoțiți de blonde îmbrăcate elegant, care par a fi gata să meargă la vreo *plage* în vogă." În aceeași zi, Pétain și Laval, escortați de gardieni înarmați, au fost duși cu mașina la Sigmaringen, un castel pe malul Dunării, lângă Stuttgart.

În timp ce luptele continuau acolo unde germanii își pregătiseră adăposturi, FFI au preluat conducerea ministerelor. Din acel moment și până la capitularea garnizoanei germane pe 25 august, luptele de stradă crunte au continuat. FFI au construit bariere improvizate împotriva blindatelor germane din platani pe care i-au tăiat împreună cu alți voluntari, întărindu-le cu ajutorul unor saci de nisip pe care îi târau pe trotuare. Oamenii coseau tricolorul și îl agățau la geamuri, în timp ce deasupra lor se auzea vuietul luptelor aeriene, și ieșeau din apartamente ca să le aducă luptătorilor mâncare și surogat de cafea. În ciuda grupurilor de lunetiști germani și a membrilor FFI morți, în aer plutea victoria. „Libertatea revine", scria Jean Guéhenno. „Nu știm unde e, dar noaptea ne învăluie din toate părțile. Se apropie împreună cu soldații."

La 15.30, generalul-maior von Choltitz, comandantul trupelor lui Hitler

din Paris, a capitulat. Era guvernatorul militar al Parisului ceva mai mult de două săptămâni și avea ordine să distrugă toate clădirile istorice și religioase din Paris. „Orașul trebuie să ajungă în mâinile inamicului în ruine“, scria în cablograma trimisă de Hitler, ordine pe care le-a ignorat.

Luptele continuau, iar momentul eliberării definitive era incert. Guéhenno s-a întors acasă pe la 10 seara, după care l-au sunat niște prieteni „spunând că văd focuri de artificii imense deasupra Hôtel de Ville, iar dinspre sud și nord le răspundeau rachete roșii și albastre. Acesta era semnalul. Primele tancuri ale trupelor generalului Leclerc [Franța Liberă] au ajuns la Notre Dame. Apoi, în toiul nopții, clopotele tuturor bisericilor au început să bată, acoperind zgomotul focurilor de armă... Libertate – Franța renaște“, jubila Guehénno.

Vinul curge[a], francezii suferinzi de foame[92] plângeau în hohote, râdeau, se îmbrățișau și cântau *Marseilleza* cu o exuberanță amestecată cu dispariția fricii – dispăruse groaza de a fi rupt în bătaie ca prizonier al Gestapoului și împușcat în semn de răzbunare pentru vreo acțiune reușită a Rezistenței. Soldații, cu fețele pline de ruj, primeau flori și sărutări. Era, scria Colette, o seară în care „noaptea se înălța ca zorii unei noi zile“.

În noaptea aceea, la Hôtel de Ville, generalul de Gaulle declara: „Paris! Un Paris furios la culme! Un Paris martir! Dar... un Paris eliberat! Eliberat de unul singur, eliberat de locuitorii săi cu ajutorul trupelor Franței, Franței luptătoare, Franței unice, Franței adevărate, Franței veșnice!“ Erau niște cuvinte emoționante, deși un pic exagerate: mulți dintre cei din prima unitate franceză care a intrat în Paris erau republicani spanioli[93], iar de Gaulle însuși era acolo doar datorită ajutorului primit de la Aliați. În ziua următoare, ignorând focurile de armă ale lunetiștilor germani, de Gaulle a condus parada învingătorilor cu participarea forțelor franceze pe Champs-Élysées – care fusese bătut de cizmele trupelor germane în fiecare zi, timp de patru ani – până la Arc de Triomphe. Parada a fost urmărită de toți cei care se puteau apropia, de la cei care făceau parte din mulțime până la oamenii care se aplecau peste geamuri.

Chanel a urmărit parada victoriei din balconul lui José-Maria Sert, care dădea spre place de la Concorde și care fusese decorat pentru acea ocazie cu bucăți de catifea veche. Printre cele cincizeci de persoane care urmăreau

spectacolul cu emoție, bucurie sau neliniște se numărau Serge Lifar, Colette și Maurice Goudeket, după care Sert își trimisese limuzina și șoferul. (În ziua precedentă, Colette a spus că nu va crede în Eliberare până când nu va vedea un ofițer scoțian, îmbrăcat în kilt, în fața sa. Maurice, devotat, a plecat în căutarea unuia și după ce l-a găsit, l-a invitat la prânz – o conservă de carne de vită cumpărată de pe piața neagră.)

A urmat un ospăț. Pe superba masă de carapace de țestoasă a lui Sert au fost întinse farfuriile de aur masiv încărcate cu bunătăți din Spania: șuncă, cârnați, fructe proaspete și șampanie din belșug. În timp ce invitații mâncau, dintr-odată, geamurile s-au spart în mii de bucăți. Erau focuri de armă – conta prea puțin că proveneau de la trupele eliberatoare exuberante. Toată lumea a căzut la pământ sau s-a ascuns sub mese în timp ce gloanțele găureau minunatele tapiserii ale lui Sert, așezându-se din nou la masă abia când *feu de joie* a luat sfârșit. (Pe Rivieră, oamenii erau entuziasmați de promisiunea unei Brioșe a Victoriei, pentru care, își amintea Elsie Gladman, trebuia să te înscrii pe listă la brutar.)

Marșul triumfal al lui de Gaulle s-a încheiat la Notre Dame cu un Te Deum de recunoștință. În catedrală, dintr-odată, s-a auzit un foc de armă, tras din greșeală. Malcolm Muggeridge, pe atunci membru al MI6, care locuia în Paris, își amintește: „Toată lumea – o adunare uriașă –, care până atunci stătea în picioare, s-a aruncat imediat la pământ, cu excepția unui singur om: o figură solitară, ca un uriaș singuratic. Era, bineînțeles, de Gaulle. De atunci, mi l-am amintit mereu așa cum l-am văzut atunci – semeț și singur; restul – culcați la pământ."

Anaïs Nin, cunoscută pentru faptul că își nota fiecare gând în jurnalele sale, a rezumat, probabil, cel mai bine emoțiile acelei zile. A scris, simplu: „BUCURIE. BUCURIE. BUCURIE. BUCURIE. BUCURIE. BUCURIE. BUCURIE. BUCURIE. BUCURIE."

Bulevardul Victoire a fost redenumit Jean Médecin după armistițiul din 1918, unii oameni însă foloseau vechiul său nume

Am aflat acest lucru de la urmașii lor

Până la sfârșitul războiului, 650 000 de muncitori civili francezi fuseseră trimiși să lucreze în fabrici germane, 60 000 fuseseră deportați în lagăre de concentrare germane, iar 30 000 de francezi fuseseră împușcați ca ostatici sau membri ai Rezistenței

A se vedea Capitolul XIII

Trecuseră patru ani de când vreun adult primise o rație de grăsime, iar de la Debarcarea din Normandia și bombardarea căilor ferate, problema mâncării devenise și mai complicată

Optzeci la sută din unitatea condusă de căpitanul Raymond Dronne erau republicani spanioli, expulzați în Maroc de Franco, unde au fost recrutați de generalul Leclerc

Capitolul XVII

Ultimele zile

La începutul lui septembrie 1944, doi bărbați tineri, în sandale și tricouri sport au bătut la ușa camerei lui Chanel de la Ritz și i-au spus să vină cu ei. „La ordinele cui?" a întrebat ea. „Le Comité d'épuration", i s-a răspuns. Aceste cuvinte erau suficiente pentru a provoca groaza oricui.

Eliberării i-a urmat o perioadă pe care majoritatea francezilor ar prefera să o dea uitării. Era cunoscută ca épuration sauvage – epurarea fără milă. Membrii Rezistenței s-au năpustit asupra celor pe care îi notaseră ca fiind colaboratori, vecinii se denunțau între ei, închisorile erau ticsite cu oameni care comiseseră crime, reale sau imaginare. *Epuration sauvage* a trecut ca un uragan prin toată țara. „E ca o epidemie groaznică", scria Cocteau despre acea perioadă.

Femeile acuzate de *collaboration horizontale*, sau doar suspectate de acest lucru, erau rase pe cap. *Les tondues* – femeile tunse – erau deseori purtate pe străzi, în văzul tuturor, în camioane; unele erau mânjite cu smoală, altele dezbrăcate pe jumătate, unele aveau svastici pictate pe ele cu vopsea sau ruj. Unele dintre femei erau tinere mame ale căror soți erau prizonieri de război și care, neavând nici o sursă de venit, s-au culcat cu germani pentru mâncare sau alte favoruri făcute familiilor lor; altele erau prostituate, care își practicau meseria indiferent de naționalitatea clienților („Toți bărbații arată la fel când sunt dezbrăcați", a spus una dintre ele). Câteva dintre ele nu erau decât femei de serviciu care au făcut curățenie în birourile nemților. De multe ori, era pur și simplu vorba de invidia față de cele care datorită faptului că erau tinere și frumoase reușiseră să mănânce bine grație unui „amic" german. Membrii Miliției, mai detestați decât cei ai poliției (care, prudenți, încercau să nu iasă în evidență) erau deseori împușcați fără ezitare – uciși de civili sau *résistants* răzbunători sau în urma unui proces rapid la tribunalul militar. Cei care aveau posibilitatea fugeau în Germania, unde mulți dintre ei erau nevoiți să se înroleze în divizia Charlemagne a Waffen SS.

Cât despre civili, primii atacați erau scriitorii care scriseseră articole

progermane fățiș, fie și pentru simplul motiv că dovada clară a colaborării era tipărită și o putea vedea oricine. „Câteodată se crea impresia că toată lumea denunță pe toată lumea“, spunea Malcolm Muggeridge. „Adevărul e că, în timpul ocupației germane, toți cei care nu se ascunseseră sau nu părăsiseră țara erau, într-o oarecare măsură, colaboratori și puteau fi acuzați de acest lucru.“

Definirea termenului de „colaborare“ era o chestiune complicată. Să denunți pe cineva sau să îi ajuți în mod activ pe germani erau exemple clare de colaborare, cum rămânea însă cu evenimentele din viața de zi cu zi și lupta pentru supraviețuire? Aproape toți artiștii, actorii și scriitorii lucraseră în timpul ocupației. Având în vedere că doar tablourile, piesele, cărțile și ziarele aprobate de germani vedeau lumina zilei – se putea vorbi despre colaborare dacă era unicul mod de a câștiga bani pentru a-ți hrăni familia? Erai colaborator dacă vizitai saloanele unor prieteni care aveau inamici ca invitați? Erai colaborator dacă continuai să lucrezi sub regimul de la Vichy? Dacă erai funcționar, se putea numi colaborare respectarea legilor statului – chiar dacă știai că sunt inumane?

În perioada cuprinsă între 1944 și 1951, tribunalele din Franța au condamnat la moarte 6 762 de oameni. Dintre aceștia, 3 910 au fost judecați în lipsă. Cu toate acestea, doar 791 de colaboratori au fost executați cu adevărat; mai mulți au fost supuși pedepsei cu *dégradation nationale* – care includea lipsirea de drepturi politice, civile și profesionale.[94]

Crima pe care o săvârșise Chanel era, bineînțeles, faptul că avusese un amant german – lucru pe care nu s-a obosit să-l ascundă vreodată. Atunci când cei doi *résistants* au venit la ea în acea zi de septembrie, și-a pus mănușile, și-a luat poșeta și a ieșit din cameră înaintea lor, lăsându-și în urmă camerista în lacrimi și pe Serge Lifar – ținta perfectă, care încă mai locuia cu ea în apartamentul său – ascuns într-un dulap. (La scurt timp, Lifar s-a predat Comitetului pentru Epurare al Operei.) Mai târziu, va povesti despre ea: „Coco s-a purtat ca o regină, ca Marie Antoinette în timp ce o duceau pe eșafod. A plecat cu capul sus, însoțită de cei doi francezi care veniseră să o aresteze.“

Când i-a fost arătată o fotografie a lui von Dincklage și a fost întrebată dacă îl cunoaște, a răspuns: „Bineînțeles. Ne știm de douăzeci de ani[95].“ Când au

întrebat-o unde e, le-a răspuns: „E german, deci bănuiesc că în Germania." Câteva ore mai târziu era liberă. Nimeni nu știe cum sau de ce, deși s-a speculat mult că prietenia cu Winston Churchill a fost cea care a scutit-o de neplăceri; soția managerului de la Ritz, o femeie care era de obicei bine informată în legătură cu viețile clienților acestora, credea că le arătase scrisori de la Churchill, în care acesta o asigura de susținerea și prietenia sa. Un alt factor ar fi putut fi faptul că celelalte case de modă și-au continuat activitatea, acceptând drept cliente soțiile și amantele nemților, în timp ce Chanel și-o închisese pe a sa la începutul războiului, refuzând în acest fel să aibă de-a face cu inamicul.

Dovada decisivă era, poate, faptul că, în clipa în care americanii intraseră în Paris, Chanel a spus că fiecare soldat american poate primi o sticluță de Chanel No. 5 gratis, pentru soție sau iubită. Cei care nu vorbeau franceză nu aveau decât să arate cinci degete pentru a arăta că vor o sticluță din cel mai celebru parfum din lume. Cum coada se întindea până în jurul blocului, e foarte probabil că mulți dintre soldații americani ar fi reacționat dacă lui mademoiselle Chanel i s-ar fi întâmplat ceva. Malcolm Muggeridge spunea: „Printr-o mișcare simplă și maiestuoasă, precum cele care l-au transformat pe Napoleon într-un general atât de iscusit, a lipit un afiș pe geamul magazinului său, în care anunța că soldații americani vor primi parfum gratis; acest lucru a creat cozi de soldați la ușa acestuia, care așteptau să-și ia sticluța de Chanel No. 5 și care s-ar fi înfuriat dacă poliția franceză i-ar fi făcut vreun rău. Câștigând un pic de răgaz, a început să caute ajutor *à gauche et à droite* – și nu în zadar, reușind astfel să evite prezența, chiar și simbolică, alături de compania selectă formată din Maurice Chevalier, Jean Cocteau, Sacha Guitry și alte somități – învinuiți de colaboraționism."

Pe Rivieră, eliberarea finală se desfășura cu încetineală. „Germanii sunt încă aici, deși se spune că s-ar fi retras la Cimiez pentru a aștepta noi ordine", scria Elizabeth Foster pe 18 august. „Comandantul german tocmai a emis un ordin care ne interzice să ieșim din case în afara intervalului 14:00 – 18:00. Nu știu ce vom mânca – piețele sunt deschise doar dimineața. De trei zile sunt practic goale. N-am primit pâine azi, în schimb ne-au dat puține macaroane și rația de zahăr pentru luna august. Nici un fruct, nici o legumă și, bineînțeles, nici un

fel de carne." Cei șase cartofi primiți în dar (care urmau a fi împărțiți la trei) erau o adevărată fericire.

Cannes a fost primul oraș ce și-a recâștigat libertatea datorită membrilor Rezistenței care, nemaifiind împrăștiați în grupuri răzlețe și reușind să se organizeze bine, s-au ridicat împotriva membrilor rămași ai Wehrmachtului. O parte din ei – majoritatea polonezi, cehi și români – s-au predat. La fel ca în multe alte orașe, primele persoane asupra cărora s-a revărsat furia eliberatorilor au fost femeile și fetele care avuseseră relații cu nemții. Adunate de conaționalii lor francezi, au fost duse la Hôtel Montfleury, unde le-au fost rase capetele înainte de a fi purtate pe străzi. Întrebat ce i-a rămas întipărit în memorie în legătură cu Eliberarea de pe Rivieră, un soldat american a răspuns: „Străzile pline de păr" – cei care le tundeau pe femei trebuiau să meargă la muncă, iar cozile tăiate rămâneau pe trotuare sau în șanțuri.

Și Antibes a fost eliberat de membrii locali ai Rezistenței, cărora li s-au alăturat locuitorii orașului, pe 24 august. Aceștia au pus stăpânire pe oficiul poștal principal, gară, docuri și uzina electrică, ținându-le piept germanilor până la sosirea primelor trupe americane. Trupele Aliate înaintau cu dificultate din cauza minelor plasate de germani de-a lungul liniei de coastă. Îi ajutau membrii Rezistenței, dintre care unii merseseră cu bicicleta de-a lungul coastei, pe drumuri mai puțin cunoscute, pentru a urmări mișcările germanilor.

Bombardarea constantă a căilor ferate și a drumurilor principale pentru a-i împiedica pe germani să se regrupeze în interiorul țării, precum și aruncarea în aer a podurilor și a kilometri întregi de cale ferată de către germanii care se retrăgeau au eliminat majoritatea formelor de transport, lucru ce însemna că în piețe nu se putea aduce nimic. Majoritatea magazinelor își baricadau ferestrele de teama revoltelor și spargerilor din partea populației suferinde de foame.

„Toată lumea pare să fi uitat de Nisa, al cincilea oraș ca mărime din Franța", scria Elizabeth pe 24 august. Ora și punctele de distribuire a rațiilor zilnice, așa cum erau („N-am primit pâine azi, a doua zi la rând") se anunțau la megafon, iar cei care auzeau erau rugați să le transmită vecinilor. Liniștea zilelor era întreruptă de bombardamente sporadice și lovituri de tun, iar acum și de huruitul asurzitor al camioanelor germane care treceau.

În după-amiaza zilei de 28 august a început retragerea germanilor. Armata lor era foarte diferită de forțele înfricoșătoare în uniforme gri care sosiseră cu aproape un an în urmă, fiind plină de vârstnici și adolescenți, iar vehiculele lor constau din orice mijloc de transport pe care puteau pune mâna – camioane, tancuri, automobile rechiziționate, chiar și biciclete. În drumul spre Italia încercau să se camufleze cu crengi, încercând să se protejeze astfel de atacurile aeriene nemiloase. Odată cu căderea nopții, cei de pe dealuri se alăturau și ei trupelor care se retrăgeau, trăgând focuri de armă în timp ce mergeau. În sfârșit, pe 29 august, Nisa fusese eliberată de germani și era în mâinile locuitorilor săi și a membrilor Rezistenței. Încet-încet au început să apară drapele și fâșii tricolore, iar după-amiaza începuse deja revolta și răzbunarea, care s-a revărsat în cea mai mare parte asupra celor de origine italiană. Începuseră bătăi, jafuri și omoruri înainte de a fi avut loc vreo judecată legală, de orice formă. Bărbați – și deseori femei – erau împușcați cu gloanțe în ceafă sau rafale de mitralieră.

Episcopul de Nisa a reușit să salveze o mănăstire de călugărițe italience, pe care oamenii voiau să le radă pe cap în mod public și să smulgă rasele de pe ele. Au fost arestați primii colaboratori, au fost rupte afișele cu mareșalul Pétain, iar svasticile au fost acoperite cu vopsea. Până pe 31 august avuseseră loc mai mult de o sută de execuții sumare și dispariții inexplicabile.

Autoritățile au intrat prin efracție în cele două magazine principale care vindeau mărfuri provenite de pe piața neagră și au confiscat toată marfa pentru a o distribui. Pe 2 septembrie, Elizabeth Foster scria: „Tocmai am mâncat, pentru prima oară în patru ani și jumătate, prima mea felie de pâine albă. Uitasem cât de albă e pâinea adevărată, și cât de bună e, chiar și fără unt.“ Pâinea (nimic altceva, totuși) a început să apară în mod regulat abia pe la mijlocul lui septembrie.

La sfârșitul lunii, ziarul de dimineață – care reapăruse în chioșcuri – era plin de declarații patetice ale oficialilor din Nisa despre situația „tragică, catastrofală“ a mâncării, cu apeluri pentru ajutor către țăranii din provinciile învecinate și Africa de Nord. Elizabeth Foster scria: „Navele pline cu carne și ulei care ne-au fost promise nu mai ajung[96] – nu avem cartofi, zahăr, vin sau produse de la ferme. Nici brânză sau lapte, bineînțeles – cu excepția celui

pentru bebeluși.“ Germanii au scufundat patru nave în port în timp ce se retrăgeau, iar mâncarea nu avea cum să ajungă pe cale maritimă până când zona nu va fi fost curățată de mine și de rămășițele navelor. Prizonierii germani erau acum cei care înlăturau barierele și fortificațiile de pe Promenade des Anglais. O mare parte din Nisa era minată – grădinile, Promenade des Anglais și bulevardul Gambetta.

Odată cu răcirea vremii – care începuse mai devreme în acel an – lucrurile s-au înrăutățit. Pe 14 noiembrie, Elizabeth remarca: „Cărbunele este inexistent, iar lemnul se găsește foarte greu. Dacă e să nu luăm în considerare pâinea de la americani, ne aflăm, din nou, într-o situație mai grea decât înainte de Eliberare. Zahărul, produsele cu grăsimi, carnea și macaroanele au dispărut toate. Suntem din ce în ce mai slabi. Credeam că nu e posibil, dar se pare că e. Dar suntem, în sfârșit, liberi după cinci ani de coșmar.“

Pentru Chanel, sfârșitul gradual al războiului coincidea cu o perioadă în care probabil se simțea ca în pragul iadului. Nu muncea, amantul ei plecase și mulți dintre prietenii săi ori dispăruseră, ori își ispășeau pedeapsa pentru colaboraționism, ori erau de negăsit. Nici nu putea afla dacă era în afara oricărei suspiciuni. Pragmatică fiind, în anul următor s-a mutat în Elveția. A reușit, prin intermediul unui prieten al fotografului Horst, să-i trimită 10 000 de dolari lui von Dincklage, fapt care i-a permis să vină la ea.

La un moment dat, i s-a părut, probabil, că se poate simți din nou în siguranță în Franța. Locul de care a fost neîncetat atrasă, pe care îl vizita cel mai des era, aproape inevitabil, singurul loc în care s-a simțit cu adevărat acasă – La Pausa.

Pentru a face o comparație – forțele de ocupație ale Axei și aliații lor din Miliția franceză au ucis 30 000 de francezi, iar dintre cei 76 000 de evrei francezi deportați sub regimul de la Vichy, doar 3 la sută au supraviețuit

Spatz venise pentru prima oară în Franța în 1928. E foarte posibil ca Chanel să-l fi cunoscut – și construit o relație mai apropiată, chiar – în perioada care a urmat, în care acesta a dus o viață de playboy

Una dintre ele a lovit o mină și s-a scufundat

Epilog

Riviera și-a revenit relativ repede. Aliații au folosit prizonieri germani la dezactivarea miilor de mine pe care propriile trupe le plasaseră în toate locurile în care suspectau că vor debarca. Primul Festival de Film de la Cannes a avut loc în septembrie 1946, marcând revenirea filmelor franceze pe ecranele lumii; Trenul Albastru și-a reluat cursele în 1949, iar era călătoriilor în masă cu avionul a început la scurt timp după asta. Deja în 1947, numărul celor care vizitau coasta a egalat recordul de dinainte de război. Cei mai mulți dintre ei, însă, erau de altă factură, cu finanțe mult mai modeste; pentru a se adapta necesităților noilor turiști – al căror număr era în continuă creștere – se dezvoltase mult construcția unor hoteluri mult mai modeste decât cele de lux de dinainte de război.

Relația apropiată a lui Chanel cu Misia – deseori atât de antagonistă – continuase. José-Maria Sert a murit subit în noiembrie 1945. Grav bolnav de icter, ignorase avertizările medicului său și continuase să călătorească, să se delecteze cu cocaină și morfină și să mănânce tot ce dorea, consecințele fiind inevitabile. A fost înmormântat în Catedrala din Vic, în Catalonia, pe care a decorat-o de-a lungul întregii sale vieți. „Odată cu el", scria Misia, „a dispărut și sensul vieții mele."

Misiei, care arăta extrem de bine la cei șaptezeci și trei de ani ai săi, îi lăsase apartamentul de pe rue de Rivoli, cu toată mobila de o valoare extraordinară, tablourile și *objects d'art* care se aflau acolo. A rămas să locuiască aici, în această peșteră umbroasă ca a lui Ali-Baba, vânzând din când în când câte o comodă magnifică sau vreun bibelou când avea nevoie de bani. Aproape oarbă, Misia depindea, acum, foarte mult de droguri – și nu ascundea acest lucru. Putea să se oprească în mijlocul unei conversații la vreo petrecere sau în mijlocul străzii ca să-și înfigă o seringă, direct prin fustă. În Monte Carlo, a intrat într-o farmacie și a cerut morfină, în timp ce Chanel, îngrozită, o implora să fie mai precaută; într-o bună zi a fost arestată și a petrecut douăzeci și patru de ore într-o celulă murdară înainte ca prietenii săi să reușească să o scoată de acolo.

După acest incident, situația ei s-a înrăutățit foarte rapid. În septembrie 1950, la vârsta de șaptezeci și opt de ani, a murit în Paris, Chanel fiind la căpătâiul ei.

În dimineața următoare, Chanel i-a rugat pe toți să părăsească încăperea și a aranjat mutarea corpului Misiei pe patul cu baldachin al lui Sert. Aici, singură, și-a îmbrăcat și machiat prietena. Când, o oră mai târziu, a deschis larg ușa, cei care au intrat au rămas fără grai. Misia, îmbrăcată în alb, stătea culcată pe un pat de flori albe, frumoasă ca întotdeauna, cu părul aranjat cu iscusință, obrajii roz pal, având o panglică roz pal de-a lungul pieptului, pe care se odihnea un trandafir de aceeași culoare. Era ultimul dar al lui Chanel pentru femeia care îi fusese cea mai bună prietenă.

Serge Lifar, acuzat că a primit vizite de la Hitler și soldații acestuia (obișnuia să se laude chiar cu relațiile bune pe care le avea cu germanii), a fost pedepsit cu un an de pensionare forțată – cu cât mai mult timp trecea de la încetarea ostilităților, cu atât mai blânde erau pedepsele. Și-a găsit repede de lucru în Monte Carlo. În 1947, i s-a permis să-și reia vechiul post de maestru de balet, deși se plângea că timp de zece ani după sfârșitul războiului, parizienii încă mai treceau strada pentru a-l evita când îl vedeau.

Jean Cocteau – în mod inexplicabil – a fost lăsat în pace; se simțea, însă, atât de vinovat încât i-a apărut o erupție cutanată pe fond nervos.

La sfârșitul lunii aprilie a anului 1945, în timp ce trupele Aliaților se apropiau de Buchenwald, Léon Blum – fostul prim-ministru, închis acolo de către germani – a fost transferat la Dachau. În ultimele săptămâni de război, regimul nazist a ordonat executarea lui, însă autoritățile locale au decis să ignore acest ordin. A fost salvat de trupele aliate în mai 1945. În închisoare, a scris cea mai cunoscută lucrare a sa, eseul *À l'échelle humaine* („La scară umană").

La trei luni de la încheierea războiului, Pétain a fost judecat și condamnat pentru colaborarea sa cu naziștii. Mareșalul, în vârstă de optzeci și nouă de ani, a fost condamnat la moarte prin împușcare: de Gaulle, însă, luând în considerare vârsta înaintată a mareșalului, precum și meritele sale din Primul Război Mondial, i-a comutat pedeapsa în închisoare pe viață. A fost trimis pe Île d'Yeu, pe coasta atlantică a Franței, unde a murit în 1951, la vârsta de nouăzeci și cinci de ani.

Laval a fost împușcat de un pluton de execuție, spunându-le soldaților: „Nu vă port pică. Trageți în inimă. Vive la France!“

Vera Lombardi, cu ajutorul relațiilor sale cu aristocrați din Anglia – inclusiv al unui apel către Churchill – a obținut în cele din urmă permisiunea de a părăsi Madridul și a plecat în Italia în ianuarie 1945.

Somerset Maugham s-a întors la Villa Mauresque în 1946. Și-a petrecut restul vieții locuind și lucrând acolo, cu perioade lungi de călătorii. După moartea lui Gerald Haxton, a început o relație cu Alan Searle, un tânăr din suburbia Bermondsey din Londra.

Pablo Picasso s-a întors pe Coasta de Azur mai întâi în vizite de câteva luni, iar mai târziu, când a devenit cunoscut în toată lumea, ca să locuiască acolo împreună cu soțiile sau amantele sale.

La scurt timp după ce a plecat de pe Rivieră, Enid Furness, pe care o părăsise norocul – nu reușea să obțină moștenirea lordului Furness din cauza unui proces – s-a întâlnit cu un fost iubit de-al său, lordul Castlerosse (acum lordul Kenmare). S-au căsătorit curând, iar doctorul lui Castlerosse a prevenit-o pe Enid că soțul său avea o inimă slabă și trebuia să se abțină de la sex, pentru că l-ar ucide, cu siguranță. Înainte să se împlinească un an de la căsătoria lor, acesta a murit în urma unui atac de cord, iar Enid remarca: „Era una dintre singurele plăceri care îi mai rămăseseră. Cum puteam să i-o refuz?“

Winston Churchill revenea des pe Rivieră. În una dintre primele sale vizite, a mers la Cazinoul din Monte Carlo ca să-și plătească datoria din 1939. Cazinoul nu a încasat cecul, ci l-a înrămat.

Ducele de Windsor, care, împreună cu ducesa, a petrecut cea mai mare parte a războiului ca guvernator de Bahamas, s-a întors în Europa în 1945, stând o vreme la Paris și la Villa la Croë înainte de a accepta propunerea guvernului francez – o casă superbă, cu trei etaje, 4 Route du Champ d'Entraînement din Bois du Boulogne, oferită în chirie pentru o perioadă de cincizeci de ani, pentru o plată lunară foarte mică. Acolo au dus o viață fără griji, dar, în esență, fără sens. După război, Florence Gould a continuat tradiția saloanelor, pur și simplu adăugând nume din noul regim pentru a-i înlocui pe cei care se reîntorseseră în Germania. Înainte de a reveni pe Rivieră, unde a continuat să primească musafiri și a devenit o filantroapă cunoscută, i-a trimis

o carte poștală lui Gerhard Heller, în care îi scria: „Vino înapoi cât de curând, joile noastre te așteaptă“. În 1984, celebrele sale bijuterii au fost vândute la Christie's, în New York, pentru 8 milioane de dolari – un record pentru o colecție de bijuterii vândute la licitație.

Aldous Huxley, care se stabilise în Los Angeles, și-a petrecut aproape tot restul vieții acolo. Pe lângă cele cincizeci de cărți scrise, a creat și scenarii de film. A murit în 1963, în aceeași zi în care a fost asasinat Kennedy, președintele SUA.

Gaby Fisher a reușit să-și găsească familia, ai cărei membri supraviețuiseră cu toții. Și-a terminat studiile în Israel, unde a devenit profesoară.

Simone Veil, a cărei mamă a murit în 1945, chiar înainte de sfârșitul războiului, a supraviețuit Auschwitzului. A devenit avocat și a avut o carieră strălucită de politician și de ministru al Sănătății în perioada în care Giscard d'Estaing a fost președinte al Franței. A primit titlul de doamnă de onoare și a fost a șasea femeie care a devenit membră a Academiei Franceze.

Elsie Gladman a plecat acasă să-și vadă familia, „care au fost șocați de cât de slabă eram“. Când nu mai era doar piele și os, și-a reluat activitatea de asistentă medicală, întorcându-se pe Rivieră, de data asta la Spitalul Memorial Regina Victoria (devenit mai târziu Spitalul Anglo-american), unde a lucrat ca asistentă-șefă timp de șaptesprezece ani.

Miriam Selz a rămas la mănăstire, care era situată în inima unei zone rurale, până în decembrie 1944. Mama ei dorea ca fiica să renunțe la catolicism, însă Miriam a refuzat. „Sunt catolică și așa vreau să rămân. Dacă revin la iudaism nu voi mai ști cine sunt. Vreau să rămân cea care am fost în ultimii trei-patru ani.“

Serge Klarsfeld a devenit avocat, istoric și „vânător de naziști“. El și soția sa, Beata, au jucat un rol important în arestarea și condamnarea ulterioară a lui Klaus Barbie (ofițerul SS german cunoscut și ca Măcelarul din Lyon).

Françoise Frenkel a publicat o carte despre aventurile sale în 1945, însă tirajul a fost mic, iar cartea a fost dată repede uitării. A murit în Nisa în 1975; treizeci și cinci de ani mai târziu, cartea ei, No Place to Lay O*ne's Head* [*Nici casă, nici masă*], a fost redescoperită într-un târg de vechituri și republicată în Franța.

Toate fetele pe care le ascunsese Mère Irène au păstrat legătura cu ea, relatându-i toate evenimentele importante din viețile lor. Din când în când, se întâlneau în Paris. După Eliberare, a primit un *Hommage de gratitude* de la Comité Niçois de Défense des *Juifs*.

După Eliberare, tatăl lui Joseph Sungolowsky, Aron, care devenise rabinul comunității de evrei așkenazi din Nisa, i-a mulțumit în mod oficial în numele tuturor lui Monsignor Paul Rémond pentru ajutorul acordat în secret.

În 1951, Étienne Balsan a murit într-un accident de mașină, iar Schellenberg, după șase ani de închisoare, a plecat în Elveția și a luat legătura cu Chanel. Soția sa a declarat că aceasta a finanțat cumpărarea unei case pentru ei, în zona lacurilor din Italia – poate pentru a-i cumpăra tăcerea.

După câteva colecții în care apăreau maroul „de tranșee“ și taftaua cu model de camuflaj, Elsa Schiaparelli și-a petrecut cea mai mare parte a anilor de război în America. După război s-a întors la Paris, însă casa ei de modă nu mai avea același succes – atmosfera din lumea modei se schimbase –, așa că a închis-o în 1954. În același an, rivala sa, Chanel, a revenit.

Anul 1953 a adus cu el multe schimbări. Bendor, ducele de Westminster, a murit, iar Chanel a vândut La Pausa – ultimul lucru care o lega de fostul său iubit. *Vogue* a numit-o „rodul muncii sale făcute cu dragoste“. După lungul său conflict cu frații Wertheimer, a ajuns în cele din urmă la o înțelegere cu Pierre Wertheimer: acesta i-a oferit o parte mai mare din profit și a fost de acord să o relanseze. Și-a redeschis, așadar, casa de modă – un pas extraordinar de curajos pentru o femeie de șaptezeci de ani care stătuse departe de societate și lumea modei timp de aproape paisprezece ani. Întrebată de Marlene Dietrich de ce a făcut acest lucru, a răspuns: „Pentru că muream de plictiseală.“ Era adevărat; a spus odată: „Munca a pus stăpânire pe viața mea, i-am sacrificat totul, chiar și iubirea.“ A început, din nou, să lucreze câte șase zile pe săptămână. Prima colecție a fost nereușită („un fiasco“, a scris *Daily* Mail), deși ediția franceză a *Vogue* a fost mai optimistă. Un an mai târziu, însă, Chanel și-a revenit, redevenind celebră prin micile costume de tweed care îi sunt atât de caracteristice – în 1964, Orbach's a vândut 200 de costume într-o singură după-amiază – și prin ap^ariția poșetei-simbol matlasate[97], cu un buzunar

pentru ruj și un compartiment secret despre care spunea că e pentru scrisori de dragoste.

Ultima sa colecție a fost cea de primăvară–vară din 1971. Cu câteva săptămâni înainte de moartea ei – a murit pe 10 ianuarie 1971, la vârsta de optzeci și opt de ani – a fost lansat cel de-al doilea parfum Chanel ca importanță – No. 19. „Munca a fost întotdeauna un fel de drog pentru mine“, a spus odată, „chiar dacă mă întreb, câteodată, ce ar fi fost Chanel fără bărbații din viața mea“.

Unul dintre aceștia i-a adus poate cel mai emoționant omagiu pe care l-a primit vreodată. Înainte să moară, Pierre Reverdy a scris un poem dedicat femeii pe care o iubise în ultimii patruzeci de ani:

Iată, Coco scumpă,

Tot ce mâna mea

A scris mai bun

Cu ce-i mai bun din mine însumi.

Ți-l dau acum

Așa cum e

Cu toată inima

Cu mâna mea

Înainte de-a porni

Spre capătul întunecat al drumului

Condamnat de voi fi

Sau iertat

Să știi că te-am iubit.

Modelul 2.55, cu barete din lanț aurit împletit cu fâșii de piele.

Mulțumiri

Sunt mulți oameni cărora aș vrea să le mulțumesc pentru ajutorul acordat în pregătirea acestei cărți, dar mai întâi aș vrea să spun că le sunt extrem de recunoscătoare lui Jacqueline Hastings și soțului ei, Bruce, atât pentru munca lor de cercetare fantastică, cât și pentru faptul că mi-au ușurat mie munca, făcându-mi cunoștință cu oamenii potriviți. Îi mulțumesc cu recunoștință lui Mike Fiddler pentru că mi-a permis să citez din articolul său din *Riviera Buzz*, pentru sugestiile sale utile și pentru faptul că mi-a arătat jurnalul bunicului său. Le mai rămân datoare lui Raymond Ardisson – pentru că mi-a trimis, neobosit, o mulțime de materiale utile – și lui Corinne Attwood pentru excelentele traduceri din germană. Barbara P. Barnett mi-a trimis multe materiale folositoare, iar Peter Block mi-a arătat tot ce adunase despre tatăl său. Le sunt îndatorată lui lady Butter, Charles de Croisset și Veracha Evans-Lombe pentru amintirile legate de părinții ei, Laurens și Vera Boissevain, și lui Federico Finotti pentru transcrierea jurnalului ținut de tatăl său în timpul războiului, Gaby Glassman pentru povestea despre tatăl ei, Ann Wochiler pentru poveștile despre părinții ei și nu numai (inclusiv documente care vor ajunge în cele din urmă la Mémorial de la Shoah în Paris sau Wiener Library în Londra), precum și lui Dennis Youdale pentru poveștile despre copilăria pe care și-a petrecut-o pe Rivieră. Madame Patricia Marinovich, proprietară a restaurantului Roquebrune, a fost foarte drăguță, împărtășindu-mi amintirile mamei și bunicii sale legate de Chanel, și le rămân îndatorată lui Ghislain Poulain, Pierre Oporto, Marsou Viano și Jean-Claude Volpi, istoric din partea locului, pentru tot ce mi-au povestit despre viața pe coastă în perioada care mă interesa. Le sunt foarte recunoscătoare prietenilor mei Angela Levin și Bob Low pentru că m-au primit la ei cât am stat în Ierusalim pentru a face cercetări, lui Reut Golani de la departamentul de materiale privitoare la Holocaust de la Yad Vashem pentru operativitatea și profesionalismul său, precum și fantasticilor angajați ai London Library. În sfârșit, dar nu în ultimul rând, vreau să le mulțumesc minunaților mei editori – Holly Harley, Linden Lawson și Alan Samson.

Multe dintre informațiile din această carte au fost adunate în urma interviurilor cu cei de mai sus, precum și din lucrări publicate (a se vedea Bibliografia), însă au existat și alte surse:

Jurnalul lui A.S. Dean poate fi găsit în Documents 20321, Imperial War Museum, Londra.

Memoriile lui Constance Edser se găsesc în Oral History, Catalogue no. 331556, Imperial War Museum.

Memoriile lui Gaby Fisher sunt în 0.3 File no. 10652, Yad Vashem, Ierusalim.

Jurnalul lui Elizabeth Foster este în MS Am 1612, Houghton Library, Universitatea Harvard, Cambridge, Massachusetts.

Australian Woman's Weekly a publicat un interviu cu Enid Furness în ediția din 4 iulie 1942.

Povestea lui Colette Halber este în 0.3 File no. 11603, Yad Vashem.

Elizabeth Blair Hales a ținut un jurnal în care a scris despre fuga sa din Paris în timpul războiului; acesta poate fi găsit în proiectul lui dr. Hanna Diamond *Fleeing Hitler*

A.E. Hotchner îl descrie pe Göring în Paris în ediția din 21 iunie 2012 a *Vanity Fair*.

Povestea lui Mère Irene se află în Group O.33, File no. 5063 ale arhivelor din Yad Vashem.

Amintirile căpitanului William Geoffrey Jameson, de Hugh Shuttle-worth, au fost publicate în *Shipping, Today and Yesterday*.

Povestea lui Henry Corb este în Record Group 0.33, File no. 5592, Yad Vashem.

Povestea lui Miriam Selz poate fi găsită în File no. 11040, Record Group 03.

Povestea Paulei Tattmar este în Oral History/Accession no. 1990.339.76/RG no. RG-50.161.0076, Muzeul Holocaustului din SUA, Washington.

Amintirile lui Gaby Schor pot fi găsite în File no. 0.3 10652, Yad Vashem

Relatarea colaborării lui Robert Streitz cu Rezistența poate fi găsită în Histoire abrégée du pos*te S.R. de Marseille et de N*ice, de colonelul Gallizia, în Amicale des Anciens des Services S*péciaux de la Défense Nationale*, 132 (1986).

Povestea lui Joseph Sungolowsky este în File no. 03/10661, Yad Vashem.

Bibliografie

Adam, Peter, *Eileen Gray: Architect/Designer: A Biography* (Thames & Hudson 1987)
Ballard, Bettina, *In My Fashion* (Secker & Warburg 1960)
Bedford, Sybille, *Quicksands: A Memoir* (Hamish Hamilton 2005)
Blume, Mary, *Cote d'Azur: Inventing the French Riviera* (Thames & Hudson 1992)
Ed Bryer, Jackson R. and Barks, Cathy W., *Dear Scott, Dearest Zelda: The Love Letters of F. Scott and Zelda Fitzgerald* (Bloomsbury 2002)
Cameron, Roderick, *The Golden Riviera* (Weidenfeld & Nicolson 1975)
Castle, Charles, *La Belle Otero* (Michael Joseph 1981)
Cavendish O'Neill, Pat, *A Lion in the Bedroom* (Park Street Press 2005)
Chaney, Lisa, *Chanel: An Intimate Life* (Fig Tree 2011)
Cocteau, Jean, *Opium: The Diary of His Cure* (Peter Owen 1957)
Collas, Philippe and Villedary, Eric, *Edith Wharton's French Riviera* (Flammarion 2002)
Connolly, Cyril, *The Unquiet Grave* (Hamish Hamilton 1931)
Coward, Noel, *An Autobiography* (Methuen 1986)
De la Haye, Amy, *Chanel: Couture and Industry* (V&A Publishing 2011)
Diamond, Hanna, *Fleeing Hitler: France 1940* (Oxford University Press 2007)
Donaldson, Frances, *Edward VIII* (Weidenfeld & Nicolson 1974)
Downing, Rupert, *If I Laugh* (Harrap & Co 1940)
Feuchtwanger, Lion, *The Devil in France* (Hutchinson 1942)
Field, Leslie, Bendor: The Golden Duke of Westminster (Weidenfeld & Nicolson 1983)
Forbes-Robertson, Diana, *Maxine* (Hamish Hamilton 1964)
Frankel, Françoise, *No Place to Lay One's Head* (Pushkin Press 2018)
Galante, Pierre, *Mademoiselle Chanel* (Henry Regnery Company 1973)
Galtier-Boissière, Jean, *Mon Journal pendant l'Occupation* (La Jeune Parque 1944)
Gladman, Elsie, *Uncertain Tomorrows: A Nurse's Life on the Riviera – in Peace and War* (Librario Publishing 2000)
Gold, Arthur and Fizdale, Robert, *Misia: The Life of Misia Sert* (Macmillan 1980)
Graves, Charles, *None but the Rich* (Cassell 1963)
Guéhenno, Jean, *Diary of the Dark Years, 1940–1944* (Oxford University Press 2014)
Hastings, Selina, *The Secret Lives of Somerset Maugham* (John -Murray 2009)
Heller, Gerhard, *Un Allemand à Paris, 1940–1944 (Éditions du Seuil 1981)*

Herbert, David, *Second Son* (Peter Owen 1972)
Jones, Ted, *The French Riviera: A Literary Guide for Travellers* (I.B. Tauris 2004)
Kanigel, Robert, *High Season in Nice* (Abacus 2003)
Kennett, Frances, *Coco: The Life and Loves of Gabrielle Chanel* (-Victor Gollancz 1989)
Koestler, Arthur, *Scum of the Earth* (Jonathan Cape 1941)
Lambert, Raymond-Raoul, *Diary of a Witness, 1940–1943* (Librairie Arthème Fayard 1985)
Lancaster, Marie-Jacqueline, *Brian Howard, Portrait of a Failure* (Anthony Blond 1968)
Lottman, Herbert, *Colette* (Secker & Warburg 1991)
Lovell, Mary S., *The Riviera Set* (Little, Brown 2016)
Luce, Clare Boothe, *European Spring* (Hamish Hamilton 1941)
Lynn, Andrea, *Shadow Lovers: The Last Affairs of H.G. Wells* (The Perseus Press 2001)
Madelson, Axel, *Chanel: A Woman of Her Own* (Holt Paperbacks 1990)
Marsh-Feiley, Reginald, *A Poor Lookout* (autopublicat, lulu.com 2010)
Maugham, Robin, *Recollections of W. Somerset Maugham* (W.H. Allen 1978)
Maugham, W. Somerset, *Strictly Personal* (William Heinemann 1942)
Mauthner, Martin, *German Writers in French Exile, 1933–40* (Vallentine Mitchell 2007)
Maxwell, Elsa, *R.S.V.P.* (Little, Brown 1954)
Mosley, Leonard, *Castlerosse* (Arthur Barker 1956)
Muggeridge, Malcolm, *Chronicles of Wasted Time*, vol. 2 *The Infernal Grove* (William Collins 1973)
Nicolson, Harold, *Diaries and Letters, 1930–39*, ed. Nigel Nicolson (Collins 1966)
Oppenheim, E. Phillips, *The Pool of Memory* (Hodder & Stoughton 1941)
Picardie, Justine, *Coco Chanel: The Legend and the Life* (HarperCollins 2010)
Pryce-Jones, David, *Fault Lines* (Criterion Books 2015)
Pryce-Jones, David, *Paris in the Third Reich: A History of the German Occupation, 1940–44* (Collins 1981)
Richardson, Joanna, *Colette* (Methuen 1983)
Riding, Alan, *And the Show Went On* (Duckworth 2011)
Ronald, Susan, *A Dangerous Woman* (St Martin's Press 2018)
Rose, F., *Saying Life* (Cassell 1961)
Say, Rosemary and Holland, Noel, *Rosie's War* (Michael O'Mara Books 2011)
Sert, Misia, *Two or Three Muses* (Museum Press 1953)
Servadio, Gaia, *Luchino Visconti: A Biography* (Weidenfeld & Nicolson 1981)
Sheean, Vincent, *Between the Thunder and the Sun* (Macmillan 1943)

Sica, Emanuele, *Mussolini's Army in the French Riviera* (University of Illinois 2016)
Simon, Linda, *Coco Chanel* (Reaktion Books 2011)
Snow, C.P., *A Variety of Men* (Macmillan 1968)
Soames, Mary, *Speaking for Themselves: The Personal Letters of Winston and Clementine Churchill* (Doubleday 1998)
Spotts, Frederic, *The Shameful Peace* (Yale University Press 2008)
Standish, Robert, *The Prince of Storytellers* (Peter Davies 1957)
Steegmuller, Francis, *Cocteau: A Biography* (Macmillan 1970)
Swanson, Gloria, *Swanson on Swanson* (Michael Joseph 1981)
Veil, Simone, *A Life* (Haus Publishing 2009)
Vinen, Richard, *The Unfree French: Life under the Occupation* (Allen Lane 2006)
Vreeland, Diana, *D.V.* (Alfred A. Knopf 1984)
Waterfield, Giles, *The Long Afternoon* (Review 2000)
Wells, G.P., ed., *H. G. Wells in Love* (Faber and Faber 1984)
Westminster, Loelia, ducesa de, *Grace and Favour* (Weidenfeld & Nicholson 1961)
Windsor, ducesa de, *The Heart has its Reasons* (Michael Joseph 1956)
Zuccotti, Susan, *The Holocaust, the French, and the Jews* (Basic Books 1993)

Articole și reviste

The Field, 19 februarie 2015
'Destry Rides Again', *Vanity Fair*, 13 februarie 2009
Jewish Telegraphic Agency, 6 octombrie 1940
'The Magnificent Jewels of Florence J. Gould', catalogul Christie's din New York, 11 aprilie 1984

INTRODUCERE

PROLOG

CAPITOLUL I

1930, ÎNCEPUTUL: LA PAUSA

CAPITOLUL II

MISIA SERT ȘI CERCUL EI

CAPITOLUL III

DISTRACȚIE, JOCURI ȘI ÎNCEPUTUL TERORII

CAPITOLUL IV

IUBIRE ȘI ATRACȚIE PE COASTA DE AZUR

CAPITOLUL V

SOCIALISMUL ȘI DOAMNA SIMPSON

CAPITOLUL VI

1937, ASCENSIUNEA LUI SCHIAPARELLI

CAPITOLUL VII

UMBRA RĂZBOIULUI

CAPITOLUL VIII

LA DRÔLE DE GUERRE

CAPITOLUL IX

IUNIE 1940

CAPITOLUL X

REGIMUL DE LA VICHY

CAPITOLUL XI

„VICTORIA NEMȚILOR ESTE SIGURĂ”

CAPITOLUL XII

ANTISEMITISMUL BRUTAL AL REGIMULUI DE LA VICHY. PROTECȚIA ITALIANĂ

Capitolul XIII

Evadări, capturări şi raţii de hrană pentru supravieţuire

Capitolul XIV

Lupta pentru supravieţuire

Capitolul XV

Activităţi dubioase

Capitolul XVI

Rezistenţa creşte, oamenii înfometaţi sunt tot mai slăbiţi

Capitolul XVII

Ultimele zile

Epilog

Mulţumiri

Bibliografie